

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Marija Konsuo Kuzmanić

**Glasila koja je u Punta Arenasu
uređivao Petar Gašić od 1905. do 1912.**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2026.

Sveučilište u Zagrebu

Fakultet hrvatskih studija

Marija Konsuo Kuzmanić

**Glasila koja je u Punta Arenasu uređivao
Petar Gašić od 1905. do 1912.**

DOKTORSKI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Sanja Vulić Vranković

Zagreb, 2026.

University of Zagreb

Faculty of Croatian Studies

Marija Konsuo Kuzmanić

Journals edited by Petar Gašić in Punta Arenas between 1905. and 1912.

DOCTORAL DISSERTATION

Mentor: prof. dr. sc. Sanja Vulić Vranković

Zagreb, 2026.

Životopis mentorice

Sanja Vulić Vranković naslovna je redovita profesorica na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu i na Umjetničkoj akademiji Sveučilišta u Splitu. Bila je voditeljica nekoliko kratkoročnih projekata koji se odnose na Hrvate u dijaspori. U Italiji je vodila kratkoročni projekt Fondazione “Agostina Piccoli” naslovljen “Istraživanje današnjega stanja moliškohrvatskih govora – dijalektološko-sociolingvistički pristup” (2025.). Od ostalih novijih kratkoročnih projekata izdvajaju se “Sociolingvističko-dijalektološko istraživanje Hrvata u Novom Južnom Walesu (Australija) koji su podrijetlom s otoka Korčule“ (2024.), “Istraživanje razine znanja hrvatskoga jezika kod djece koja pohađaju Hrvatsku nastavu u Ludwigsburgu” (2023.), “Istraživanje razine znanja hrvatskoga jezika kod djece koja pohađaju Hrvatsku nastavu u Münchenu i Baden-Württembergu” (2022.), “Sociolingvističko istraživanje govora gradošćanskih Hrvata u Beču” (2022). Bila je suradnica na nekoliko znanstvenih projekata u Austriji, među ostalim višegodišnjega projekta Dialektforschung Burgenländischkroatisch koji je dovršen 2023. Autorica je ili suautorica 19 knjiga. Tri najnovije samostalne autorske knjige su joj Jezik je svjedok. Izabrani mjesni govori i pisana riječ u središnjoj Hrvatskoj (2024.), Neotuđeni u tuđini. Iz književnosti Hrvata u manjinskim zajednicama (2023.), Blago rasutih. Jezik Hrvata u dijaspori. Dio II. (2022.). Objavila je više od 200 znanstvenih članaka, više od 300 stručnih članaka te oko 600 kraćih popularnoznanstvenih tekstova. Držala je više od 40 gostujućih predavanja na sveučilištima u Kanadi, Japanu, Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj, Ukrajini, Rumunjskoj, Bugarskoj, Sloveniji, i također na visokim školama u Austriji i Mađarskoj te u Prevoditeljskom odjelu Europske komisije u Luxembourggu. Držala je izlaganja na više od 200 znanstvenih i stručnih skupova u Hrvatskoj i inozemstvu (u Australiji, Austriji, Mađarskoj, Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Italiji, Rumunjskoj, Bugarskoj, Sloveniji, Srbiji, odnosno Vojvodini, Bosni i Hercegovini). Održala je oko 270 javnih predavanja u Hrvatskoj i Hrvatima izvan Republike Hrvatske (u Njemačkoj, Austriji, Mađarskoj, Slovačkoj, Sloveniji, Srbiji, Crnoj Gori, Makedoniji, Bosni i Hercegovini). Dobitnica je Nagrade "Dubravko Horvatić" Hrvatske kulturne zaklade za knjigu "Neotuđeni u tuđini" (2024.), Nagrada za životno djelo "Balint Vujkov Dida" bunjevačkih Hrvata u Subotici (2023.), Nagrada Grada Zagreba (2021.) i Nagrade Fakulteta hrvatskih studija (2021.).

Zahvala

Prije svega, veliko hvala mojim roditeljima, koji su mi oduvijek vlastitim primjerom pokazivali da se samo ustrajnošću i predanim radom dolazi do rezultata. Zahvalna sam im na stalnoj podršci i ohrabrenju kojima su me pratili tijekom cijeloga mog obrazovnog puta.

Iskreno zahvaljujem svome suprugu na neizmjenoj podršci, strpljenju i razumijevanju koje mi je pružao od samih početaka izrade ovoga rada.

Posebnu zahvalnost upućujem svojoj mentorici, čije su me znanje, pažljivo vodstvo i dragocjeni savjeti vodili kroz cijeli istraživački proces te presudno pridonijeli oblikovanju ovoga rada.

Sažetak

Hrvatska zajednica na samom jugu Čilea predstavlja specifičan primjer uspješne migracijske integracije i snažne društvene organiziranosti. Hrvati u Magallanesu osnovali su brojna društva i pokrenuli brojne novine. Ističe se Petar Gašić, važna pokretačka snaga hrvatskoga iseljeničkog novinstva u Punta Arenasu. On je pokrenuo i uređivao tri lista: *Male novine*, *Domovinu* i *Dom*. U radu je provedena analiza sadržaja navedenih glasila. Cilj rada bio je istražiti u kojoj su mjeri društvene okolnosti u Punta Arenasu te u Čileu općenito utjecale na uredničku koncepciju, opstanak i gašenje svakoga od razmatranih listova, a u kojoj je mjeri na to utjecalo stanje u hrvatskim zemljama. Pritom je glavna teza da su se politička previranja u staroj domovini u znatnoj mjeri odražavala na ideološke poglede iseljenika u Čileu, a samim tim i na uredničku koncepciju, opstojnost i sudbinu glasila koja je uređivao Gašić. On je u svim svojim listovima slijedio slična načela uređivanja glasila. Njegovi su listovi temeljeni na dvjema rubrikama: vijesti iz stare domovine te vijesti iz Čilea (uz postojanje drugih rubrika poput vijesti iz svijeta ili ponekih edukativnih rubrika). Gašićeva urednička djelatnost može se razumjeti kao svjesno oblikovan projekt iseljeničkoga tiska koji je nadilazio informativnu funkciju te je djelovao kao komunikacijski i identitetski prostor u kojem su se obnavljale veze hrvatske iseljeničke zajednice sa starom domovinom. Ujedno je analizom članaka tih glasila potvrđen značaj iseljeničkih društava (npr. vatrogasno, tamburaško i sportsko) u Punta Arenasu. Osobit je značaj pripomoćnih društava za prve iseljenike (npr. Hrvatsko dobrotvorno društvo) jer su im ona predstavljala prije svega osnovnu egzistencijalnu sigurnost. Ako bi se iseljenik našao u nevolji, ta su društva iseljeniku pružala pomoć.

Ključne riječi: Petar Gašić, hrvatsko novinstvo u Čileu, *Domovina*, *Dom*, *Male novine*

Summary

The Croatian community in the far south of Chile represents a specific example of successful migratory integration and strong social organization. Croats in the Magallanes region founded numerous associations and launched several newspapers. A particularly prominent figure was Petar Gašić, an important driving force of Croatian émigré journalism in Punta Arenas. He founded and edited three newspapers: *Male novine*, *Domovina*, and *Dom*. This paper presents an analysis of the content of these publications. The aim of the study was to examine the extent to which social circumstances in Punta Arenas and Chile more broadly influenced the editorial orientation, survival, and eventual closure of each of the newspapers under consideration, as well as the extent to which developments in the Croatian lands affected them. The main thesis is that the political turmoil in the homeland was significantly reflected in the ideological views of the Croatian émigré community in Chile and, consequently, in the editorial orientation, viability, and fate of the newspapers edited by Gašić. In all of his publications, Gašić followed similar editorial principles. His newspapers were structured around two main sections: news from the homeland and news from Chile (alongside other sections such as world news or occasional educational features). Gašić's editorial activity can be understood as a consciously shaped project of émigré journalism that went beyond a purely informative function and operated as a communicative and identity-forming space in which the ties between the Croatian émigré community and the homeland were renewed. Furthermore, the analysis of articles in these newspapers has confirmed the importance of émigré associations in Punta Arenas (e.g., firefighting, tamburica society, and sports associations). Mutual aid societies (such as the Croatian Benevolent Society) were of particular importance for early emigrants as they primarily provided basic existential security. If emigrants found themselves in distress, these societies offered assistance.

Key words: Petar Gašić, Croatian journalism in Chile, *Domovina*, *Dom*, *Male novine*

Sadržaj

Uvod	1
Način obrade izabrane građe	11
Novine i glasila	13
Hrvatsko iseljeničko novinstvo u Čileu prema dostupnim izvorima	15
Hrvatsko novinstvo u pokrajini Magallanes i gradu Punta Arenas od početaka do danas...	28
Otkriće <i>Indija</i> – misteriozni američki kontinent	34
Od kolonizacije novoga kontinenta do stvaranja država u Južnoj Americi	35
Republika Čile – od nastanka do vremena dolaska hrvatskih useljenika	39
Političke, društvene i gospodarske prilike u staroj domovini neposredno prije i za vrijeme iseljavanja	41
Austro-Ugarska Monarhija u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću	41
Kraljevina Dalmacija u Austro-Ugarskoj Monarhiji	43
Prilike u Dubrovniku za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije	46
Iseljavanje iz dalmatinskih krajeva krajem 19. stoljeća	50
Razlozi iseljavanja iz dalmatinskih krajeva	51
Put do Amerike za vrijeme prvih iseljavanja	56
Iseljavanja iz Dubrovnika i okolice	57
Prilike u Čileu i čileanskoj pokrajini Magallanes na kraju 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća	61
Prvi slavenski doseljenici u Magallanes - Mateo Paravić i Pedro Zambelić	63
Društveni i kulturni život iseljenika u Punta Arenasu	65
<i>Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos</i> – Austrijsko društvo uzajamne pomoći	67
Hrvatsko dobrotvorno društvo – <i>Sociedad Croata de Beneficencia</i>	70
Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo <i>Dalmacia</i> br. 4 – 4 ^a <i>La Compañía de Bomberos Croata "Dalmacia"</i>	72
Hrvatsko tamburaško društvo <i>Tomislav</i> – <i>Estudiantina Croata "Tomislav"</i>	74

Hrvatski sportski klub <i>Sokol</i> – <i>Club Deportivo Croata "Sokol"</i>	77
Jugoslavenska škola – <i>Escuela Yugooslava</i>	78
Hrvatski dom – <i>Hogar Croata</i>	79
Gospojinsko društvo <i>Hrvatska žena</i> – <i>Sociedad de Damas "La Mujer Croata"</i>	80
Kolo hrvatskih iseljenika.....	81
Ostala društva u Punta Arenasu s početka 20. stoljeća	81
Identitet iseljenika i iseljenički tisak	83
Petar Gašić (Orašac, Dubrovnik, 6. srpnja 1875. – Punta Arenas, 26. kolovoza 1918.) .	85
<i>Male novine</i>	88
Struktura lista <i>Male novine</i> i stalne rubrike	90
Tiskare.....	93
Autori	94
Oglasi	94
Josip Juraj Strossmayer – o narodnom meceni nakon njegove smrti.....	97
Problem s nepreciznim nazivom narodnosti	102
Andrija Juričić – od njegove bolesti do poimanja iseljeničkoga identiteta.....	105
Prepirke između dvojice urednika.....	106
O Hrvatskom tamburaškom društvu <i>Tomislav</i> prema izvještajima iz lista <i>Male novine</i> ...	109
Hrvatsko dobrotvorno društvo – blagoslov hrvatskoga barjaka kojem je posvećeno i svečano izdanje glasila <i>Male novine</i>	113
Nova oprema Hrvatskoga vatrogasnog društva u Punta Arenasu	118
Vicko Litrica Banic – svestrani hrvatski iseljenik	120
<i>Male novine</i> danas	128
<i>Domovina</i>	131
Struktura lista <i>Domovina</i> i stalne rubrike.....	132
Autori	134
Oglasi	135

Hrvatski don Juan Ivo Senjanin	137
Malobrojnost i drugi problemi Hrvatskoga tamburaškog društva <i>Tomislav</i>	139
Hrvatsko dobrotvorno društvo – mehanizam pomoći iseljenicima u nevolji.....	140
Dom	143
Struktura lista <i>Dom</i> i stalne rubrike.....	143
Autori	146
Oglasi	147
Glavne teme <i>Doma</i>	149
Diskoras med Markom i Lukom na Pta. Delgadi.....	150
Politički obrat <i>Zajednice</i> – motiv koji se pretvorio u stalnu temu	152
Vicko Damianović – nepodmirena preplata <i>Zajednice</i> kao okosnica problema <i>Doma</i> i <i>Zajednice</i>	156
Dva glasila u Punta Arenasu – prepirke među njima	158
Hrvatsko tamburaško društvo <i>Tomislav</i> – novi izvještaji u svakom broju	165
Pitanje izgradnje hrvatskoga groblja u Punta Arenasu.....	167
Dar učitelju Vicku Svilokosu	169
Usporedba uredničke koncepcije triju Gašićevih glasila: ključne podudarnosti i razlike	172
Zaključak	174
Literatura	180
Prilozi	194
Životopis autorice s popisom objavljenih djela	199

Uvod

Hrvati u Južnoj Americi posljednjih su pedesetak, a posebice posljednjih tridesetak godina trajnim predmetom istraživanja hrvatskih filologa, povjesničara i drugih stručnjaka te također nekolicine zainteresiranih proučavatelja hrvatskoga podrijetla na južnoameričkom kontinentu. Međutim, budući da je riječ o brojčano velikoj dijaspori čiji su pojedinci, ali i društva i ustanove, imali (i još uvijek imaju) važnu ulogu u kulturnom i općenito društvenom životu južnoameričkih država, osobito u Čileu, još je uvijek velik broj važnih, ali neistraženih ili nedovoljno istraženih tema koje se na to iseljništvo odnose. Još uvijek ne postoji cjelovita analiza iseljeničke periodike, no postoje različiti (više ili manje opširni) zapisi o listovima koji su tijekom određenoga razdoblja izlazili u iseljništvu. O iseljeničkom novinstvu u Punta Arenasu pisalo se i u Čileu i u Hrvatskoj, na španjolskom i na hrvatskom jeziku. U radu će se razmatrati dostupna građa o hrvatskom iseljeničkom novinstvu pisana na navedenim jezicima.

Hrvatska je zemlja iz koje se, zbog različitih razloga od gospodarsko-ekonomski do onih političkih, kroz povijest često iseljavalo (no pojava je to kojoj svjedočimo i u izazovnom suvremenom svijetu). Nije se međutim iseljavalo samo iz Hrvatske, koja u to vrijeme još nije bila suverena država, već i iz gotovo svih drugih europskih država (usp. Antić 1992: 60). Za potrebe ovoga rada nužno je osvrnuti se prvenstveno na razloge iseljavanja u vremenu u kojem je živio Petar Gašić, neumorni pokretač različitih društvenih aktivnosti u čileanskom gradu Punta Arenasu. Riječ je o razdoblju kraja 19. i početka 20. stoljeća, odnosno o vremenu kada je nastao prvi veliki iseljenički val koji je trajao do Prvoga svjetskoga rata. Tada u različitim dijelovima svijeta, pa tako i u Čileu, nastaju iseljeničke zajednice uvjetovane migracijama uglavnom pojedinaca, ali i manjih skupina iseljenika i cijelih obitelji koje su se načelno dobro integrirale u novo društvo i novu državu u kojoj su se naselili. Valja napomenuti da hrvatske zajednice nisu prostorno izdvojene u pojedinim četvrtima ili dijelovima grada, nego su najčešće bile prostorno raspršene, dok su naselja koja su utemeljili Hrvati iznimno rijetka, poput Porvenira na Ognjenoj zemlji (Antić 2002: 121). Zajednice hrvatskih iseljenika također karakteriziraju stalne promjene; „jedne brojčano slabe ili nestaju, druge se popunjavaju novopridošlim sunarodnjacima, treće brojčano variraju u različitim povijesnim odsječcima itd.“ (Vulić 2021: 11).

Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, koja je imala dinamičan i kompleksan politički sustav s različitim društvenim skupinama, dolazilo je do masovnijega iseljavanja. Iz Hrvatske se tako

od 1880-ih do Prvoga svjetskog rata iseljavalo na sve kontinente: u Sjedinjene Američke Države, Latinsku Ameriku, Južnu Afriku, Australiju i Novi Zeland. Mjesta su to u kojima se pronalaze hrvatske zajednice i u kojima se (čak i danas) može čuti (barem pokoja) hrvatska riječ jer danas se u tim zajednicama okupljaju potomci hrvatskih iseljenika koji većinski ne govore hrvatski jezik. Spomenuta je migracija bila potaknuta gospodarskom zaostalošću hrvatskih krajeva. Ponajprije je potaknuta vinskom klauzulom, koja se odnosi na dodatak trgovinsko-brodarskomu ugovoru, sklopljenom između Italije i Austro-Ugarske Monarhije, prema kojemu je Italija uživala znatne povlastice u prodaji svojih vina. Vinogradari dalmatinskih i otočnih krajeva tom su klauzulom izgubili kupce svojih vina, što je dodatno utjecalo na siromašenje stanovništva tih krajeva u tom razdoblju. Potom treba istaknuti pojavu filoksere i drugih nepogoda u vinogradarstvu, poput suša, nerodnih godina i dr. koje su pridonijele slabljenju gospodarstva i lošem ekonomskom stanju, osobito dalmatinske obale i otoka. Ključna je pojava parobroda, koji su uvelike promijenili tadašnje gospodarske prilike dalmatinskih krajeva, a poglavito način na koji je svijet dotada funkcionirao. Tako su u dubrovačkom kraju, ujedno području iz kojega je Gašić dolazio, parobrodi postali ozbiljna konkurencija dubrovačkim jedrenjacima. Naime, u doba jedrenjaka Dubrovnik je bio pomorska velesila, a pojava je parobroda uvelike je oslabila takav položaj. Razlozi su to koji su naveli iseljenike na odlazak iz domovine.

Nazočnost Hrvata u Americi od Kolumbova je vremena do danas neprekinuta (usp. Antić 2002: 119). U vrijeme prvoga masovnog vala iseljavanja Hrvati su u Americi (koja je prvo doživljavana samo kao kontinent, a potom se tek govorilo o zemljama doseljenja), živjeli u malom broju naselja, a najčešće su se i bavili sličnim zanimanjima. Najznačajnije hrvatske iseljeničke zajednice do Prvoga svjetskoga rata formirane su u Argentini, Čileu, Peruu, Boliviji, Urugvaju i Brazilu, dok je između dvaju svjetskih ratova utemeljena hrvatska zajednica u Venezueli. Istodobno je nastala i migracija unutar pojedine zemlje (primjerice, grupiranje hrvatskih doseljenika u naselja pojedine države u kojima je klima bila pogodnija za život kao što je Cochabamba u Boliviji) (Antić 2002: 156–157). Valja istaknuti da su hrvatske zajednice u Čileu oformljene u gradovima: Punta Arenas, Antofagasta, Valparaiso, Porvenir, Iquique i Tocopilla.

Useljavanje u Čile vjerojatno je bilo potaknuto zlatnom groznicom (u radu se ta okolnost detaljnije obrazlaže, kao i ostali razlozi koji su poticali na useljavanje u Južnu Ameriku) 70-ih godina 20. stoljeća. Iluzije o idealnom životu u Americi već po stupanju na američko tlo, ostale

su tek neostvarene bajke. Naime, životi doseljenika u Čileu (ali i ostalim zemljama na američkom kontinentu) često su bili teški. Treba imati na umu da je životu u novim domovinama prethodilo mukotrpno putovanje u Ameriku, a potom znoj i rad u često teškim uvjetima. Putovanja na američki kontinent trajala su danima, pa čak i tjednima te su uključivala izrazito dugo preoceansko putovanje brodom (jedrenjakom i(li) parobrodom) po prilično lošim uvjetima (loši kreveti, nedovoljno dobra prehrana itd.), što je potpuno različito od suvremenih, bržih i podosta jednostavnijih putovanja u Sjevernu ili Južnu Ameriku¹. Migracije su bile motivirane borbom za bolji životni standard te su potaknute željom za stvaranjem boljih prilika za iseljenike i njihove obitelji.

Hrvati su u Čile doselili poglavito sa srednjodalmatinskih otoka i iz dubrovačkoga kraja. Doselili su iz umjerene mediteranske klime u vruće i suhe sjeverne prostore Čilea (Antofagasta) te na klimatski potpuno oprječni, odnosno hladni jug (gradovi Punta Arenas ili Porvenir). Kada je riječ o Hrvatima u Čileu, Antić (2002: 171) ističe da su živjeli u zajednicama utemeljenim u gradovima, a najznačajnije su zajednice upravo u gradovima Punta Arenasu i Antofagasti. Doseljenici su se u gradovima bavili većinom trgovinom i obrtima. U tom se pogledu razlikuju od Hrvata u Argentini koji su živjeli raspršeni po cijeloj zemlji (usp. Antić 2002).

Brojna je hrvatska iseljenička zajednica u Čileu. Osobit je društveni fenomen hrvatska migracija na samom jugu Čilea, u pokrajini Magallanes i gradu Punta Arenasu gdje su se doseljenici izrazito brzo prilagodili, usvojili način života koji su tamo zatekli i jezik većinskoga naroda. U tom dijelu Čilea brojčano prednjače doseljenici s otoka Brača. Međutim, Hrvati su doseljavali i s drugih dalmatinskih otoka i obalnoga područja, što potvrđuje i primjer Petra Gašića, jednoga od pokretača i urednika hrvatskih iseljeničkih novina u Punta Arenasu. Hrvati u Čileu predstavljaju uglednu i brojnu doseljeničku zajednicu s oko 200 000 pripadnika. Među njima ima izrazito sposobnih pojedinaca, visokoobrazovanih i uspješnih u različitim profesijama. Tako je bilo u prošlosti, a tako je i danas. U današnje vrijeme riječ je o trećoj, četvrtoj pa čak i petoj generaciji potomaka hrvatskih doseljenika u Čile. Među uspješnim pojedincima hrvatskoga podrijetla valja istaknuti današnjega predsjednika Čilea Gabriela Borića Fonta². Hrvatski doseljenici i njihovi potomci u Čileu istaknuli su se primjerice u književnoj i novinarskoj djelatnosti (ističu se i danas čemu svjedoče uspješni pojedinci). U

¹ Danas se do Čilea može doći znatno brže nego što je to bilo moguće u Gašićevo doba jer je sada riječ o putovanju avionom. Doduše, i danas se put do Čilea smatra dugim i napornim, a u pravilu traje dan i pol.

² Za predsjednika je izabran u prosincu 2021. godine. Rođen je u Punta Arenasu, gradu u kojem je hrvatska zajednica osobito značajna. Zanimljivo je da je ujedno najmlađi predsjednik u povijesti svoje zemlje.

Gašićevo vrijeme pisalo se na hrvatskom jeziku, a potom nakon Drugoga svjetskog rata većinski na španjolskom jeziku. Stoga su hrvatski iseljenički tisak i djela nastala u vrijeme kada je Gašić živio i djelovao pisana većinski hrvatskim jezikom, dok su primjerice današnje *Male novine* pisane većinski španjolskim jezikom (s rijetkom upotrebom hrvatskoga jezika, a o čemu će biti riječ u ovome radu).

Među više od dvjesto čileanskih književnika hrvatskoga podrijetla ovdje se navodi samo nekolicina. Ernesto Livacic u svojim je djelima pažnju usmjerio svom rodnom kraju, pokrajini Magallanesa, a ujedno „obrađuje tematiku hrvatskih doseljenika i njihov život na hladnome i vjetrovitom krajnjem jugu Čilea, Magallanesu“ (Lovrenčić 2013: 84). U književnom su se stvaralaštvu istaknuli i drugi Čileanci, potomci hrvatskih iseljenika: Arturo Givovich (1855. – 1905.), Martin Kukucin (Mateo Bencur, 1860. – 1928.), Antonio Rendic Ivanovic (1896. – 1993.), Vicente Boric Crnosija (1907. – 1986.), Josefa (Pepita) Turina (1909. – 1986.), Roque Esteban Skarpa Straboni (1914. – 1995.), Amalia Rendic (1928. – 1986.), Eugenio Mimica Barrasi (1949. – 2021.), Dasenka Vukasovic de Draksler (rođena 1935.), Ramón Díaz Eterović (rođen 1956.) i drugi (više u Lovrenčić 2013). Hrvatsku se zajednicu u Punta Arenasu opisivalo kao izrazito brojnu. Na predodžbu o brojnosti hrvatske zajednice značajno je utjecala upravo tiskarska djelatnost u Magallanesu. Đurin (2020: 53) piše kako je u to vrijeme tu zajednicu „obilježavala jaka novinska djelatnost koja je neminovno imala velik utjecaj na oblikovanje zamišljene zajednice, a vjerojatno i na osjećaj brojčane dominacije europskih, pa i hrvatskih doseljenika u regiji“. Hrvatska se zajednica u Čileu uglavnom percipira kao izrazito uspješna, što nije netočno, no Đurin (2020: 27) ističe i „izostanak kritičke kontekstualizacije i istodobno homogeno prikazivanje hrvatskoga doseljništva u Čile.“

Kada je riječ o novinskoj djelatnosti, hrvatski su iseljenici, osobito prve generacije, aktivno pokretali i uređivali brojne listove koji su nerijetko postajali glasilima određene zajednice. Iseljeničko je novinstvo općenito u to vrijeme bilo izrazito plodno. To ne čudi jer su načini povezivanja s obitelji i sunarodnjacima u staroj, ali i novoj domovini, a ujedno i načini informiranja o iseljeniku bitnim temama, u to doba bili vrlo ograničeni. Upravo su novinske tiskovine toga vremena predstavljale jedan od tih dragocjenih načina informiranja o iseljeniku bitnim temama. O listovima hrvatske iseljeničke zajednice, ali i drugih zajednica, saznaje se iz različitih pregleda novinskih izdanja kakav je primjerice istraživački projekt UNESCO-a pedesetih godina 20. stoljeća koji je predstavljao pokušaj uvida u stanje novinske produkcije i kojim se spoznalo da u svijetu postoji 7520 dnevnih novina (usp. Elezović 1992). Broj je to

koji zorno dočarava plodno novinsko djelovanje. Postoje pregledi novinskih publikacija koje su izlazile u iseljeničkim krajevima od kraja 19. stoljeća do današnjih dana, no ti podatci nisu uvijek dosljedni. Budući da je riječ o novinskim tiskovinama koje su izlazile krajem 19. i početkom 20. stoljeća, do svih brojeva nije moguće doći, pa se tako o njima niti ne može pouzdano govoriti. Takav je slučaj i s trima Gašićevim listovima koji su samo djelomično očuvani. Pritom valja naglasiti da se većinski korpus Gašićevih glasila *Male novine*, *Domovina* i *Dom*, kao i korpus ostalih listova toga vremena, čuva u Nacionalnoj biblioteci u Čileu. Tek poneki brojevi pronalaze se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Na samom jugu Čilea iznimno je bila plodna novinska djelatnost hrvatske iseljeničke zajednice. Pokretači hrvatskoga novinstva u pokrajini Magallanes, preciznije u gradu Punta Arenasu, ostavili su velik trag u čileansko-hrvatskoj zajednici, koji je nama danas bitan pokazatelj tadašnjega društva i ondašnjih prilika. Valja istaknuti samouke puntaarenaške novinare hrvatskoga podrijetla. Riječ je o trojici Hrvata koji su bili podrijetlom iz okolice Dubrovnika. To su Petar Gašić, Vicko Litrica i nakladnik Petar Hrdalo, pioniri hrvatsko-čileanskoga novinstva, koji su svojim djelovanjem ostavili velik i značajan trag na samom jugu Čilea. U tim se tiskovinama ocrta duh toga vremena, otkrivaju se brojni problemi s kojima se određena zajednica suočavala. No, tiskanje glasila suočavalo se s brojnim preprekama. Stoga su glasila većinom bila kratkoga vijeka, a poteškoću pri tiskanju novina nije sačinjavao samo nedostatak novca, već i to što je iseljenika bilo malo i što ih je većina bila nepismena. Zbog toga je čitateljski krug brojčano bio malen (prema Antić 1987, 2002).

Budući da su se kao pioniri novinske djelatnosti na jugu Čilea istaknuti Petar Gašić, Vicko Litrica i Petar Hrdalo, valja napomenuti da su sva trojica došla iz manjih mjesta smještenih nadomak Dubrovniku, preciznije doselili su iz mjesta Orašac (Gašić i Litrica) i Čepikuće (Hrdalo)³. Kao što je navedeno, iseljenici iz dubrovačkoga kraja često su doseljavali upravo u Čile.

Za identitet određene zajednice važan je jezik te iste zajednice. Pritom treba imati na umu da se identitet ne bi trebao promatrati kao izraz jednoga identičnog konstruiranog jedinstva, već

³ Mjesto Orašac manje je naselje udaljeno svega petnaestak kilometara od Dubrovnika u kojem danas obitava svega sedamstotinjak stanovnika. Dubrovačko je primorje smješteno tridesetak kilometara od Dubrovnika, a danas tu živi nekoliko tisuća stanovnika. Riječ je o tipičnom krškom prostoru s malo plodnih površina. Taj pravi mediteranski prostor najviše je podložan utjecaju mora. Prostorno ga dijeli Jadranska magistrala na priobalno područje (naselja Doli, Banići, Kručica, Slano, Majkovi) i brdovito zaleđe (naselja od Trnove do mjesta Imotica). U samom zaleđu Dubrovačkoga primorja smještene su Čepikuće, malo naselje koje danas ima svega nekoliko desetaka stanovnika, a to se mjesto nalazi uz državnu cestu koja vodi od mjesta Slano prema Bosni i Hercegovini.

je to proizvod označavanja razlika i isključivanja (Hall 2006: 361). Identiteti se oblikuju u procesima življenja i kretanja kroz različite društvene kontekste i položaje u obiteljima, generacijama, sredinama u kojima žive te u kolektivu koji može biti konstruiran kao nacionalni ili etnički (više u Roswitha Breckner 2014). Dakako, razliku u identitetu predstavlja jezik. Tisak određene zajednice promatra se ne samo kao medij koji informira zajednicu, već aktivno sudjeluje u stvaranju identiteta zajednice. Iseljenički tisak nepobitno je obilježio razdoblje kraja 19. i osobito početka 20. stoljeća. Značaj je takvoga tiska za iseljništvo prije svega u tom što im je bio izvor informacija o starom kraju i novoj sredini u kojoj žive. Istodobno im je bio važan i za očuvanje jezika i tradicija koje su sa sobom donijeli iz stare domovine.

U ovom radu provedena je analiza sadržaja glasila koja je u Punta Arenasu, na samom jugu Čilea, uređivao dubrovački iseljenik Petar Gašić. Riječ je o trima glasilima: *Male novine* (1905. – 1906.), *Domovina* (1908. – 1910.) i *Dom* (1911. – 1912.). Pokretanjem prvoga lista *Male novine* Gašić se zapravo pozicionirao kao jedan od ključnih intelektualaca koji će nadahnjivati hrvatski nacionalni pokret u Magallanesu (usp. Martinic Beros 1999). Gašićev doprinos hrvatskoj zajednici u Čileu, poglavito u pokrajini Magallanes i gradu Punta Arenasu, očitava se ne samo u listovima koje je pokrenuo, već i u društvima u kojima je djelovao, kao što je primjerice Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*. Osim toga zaslužan je i za pokretanje Jugoslavenske škole u Punta Arenasu, u kojoj je do svoje smrti radio i kao učitelj (štoviše može se reći da je bio stup te škole jer je po njegovoj smrti škola dugo bila bez učitelja – bila je zatvorena). Zajedno sa suradnicima napisao je početnicu po kojoj se učilo u iseljeničkim školama u Čileu, odnosno u školama u gradovima Antofagasta i Punta Arenas.

U teorijskom dijelu rada prikazat će se prilike koje su vladale za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, osobito u Dubrovniku krajem 19. i početkom 20. stoljeća jer je to mjesto odakle je i Gašić odselio (kao i mnogi drugi njegovi sumještani). Dat će se prikaz razloga iseljavanja iz Dalmacije i dubrovačkoga kraja.

Za potpunu analizu dostupnih brojeva Gašićevih glasila nužno je analizirati prilike koje su prvi iseljenici zatekli na jugu Čilea po svom dolasku. Ujedno će se dati pregled iseljeničkih društava koja su djelovala u Punta Arenasu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Neka društva, primjerice Hrvatski sportski klub *Sokol* i Hrvatski dom, očuvala su se do današnjih vremena. Taj pregled važan nam je za shvaćanje prilika i organizacije društvenih i kulturnih aktivnosti hrvatskih iseljenika na samom jugu Čilea toga doba.

Hrvatski su se iseljenici istaknuli u organizaciji društvenoga života. Osobito je značajno stvaranje iseljeničkih društava u novim domovinama. Valja istaknuti da su se Hrvati u svim zemljama u koje su iseljavali „međusobno povezivali i osnivali različita društva i udruge, pa i političke stranke“ (Vulić 2021: 13). U tom pogledu hrvatska zajednica u Magallanesu, točnije u gradu Punta Arenasu prednjači po broju osnovanih ustanova, ali i novina (više u Martinic Beros 1999). Mjesta su to u kojima su se iseljenici okupljali i povezivali, družili i raspravljali o temama bitnim za njihovu zajednicu (ali i o pitanjima važnima za staru domovinu). U tim su društvima imali zaštitu te su nerijetko, u bolesti ili nekoj drugoj lošoj situaciji, ta društva pružala pomoć iseljenicima i njihovim obiteljima (o tome će biti riječ u analizi Gašićevih glasila koja su izvještavala o hrvatskim iseljeničkim društvima). Ujedno su to mjesta na kojima su nje govali materinski hrvatski jezik. Jasno je da se u tisku ocrtava jezik vremena u kojem je nastajao. Treba istaknuti da „početkom 20. stoljeća većina Hrvata u iseljeništvu slijedi književno-jezičnu normu koja je tada bila uobičajena u domovini“ (Vulić 2021: 14). Promjene su uslijedile nakon Drugoga svjetskoga rata. Hrvatski doseljenici, odnosno njihovi potomci u to doba više uglavnom ne pišu i ne govore hrvatskim jezikom. Takvu situaciju zorno predočava stanje u hrvatskom iseljeničkom novinstvu. Listovi nastali u 20. stoljeću pisani su hrvatskim jezikom, pa tako i listovi koje je pokrenuo Gašić (*Male novine, Dom i Domovina*). Kasnije dolazi do pojave hrvatskih iseljeničkih listova na španjolskom jeziku, što je i danas slučaj s glasilom *Male novine*. U tom se glasilu, premda ima naslov na hrvatskom jeziku, piše većinski španjolskim jezikom.

Kako bi se što vjernije predočile prilike koje su vladale Čileom, osobito u gradu Punta Arenasu, u vrijeme dolaska prvih hrvatskih iseljenika, odnosno u vrijeme nastanka Gašićevih glasila *Male novine, Dom i Domovina*, potrebno je bilo istražiti i kako se o iseljenicima i iseljeničkim prilikama pisalo u domovini. Za potrebe toga istraživanja detaljno su iščitani listovi, zbornici i časopisi od Gašićeva vremena do suvremenih izdanja. Naime, novine su u to vrijeme bile jedini izvori informiranja.

U tu svrhu pregledana su izdanja dubrovačkoga lista *Crvena Hrvatska* i to brojevi koji su izlazili od 1896. do 1911. godine, a dostupni su preko Digitalnoga repozitorija Znanstvene knjižnice Dubrovačkih knjižnica. Također su detaljno proučeni brojevi zagrebačkoga lista *Prosvjeta* koji su izlazili od 1900. do 1904. godine te brojevi splitskoga glasila *Pučki list* tiskani od 1900. do 1904. godine. Navedena glasila *Prosvjeta* i *Pučki list* pregledavana su u Čitaonici

periodike Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. To gradivo očuvano je u obliku mikrofilma.

Kada je riječ o listovima, časopisima i zbornicima posvećenim iseljenicima i iseljeničkom djelovanju, u kontekstu iseljenika u Čileu, odnosno u pokrajini Magallanes i gradu Punta Arenas, pregledani su svi brojevi časopisa *Matica*, mjesečne revije Matice iseljenika koji su tiskani do kolovoza 2025. godine. Brojevi toga časopisa od 2006. godine do aktualnih novijih izdanja iz 2025. godine dostupni su na mrežnim stranicama Hrvatske matice iseljenika. Starija izdanja mogu se čitati u Čitaonici periodike Nacionalne i Sveučilišne knjižnice. Potom je pregledana periodična publikacija *Iseljenički muzej*, koja je bila prilog *Novoga iseljenika*, glasila Saveza Organizacija Iseljenika u Zagrebu⁴. Također su proučeni dostupni brojevi u Čitaonici periodike NSK od trećega broja druge godine izlaženja, koji je tiskan 1936. godine do devetnaestoga broja šeste godine izlaženja toga lista, koji je tiskan 1940. godine.

Osobito je važan izvor koledar *Jeka* jer iz njega iščitavamo životopise i razloge iseljavanja istaknutih Hrvata u Punta Arenasu, kao i širu društveno-političku situaciju. Suvremenik je prvih glasila koja su tema ovoga rada. Taj koledar tiskan je 1910. godine u argentinskom gradu Rosariju u nakladi lista *Materinska riječ*. Osim svega navedenoga, pregledana su dostupna izdanja glasila *Novo doba* u digitalnom arhivu Nacionalne knjižnice⁵ u Santiagu, u Čileu. Obuhvaćeni su brojevi od 120. do 149., tiskani u razdoblju od siječnja 1911. godine do srpnja 1911. godine.

Važan je *online* izvor digitalni arhiv Nacionalne knjižnice u Čileu u kojoj se mogu pronaći digitalizirana izdanja *Malih novina*, *Novoga doba* i drugih novina iz Čilea, pa tako i iz Punta Arenasa, prve polovice 20. stoljeća.

Pregledan je arhiv hrvatskih doseljenika u Čile – *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile* koji je dostupan *online*. U tom su arhivu pronađeni vrijedni dokumenti i zapisi, poput onih o Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav*.

⁴ Početna velika slova u svim riječima u imenu Saveza preuzeta su iz izvornika.

⁵ Izvorno ime te knjižnice na španjolskom jeziku glasi *memoria chilena Biblioteca Nacional de Chile*.

Navedeni izvori važna su vrela za proučavanje hrvatskoga iseljništva u Čileu i tamošnjih iseljeničkih prilika uopće. Također pružaju potpuniji uvid u stanje u domovini te, što je još važnije, omogućuju upoznavanje s prilikama koje su iseljenici zatekli po dolasku u Čile.

Analizirani su dostupni brojevi Gašićevih glasila *Male novine*, *Dom* i *Domovina*. Navedena glasila dostupna su preko Nacionalne knjižnice u Santiagu (Čile). Prvo Gašićevo glasilo *Male novine* nije u potpunosti očuvano. Naime, dostupni su sljedeći brojevi u *online* izdanju čileanske nacionalne knjižnice: 1–13, 18–23, 25, 27, 28, 30, 31, a tiskani su 1905. godine te 38. broj toga glasila tiskan 1906. godine. Od Gašićeva glasila *Domovina* u radu su promatrani sljedeći brojevi: 1–24, 26, 27 i 108. Glasilo *Domovina* također je dostupno u čileanskoj nacionalnoj knjižnici. Sačuvano je 8 brojeva glasila *Dom*. Prvi broj tiskan je 1. srpnja 1911., a posljednji 15. studenoga te iste godine.

Cilj je ovoga rada istražiti u kojoj su mjeri društvene okolnosti u Punta Arenasu te u Čileu općenito utjecale na uredničku koncepciju, opstanak i gašenje svakoga od razmatranih listova, a u kojoj je mjeri na to utjecalo stanje u hrvatskim zemljama. Zbog toga će najveća pozornost biti posvećena člancima koji rasvjetljavaju ta pitanja. Glavna je teza da su se politička previranja u staroj domovini u znatnoj mjeri odražavala na ideološke poglede iseljenika u Čileu, a samim tim i na uredničku koncepciju, opstojnost i sudbinu glasila koja je uređivao Petar Gašić.

Posebna će pozornost biti posvećena člancima u kojima se rasvjetljava uloga pojedinih društava i ustanova Hrvata u Čileu, posebice u Punta Arenasu (npr. Hrvatsko dobrotvorno društvo, Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* i dr.). Također će se analizirati važnost Hrvatskoga doma u Punta Arenasu i njegove djelatnosti u cjelini. Analizirat će se i tekstovi drugih autora članaka u razmatranim Gašićevim glasilima i njihova uloga u životu tih glasila. Posebno će se analizirati tada važna problematika iseljništva u Punta Arenasu (primjerice ona vezana za odnos sa članovima obitelji i rodbinom u domovini, zatim društvena događanja u Magallanesu, kulturni i sportski život i dr.).

Gašićeva glasila koja su izlazila u Punta Arenasu analizirana su kao indikator stanja hrvatskoga iseljeničkog društva u tom gradu. Njihovom analizom dobiva se uvid u djelovanje i okolnosti unutar društava koja su u tom gradu djelovala: Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*, Hrvatski dom, Hrvatsko vatrogasno društvo i dr. Sadržaj glasila pokazuje koliko je politička situacija u staroj domovini bila važna hrvatskom iseljstvu u Čileu, pri čemu su se vijesti

često prenosile iz novina koje su izlazile u domovini. Osim toga, Gašićeva glasila čuvaju brojne zapise i informacije o pojedinim hrvatskim iseljenicima. Detaljno su se bilježili rođeni i umrli, odlasci i povratci iz Punta Arenasa, kao i dolasci novih doseljenika iz stare domovine. No, sadržavaju i tekstove koji su zapravo prepirke urednika različitih iseljeničkih listova, ili članke kojima se obračunavaju s neistomišljenicima.

Način obrade izabrane građe

Kao što je u uvodnom dijelu istaknuto, korpus istraživanja obuhvaćaju novinska izdanja koja je u čileanskom gradu Punta Arenas uređivao Petar (Pedro) Gašić na hrvatskom jeziku u razdoblju od 1905. do 1912. godine.

Način obrade se temelji na analizi tekstova s različitih aspekata. Riječ je o „metodi za prikupljanje podataka iz informacijskog materijala: iz knjiga, časopisa, novina, s radija, televizije i interneta“ (Vujević 2006: 153). U najopćenitijem značenju, analiza sadržaja predstavlja postupak proučavanja i raščlanjivanja verbalnog ili neverbalnog materijala s ciljem uočavanja njegovih obilježja i poruka. Poput arhivskih istraživanja i analiza sadržaja provodi se „za stolom“, a već postojeća građa analizira se prema kriterijima koji proizlaze iz ciljeva i svrhe istraživanja. Primjerice, ako analizom sadržaja proučavamo karakteristike nekog medija u određenom vremenskom razdoblju, prikupit će se izvorni podaci, baš kao u anketama ili drugim terenskim istraživanjima, iako istraživanje provodimo „za stolom“ (Lamza Posavec 2021: 258).

Dvije su osnovne vrste analize sadržaja: kvalitativna i kvantitativna. U ovom istraživanju riječ je o kvalitativnoj analizi sadržaja koja „podrazumijeva više ili manje subjektivno vrednovanje proučavane građe koje nije vođeno čvršće definiranim metodologijskim kriterijima“ (Lamza Posavec 2021: 258). Utemeljena je na individualnoj perspektivi te je primarno interpretativnog karaktera (Kim i Kuljis, 2010 u Lamza Posavec 2021: 258). Kvalitativna analiza ne uključuje statističku obradu podataka niti uopćavanje prikupljenog materijala, a zaključci se ne donose na temelju toga koliko se često neko svojstvo pojavljuje, već je važno samo postoji li ono ili ne (Lamza Posavec 2021: 258).

Valja istaknuti da je takav razvoj metode analize tekstova u uskoj vezi sa zanimanjem za ljudsku komunikaciju, tj. s „s nastojanjem da se uoče bitne značajke verbalnih ili neverbalnih poruka u interpersonalnim i društvenim odnosima“ (Lamza Posavec 2021: 259). Na temelju sadržaja poruka može zaključiti o drugim obilježjima, kao što su obilježja autora, redakcije i izdavačkih kuća (Vujević 2006: 153).

Ono što je osobito značajno i za ovo istraživanje je činjenica da se takvom metodom analize omogućuje i istraživanje prošlih društvenih događaja i procesa, kao i usporedbe između različitih društvenih konteksta. Ujedno se navedenom metodom mogu otkriti društveni trendovi, dominantne vrijednosti, moralna i svjetonazorska načela i druge pojedinosti koje dopunjuju širu društvenu sliku. Moguće je uvidjeti društvene probleme koji su određenim

razdobljem bili značajno zastupljeni te razotkriti važne društvene aktere i dr. (Lamza Posavec 2021: 261).

Novine i glasila

Budući da su predmet istraživanja ove disertacije periodične publikacije hrvatskih iseljenika u Čileu, nužno je definirati pojmove novine i glasila. Novine su, naime, bile jedan od najraširenijih medija za prijenos informacija, kako na lokalnoj, tako i na nacionalnoj i međunarodnoj razini. Od početka su služile za obavještanje o aktualnim događajima.

UNESCO u svojim *Preporukama* iz 1985. godine donosi definiciju novina (*newspapers*). Definirane su kao periodične publikacije namijenjene široj javnosti i ponajprije zamišljene kao primarni izvor pisanih informacija o aktualnim događajima vezanima uz javna pitanja, međunarodne odnose, politiku i slično. Također mogu sadržavati članke o književnim i drugim temama, kao i ilustracije i oglase. Uz to, dijele ih na dnevne (*daily newspapers*) i nednevne novine (*non-daily newspapers*). Dnevne novine uglavnom izvještavaju o događajima unutar 24 sata prije tiskanja, dok nednevne novine izvještavaju o zbivanjima koja su se dogodila tijekom duljega vremenskog razdoblja, a čitateljima pružaju osnovne informacije općeg karaktera⁶.

Prema Hrvatskoj enciklopediji novine su svako periodično izdanje koje u pravilu izlazi dnevno ili tjedno, rjeđe petnaestodnevno i mjesečno, i to uz naznačeni datum i redni broj. Osim toga, uvijek su i isto naslovljene. Tiskaju se radi obavještanja javnosti o događajima u svim područjima ljudske djelatnosti i o svim aspektima društvenoga života⁷. Prema UNESCO-vom rječniku dnevne su novine one koje izlaze najmanje četiri puta tjedno te uglavnom izvještavaju o događajima koji su se dogodili od prethodnoga izdanja⁸.

Od njihova pojavljivanja u 17. stoljeću novine su bile kronike događaja. Tijekom vremena mijenjali su se zahtjevi čitateljstva. Elezović (1992: 187) ističe da su tijekom 19. stoljeća čitatelji tražili političke, financijske i lokalne vijesti kao i kulturne i sportske preglede. U 20. stoljeću očekivali su čitati o znanstvenim izvještajima, vremenskoj prognozi, ali i priloge o slobodnom vremenu, receptima, modi i slično.

⁶ *Revised Recommendation Concerning the International Standardization of Statistics on the Production and Distribution of Books, Newspapers and Periodical*. Dostupno na: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/revised-recommendation-concerning-international-standardization-statistics-production-and> (pristupljeno 26. lipnja 2025.)

⁷ Novine. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/novine> (pristupljeno 26. lipnja 2025.)

⁸ *Daily newspapers*. Dostupno na: <https://uis.unesco.org/en/glossary-term/daily-newspaper> (pristupljeno 26. lipnja 2025.)

Novine su dakle periodična izdanja kojima je svrha obavještavati javnost o svim značajnim događajima, a dinamika izlaženja novina je različita. Opće prihvaćena je definicija glasila kao povremenoga sveska različitih tekstova neke organizacije, bilo stručne ili političke.

Hrvatsko iseljeničko novinstvo u Čileu prema dostupnim izvorima

Prvi pokušaj stvaranja pregleda novinskih izdanja, bilježi Slobodan Elezović (1992), bio je istraživački projekt UNESCO-a pedesetih godina 20. stoljeća koji je predstavljao pokušaj uvida u stanje novinske produkcije kada se spoznalo da u svijetu postoji 7520 dnevnih novina (onih koje su istraživačima toga vremena bile dostupne). Iseljeničko novinstvo tema je koja je zanimala mnoge znanstvenike u Republici Hrvatskoj, ali i izvan njezinih granica. Postoje pregledi novinskih publikacija koje su izlazile u iseljeničkim krajevima od kraja 19. stoljeća do današnjih dana⁹. Međutim, podatci o novinskim publikacijama ponekad nisu dosljedni. Budući da je riječ o novinskim tiskovinama koje su izlazile krajem 19. i početkom 20. stoljeća, do svih brojeva nije moguće doći, pa se tako o njima niti ne može pouzdano govoriti.

Premda još uvijek ne postoji cjelovita analiza iseljeničke periodike, postoje različiti (više ili manje opširni) zapisi o listovima koji su tijekom određenoga razdoblja izlazili u iseljeništvu. O iseljeničkom novinstvu u Punta Arenasu pisalo se i u Čileu i u Hrvatskoj, na španjolskom i na hrvatskom jeziku. U različitim, više ili manje opširnim bibliografskim i drugim pregledima povijesti novinstva i iseljeništa nastalim na našim prostorima saznaje se o hrvatskom iseljeničkom tisku: Lakatoš (1911)¹⁰, Bartulica (1938), Horvat (1962), Holjevac (1967), Hranilović (1978, 1981), Antić (1987, 1991, 1992, 2002)¹¹, Ljubetić (2000), Vulić Vranković (2000, 2021), Čizmić, Sopta i Šakić (2005) i Krpan Smiljanec (2014, 2015, 2016). O iseljeničkom novinstvu u Čileu u Punta Arenasu saznajemo i od Čileanaca hrvatskoga podrijetla: Lausic Glasinovic (1984, 2003), Mataić Pavičić (1991), Martinic Beros (1999).

Joso Lakatoš je napisao u srpnju 1911. rad naslova „Hrvatska štampa 1789 – 1911“ (216–238) za tadašnji slavenski novinarski kongres, a objavljen je kasnije u Elezovićevoj knjizi *Povijesni razvoj komuniciranja: vrste i oblici kroz stoljeća*, tiskanoj 1992. u Zagrebu. Lakatošev izniman trud u kronološkom pristupu novinstvu i danas je dragocjeno svjedočanstvo bibliografskih zapisa hrvatskih listova. Pruža društveno-povijesni kontekst izlaženja pojedine novine podijeljenih u tri perioda hrvatske žurnalistike: prvi od početaka do 1848., drugi do 1860. te

⁹ Važan prilog proučavanju hrvatskoga tiska na Novom Zelandu do 1916. dao je Trupinić (2009) koji u svojoj knjizi *New Zealand Croatian immigrant press 1899-1916: quantitative and qualitative study of the content* istražuje kvalitativnu analizu sadržaja i kvantitativnu zastupljenost tema kao što su domovina, Novi Zeland, hrvatskog društvo u Novom Zelandu, reklamni prostor, pravne informacije i dr. Zaključno ističe da su proučavane novine služile širokom rasponu društvenih, političkih i emocionalnih potreba, djelovale kao obrazovne agencije.

¹⁰ Lakatošev rad objavljen je u Elezovićevoj knjizi *Povijesni razvoj komuniciranja: vrste i oblici kroz stoljeća* objavljenoj 1992. u Zagrebu.

¹¹ Ljubomir Antić svoju knjigu *Hrvati i Amerika* objavio je 1992. godine, a nakon 10 godina, 2002. godine, i drugo, dopunjeno i prošireno izdanje. Drugo izdanje knjige Antić je obogatio novim spoznajama te uvrstio šezdesetak novih bibliografskih jedinica. Podjela na poglavlja i potpoglavlja ostala je ista.

treći od 1860. do njegove suvremenosti, odnosno do 1911. godine. Pitao se treba li prvim hrvatskim novinama smatrati one koje su izašle u Hrvatskoj, ali ne na hrvatskom jeziku, ili one koje su izašle na hrvatskom jeziku, te je po njegovu mišljenju bolji prvi kriterij jer novine koje su izlazile u Hrvatskoj, premda na drugom jeziku, bavile su se životom i događajima naših ljudi i mjesta. Stoga kao prve navodi novine *Kroatischer Korrespondent* na njemačkom jeziku, koje su tiskane 1789. godine, a nakladnik im je bio Ivan Toma pl. Trattner. Lakatoš je istaknuo kako su i Hrvati koji su otišli u preookeanske zemlje tiskali pozamašan broj listova, makar su „na žalost – nekih od njih služili više reklami nekih bezdušnih špekulanata, nego narodnoj stvari“ (1992: 235). Zaključio je da je „u hrvatskim zemljama i u krajevima gdje žive Hrvati“ u to doba izlazilo i izlazi ukupno 812 novina, časopisa i listova (1992: 236). Od toga ih je u njegovo doba izlazilo 241, a ugašeno ih je 571. Također napominje da su tom brojkom obuhvaćene 62 novine na njemačkom jeziku (od kojih je 14 još izlazilo u njegovo doba) i 9 na mađarskom jeziku (od kojih su još 4 izlazile u njegovo doba) (1992: 236). Dijeli ih i po učestalosti izlaženja na dnevne, novine koje su izlazile dva ili tri puta tjedno, polumjesečnike, mjesečnike i one s neodređenim datumom ili prigodne listove. Broj je to, ističe, na kojem bi i veći narodi Hrvatima pozavidjeli. Ujedno, zabilježio je da je 1911. godine s radom započelo Hrvatsko novinarsko društvo¹² kojemu je zadaća pridonositi razvoju novinstva, a time utjecati „i na bolju budućnost hrvatskog naroda i slavenstva uopće“ (1992: 238). U katalogu, odnosno bibliografskom pregledu vodio se načelom abecednoga unosa novina po ključnoj riječi u njezinu naslovu. Tako npr. *Novo doba* valja tražiti pod *Doba n.* Ostali podatci u bibliografskoj jedinici su godina i mjesto tiskanja te urednik novina. Napravio je popis od 776 natuknica listova koji su izlazili u domovini i izvan nje, a koji je naknadno dopunio s još 36 natuknica. Bilježi pod natuknicama 132 i 227 listove tiskane u Buenos Airesu 1883.: *Glas narodni i Iskru slavljanske slobode* koje je uređivao Dinko pl. Grisogno Bortolazzi. Kada je riječ o iseljeničkom tisku u Čileu, pod natuknicama 89, 99, 390 i 544 zabilježio je sljedeće listove:

Doba novo (ex Domovina) Punta Arenas 1911.,

Domovina. Izlazi svakog četvrtka. Cijena na godinu 4 dolara. Odgovorni urednik Petar Gašić. Punta Arenas 1908.,

¹² Hrvatsko novinarsko društvo utemeljeno je 18. prosinca 1910. godine, kada je, nakon što su tadašnje nadležne vlasti potvrdile pravila, održana prva skupština Hrvatskoga novinarskog društva. Početkom Prvoga svjetskog rata prestaje djelovati, a ponovno s radom započinje 1917. godine. Političke prilike toga vremena (raspad Austro-Ugarske Monarhije) odrazile su se i na Društvo. Za vrijeme SFRJ novinari su organizirani u Savez novinara Jugoslavije, Društvo novinara Hrvatske, a nakon prvih demokratskih izbora 1990. vraćeno mu je izvorno ime – Hrvatsko novinarsko društvo. Podatci o HND-u prema njihovoj mrežnoj stranici dostupnoj na <https://www.hnd.hr/povijest-hnd-a> (Datum pristupa 20.10.2024.).

Novine male. Izlaze svake nedjelje, cijena f. 6. Vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik Petar Gašić. Punta Arenas 1905.,

Sloboda, organ za neodvisnost hrv. naroda. Izlazi svakog četvrtka i nedjelje. Vlasnik i urednik Ivan Krstulović. Antofagasta (Chile) 1902 –.

Skoro 30 godina nakon Lakatoša, u jedanaestom broju lista *Iseljenički muzej*, objavljenom 1. travnja 1938., Milostislav Bartulica, inače i urednik toga lista, napravio je prilog koji je naslovio „Iseljeničko novinstvo Jugoslavena (Srba, Hrvata i Slovenaca) po svijetu: po našim iseljeničkim naseobinama u Americi, Australiji, New-Zealandu, Africi i Evropi. (- prema podacima iz godine 1935. -)“. Bartulica donosi prikaz novina po kontinentima, državama, odnosno gradovima u kojima su izlazile. Navodi ih s podacima kada i koliko dugo je pojedini list izlazio, ali s napomenom da će se nadopuna podataka napraviti naknadno. Potom je u „Historijski podatci o iseljeničkim novinama“ napisao deset natuknica, među kojima je istaknuo kako je u Sjevernoj Americi izlazilo 219 novina, u Južnoj Americi 84, u Čileu 30, Europi 56 i Africi 1 novina. Za Čile je naveo 30 listova. *Domovinu*, koja je izlazila u dva navrata, navodi kao dva lista.

Tablica 1. Novinstvo u Čileu prema mapi koju je izradio Milostislav Bartulica (1938) za *Iseljenički muzej* o novinstvu u iseljeništvu, navedeno ovim redoslijedom u jedanaestom broju *Iseljeničkoga muzeja*.

Grad	Novina	Godina izlaska
Santiago (Ch)	<i>Sloboda</i>	1913.
Santiago (Ch)	<i>Naša riječ</i>	1934. – 1935.
Santiago (Ch)	<i>Jugoslovenski glasnik</i>	1935.
Valparaiso (Ch)	<i>Biblioteka Oslobođjena</i>	1918.
Valparaiso (Ch)	<i>Jugoslavenska država</i>	1918. – 1921.
Magallanes (C)	<i>Male novine</i>	1905. – 1906.
Magallanes (C)	<i>Domovina</i>	1908. – 1910. i 1913. – 1918.
Magallanes (C)	<i>Iz Pustoši</i>	1908. – 1913.
Magallanes (C)	<i>Novo doba</i>	1910. – 1911.
Magallanes (C)	<i>Dom</i>	1911. – 1912.
Magallanes (C)	<i>El Magallanes</i>	1916. – 1918.

Magallanes (C)	<i>Jugoslavenska Domovina</i>	1916. – 1919.
Magallanes (C)	<i>Slobodna Jugoslavija</i>	1918.
Magallanes (C)	<i>Jugoslavenska Smotra</i>	1921.
Magallanes (C)	<i>Jugoslavenska Tribuna</i>	1922.
Magallanes (C)	<i>Jug</i>	1921.
Magallanes (C)	<i>Jugoslaven u Chile</i>	1932. – 1935.
Antofagasta (Ch)	<i>Sloboda</i>	1901. – 1906.
Antofagasta (Ch)	<i>Alamanaque Slavo</i>	1906.
Antofagasta (Ch)	<i>Pokret</i>	1914. – 1916.
Antofagasta (Ch)	<i>Jugoslavija</i>	1915. – 1916.
Antofagasta (Ch)	<i>Jugoslavenska Država</i>	1916. – 1917.
Antofagasta (Ch)	<i>Jugoslavenska Škola</i>	1916. – 1917.
Antofagasta (Ch)	<i>Biblioteka Oslobodjenje</i>	1918.
Antofagasta (Ch)	<i>Jugoslavensko Oslobodjenje</i>	1917.
Antofagasta (Ch)	<i>Biblioteka Jajo</i>	1917.
Antofagasta (Ch)	<i>A.B.C.</i>	1926. – 1935.
Antofagasta (Ch)	<i>Naša riječ</i>	1932. – 1934.
Iquique (Ch)	<i>Glas Dalmatinca</i>	X
Ukupno 29 novina		

Pridjev hrvatski u naslovima iseljeničkih novina i imenima društava poslije 1915. zamjenjuje se s jugoslavenski. Primjerice, *Domovina* postaje *Jugoslovenska Domovina*, *Novo doba*, također postaje *Jugoslovensko Novo doba*, dok listovi nastali tijekom toga razdoblja u naslovu imaju istaknut pridjev *jugoslavenski* (Mataić Pavičić 1991: 3). Prema Bartulićinoj mapi o hrvatskom novinstvu u iseljeništvu u Magallanesu, u novinama nastalim poslije 1915. godine pridjev *jugoslavenski* ili neka druga slična riječ ili fraza koja na to ukazuje vidljiva je u sljedećim naslovima novina: *Slobodna Jugoslavija*, *Jugoslavenska Smotra*, *Jugoslavenska Tribuna*, *Jug*, *Jugoslaven u Chile*. U Antofagasti su to glasila *Jugoslavija*, *Jugoslavenska Država*, *Jugoslavenska Škola*, *Biblioteka Oslobodjenje*, *Jugoslavensko Oslobodjenje*. U Santiagu su to *Naša riječ*, *Jugoslovenski glasnik* i *Biblioteka Oslobodjena*, a u Valparaisu *Jugoslavenska država*. Naime, iseljenici se do Prvoga svjetskog rata politički orijentiraju kao

Austrijaci i Slaveni. Nakon Prvoga svjetskog rata prihvaćaju promjene vlasti u zemlji iseljenja, odnosno prvu i drugu Jugoslaviju, a navedeno se uočava i u iseljeničkom tisku (Perić 2005: 86–87).

Šezdesetih godina prošloga stoljeća nastala su dva kraća osvrta o iseljeničkom novinstvu. Josip Horvat (1962) u *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939.*, u poglavlju „Iseljeništvo i iseljenička štampa“, (368–371) donosi svoja saznanja i zaključke o iseljeničkom novinstvu, svjestan činjenice da je tijekom iseljeničkoga novinstva teško pratiti jer nisu dostupna sva izdanja iseljeničkih novina. Podatke do kojih je došao zorno iznosi¹³. Zaključuje kako se pojedina novina prilagođava zemlji u kojoj biva objavljivana „slijedeći prije svega uzore informativne štampe“ (1962: 370). Tjednik *Materinska riječ* izlazi od 5. srpnja 1908. u Rosariju de Santa Fe, a bio je zabranjen u Austro-Ugarskoj te je od 1909. izlazio pod imenom *Zajednica*. List *Male novine* pokrenuo je i uređivao Petar Gašić od 19. veljače 1905. do 28. siječnja 1906. Tiskanje je obustavljeno zbog intervencije austrijskoga konzulata. „List je 13. VII 1908. počeo izlaziti pod novim imenom *Domovina* do 7. XII 1910., kad je zbog promjene vlasnika promijenio ime u *Novo doba*, izlazeći do 17.7.1911; otada je izlazio kao polumjesečnik pod imenom *Dom* do 27. I 1912, a od 2. II 1912. ponovo pod imenom *Domovina*.“ (Horvat 1962: 370). Horvatu se potkrao nenamjerni zatipak u datumu prvoga pojavljivanja *Malih novina*, pa je umjesto 3. naveden 2. mjesec (*ibid.* 369). Horvat je istaknuo kako je od početka prekooceanskoga iseljavanja u razdoblju do 1935. izlazilo više od 365 periodičkih listova, od kojih se do 1935. održalo 43, u tom broju i 7 dnevnika. Isto tako bilježi da je vjerojatna naklada iseljeničkoga novinstva tada bila 300 000 primjeraka, a primjerice *Zajedničar* u Pittsburgu je imao nakladu 50 000 primjeraka, što je nadmašivalo dnevnu nakladu listova u domovini.

Većeslav Holjevac (1967) u svojoj knjizi *Hrvati izvan domovine* posvećuje jedno manje poglavlje iseljeničkom novinstvu. Naslovio ga je „Publicistička djelatnost hrvatskih iseljenika“ (201–205). Ističe značaj hrvatskoga iseljeničkog novinstva za same iseljenike, ulogu koju je svaka novina imala pružajući kronološki pregled iseljeničkoga novinstva. Navodi da su listovi bili raznolikoga sadržaja, a nepobitno pokazuju ljubav prema kraju iz kojeg urednici i suradnici dolaze¹⁴. Napominje da je u ratnim i poratnim zbivanjima dolazilo do neinformiranosti

¹³ U Sjevernoj Americi, primjerice, tek devedesetih godina 19. stoljeća, preciznije 1891., javljaju se iseljenički tjednici (*Napredak* u New Yorku i *Chicago* u Chicagu). Horvat (1962) također piše da je prvi list u Južnoj Americi bila *Iskra slavljanske slobode* koja se pojavila 1883. godine u Buenos Airesu u Argentini. Navodi da smrću izdavača Dinka Grisogna list ubrzo prestaje izlaziti. Nakladnik tjednika *Sloboda* bio je Ivan Krstulović u Antofagasti od 1901. do 20. svibnja 1906.

¹⁴ Holjevac (1967) navodi da su prve iseljeničke novine *Iskra slavljanske slobode* tiskane u Buenos Airesu 1878. godine i da im je urednik bio dr. Dinko Bartolaci.

uredništva ili nerazumijevanja događaja. Spominje Ivana Krstulovića-Marčelića koji je odmah po dolasku u Antofagastu 1899. godine otvorio tiskaru *Imprenta Dalmata* i 1901. započeo s objavljivanjem dvotjednika *Sloboda*. U ožujku 1905. u Punta Arenasu izašao je tjednik na hrvatskom jeziku *Male novine* i izlazio je samo godinu dana. 1908. pokrenuto je ponovo tiskanje lista, ali pod drugim naslovom – *Domovina*. Budući da list od 1910. mijenja nakladnika, dobio je novo ime: *Novo doba*. I te novine izlazile su vrlo kratko vrijeme, do srpnja 1911. Ali već iste godine hrvatski iseljenici pokreću dvomjesečni časopis *Dom*. Holjevac ne navodi urednika ni pokretača navedenih novina, već isključivo naslov i trajanje izlaženja tih novina. Kao vodeće iseljeničke listove iz 1914. godine, koji su otvoreno propovijedali borbu protiv Austro-Ugarske, spominje *Slavensku misao* (Rosario de Santa Fe), *Slobodu* (Buenos Aires), *Domovinu* (Antofagasta) i *Pokret* (Antofagasta). Godine 1915. pokreću se dva lista, a to su *Jugoslavija* u Antofagasti i *Jadran* u Buenos Airesu. Sjedinjenjem ta dva lista 1916. počinje izlaziti novoosnovani središnji list *Jugoslavenska država* u Antofagasti, koji je postao vodeće glasilo Jugoslavenske narodne obrane za cijelu Južnu Ameriku. Prvi glavni urednik lista *Jugoslavenska država* bio je dr. Ljubo Leontić. U Punta Arenasu se tiskaju i novine *Jugoslavenska domovina* te dva novopokrenuta lista 1918. *Jugoslavensko oslobođenje* u Antofagasti i *Jugoslavija* u Oruru u Boliviji. Holjevac se oslanja i na podatke objavljenje u *Iseljeničkom muzeju* 1938. u Zagrebu te iz te publikacije preuzima brojku od 30 listova koji su izlazili u Čileu. Ističe još *Jugoslavenski glasnik* koji je izlazio u Santiagu de Chile 1935. – 1946. i 1958. – 1960.

Nada Hranilović (1978) u *Bibliografskom pregledu hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine* u predgovoru je istaknula kako je Zavod za migracije i narodnosti odlučio izraditi bibliografski pregled novina koje su tiskali naši iseljenici na hrvatskom jeziku te u ovom radu donosi bibliografski pregled novinstva od prvih pokušaja do početka Drugoga svjetskog rata. Općenito se osvrnula na pojavu i sadržaj listova te na prve pokušaje izrade bibliografije listova Lakatoša i Bartulice, potom na sv. 2 *Gradje za bibliografiju jugoslavenske periodike* objavljen u Analima Leksikografskog zavoda FNRJ te na rad Nade Kesterčanek „*Croatian Newspapers and Calendars in the United States*“. N. Hranilović donosi popis novina koje su izlazile na pojedinim lokacijama, navodi vrijeme izlaženja novina te ponegdje i podatak tko je urednik pojedinih novina¹⁵. Primjerice, kad je riječ o Čileu, podijelila je listove po gradovima u kojima

¹⁵ Može se pretpostaviti da nije uvijek imala podatak o uredniku pa zato nije naveden uz svaki periodičnik.

su izlazili (Punta Arenas, Antofagasta, Santiago, Iquique). Međutim ne navodi kada su novine prestale izlaziti, odnosno koliko su dugo izlazile.

Druga knjiga Nade Hranilović (1981) *Novinstvo hrvatskog iseljništva 1859–1940* podijeljena je u 6 poglavlja (predgovor, osvrt na literaturu o novinstvu hrvatskoga iseljništva u svijetu, naše iseljništvo i njegovo novinstvo, iseljeničko novinstvo od sredine 19. stoljeća do 1900., novinstvo hrvatskih iseljenika u prva četiri desetljeća 20. stoljeća u SAD-u, Kanadi, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu te radnička štampa hrvatskih iseljenika). Autorica s ciljem rasvjetljavanja problematike razvoja iseljeničkoga novinstva u prvim četirima desetljećima 20. stoljeća nudi geografski i kronološki pristup istraživanja novinskih prilika¹⁶. Osvrnula se na prethodne pokušaje sastavljanja bibliografskih djela o novinstvu Lakatoša i Bartulice, koji se u ovom radu navode jer se vezuju za novinstvo u Južnoj Americi. U poglavlju „Novinstvo hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi“ (69–81) istaknula je kako se gotovo istodobno pojavilo novinstvo na jugu i na sjeveru Čilea čije su neke od značajnih karakteristika bile uloga preporoditelja nacionalne svijesti te očuvanje materinskoga jezika. Hranilović kao prve novine tiskane u Čileu i namijenjene svim iseljenicima iz Jugoslavije navodi *El Yougoslavo en Chile* tiskane 1900., kojih je urednik bio Gregorio Sviličić. Potom se osvrće na novinstvo u Punta Arenasu koje je obilježeno Gašićevim tjednikom *Male novine* koje su izlazile svega godinu dana. Također pobliže opisuje Gašićeve tjedne novine o kojima piše: „izlazile su na 4 strane, a imale su rubriku za vijesti iz domovine, iz iseljenički naseobina, iz Austro-Ugarske Monarhije i za šalu i zabavu“ (1981: 76). Netočno navodi da je Gašić bio Bračanin (1981: 76). Također, ne spominje izlaženje Gašićeva *Doma*. Nakon dvije godine, glasilo mijenja naslov u *Domovina*. To glasilo 1911. preuzima Ivan Trutanić i mijenja mu naslov u *Novo doba*. Ali, ni on nije uspio održati izlaženje novine više od godinu dana¹⁷. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Luka Bonačić-Dorić¹⁸ u Punta Arenasu pokrenuo je *Jugoslavensku tribunu*, *Jugoslavensku smotru* i

¹⁶ Također bilježi kako su prve novine u Južnoj Americi *Iskra slavljanske slobode* prvi put tiskane 1. ožujka 1883. godine u Buenos Airesu u Argentini, a pokretač novina bio je Dinko Grisogono-Bartolazzi. Bile su dvojezične: „List je izlazio jedanput mjesečno na 8 strana, formata časopisa, na španjolskom jeziku i u staroj hrvatskoj čakavštini“ (1981: 18). Potom ističe Ivana Krstulovića koji je u Antofagasti 1901. pokrenuo list *Sloboda*, a godinu prije osnovao je tiskaru *Imprenta Dalmatia / Dalmatinska tiskara*. Autorica također opisuje izgled novina i navodi vrijeme izlaženja: „Izlazile su dva puta tjedno na malom formatu, a uređivao ih je J. Krstulović“ (1981: 75) (vjerojatno omaška umjesto J. treba stajati I. Krstulović).

¹⁷ Hranilović (1981) navodi da su se početkom Prvoga svjetskog rata rodoljubnim sadržajem isticali *Domovina* (koje je urednik bio Luka Bonačić-Dorić) i *Pokret* (koji je uređivao Matija Škarić). *Pokret* je izlazio u Antofagasti. Nastavak sličnih misli bilo je glasilo *Jugoslavija*, list koji se zalagao za oslobođenje i ujedinjenje južnoslavenskih zemalja te su 1916. godine *Pokret* i *Jugoslavija* ujedinjeni u list *Jugoslavenska država*. Urednik toga novog glasila bio je dr. Ljubo Leontić. Hranilović navodi kako su 1918. tiskani listovi *Jugoslavenska domovina* u Punta Arenasu i *Jugoslavensko oslobođenje* u Antofagasti.

¹⁸ Prvotno je njegovo ime bilježeno kao Luka, a kasnije španjolskom inačicom Lucas (tako je primjerice u svojim knjigama potpisan kao Lucas Bonačić-Dorić B.).

Jugoslaven u Čileu. 1937. u Antofagasti Marko Biskupović počinje objavljivati *Našu riječ*. U Punta Arenasu Bonačić-Dorić pokrenuo je *Jugoslovensko novo doba* 1936. godine, u kojem su zapisi o dolasku, životu i radu naših iseljenika (Hranilović 1981: 78) Zaključno, Hranilović (1981: 114–115) ističe nepobitnu ulogu novinstva do 1940. godine u očuvanja hrvatske nacionalne svijesti i doprinosa borbi u domovini tijekom austrougarske vladavine. Također zaključuje kako novinstvo poslije 1940. zaslužuje zasebno razmatranje.

Ljubomir Antić (1987) u svom radu „Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata“ (101–127) donosi detaljan presjek hrvatskoga iseljeničkog novinstva od početaka, odnosno od rubrike *Per gli Slavi* koja je tiskana u listu talijanskih iseljenika u Čileu, a bio je naslovljen *La Patria*. Bili su to prvi objavljeni novinski tekstovi na hrvatskom jeziku u Buenos Airesu. Antić (1987a: 104) navodi da je osamdesetih godina 19. stoljeća izlazio list *Narodni glas*, ali od tih novina nije očuvan niti jedan primjerak. Posljednji list koji je pokrenut na tlu Južne Amerike prije Prvoga svjetskog rata bio je naslovljen *Slavenska misao*. Antić (1987a: 103) smatra da je prvi pravi list u Južnoj Americi bila Krstulovićeva *Sloboda* koja je pokrenuta 1. ožujka 1902. godine u Antofagasti te je izlazila do 1906. Kada je riječ o listovima koji su izlazili u Čileu, taj autor navodi sljedeće: *Sloboda* (1902. – 1906., Antofagasta), *Male novine* (1905. – 1906., Punta Arenas), *Domovina* (1908. – 1910., 1913. – 1916., Punta Arenas), *Novo doba* (1910. – 1911., Punta Arenas), *Dom* (1911. – 1912., Punta Arenas) i *U pustinji* (1911. godine, Punta Arenas) (1987a: 103). Za posljednji navedeni ispravnije bi bilo navesti lokalitet Punta Delgada, u kojem je Litrica rukom pisao list *U pustinji* (koji je potom slao u Punta Arenas).

Antić (1987 c) svojoj prvoj knjizi *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje Jugoslavenske države 1918.* također daje prikaz iseljeničkoga tiska. U knjizi *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914.* (1991: 51–53) jedan dio posvećuje iseljeničkom novinstvu te donosi tablični prikaz novina hrvatskih iseljenika u Južnoj Americi do Prvoga svjetskog rata. Kada je riječ o ulozi novinstva u iseljeničkom društvu Antić (1991: 53) navodi da je ono podiglo ugled iseljenika i usporilo asimilaciju u južnoameričko društvo. Antić (1992, 2002) je u svojoj knjizi *Hrvati i Amerika* nastojao dati sažet prikaz hrvatsko-američkih dodira te ju je podijelio u četiri poglavlja (Od prvih dodira do skupnih doseljenja, Zašto i kako u Ameriku?, Puštanje korijena i Društveno okupljanje). Upravo u zadnjem poglavlju piše o iseljeničkom novinstvu (1992: 170–176) obrazlažući kako je došlo do pojave novinstva u iseljeničtvu. Također piše o

naslovima novina, trajanju izlaženja i nakladi te pruža pregled hrvatskoga iseljeničkog tiska u Južnoj i Sjevernoj Americi¹⁹.

I drugi su autori pisali o hrvatskom iseljeništvu u Čileu, a važni su za što potpuniju analizu iseljeničkih prilika i razloga koji su do iseljavanja doveli. Ujedno su i bitno vrelo za proučavanje novinske, književne i ostale djelatnosti hrvatskih iseljenika. Tako Ljubetić (2000) u dvojezičnoj knjizi *Hrvatska–Čile* piše o hrvatsko-čileanskim povijesnim i kulturnim vezama. Istaknuo je kako su se hrvatski iseljenici „od samog dolaska u broju u nove krajeve bavili pisanom riječju, tiskali novine, časopise, knjige.“ (Ljubetić 2000: 14). Ne nabroja novine koje su izlazile u Čileu, već bilježi da ih je između 1895. i 1940. bilo 30 te upućuje na Danu Mataića Pavičića i Matea Martinića Beroša. Iznosi prikaz tekstova iz povijesti hrvatskoga iseljeništa kojima potvrđuje život i ulogu iseljeništa u dalekom Čileu.

Ivan Čizmić, Marin Sopta i Vlado Šakić u svojoj monografiji *Iseljena Hrvatska* (2005) također donose pregled hrvatskih glasila u Južnoj Americi. Ovom opsežnom knjigom daju detaljan i jasan prikaz iseljavanja Hrvata, a u poglavlju „U novoj domovini“ govore o Hrvatima i hrvatskom djelovanju u SAD-u, Kanadi, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Južnoj Africi te u europskim zemljama. U potpoglavlju „Hrvati u Čileu“ (176–183) donose pregled hrvatskoga novinstva u Čileu do vremena nastanka njihove monografije²⁰. U razdoblju između dvaju svjetskih ratova navode *Jugoslavensku tribinu*, *Jugoslavensku smotru*, *Jugoslaven u Chileu*, *Jugoslavensko novo doba*, listove Marka Biskupovića *Naša riječ* i *Čuvajmo Jugoslaviju*. U razdoblju tijekom i nakon Drugog svjetskog rata navode listove u Santiagu *Borbu* i *Jugoslavenski glasnik* (2005: 183). Zaključno ističu i još uvijek živeće *Male novine* te bilten hrvatske zajednice u Santiagu *Nuevo tamo daleko* (2005: 183).

¹⁹ Ističe da su 1859. u SAD-u u San Franciscu izašle prve novine *L'ecco della patria* koje je pokrenuo Velimir Chielovich, a u Južnoj Americi prvi list je bio *Narodni glas* koji je izlazio početkom osamdesetih godina, ali nije očuvan niti jedan broj. Također navodi Gašićeve *Male novine* koje su počele izlaziti 19. ožujka 1905. godine, potom *Domovina* koja je izlazila od srpnja 1908. do prosinca 1910. Navodi i *Dom* i *Novo doba* koji nisu ostavili veliki trag. *Domovina* kasnije postaje *Jugoslavenska domovina*, a središte jugoslavenskoga pokreta bila je Antofagasta gdje su izlazili *Pokret* i *Jugoslavija*. U međuraću je Luka Bonačić Dorić u Punta Arenasu pokrenuo *Jugoslavensku tribinu* (1921), *Jugoslavensku smotru* (1923), *Jugoslaven u Čileu* (1923) i *Jugoslavensko novo doba* (1936). U Santiagu je pokrenut *Jugoslavenski glasnik* koji je izlazio od 1935. do 1946. godine, a bio je obnovljen od 1958. do 1960. U Antofagasti je izlazila *Naša riječ* koja je 1934. preseljena u Santiago i ubrzo ugašena.

²⁰ Također navode (2005: 182–183) da se 1890. pojavljuju *El Yugoslavo en Chile* Gregorija Sviličića, te da od 1894. postoje i članci na hrvatskom jeziku u listu *Magallanes*. Spominju i *Slobodu* Ivana Krstulovića kao prvi list koji se tiska na hrvatskom jeziku. Navode Gašićeve *Male novine* i *Domovinu*, koja za uredništva Ivana Trutanića postaje *Novo Doba*, te glasilo *Dom*. Pišu i o listovima pokrenutim tijekom Prvoga svjetskog rata, a to su u Punta Arenasu *Pokret*, *Jugoslavija*, *Jugoslavenska država* i *Jugoslavenska domovina* te u Antofagasti *Jugoslavensko oslobođenje*.

Marina Perić (2005) je hrvatski iseljenički tisak u Čileu promatrala tijekom pet povijesnih razdoblja (do Prvoga svjetskog rata, Prvi svjetski rat, između dvaju svjetskih ratova, Drugi svjetski rat, nakon Drugoga svjetskog rata) nastojeći istražiti i opisati utjecaj političkih promjena u Hrvatskoj na sadržaj iseljeničkoga tiska. Stoga je za svako navedeno razdoblje analizirala jedne iseljeničke novine, točnije jedinica analize bili su joj tekstovi s naslovnih strana jer je pretpostavka da su urednici upravo naslovnom stranom htjeli pobuditi posebnu pažnju u čitatelja. Analizirane novine su *Domovina* (Punta Arenas, 1913.), *Jugoslavija* (Antofagasta, 1915.), *Naša riječ* (Antofagasta, 1932.), *Jugoslavenski glasnik* (Santiago, 1945.) i *Jugoslavenski glasnik* (Santiago, 1958.). Zaključuje kako su se u novinama prenosile vijesti koje su imale ili pozitivan ili negativan predznak. Primjerice, negativno je ocijenjena politika Austrije i položaj Hrvata unutar Austro-Ugarske, kao i nacionalna neosviještenost iseljenika. Kao primjer pozitivnoga predznaka izdvaja pozitivan stav prema komunističkoj Jugoslaviji i maršalu Titu, a Drugi svjetski rat i partizanski pokret dominantne su teme iseljeničkoga tiska i zato što većina iseljenika potječe iz krajeva koji su poprište najintenzivnijih političkih događanja.²¹ Ističe još da u razdoblju od Prvoga svjetskog rata te nakon Drugoga svjetskog rata iseljenici prihvaćaju promjene vlasti u zemlji iseljenja iz različitih razloga, no vidljivo je prihvaćanje država i vlasti prve i druge Jugoslavije (2005: 86).

Marina Krpan Smiljanec (2015) u svom radu „Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list „Domovina“ – od kraja 19. stoljeća do Prvog svjetskog rata“ (109–146) donosi sažeti prikaz društveno-gospodarskih i političkih prilika otoka Brača u drugoj polovici 19. stoljeća te prilika koje su iseljenici zatekli i koje su u to vrijeme vladale u Čileu. Uz navedeno, pruža opširan prikaz dostupne građe o iseljeničkom novinstvu u Čileu koje dijeli na dvije skupine: bibliografiju novina i literaturu o hrvatskom iseljeničkom novinstvu s posebnim osvrtom na novinare podrijetlom s Brača. Krpan Smiljanec (2015: 126) detaljno je predstavila i obradila dostupne joj radove o iseljeničkom tisku, a potom istaknula: „Dosadašnja istraživanja hrvatskog iseljeničkog tiska u Čileu u razdoblju od začetaka do početka Prvog svjetskog rata bila su usmjerena na izradu bibliografija ili analizu sadržaja u svrhu utvrđivanja političkog djelovanja hrvatskog iseljeničtva. Bibliografije su necjelovite, a navedeni podaci često neujednačeni“. Ista autorica (2016) u svom radu „Začetci periodike hrvatskoga iseljeničtva“ (153–181) napravila je pregled pojavljivanja prvih iseljeničkih novina po kontinentima tj. zemljama (SAD, Kanada, Južna Amerika, tj. Argentina i Čile te Australija i Novi Zeland),

²¹ Može se pretpostaviti da autorica pod tim podrazumijeva hrvatska područja koja su bila pod talijanskom okupacijom.

analizirala je bibliografiju iseljeničke periodike te se osvrnula na primjer analize *Domovine* koji je detaljnije razradila u prethodno navedenom radu. Analizirala je naslovnice i rubrike u *Domovini* u razdoblju od 1913. do 1914. godine. Njezin rad predstavlja vrijedan doprinos istraživanju iseljeničkoga novinstva u Čileu.

Sanja Vulić Vranković (2000: 50–65) u svom opširnom radu *Hrvatski tisak u dijaspori* poseban dio posvećuje glasilima Hrvata u Južnoj Americi općenito i u pojedinim zemljama. Naime, napravila je prikaz 75 različitih glasila Hrvata u dijaspori s 5 različitih kontinenata, a od toga ih je 48 iz Europe, 16 iz Sjeverne Amerike, 6 iz Južne Amerike, 4 iz Australije i 1 iz Afrike. S južnoameričkoga kontinenta izdvojila je 3 u to doba suvremena glasila iz Argentine te po 1 iz Čilea, Brazila i Venezuele. Riječ je o glasilima objavljenim u razdoblju od prosinca 1995. do rujna 1999. godine. U svom prikazu glasila je podijelila po teritorijalnom rasporedu država u kojima glasila izlaze, a unutar pojedinih kontinenata pripadajuće države navodi abecednim redoslijedom. Kako bi opisala samo glasilo *Male novine*, Vulić Vranković (2000) je predstavila sadržaj pedeset prvoga broja *Malih Novina*, iz travnja 1998. godine. O hrvatskim glasilima u Čileu Vulić Vranković piše i u svojoj knjizi *Blago rasutih. Jezik Hrvata u dijaspori. Dio I* (2021). U poglavlju „O hrvatskom jeziku u Čileu“ osvrnula se na važnost glasila koja su izlazila u Čileu, od početaka *Slobode* do *Malih novina* koje s prekidima izlaze i dan danas. Također je istaknula značaj hrvatskoga jezika za Hrvate u Čileu, o čemu svjedoče brojni organizirani tečajevi učenja hrvatskoga jezika u toj zemlji.

O hrvatskoj iseljeničkoj periodici saznajemo i od Čileanaca hrvatskoga podrijetla. Sergio Lausic Glasinovic (1984) u svom magistarskom radu *Jugosloveni u čileanskoj Patagoniji, njihove aktivnosti i uspjesi, muzeološka obrada*²² dotaknuo se teme novinstva. Istaknuo je Petra Gašića, neumornoga pokretača različitih društvenih aktivnosti u Magallanesu. Pruža kraći pregled novinstva od početaka iseljeničkoga tiska u Južnoj Americi do šezdesetih godina 20. stoljeća. U svom radu navodi godinu izlaska i trajanje novina, urednika i različite okolnosti u kojima su navedene novine izlazile²³. Navodi i sljedeća dva lista: *Jugoslovenske novosti* oko

²² Rad je vjerojatno prvotno napisan na španjolskom jeziku i dan na prijevodu.

²³ Lausic Glasinovic (1984: 153) navodi također da je prve *Male novine* pokrenuo Petar Gašić 19. ožujka 1905. te je tiskao 38 brojeva, a zadnji broj 25. siječnja 1906. godine. Potom je osnovao list *Domovina*, koji kasnije preuzimaju Trutanić pa Bonačić-Dorić. Spominje također da je 1879. pokrenuta *Iskra slavljanske slobode* te da je to „prvi list koji je štampan i koji vode Jugosloveni u Americi“ (1984: 153). Također piše da je dnevni list *Sloboda* tiskan prvi put 1901. godine. Spominje i izdavanje lista *Dom* 1911. – 1912. te 12 brojeva lista u rukopisu *U pustinji* objavljenih 1911. godine koje je sastavljao Vicko Litrica. 1922. Bonačić-Dorić započeo je s izdavanjem 18 brojeva mjesečnika *Jugoslovenska smotra*. Navodi još i listove 1918. *Slobodna Jugoslavija*, 1920. – 1921. *Jugoslavenska tribuna* i 1921. *Jug* koji su izlazili u Magallanesu, ali su se čitali i izvan njega u različitim iseljeničkim krajevima. Luku Bonačića naziva Gašićevim nasljednikom novinarstva u Patagoniji. Bonačić je izdavao dvomjesečnik *Jugoslaven u Čileu* od 4. lipnja 1932. do 19. svibnja 1934. u kojem donosi vrijedne podatke

1962. i *Glas Jugoslavije* 1963. koji je (za razliku od naslova) izlazio na španjolskom jeziku. Ujedno spominje i Petra Hrdala koji je 1. lipnja 1906. kupio nakladničku kuću koja je objavljivala najstariji list u Magallanesu *Magelan*, s napomenom da je dr. Lautaro Navaro Avaria ostao direktor novina (kao što je bio i do tada)²⁴. Lausic Glasinovic također navodi da je Hrdalo kupio slova za potrebe tiskanja na materinskom jeziku.

Isti autor (2003), u knjizi *Croatas en América del Sur: Inmigración de Dalmacia en el Cono Sur Americano*, progovara o prvim iseljenicima u Ameriku, razlozima iseljavanja, Hrvatima u različitim dijelovima Južne Amerike: Pampi, Chacu, Patagoniji, Argentini i Čileu, o značajnim organizacijama, o hrvatskom novinstvu. Također donosi popis značajnih ljudi koji su u određenom razdoblju doprinijeli napretku juga Amerike. U pregledu o početcima i razvoju novinstva „*Aparición y desarrollo de un periodismo croata*“ (90–100) prikazuje novine koje su izlazile u određenom periodu na različitim mjestima u Južnoj Americi, točnije u Argentini i Čileu, navodeći urednike listova, dajući katkad i više informacija o njima samima, o važnosti novina za zajednicu te o razdoblju izlaženja. Knjiga je napisana na španjolskom jeziku, naslovi novina su također na španjolskom jeziku, a u bilješkama su dani izvorni naslovi na hrvatskom jeziku. Ističe kako svi listovi svjedoče o zanimanju čitatelja za razvijanje i propagiranje ideja i programa među samim iseljeništvom. Stajališta autora su vrlo raznolika, a sadržaj članaka odnosi se na društvene aspekte i događaje te nacionalnu i kulturnu politiku općenito. Autor smatra da je razmatrana novina pridonijela ujedinjenju iseljeništva²⁵.

Sustavnim radom Dane Mataić Pavičić krajem 20. stoljeća stvorio je popis novina koje su izlazile do 1991. godine u Čileu. U dvojezičnoj knjizi *Novinstvo hrvatskih doseljenika u Čileu* (1991) istaknuo je da je doseljenički tisak nastao najprije iz potrebe da doseljenici budu obaviješteni o zbivanjima u domovini gdje su ostavili rodbinu. Zajedno sa suradnicima, Mataić Pavičić darovao je nacionalnim knjižnicama u Zagrebu i Santiagu mikrofilmove dostupnih novina, ali dio tih mikrofilmova u Zagrebu nije dostupan nego samo u Santiagu (skenirani

u „Jugoslovenima“ u Patagoniji i njihovim djelatnostima, ali i o događajima u domovini. Bonačićevo je glasilo i *Jugoslavensko novo doba*, list koji se „najduže izdavao u Patagoniji“ (1984: 156) od 1937. do 1946. godine.

²⁴ Očito je riječ o prijevodu lista *El Magallanes*, najstarijega lista te regije.

²⁵ Prve novine koje navodi su *La Chispa de la Libertad Eslava* (*Iskra slavljanske slobode*) koje su prvi put izašle 10. ožujka 1883. u Buenos Airesu. Pisane su i na španjolskom i na hrvatskom jeziku. Dana 5. ožujka 1902. pojavila se *La Libertad* (*Sloboda*) u Antofagasti tiskana u Krstulovićevoj tiskari *Imprenta Dalmata*. Lausic Glasinovic (2003) još ističe da je iz iste tiskare proizašao i *Almanaque Eslavo* 1904. godine. Desetljeće poslije, 1914. godine tiskan je *El Movimiento* (*Pokret*) u Antofagasti. Taj list je tiskan u tiskari Matea Škarnića. Ne spominje, primjerice, Gašićeve novine i Litrićev list u rukopisu, ali spominje kasnije listove kao što je *Yugoslavia* (*Jugoslavija*), *El Movimiento* (*Pokret*), *La Voz Yugoslava* (*Jugoslavenski glasnik*) itd.

brojevi glasila *Dom* mogu se dobiti isključivo iz knjižnice u Santiagu)²⁶. Mataić Pavičić donio je kontekst odlaska iz domovine u Čile te razloge zbog kojih je Čile bio privlačna zemlja mnogim Hrvatima, posebice Dalmatincima, otočanima i stanovnicima dubrovačkoga područja²⁷. Mataić Pavičić ističe da je politizacija novinstva bila prisutna, bilo člancima kojima se zastupala neka politička opcija ili je pak riječ o člancima preuzetim iz neke tiskovine iz domovine. Naglasio je važnost jubilarnih izdanja nekih listova ili doseljeničkih društava, čiji je jezik izrazito topao i srčan, a bilježe stvarnu povijest određenoga područja (primjerice jubilarno izdanje naslova *Stogodišnjica 1878 – 1978 doseljavanja* objavljeno 1978. u Punta Arenasu). Ujedno, Mataić Pavičić donosi „Popis novina hrvatskih doseljenika u Čileu – 1902. – 1991.“ u kojem navodi naslov novine, mjesto izlaženja, vrijeme, koliko je brojeva izašlo, ukupan broj stranica, format, urednika i tiskaru. Pod natuknicama 4, 5, 9 i 21 navodi glasila koja je uređivao Petar Gašić. A pod natuknicama 6, 7, 8, 10, 22, 23, 25, 27, 28, 37, 38, 42 i 49 navodi novine koje su izlazile u Punta Arenasu do 1991. godine.

Tablica 2. Popis novina koje je uređivao Gašić (prema Mataić Pavičić 1991.).

Br.	Naslov	Mjesto	Vrijeme	Brojevi	Ukupan br. str.	Format	Urednik	Tiskara
4	MALE NOVINE	Punta Arena s	1905 – 1906	1 – 38	100	51x36	Petar Gasic	<i>Polar,</i> <i>Universal</i>

²⁶ Napomena: U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pretragom dostupnih kataloga (staroga i novoga dostupnog online), kada je riječ o listovima koje je Gašić uređivao, pronađeni su: deveti broj glasila *Male novine* pod signaturom 85.910 te 108. broj glasila *Domovina* pod signaturom 85.185. Glasilo *Dom* nije pronađeno. Pod signaturom 85.185 nalazi se list *Domovina* iz Punta Arenasa, i to sljedeći brojevi navedeni u crtici sažeto o fondu: God.3:br.108(1910),5:150-191(1913);6(1914)-8(1916). Pod signaturom 85.910 u crtici sažeto o fondu navodi se sljedeće: God.1:br.9(1905)[sign.85.910] 2a epoca, 1986-1990; 1991:br.22-23,25-26;1992:27-29,31;1993-2003;2004:69-70-. Pregledom te navedene signature, moguće je pronaći taj deveti broj glasila *Male novine* te 90. broj glasila *Sloboda*, urednika Ivana Krstulovića.

²⁷ Mataić Pavičić ističe (1991) list *Sloboda* na samom početku 20. stoljeća, a pod uredništvom Ivana Krstulović-Marčelića, koji je sam sebe nazivao narodnim borcem. Budući da je Hrvatska u to vrijeme bila dio Austro-Ugarske Monarhije, vidljiva su različita imena društava, a i sami doseljenici su se različito nazivali: Austrijaki, Slaveni, Hrvati, Dalmatinci... Ističe da mnogi doseljenici nisu znali španjolski jezik pa su zato novine zadovoljavale potrebu informiranja o sportskim, kulturnim i drugim aktivnostima društava, zanimljivostima i općenito događanjima među iseljenicima. Uz to bilježi kako su im osobito drage bile društvene obavijesti (o dolasku novih doseljenika, rođendanima, obljetnicama, rođenjima...). Novine su se uglavnom samofinancirale, a oglašavanje je bilo važan izvor novčanih sredstava za tiskanje. Oglasi su u početku bili pisani na hrvatskom jeziku, a nakon Prvoga svjetskog rata na španjolskom. Novine su, naglašava taj autor, popularizirale posjete rodnom kraju, a preko njih se organiziralo i slanje pomoći u domovinu kad god je to bilo potrebno.

5	DOMOVINA	Punta Arenas	1908 – 1910	1 – 115	1352	52x34	Petar Gasic	<i>El Magallanes</i>
9	NOVO DOBA Ex Domovina	Punta Arenas	1910 – 1911	116 – 119	120	34x52	Petar Gasic, Ivan Trutanić	<i>El Magallanes</i>
21	DOM	Punta Arenas	1911 – 1912	1 – 8	48	22x33	Petar Gasic i dr.	<i>Universal</i>

Mateo Martinic Beros (1999), u svojoj knjizi *La inmigración croata en Magallanes*, posvećuje jedno poglavlje o ustanovama i kulturnom životu Hrvata u Magallanesu te novinstvu i književnom stvaralaštvu hrvatskih iseljenika. Taj autor ističe da Hrvati prednjače po broju osnovanih ustanova i novina u Punta Arenasu te da se ni jedna druga zajednica ne može s njima usporediti u tom pogledu. Kronološkim slijedom navodi novine koje su se objavljivale u Magallanesu te njihove urednike. Opisuje društveni i politički kontekst djelovanja pojedine novine i razloge mijenjanja imena pojedinoga glasila. Ponekad predstavlja važnost pojedinih urednika²⁸.

Hrvatsko novinstvo u pokrajini Magallanes i gradu Punta Arenas od početaka do danas

Premda su otišli daleko od domovine, u njima je plantjela želja da se jednoga dana u nju vrate jer je nisu mogli zaboraviti. Nastojali su očuvati hrvatski identitet, njegovati hrvatski jezik i hrvatsku kulturu, pisati o hrvatskim temama te povezati Hrvate izvan domovine. Pokretači hrvatskoga novinstva na samom jugu Čilea ostavili su velik trag u čileansko-hrvatskoj zajednici, koji je nama danas bitan pokazatelj tadašnjega društva i ondašnjih prilika. Posebno se ističu puntaarenaški novinari koji su bili podrijetlom iz okolice Dubrovnika: Petar Gašić²⁹,

²⁸ Navodi tako Pedra Gasica i njegove *Male novine*, *Dom* i *Domovinu*, Pedra Hrdala i njegov *El Magallanes*, Vicentea (Vicka) Litricu i njegove rukom pisane novine *U pustinji* ili *Iz pustoši* ili *En el desierto* te ostale značajne za pokrajinu Magallanes.

²⁹ Budući da je španjolski jezični sustav drukčiji od hrvatskoga, Hrvatima koji su otišli i naselili se u zemljama španjolskoga govornog područja, kao što je Čile, uglavnom su prilagođavana imena i prezimena sustavu španjolskoga jezika (bez dijakritičkih znakova). Tako je *Petar* u kasnijim novinskim izdanjima postao *Pedro* (znatno rjeđe koristila se kombinacija Petar Pedro Gasic). U prezimenu Gašić izgubila su se slova s dijakritičkim znakovima, pa tako umjesto *Gašić* češće nailazimo na *Gasic*. U ovom taj se autor navodi kao Petar Gašić. Usto

Vicko Litrica³⁰ i nakladnik Petar Hrdalo³¹, pioniri hrvatsko-čileanskoga novinstva koji su svojim djelovanjem ostavili velik i značajan trag na samom jugu Čilea. Tiskanje glasila suočavalo se s brojnim preprekama. Stoga su glasila većinom bila kratkoga vijeka, a poteškoću pri tiskanju novina nije sačinjavao samo nedostatak novca, već i to što je iseljenika bilo malo i što ih je većina bila nepismena. Zbog toga je čitateljski krug brojčano bio malen (prema Antić 1987a, 2002).

Andrea Hickerson i Kristin L. Gustafson (2016) bavili su se temom iseljeničkoga tiska. U svom radu *Revisiting the immigrant press* ne definiraju eksplicitno iseljenički tisak nego ga nazivaju novinama na stranim jezicima koje su služile novopridošlim useljenicima u pokušaju održavanja veze s matičnom domovinom. Također smatraju da je važna uloga takvih novina u pomaganju iseljenicima u snalaženju u novim životnim uvjetima, što je uočljivo i na primjeru Gašićevih glasila.

Koledar *Jeka* (1910) važan je izvor za istraživanje jer sadrži životopise i razloge iseljavanja istaknutih Hrvata koji su se nastanili u Punta Arenasu, kao i podatke o široj društveno-političkoj situaciji toga doba. Taj je koledar suvremenik Gašićevim glasilima i vrelo je brojnih važnih informacija. U koledaru *Jeka* (1910) Ivan Frano Lupis-Vukić je u svom tekstu istaknuo kako se „prvi znak narodnog života u Južnoj Americi opazio u Antofagasti, pokrenućem sada prestalog lista *Sloboda*. Za ovim slijediše drugi listovi (...)“ (1910: 175). Novine koje su izlazile u to vrijeme bile su važne ne samo za povezivanje i informiranje zajednice, već su predstavljale ugled i dostignuća te zajednice. Tako je u devetom broju *Iseljeničkoga muzeja* zabilježen podatak o Hrvatima iz Punta Arenasa koji je prenesen iz *Domovine*, objavljene 18. rujna 1913: „Puntarenski Hrvati uvidjeli su potrebu da svakako ugled naše naseobine nalaže da ona ima svoje glasilo, pa se nekolicina njih svjesnijih složila u društvo i uskrisila na 6. ožujka ove godine današnju *Domovinu* oko koje se okupljaju Hrvati nastanjeni u Chile.“ (1937: 7). Taj navod svjedoči o tome da se za iseljenički tisak znalo i u domovini, pratio se njihov rad te je pridavana važnost iseljenicima i iseljeničkom djelovanju koje je služilo na ponos svim Hrvatima. Isto tako, obavijesti, članci ili pak kratki osvrti na vijesti iz matične domovine prenosili su se i u čileansko-hrvatskim glasilima.

valja napomenuti da se, po latinskoameričkom uzoru, uglavnom navode dva prezimena, prvo od oca te drugo od majke. Tako je ponegdje zabilježeno Pedro Gasic Lopizic.

³⁰ Nastavno na prethodnu bilješku, Vicko Litrica u Čileu je također poprimio čileanski način imenovanja osoba: umjesto Vicko Litrica češće je zabilježeno Vicente Litrica Banic. Također je važno napomenuti da se taj autor ponekad navodi s imenom Vinko Litrica, npr. u Gašićevim *Malim novinama*.

³¹ Isto tako, Petar Hrdalo u Čileu je bio poznatiji kao Pedro Hrdalo Maric.

Od 1894. u Punta Arenasu izlazilo je lokalno dnevno glasilo *El Magellanes* na španjolskom jeziku. Premda nije riječ o glasilu koje su osnovali Hrvati, upravo su se u ovom glasilu pojavili i povremeno objavlivali i prvi tekstovi, odnosno kratke vijesti na hrvatskom jeziku (prema Antić 1987a). Petar Hrdalo Marić bio je vlasnik tiskare koja je od 1900. godine tiskala *El Magellanes* (prema Bezić Filipović; Goic, Goic 2018).

Osnivačem iseljeničkoga novinstva u Punta Arenasu smatra se upravo Petar Gašić. Lausic Glasinovic (1984: 152) u svom magistarskom radu Gašića je opisao kao „neumornu pokretačku snagu svih najznačajnijih kulturnih inicijativa koje su pokrenuli naši iseljenici u Punta Arenasu“. Petar Gašić je 19. veljače 1905. pokrenuo *Male novine* koje su pod njegovim uredništvom izlazile samo godinu dana, do 28. siječnja 1906. godine. Pisao ih je na hrvatskom jeziku. U početku su imale svega nekoliko listova, odnosno samo četiri stranice, no bile su ispunjene priložima različitih tematskih okvira. Samim naslovom Gašić pokazuje odmak od dnevne politike, što je trebalo privući veći broj čitatelja. Već na početku izlaženja prvoga broja *Malih novina*, svjesniji Hrvati su plaćanjem tiskanja oglasa pridonijeli radu glasila, a na isti su način pomogli i ostali oglašivači u novinama. Gašić je stoga slijedio krilaticu „piši što hoćeš, samo nemoj napadati na *Austrijake*“, pa je zbog njegova političkoga opreza list neometano izlazio na opće zadovoljstvo čitatelja (*Jeka* 1910: 15). Kao razlog prestanka izlaženja *Malih novina* navodi se da je Gašiću presudio tiskarev nemar u dobavljanju hrvatskih slova (prema *Jeka* 1910). Antić (1987 a: 113) je propitivao razlog gašenja *Malih novina* pa smatra da „ako je izlazio na »opće zadovoljstvo«, razlog koji navodi »*Jeka*« – »nedostatak hrvatskih slova« – ne djeluje dovoljno uvjerljivo“. Premda su *Male novine* kratko izlazile Gašić je svoj urednički posao nastavio u sljedećim novinskim projektima: *Domovina* (1908. – 1910.) i *Dom* (1911. – 1912.).

Male novine do danas bilježe dvije etape izlaženja. Prva se odnosi na razdoblje kada je glasilo uređivao Petar Gašić, a druga na razdoblje od 1986. kada su pokrenute pod pokroviteljstvom Hrvatskoga doma. Sama podjela na te dvije etape istaknuta je u suvremenim, novijim brojevima *Malih Novina*³². Urednik je bio dr. Jorge Mihovilović Kovačić. Od 1995. godine pa sve do

³² Na španjolskom jeziku u informacijama o uredniku, nakladniku i novini navode se dva razdoblja *Malih novina* (*Fundada en su primera época el 19 de marzo de 1905 por Pedro Gašić Lopižić. Fundada en su segunda época en junio del año 1986 por el Doctor Jorge Mihovilović Kovačić.*). To je istaknuto u svim novijim brojevima, npr. od broja 115 iz 2019. do broja 130 iz 2024. godine. Online izdanja novina dostupna su preko mrežnih stranica hrvatskoga kluba: Club Croata: <https://clubcroatapuntaarenas.cl/revista-male-novine/> (pristupljeno 24. listopada 2024.).

svoje smrti 2026. *Male novine* uređivala je Margarita Carmen Mihovilović Perić³³. Izlaze tri puta godišnje u razmaku od četiri mjeseca: u travnju, kolovozu i prosincu. Objavljuju se na španjolskom jeziku, uz rijetku upotrebu hrvatskoga jezika³⁴. Od glasila koja su izlazila u Punta Arenasu od početaka do današnjih dana, zadržale su se jedino *Male novine*.

Glasiilo *Domovina* drugi je vrijedan novinski poduhvat Petra Gašića čiji put u vremenima koja su uslijedila nije bio nimalo lagan. A to je Gašićevo glasilo i najmanje očuvano. *Domovina* je imala nakladu od 300 primjeraka i tiskala se u Univerzalnoj tiskari. Luka Bonačić-Dorić, posljednji urednik *Domovine*, u svojoj knjizi *Historia de los yugoeslavos en Magallanes: su vida y su cultura* bilježi kako se *Domovina* nije uključivala u političke borbe u koloniji, već je samo izvještavala o zbivanjima u domovini i isticala njezinu veliku i slavnu prošlost (prema Antić 1987 a). Zbog promjene nakladnika, *Domovina* je od 1910. izlazila pod imenom *Novo doba*, i to kratko, do srpnja 1911. Urednik je bio Ivan Trutanić. U Punta Arenasu se 1913. ponovno obnavlja *Domovina*. Uređivao ju je Luka Bonačić-Dorić³⁵. Nedugo nakon obnove „pristupa Jugoslovenskom pokretu i 1914. godine mijenja naziv u *Jugoslavenska Domovina*“ (Antić 2002: 241). Pod tim imenom izlazila je do 1918. godine. Univerzalna tiskara u kojoj se

³³ Margarita Carmen Mihovilović Perić rođena je u Punta Arenasu 1936. godine. Zbog poslova svojih roditelja određeno razdoblje živjela je i u Argentini. Pet godina je bila tajnica Dama Croata (1983.-1988.), tijela pod okriljem Hrvatskoga kluba. Godine 1988. pridružila se Hrvatskom klubu (*Club Croata de Punta Arenas*) kao članica i to kao jedna od prvih žena članica te je bila tajnica kluba 1993. – 1994., potpredsjednica 1995. – 2000. i predsjednica 2000. – 2012. Njezin trud i rad nagrađen je s više odličja. Predsjednik Franjo Tuđman 1998. godine odlikovao ju je Redom hrvatskog pletera za osobit doprinos razvitku i ugledu Republike Hrvatske i dobrobiti njezinih građana, a 2018. dobila je diplomu predsjednice Kolinde Grabar Kitarović zbog njezina rada u *Malim novinama*. Više biografskih podataka dostupno je na sljedećoj mrežnoj stranici: Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata: <https://profesionalescroatas.cl/> (pristupljeno 3. studenoga 2024.).

³⁴ Hrvatski jezik zadržao se u naslovima te je uz španjolski naslov rubrike ili članka naveden i hrvatski. Primjerice uz sjedeće rubrike, odmah do španjolskoga, navedene su i hrvatske inačice naslova pojedine rubrike: *Nacimientos* (Rođenja), *Matrimonios* (Vjenčanja), *Fallecimientos* (Preminuli su), *Notas de Actualidad* (Aktualni događaji), *Semblanza* (Životopis), *Proverbios* (Hrvatske poslovice), *¿Sabía Usted que?* (Znate li vi da?), *Del recetario croata* (Hrvatska kuharica). U rubrici *Proverbios* (Hrvatske poslovice) te se poslovice navode i na hrvatskom jeziku i na španjolskom, uz napomenu urednice da prijevod na španjolski doslovan, npr. Tako ti je to u životu. *Así es la vida*. U rubrici *Del recetario croata* (Hrvatska kuharica) napisani su recepti koji nose hrvatski naslov i njegovu španjolsku inačicu, npr. pašta šuta je *fideos con salsa* (prema *Male novine*, br. 121. Dostupno na: <https://clubcroatapuntaarenas.cl/revista-male-novine/>. (pristupljeno 1. studenoga 2024.)).

³⁵ Istaknuti Bračanin Luka Bonačić Dorić pisao je novinske članke na hrvatskom i španjolskom jeziku pod pseudonimom Nikita. Bio je urednik u više listova, npr. *Domovina* (1913. – 1916.) i *Jugoslavenska Tribuna* (1920. – 1921.). Surađuje i u drugim hrvatskim listovima u Čileu: *Novo doba* (1910. – 1911.), *Jugoslavensko novo doba* (1937. – 1946.), *Jugoslavenska smotra* (1922. – 1923.), *Tribuna Yugoslava* (1917.), *Novi list* (1927.), *Jugoslaven u Čileu* (1932. – 1934.), ali i čileanskim: *El Magallanes* i *La Prensa Austral* (Više u Krpan Smiljanec 2014, 2016). Istaknuo se i u povijesnim djelima: *La Monarquía de los Habsburgo - La Tierra de la Tiranía* (Punta Arenas, 1914.), *Historia de los Yugo-eslavos en Magallanes – su vida y su cultura* (tri sveska – Punta Arenas 1941., 1943. i 1946.); *Resumen Histórico del Estrecho y Colonia de Magallanes* (Punta Arenas, 1937.). Također se svojim radom istaknuo i u raznim društvima u Punta Arenasu. Kada je mogao, nastojao je pomagati svomu rodnom mjestu Milni na Braču, pa Krpan Smiljanec (2014: 51) o njemu piše „baš kao da mu je u srcu ostao “spomenak Brača“.

Domovina tiskala bila je preimenovana u Hrvatsku tiskaru te kasnije u Jugoslavensku tiskaru. Otkupili su je Vicko Damjanović i Miroslav Tartaglia.

Gašićevo posljednje glasilo bilo je *Dom*. Riječ je, kako je u samom glasilu istaknuto, o publikaciji Hrvatske pučke napredne omladine u Magallanesu. *Dom* je izlazio dva puta mjesečno, odnosno 1. i 15. dana u mjesecu te je, kao i *Male novine*, tiskan na četiri stranice, a zadnja stranica bila je rezervirana za trgovačke oglase. Gašić *Dom* pokreće, kako je sam u uvodnim redcima prvoga broja istaknuo, jer je glasilo *Zajednica* iz Rosarija „pod krinkom hrvatsko-slavske sloge, ljubavi i bratstva“ postalo austrijsko glasilo. Antić (1987a: 124) zaključuje: „U brojevima do kojih smo došli ima dosta bavljenja nevažnim stvarima, a izgleda da je bio uvučen i u razmirice među iseljeničkim skupinama.“, a potom se pozvao i na zagrebački *Obzor* koji je list negativno ocijenio kao bezbojan i neaktualan. Ipak, Gašićev *Dom*, premda je trajao kratko i premda je zadirao u razmirice, odnosno probleme među iseljenicima, predstavlja stanje društva i društvenih prilika hrvatskih iseljenika u Punta Arenasu za vrijeme izlaženja glasila. *Dom* je Gašić prodao Ivanu Trutaniću, a on ga je kasnije prodao Luki Bonačiću-Doriću (prema Antić, 1987 a). Dostupno nam je prvih osam brojeva *Doma* za što je zaslužan Mataić Pavičić koji je sa svojim suradnicima napravio mikrofilmove dostupnih mu glasila.

Vicko Litrica ručno je napisao nekoliko brojeva časopisa *U Pustinji*, odnosno *Iz pustoši/U pustoši (En el desierto)*. Tim novinama danas nema traga, no još uvijek postoje svjedoci koji su te novine nekoć vidjeli. U svom magistarskom radu Lausic Glasinovic (1984) navodi kako je Vicko Litrica 1911. godine ukupno objavio 12 brojeva ručno ispisanoga i ocrtanog lista *U pustinji*. O tom broju piše i Martinic Beros (1999) u knjizi *La inmigración croata en Magallanes*. Bezić Filipović i Goic Goic (2018: 73), u knjizi *Čileanski pisci hrvatskog podrijetla*, pod imenom Vinko Litrica Banic navode kako je taj autor objavio osam brojeva ručno pisanih i oslikanih novina *U pustoši (En el desierto)*. Pronalaženje tih novina pružilo bi još jednu priliku za otkrivanje i razjašnjavanje tadašnjih društvenih okolnosti i raznolikih interesa naših iseljenika.

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova Luka Bonačić-Dorić u Punta Arenasu pokrenuo je *Jugoslavensku tribunu* (1921.), *Jugoslavensku smotru* (1923.), *Jugoslaven u Čila* (1932. – 1935.) i *Jugoslovensko novo doba* (1936. – 1946.). Antić (2002: 241) je istaknuo da se „niti jedan nije uspio nametnuti čitateljima, tako da su se redom gasili nakon što bi se predstavili“. Sam naslov novina ocrtavao je politički karakter navedenih glasila. U tom razdoblju nastala su

i druga glasila kojima je naslov bio povezan s političkom inicijativom toga vremena *Tribuna Jugoslava*, *Slobodna Jugoslavija* i *Jugoslavenske novosti* (prema Mataić Pavičić 1991). Uz navedene, pojavili su se još i *Jug* 1921. godine (kao glasilo jugoslavenske omladine) te kasnije 1963. godine pojavljuje se još *Glas Jugoslavije* koji je tiskan na španjolskom jeziku. Lausic Glasinovic (1984) je istaknuo da su navedena glasila zapravo bila namijenjena napadu na ideološke postavke Austro-Ugarske Monarhije te kao promocija novoutemeljenih političkih orijentacija u domovini, ali i da nisu samo izlazila u pokrajini Magallanes već su stizala i do drugih čileanskih gradova te do argentinske Patagonije.

Kratka zaključna napomena

Poznato je da se na novine u 18. stoljeću nije blagonaklono gledalo jer nisu bile politički samostalne, a to se u 19. stoljeću mijenja kada zbog stjecanja političke neovisnosti rastu i naklade novina (prema Malović 2003). Elezović (1992) se osvrnuo na tisak na stranim jezicima te je istaknuo kako su veliki migracijski valovi doveli do porasta tiska na stranim jezicima i da je upravo ta vrsta tiska svoj vrhunac dosegla u prvom desetljeću 20. stoljeća. Dinamiku tiskanja novina uvelike su promijenili svjetski ratovi s kojima su tiskovine na stranim jezicima u Americi ugašene. Elezović (1992: 179) je istaknuo kako je „1914. u SAD bilo 140 takvih dnevnika, a 10 godina nakon drugog svjetskog rata svega 76“. Bauer (1940: 108) se osvrnuo na iseljeničko novinstvo na stranim jezicima u SAD-u istaknuvši kako je riječ o tisku koji se morao prilagoditi ekonomskim zahtjevima tiska te su stoga uvodili po jednu stranicu na engleskom jeziku „ali time zapravo krše svoj vlastiti princip“. Navedene pojave preslikale su se i na primjeru pojave, tiskanja i gašenja glasila u Čileu. Plodno novinarsko razdoblje Petra Gašića predstavlja težnju i potragu hrvatskih iseljenika na jugu Čilea za glasilom koje je moglo i trebalo ispuniti sve njihove potrebe.

Otkriće *Indija* – misteriozni američki kontinent

Kolumbo je zajedno sa svojim moreplovcima 1492. godine na svom brodu *Santa Ana* pristao na obale Novoga svijeta. Otkriće Indija, odnosno novoga američkog kontinenta, zasigurno je jedan od događaja koji je promijenio stari, dotad poznati svijet. To otkriće pobudilo je zanimanje čitavoga europskog kontinenta. Velike sile htjele su osvajati nove zemlje, trgovci su ujedno pronalazili svoju priliku za novo tržište, a književnicima i pjesnicima postalo je inspiracija za njihovo književno stvaralaštvo³⁶. Novo misteriozno i daleko tlo otvorilo je tako potpuno novi pogled na svijet, postalo je mjesto istraživanja i dolaženja do novih znanja te mjesto koje je moglo pružiti bolje prilike.

Poznato je, primjerice, da je među prvim osvajačima, *conquistadores*, došao Korčulanin Vinko Paletin koji je potom napustio vojnu službu i stupio u dominikanski red te kasnije „postao poznat po sporenjima oko prava domorodačkog stanovništva u odnosu na došljake iz Europe.“ (Antić 1995: 37).

Ivan Ćizmić (1985) se u svom radu „Prve veze iseljenika iz Hrvatske s Amerikom“ (97–105) osvrnuo na Šišićeve, Cvjetkovićeve, Luetićeve, Horvatove, Mladineove, Foretićeve i druge zapise, kao i radove američkih pisaca Rouceka, Kernerera i Browna u kojima se govori o Dubrovčanima na Kolumbovima brodovima. No, Ćizmić (1985) ističe kako je zapravo riječ samo o pretpostavkama. Takve legende nastajale su i podupirane su činjenicom da su Dalmatinci, osobito Dubrovčani, imali razvijenu trgovačku i pomorsku djelatnost te da su biliiskusni i cijenjeni pomorci koji su plovili mnogim morima.

Najveći uspon i razvoj dubrovačko pomorstvo i trgovina postižu za vrijeme turskih osvajanja. U drugoj polovici 15. stoljeća Dubrovačka Republika bila je značajna mediteranska pomorska država. Dubrovčani su plovili su Sredozemljem i Atlantskim oceanom, a u dubrovačkoj međunarodnoj pomorskoj trgovini trgovalo se mirodijama s Istoka, španjolskom vunom, solju iz Italije i Grčke itd. Dobro trgovačko poslovanje Dubrovačke Republike odrazilo se na izgradnju Dubrovnika i okolnih mjesta (prema Luetić 1959).

³⁶ U hrvatskoj je književnosti o toj temi među prvima progovorio Marin Držić u svom glasovitom Prologu Dugoga Nosa u *Dundu Maroju*: „Znate er kad se, jes tri godine, od vas odijelih, ončas se uputih put Indija Velicijeh, gdje osli, čaplje, žabe i mojemuni jezikom govore. Otole obrnuh put Malijeh Indija, gdje pigmaleoni, čovuljici mali, s ždralovi boj biju. Otole otegnuh nogâ k Novijem Indijama, gdje vele da se psi kobasami vežu, i da se od zlata balotami na cunje igra, gdje od žaba kant u scjeni biješe kako među nami od slavica.“.

Poznato je također da su Dubrovčani početkom 16. stoljeća odlazili u Ameriku o čem opširnije pišu Antić (1992), te kasnije Čizmić (1985) i Posinković (1993). Antić (1992) navodi da su se oko 1520. odselila u Ameriku dva brata, Mato i Dominko Konkeđević (prezime još bilježe kao Konkečević i Konkedović) s otoka Koločepa. Zna se da su zaradili nešto novca te se odlučili vratiti, no na njihovom putu kući francuski gusari su ih opljačkali. Braća se uspijevaju vratiti kući, a Mato potom odlazi u francuski lučki grad Marseille braniti svoju imovinu gdje naposljetku biva ubijen. Antić (1992) još navodi kako je i petnaestak godina nakon braće Konkeđević, odnosno 1537. godine još jedan Dubrovčanin, Basilije Basiljević, iz španjolske luke Seville otišao u Peru s raznom trgovačkom robom. S obzirom na to da su se u to vrijeme odvijali sukobi Španjolaca i domorodačkih plemena, zasigurno mu u njegovu naumu nije bilo lako, a pouzdanih informacija o ishodu toga pothvata nema.

Od kolonizacije novoga kontinenta do stvaranja država u Južnoj Americi

Novi svijet nastojale su osvojiti europske sile. Tako su za koloniziranje Sjeverne Amerike bili zaduženi Britanci i Francuzi, dok su Srednju i Južnu Ameriku osvajali Španjolci i Portugalci. Koloniziranje Amerika značilo je sudar kultura i civilizacija koje su međusobno jako različite, što je ujedno, stvaranjem novih država i nacija, dovelo i do novoga svjetskog poretka. Ujedno, kolonizatorska načela upravljanja novim zemljama uvelike su označila prilike koje će Novim svijetom (za)vladati i koje će do danas biti ucrtane u društvene obrasce.

Prirodna bogatstva novoga svijeta potpomogla su ekonomski napredak i modernizaciju Europe što je dovelo do njezine dominacije nad ostatkom svijeta. Lidija Kos Stanišić³⁷ (2009: 16) ističe kako je „intelektualni utjecaj znatno teže izmjeriti, ali je neupitno da je ekspanzija geografskih horizonata dovela do proširenja mentalnih horizonata i novog načina promatranja svijeta, koji su vodili intelektualnom progresu“. Španjolci su uspjeli osnovati 25 španjolsko-američkih sveučilišta, primjerice u Santo Domingu koje je starije od Harvarda gotovo cijelo stoljeće. Kartografija i metalurgija su također cvjetale, gradile su se stotine crkava. Zemljišta su pripadala španjolskoj kruni, dok je vlasništvo u Sjevernoj Americi funkcioniralo po drugačijim načelima (Ferguson 2012: 137–138).

³⁷ Prof. dr. sc. Lidija Kos-Stanišić objavila je dvije knjige o Latinskoj Americi: *Latinska Amerika: povijest i politika* (2009) i *Latinska Amerika i suvremeni svijet* (2010). Knjige su nastale kao produkt sustavnoga istraživanja Latinske Amerike. Autorica je, između ostaloga, istaknula kako je Hrvatskoj Latinska Amerika važna zbog brojne hrvatske dijasporu koja živi ponajviše u Argentini i Čileu.

Španjolska i Portugal, zahvaljujući otkrićima i dobro organiziranomu prijevozu trgovačkih dobara, postali su vodeće pomorske sile Europe u 15. i 16. stoljeću. Međutim, slaba i konzervativna uprava dovela je do ubrzanoga gospodarskog i političkog pada već krajem 16. stoljeća, što je trajalo sve do „oko 1750. kada su reforme povezane s prosvjetiteljskim apsolutizmom provedene u obje zemlje. Nakon Francuske revolucije, obje su države pale pod Napoleonovu kontrolu“ (*Povijest svijeta* 2009: 296). Politička organizacija u španjolskoj Americi zapravo je odražavala apsolutistički režim kakav je vladao u samoj Španjolskoj te su u konačnici svojim kolonijama upravljali putem Vijeća Indija te kraljevskih agenata, također administrativnim postupcima u provincijama (Kos-Stanišić 2009: 19).

Kos-Stanišić postavlja pitanje kako je španjolska vojska uspjela srušiti i osvojiti carstva Asteka i Inka, carstva koja su imala veliku vojsku i vlastitu vojnu tradiciju. Španjolci su lako osvajali velika carstva Južne Amerike kojima su vladali carevi, a koji su živjeli sjedilačkim načinom života i koji su bili organizirani kao države zbog toga što su se njihovi žitelji navikli pokoravati. Međutim, namučili su se s osvajanjem manje organiziranih, odnosno neciviliziranih plemena, kao što su Chicimeci u sjevernom Meksiku i Araucaniani iz Čilea koji su borbeno pružali otpor bijelcima sve do 1883. godine (Kos-Stanišić 2009: 12). Black (2020: 111) navodi da su se u sjevernom Meksiku, nomadski ratnici Gran Chichimece služili smrtonosnom vještinom s lukom i strijelom.

U osvajanju Amerike Španjolci se nisu oslanjali samo na brojnost vojske, već na opremu poput kaciga i mačeva koje domorodačko stanovništvo nije poznavalo jer se oslanjalo na drvo i kamen, poput drvenih toljaga i noževa načinjenih od obsidijana³⁸. Ujedno je to domorocima pružalo nadu da će ih savez sa Španjolcima spasiti. Osim toga, Europljani su sa sobom donijeli i razne bolesti, primjerice velike boginje. Španjolskomu osvajanju pridonijelo je i slabo vodstvo Asteka u čijoj su se kulturi preklapali ljudi i bogovi. Primjerice, astečki vladar Moctezuma je bio opčinjen španjolskim osvajačem Hernanom Cortesom te je u njemu vidio boga pa se nije s njim htio boriti (ubijen je u sukobu 1520.). Njegov brat Cuitlahuac je umro od velikih boginja. A kod Inka se u vrijeme osvajanja događao sukob nasljednika za vlast nad Peruom. Bili su to Atahualpe i njegov polubrat Huascar. Nakon osvajanja nije bilo lako održavati vlast. Primjerice, mlađi brat Huascara, Manco Inka, 1536. je pobjegao iz Pizarrova

³⁸ Obsidijan je mineralna amorfnu eruptivna stijena (ob. crne ili sive boje), a koristio se za izradu noževa, šiljaka za koplja i sl. Dostupno na: Hrvatski jezični portal: https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFlhUBk%3D&keyword=obsidijan (pristupljeno 11. rujna 2025.).

zatočeništva i skupio brojnu vojsku od 200 000 ljudi. Budući da su domorodačka smatrali primitivnima i neciviliziranima, nastojali su zabraniti neprihvatljive religijske prakse. Kršćanstvo je bilo jedina prihvatljiva religija (prema Black 2020: 109–111).

Niall Ferguson (2012: 132) je istaknuo kako je osvajanje novoga svijeta jedan od najvećih svjetskih prirodnih pokusa u kojem su se dvije zapadne kulture nametnule različitim domorodačkim američkim narodima te je preostalo samo gledati koja će od tih dvaju zapadnih kultura biti uspješnija. Želeći prikazati tijek osvajanja Južne Amerike, poslužio se pričom o dvama brodovima. Prvi je 1532. pristao u sjeverni Ekvador s tzv. guvernerom Perua. Željeli su „osvojiti carstvo Inka u ime španjolskog kralja i pribaviti za sebe velik dio navodnog obilja plemenitog metala“ (2012: 133). Drugi je 1670. godine stigao na obale Južne Caroline. Na tom su brodu bile sluge koje su se htjele domoći života boljega od onoga u Engleskoj. Oni na prvom brodu sanjali su zlato, a oni na drugom bili su svjesni godina rada, ali i da će biti nagrađeni zemljom i sudjelovati u donošenju zakona. U španjolskoj Americi malobrojna elita dobila je mogućnost iskorištavanja domorodaca koji su prije radili za cara Inka, a potom za Španjolce. Godine 1542. uveden je sustav *repartimiento de labor*, a riječ je zapravo o nametnutom kraljevskom nadzoru nad dodjeljivanjem domorodačke radne snage. Bio je to odgovor na dojavu o zlouporabama (Ferguson 2012: 133–149).

Međutim, domoroci nisu bili dovoljno izdržljiva radna snaga pa se posegnulo i za uvozom afričkih robova koji su smatrani izdržljivijom i snažnijom radnom snagom. Ono što je donekle bilo zajedničko Sjevernoj i Južnoj Americi je robovlasnički sustav pa su se tako „južnjačke farme duhana i brazilski *engenhos* oslanjali na uvoz afričkih robova, nakon što je postalo jasno da su jeftiniji i da mogu raditi napornije nego europski radnici pod ugovorom na sjeveru i američki domoroci na jugu“ (Ferguson 2012: 168). Kraljevsko zakonodavstvo utjecalo je na nadzor nad radnom snagom u svojim kolonijama, jer je pokušavalo ublažiti pritisak svećenika da se domoroce tretira kao podanike spremne na preobraćanje na kršćanstvo, a ne kao robove (Black 2020: 113). Početkom 19. stoljeća, zahvaljujući kršćanskoj evangelizaciji, dolazi do abolicionizma:

Crni robovi najprije su oslobođeni u zemljama gdje ih je bio zanemarivo malen broj: Čileu, Meksiku, Srednjoj Americi između 1823. i 1829., Venezueli 1854. i Peruu 1855. Najmanje se promijenio položaj Indijanaca koji su ostajali bez komunalne zemlje, te su padali u „dužničko ropstvo“ i bili prisiljavani na prihvaćanje španjolske kulture i jezika (Kos-Stanišić 2009: 33).

Portugalski i španjolski zakoni o robovima pokazivali su tendenciju da s vremenom postanu manje okrutni, dok su u Sjevernoj Americi robovlasnici smatrali da se prema svojoj „imovini“

možu odnositi kako žele, neovisno o tom je li riječ o ljudskim bićima ili o zemljištu (Ferguson 2012: 170). No taj je problem ostavio duboke posljedice za sva američka društva i nipošto nije podrazumijevao napredak društvenih prilika u novom svijetu.

Prava borba za latinskoameričke države krenula je opadanjem europske preokooceanske moći, krajem drugoga desetljeća 19. stoljeća i početkom trećega. Španjolska i portugalska moć se urušila (Black 2020: 149). Britanci su Španjolsku protjerali s Atlantika prepriječivši joj komunikaciju sa svojim kolonijama. Vezu s Amerikom održavali su neutralnim brodovima. A kada je Španjolska potpala „pod Napoleonovu vlast (1808.–1814.), latinskoameričke kolonije zahvatio je plamen revolucije“ (Kos-Stanišić 2010: 8).

Kos-Stanišić (2009: 24) navodi:

Borba za latinskoameričku neovisnost imala je tri glavna centra i struje. Prvi na čelu sa Simonom Bolivarom nalazio se u Venezueli i vodio je prema jugu, drugi na čelu sa San Martinom nalazio se u Argentini i širio se prema sjeveru, gdje su se obje struje u Peruu ujedinile, treći je centar bio u Meksiku.

Razdoblje ratova za neovisnost u Latinskoj Americi, kako navodi Kos-Stanišić, rezultiralo je time da su „tijekom ratovanja od 1810. do 1824. neovisnost su proglasile Argentina, Urugvaj, Paragvaj, Čile, Peru i Bolivija.“ (Kos-Stanišić 2010: 8).

Neovisnost nije Latinskoj Americi donijela dugo željenu slobodu već su uslijedili građanski ratovi, razdoblje smjenjivanja diktature i revolucije, razdoblje u kojem su se zemlje specijalizirale za proizvodnju poljoprivrednih ili rudarskih proizvoda za izvoz, razdoblje industrijalizacije, ekonomskih i političkih kriza, ovisnosti o europskom, američkom i japanskom uvozu strojeva i oprema. Nestabilnosti je pridonio i pad cijena primarnih izvoznih proizvoda (kava, bakar, žito) itd. (Kos-Stanišić 2010: 10). Nimalo lagan nije bio put osamostaljenja, a navedene prilike duboko su se osjećale u društvenom poretku južnoameričkih zemalja te su označile tijek razvoja pojedine južnoameričke zemlje.

Republika Čile – od nastanka do vremena dolaska hrvatskih useljenika

Čile je rasprostranjen uzduž uskoga i izduženog pojasa zapadne obale Južne Amerike. Danilo Matulić-Zorinov (1940: 89) uspoređuje Čile s otokom koji je s jedne strane odvojen od ostatka svijeta Tihim oceanom, s druge strane od Argentine planinskim lancem Cordilleri, a na sjeveru je od Perua odijeljen pustinjskim pojaskom. Istaknuo je još kako je riječ o zemlji koja je najmanje južnoamerička, ali ona koja je najlakše osvajana. Stoga su njezine veze s Europom i SAD-om brojne, a sa susjedima gotovo nikakve. Danas, naravno, kada je prometna povezanost znatno bolja, situacija je drukčija.

Prvi Europljanin koji je stupio na tlo današnjeg Čilea bio je Hernando de Magallanes 1520. godine. Nakon osvajanja Perua, Diego de Almagro, privučen pričama o bogatstvu Čilea, pokrenuo je ekspediciju 1535. Međutim, zbog teških uvjeta i otpora, njegova je vojska 1536. bila prisiljena povući se, a Almagra su kasnije pogubili. Pravi početak španjolske kolonizacije započeo je Pedro de Valdivia, koji je 1540. krenuo iz Cuzca prema jugu s malom skupinom španjolskih vojnika i brojnim indijanskim saveznicima. Morali su proći dug i mukotrpan put kroz pustinju, sukobiti se s lokalnim stanovništvom, no stižu do doline rijeke Mapocho. Ondje je 12. veljače 1541. osnovao grad Santiago – koji će kasnije postati glavni grad Čilea (Matulić Zorinov 1923: 15).

Bitkom kod Maipúa 5. travnja 1818. čileanska neovisnost bila je zauvijek osigurana. Diktatura generala O'Higginsa je trajala od 1817. do 1823. Od 1823., kada je O'Higgins abdicirao, pa sve do 1830. republika se nalazila u neprestanim političkim trzavicama. No, zaslugom ministra Diega Portalesa sređene su političke prilike i to se stanje održalo (Matulić Zorinov, 1923: 19).

Čile je 1818. godine, nakon više desetljeća nestabilnosti i borbi za samostalnost, službeno proglasio nezavisnost od Španjolske, pod vodstvom Bernarda O'Higginsa i Joséa de San Martína. Čile je poput ostalih bivših španjolskih kolonija postao republika, iako se taj pojam u ustavu prvi put spominje tek 1823. godine. Tijekom ratova za neovisnost povremeno su se javljale ideje o ujedinjenju španjolskoameričkih zemalja, no one su ostale neostvarene. Iako je O'Higgins, primjerice, zamišljao konfederaciju Čilea, Perua i Argentine po uzoru na SAD, prevladao je nacionalni smjer. Čile je brzo usvojio simbole državnosti: zastava je prvi put istaknuta 1818., himna napisana 1819., a grb u današnjem obliku usvojen 1834. s geslom *Por la razón o la fuerza* (*Razumom ili silom*) (Collier, Sater 1998: 46–47).

Sredinom 19. stoljeća Čile se počeo gospodarski i teritorijalno širiti. Ključna prekretnica bila je pobjeda u Ratu za Pacifik (1879.–1883.), u kojem je porazio Peru i Boliviju. Bolivija je unatoč porazu potpisala primirje 1884., kojim je Čile dobio samo privremenu kontrolu nad njezinom obalom, čime je završen petogodišnji rat. Ta je čileanska pobjeda dovela i do potpisivanja sporazuma s Argentinom 1881. Argentina je dobila Patagoniju, a Čile Magellanov prolaz (Collier, Sater 1998: 123–129).

Međutim, kraj 19. stoljeća obilježen je i rastućim društvenim napetostima. Gospodarski rast nije bio ravnomjerno raspoređen, što je generiralo slojeve nezadovoljnih radnika. Političke su napetosti kulminirale građanskim ratom 1891. godine između predsjednika Balmacede i parlamentarne oporbe. Gospodarski rast temeljio se na izvozu, posebice salitre, no takve prilike smanjuju se pojavom sintetičke salitre nakon Prvoga svjetskog rata (Collier, Sater 1998: 139–146).

Nekadašnji čileanski konzul Juraj Matulić Zorinov istaknuo je kako je Čile bio najuređenija južnoamerička zemlja s bogatim prirodnim resursima, no za europske iseljenike bio je nedovoljno poznat, za razliku od Argentine, Brazila i Meksika koji su ulagali u svoju prepoznatljivost. Iako su mnogi Europljani prvotno emigrirali u druge zemlje Latinske Amerike, razočarani su se često nastanjivali upravo u Čileu, koji im je ponudio stabilnije uvjete. Povoljna klima, rijetka naseljenost, laki uvjeti za razvoj industrije, niske porezne stope i državna potpora useljavanju učinili su Čile posebno prikladnim za imigraciju (Matulić Zorinov 1923: 54–56).

Političke, društvene i gospodarske prilike u staroj domovini neposredno prije i za vrijeme iseljavanja

Kako bi se što bolje razumjelo prilike u staroj domovini u doba iseljavanja u Južnu Ameriku, pa tako i u Čile, potrebno je ukratko opisati političke, društvene i gospodarske prilike kako u Austro-Ugarskoj Monarhiji tako i unutar nje u Kraljevini Dalmaciji, a posebice na dubrovačkom području odakle je iselio Petar Gašić.

Austro-Ugarska Monarhija u kasnom 19. i ranom 20. stoljeću

U drugoj polovici 19. stoljeća i na prijelazu u 20. stoljeće, Austro-Ugarska Monarhija predstavljala je jedan od najkompleksnijih političkih sustava u Europi. Premda je postojao snažan pritisak različitih nacionalnih pokreta, provođeno je niz reformi koje ukazuju na određenu prilagodljivost. U ovom poglavlju riječ je o Austro-Ugarskoj Monarhiji krajem 19. i početka 20. stoljeća, no prvenstveno se razmatra položaj Dalmacije unutar Austro-Ugarske Monarhije.

Odbojnost umjerenih austrijskih Nijemaca prema radikalnoj Schönererovoj politici potaknula je stvaranje političkoga programa koji je, 1899. godine, zagovarao lojalnost Carevini, ali i redefiniciju njezine strukture. Naime, zagovarali su zamisao da Galiciju i Dalmaciju, regije s malobrojnom njemačkom populacijom, ustupe većinskim narodima, smatrajući da bi time osnažili unutarnju stabilnost Monarhije. Galicija i Dalmacija imale bi pravo na pokrajinski jezik, u prvoj poljski, u drugoj talijanski. Takvi prijedlozi često su išli na štetu Malorusa (Ukrajinaca) i Hrvata, koje se svjesno zanemarivalo u političkim dogovorima s Poljacima i Talijanima, dok se vodećim narodima podilazilo (Taylor 1990: 244).

Nakon raspada tzv. stare Austrije nastala je Austro-Ugarska Monarhija, dvojna država utemeljena na političkom pomirenju između dinastije i dvaju dominantnih naroda, Nijemaca i Mađara. Tako je dinastiji ostavljena vanjska politika, dok su Nijemci i Mađari dobili znatnu autonomiju u unutarnjim poslovima svojih polovica države (Taylor 1990: 252).

U drugoj polovici 19. stoljeća talijanski nacionalizam unutar Austro-Ugarske Monarhije iskazivao je snažnu isključivost, osobito u Dalmaciji, gdje je manjinska talijanska zajednica nastojala dominirati nad brojnijim hrvatskim stanovništvom. Posljedično je u austrijskim

političkim krugovima stvorena ideja da bi i južnoslavenski narodni pokreti mogli biti jednako nepomirljivi. Stoga je sve više jačala sklonost prema represivnom odgovoru na njihove zahtjeve. Ipak, unatoč takvim pretpostavkama, većina Hrvata i dobar dio Srba ostajali su odani Monarhiji, no težeći pravednijem uređenju koje bi omogućilo ostvarenje njihovih nacionalnih prava unutar postojećega poretka (Taylor 1990: 249, 261).

Austro-Ugarska Monarhija je zapravo nastojala provesti denacionalizaciju Hrvata germanizacijom, mađarizacijom i talijanizacijom. Nastojali su naseljavanjem Austrijanaca i Mađara mijenjati etničku sliku hrvatskoga naroda jačajući tako utjecaj, ali i homogenizaciju Monarhije. Uz to, valja istaknuti da je industrijom dominirao strani kapital, talijanski i austrijski u Dalmaciji i Istri, te austrijski i mađarski u Slavoniji i Hrvatskoj (Zanki 2022: 179, 181).

Pieter Judson (2018), problematizirajući nacionalističke političke sukobe početkom 20. stoljeća, smatra kako je teško prosuditi jesu li ti sukobi zapravo slabili tkivo carstva ili ga možda jačali. Zaključuje da su „nacionalisti prisiljavali državu da se s njima dogovori oko carskih političkih struktura i reformi“ (Judson 2018: 367). Istodobno, smatra kako se od osamdesetih godina 19. stoljeća do 1914. svakodnevni život stanovništva sve više povezivao s carskom strukturom. Tako su školovanje, izbori, vojna služba i državne svečanosti (kao što je proslava careva rođendana) učvršćivali osjećaj pripadnosti i lojalnosti među različitim narodima (Judson 2018: 371). Uz to, nakon 1900. došlo je i do porasta pismenosti, osobito u ruralnim krajevima poput Dalmacije, Hrvatske i Galicije, što je omogućio širenje političke svijesti putem tiska. „Zahvaljujući pismenosti i gotovo općoj vojnoj obavezi, mnogi ljudi su saznawali i o širem svijetu politike, ekonomije i trenutačnih događaja putem brzo rastućih tiskanih medija“ (Judson 2018: 373). Tako su ljudi u ruralnoj Dalmaciji obraćali pozornost na političke odluke koje su se donosile u dalekoj Budimpešti, Beču, Pragu ili Zagrebu (Judson 2018: 373).

Nakon 1848. godine Austrija je modernizirala sustav srednjega i visokog obrazovanja uvođenjem sveučilišta, tehničkih škola i klasičnih gimnazija. Znatno je porastao broj upisanih, osobito iz niže srednje klase, što je dovelo do rasta i veće društvene diferencijacije prema obrazovanju. U visokom su obrazovanju najzastupljeniji ostali govornici njemačkoga jezika, zahvaljujući svojoj dugotrajnoj društvenoj, političkoj i ekonomskoj prednosti (Suppan 2016: 73–74).

Austrija je u drugoj polovici 19. stoljeća uvela okružne sudove, čime je prekinuta dotadašnja praksa u kojoj su feudalni gospodari jedini pravosudni organi. Time su građani dobili mogućnost podnošenja tužbi, protiv drugih i protiv države. Austrija je zadržala kontrolu nad poreznom politikom, no u ustupku federalističkim zahtjevima u sedmom desetljeću 19. stoljeća odgovornost za javne službe, odnosno sustav socijalne skrbi, kulturu, poljoprivredu, obrazovanje itd. dodijeljena je krunskim zemljama i općinama (Judson 2018: 380, 193).

Judson (2018: 419) smatra da:

...uzbuđenje i kreativnost koji su okruživali reformske projekte pokazuju da se Austro-Ugarsku ne može tek tako okarakterizirati kao neku na propast osuđenu anakronu pojavu u Europi. Postojanje nacionalističkih pokreta i nacionalističkih sukoba u austrougarskoj politici nije pogubno oslabilo državu, i oni sigurno nisu uzrokovali njen pad 1918. godine. Nacionalistički pokreti unutar Austro-Ugarske formulirali su svoje zahtjeve oko institucija i očekivanja koja je stvaralo carstvo. Kao što smo vidjeli, od škola do vojarni, upravo su institucije carstva bile žarište političke djelatnosti i emocionalnih lojalnosti.

Hrvatska, smještena na periferiji i bez značajnijih prirodnih resursa, nije dijelila gospodarski napredak koji je u isto vrijeme zahvatio druge dijelove Monarhije. Zaostajala je za Kraljevinom Ugarskom, a suočavala se s istim posljedicama, agrarnim nemirima i masovnom emigracijom, koja je, prema Macartneyju (2010: 737–738), bila i više izražena nego u samoj Ugarskoj.

Austro-Ugarska Monarhija bila je tako daleko od statične, anakrone strukture. Imala je razvijen kompleksan politički sustav s različitim društvenim skupinama.

Kraljevina Dalmacija u Austro-Ugarskoj Monarhiji

Dalmacija, Dubrovnik i Boka kotorska pripojeni su Austro-Ugarskoj Monarhiji nakon Bečkoga kongresa 1815. godine te su carskim patentom Franje I. iz 1816. proglašeni posebnom pokrajinom, a 1817. i Kraljevinom Dalmacijom. Regijom je upravljano iz Beča, bez samoupravnih prava i s talijanskim kao službenim jezikom. Najvišu vlast u pokrajini predstavljala je Zemaljska vlada u Zadru, koju je predvodio guverner, a kasnije namjesnik (od 1850.). Administrativna podjela uključivala je četiri okruga (zadarski, splitski, dubrovački i kotorski), koji su se dalje dijelili na upravno-političke kotare i općine. Reorganizacijom 1868. godine razdvojene su upravna i sudska vlast, uspostavljeno je 12 političkih kotara, te su formirani posebni sudski kotari i sudovi prve instance. Dubrovnik je bio sjedište jednoga od četiri okružna suda. U sklopu sigurnosnoga i upravnog sustava Dalmacije, žandarmeriju su

činile dvije glavne komande, zadarska i dubrovačka, djelujući kao jedinstvena formacija. Financijska straža bila je podijeljena u tri okruga, pri čemu je dubrovački obuhvaćao Korčulu, Dubrovnik i Kotor. Državna uprava provodila se putem kotarskih poglavarstava i političkih općina, dok je pokrajinski sabor, u suradnji s općinama, imao ograničene samoupravne ovlasti pod nadzorom Namjesništva (Kapović 1985: 7).

U drugoj polovici 19. stoljeća Dalmacija je obuhvaćala područje jadranske obale od rijeke Zrmanje do juga današnjega Crnogorskog primorja te sve otoke od Raba do Elafita. Stanovništvo se pretežno bavilo poljoprivredom. Većinu su činili težaci koji su u kolonatskom³⁹ odnosu obrađivali zemlju u vlasništvu posjednika, pri čemu su morali ustupati dio prihoda. Poljoprivreda je zapravo bila glavna baza dalmatinskoga gospodarstva. Zakonom iz 1868. izvršena je nova administrativna podjela Austrije, a samim time i Dalmacije. Dalmacija tako dobiva svoju pokrajinsku autonomiju i sabor. Naravno, ta autonomija nije bila osobito značajna. Međutim, donekle je potakla inicijativu širokih slojeva na poboljšanje ekonomsko-političkoga stanja i javnoga života pokrajine (Pejdo 2018: 275–276).

Kao što je već naglašeno, stanovništvo Dalmacije većinski se bavilo poljoprivredom premda je ona siromašna količinom i kvalitetom zemlje. Uz to, veća količina zemljišta namijenjena je sadnji žitarica, a samo podneblje ne pogoduje toj kulturi, pa su urodi bili slabi te nisu mogli zadovoljiti potrebe stanovništva. Osim toga, zaostala obrada zemlje nije mogla pridonijeti unapređenju poljoprivredne proizvodnje. Uz to, sama činjenica da se dalmatinski seljak uglavnom nalazi u kmetskim ili polukmetskim odnosima prema gospodaru zemlje, što znači da se nije dovoljno trudio da poveća urod boljom i intenzivnijom obradom zemlje (Foretić 1970: 14).

Od voćarskih kultura koje su se sadile u Dalmaciji na prijelazu stoljeća, ističu se badem, smokva i višnja-maraska. Razvijena je bila industrija likera, koja je dugo imala karakter zanatstva. Zadar je bio centar te industrije. Naime, zadarski likeri, maraskin (*rozolijo*) i višnjevac (*cherry brandy*), postali su poznati u Europi kao odlična pića, pa su se i dobro

³⁹ Postojanje kolonata, ostataka feudalnih odnosa, predstavljalo otežavajuću okolnost za daljnji razvitak poljoprivrede, a taj problem nije riješen ni do 1918. godine. Ni državnoj upravi ni povlaštenoj klasi nije bilo u interesu riješiti to pitanje. Foretić (1970: 15) navodi primjer iz 1878. godine kada je iz Beča, po naredbi Ministarstva trgovine u Beču, došao Leopold Stockhammer kako bi ispitao što bi se trebalo napraviti da se unaprijedi proizvodnja. Predložio je ukidanje kolonata. Zadarska komora na to je odgovorila da smatra da je to neizvedivo i neisplativo za vlasnike. S time se složila dubrovačko-kotorska komora ističući specifičnost kolonata u svom okružju. Taj autor ističe kako se do kraja Prvoga svjetskoga rata stanje zapravo nije bitno promijenilo, promijenilo se jedino u slučaju kada su se koloni sami otkupili (Foretić 1970: 15).

prodavali. Najvažnija grana stočarstva bilo je ovčarstvo, dok ostale grane stočarstva nisu predstavljale važniju stavku u zaradi. Preradba mlijeka bila je uglavnom primitivna. Ribarstvo također nije bila značajna gospodarska grana. Nije se razvijalo u skladu s potencijalima zbog nedostatka profesionalnih ribara, primitivnoga alata i slabih prometnih veza koje nisu dopuštale plasman ribe izvan otočnoga i obalnoga područja. Za proizvodnju brašna služili su mlinovi i to uglavnom na vodeni pogon. U Dalmaciji su 1902. postojala 403 takva mlina. Tvornice za proizvodnju tjestenine nalazile su se u Šibeniku, Splitu, Dubrovniku te drugim mjestima, a dio proizvodnje tjestenine izvezio se u susjedne zemlje, Bosnu i Crnu Goru (Foretić 1970: 18–26, 37).

Na početku 20. stoljeća u Korčuli je bilo petnaestak brodogradilišta. Centar drvene brodogradnje bio je Trogir, a postojala su i brodogradilišta još u Boki kotorskoj, Dubrovniku i njegovoj okolini, poluotoku Pelješcu, no bila su slaboga gospodarskog značaja (Foretić 1970: 25).

Prometna povezanost je bila ograničena. Nije postojala željeznička veza između Dalmacije i ostatka Hrvatske, niti između Dalmacije i Bosne, što je znatno otežavalo prometnu i gospodarsku integraciju. Isto tako nije postojala ni željeznička veza između Zagreba i Beča. Može se uočiti da je Dalmacija imala bolje veze sa svojim zaleđem u rimsko doba (Taylor 1990: 326). Sav je promet prolazio kroz luku Trst. Tako je zapravo regija ovisila o djelovanju i pomoći austrijskih vlasti, što je postalo najvažniji politički razlog iseljavanja Hrvata s tog područja (Zanki 2022: 177).

U političkom smislu, Hrvati su polagali pravo na Dalmaciju kao povijesni dio hrvatske krune te su u Hrvatskom saboru bila rezervirana mjesta za dalmatinske zastupnike. No, Dalmacija je bila sastavni dio Austrije te je bila predstavljena u Carevinskom vijeću (Taylor 1990: 334).

Unatoč institucionalnim pomacima, Dalmacija je i dalje percipirana kao periferno i slabo poznato područje unutar Monarhije. Jedan članak u listu *Il Nazionale* ukazuje na taj odnos, ističući kako su obrazovani slojevi u Beču znali više o iseljenicima u Americi nego o stanovnicima Dalmacije. U istom tom članku govori se o "hrabrim dalmatinskim mornarima i o nekom gradu Splitu poznatom po caru Dioklecijanu" (Pejdo 2018: 285).

Prilike u Dubrovniku za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

Pripajanje Dubrovnika Austriji izazvalo je otpor među stanovnicima Dubrovnika. U to vrijeme znatan broj dubrovačkih brodova nalazio se u Carigradu i drugim mediteranskim lukama, a ono što je značajno je da su gotovo svi Dubrovčani ondje odbacivali novu austrijsku vlast. Premda je Austrija preuzevši vlast nad Dubrovnikom najavila reforme, većih promjena zapravo nije bilo. U početku su stanovnici Dubrovnika bili oslobođeni poreza i vojne službe na kopnu i moru, što je predstavljeno kao čin dobre volje prema građanima koji su tijekom rata i francuske okupacije izgubili znatan kapital. Međutim, to je izazvalo negodovanje ostalih dalmatinskih krajeva, nakon čega je država od 1840. postupno počela ograničavati ta prava. Kako bi se odužili vlasteli za suradnju, velik dio vlastele primili su u državnu službu, a ostalima su dali različite potpore. Čin brige za Dubrovnik iskazan je posjetom cara Franja I. Dubrovniku 1818. otkrivši i pravi razlog interesa, a to su austrijski vojni planovi u Dalmaciji (zidine, utvrde itd.) (Kobašić 1997: 71–72).

Sredinom 19. stoljeća došlo je do značajnih političkih i ekonomskih promjena koje su ostavile traga na dubrovačkom gospodarstvu. Ključna je bila pojava parobroda, koji su postali ozbiljna konkurencija dubrovačkim jedrenjacima, te ukidanje feudalnoga sustava carevim Patentom iz 1848., što je imalo učinke i na lokalno gospodarstvo. Premda se u drugoj polovici 19. stoljeća odvijao intenzivan trgovački promet između Bosne i Hercegovine i Dubrovnika, što je donosilo prihode i zapošljavalo lokalno stanovništvo, već tada se postupno uočava pad toga prometa. Značajno je preusmjeravanje karavanskih putova prema drugim lukama, poput gradova u Boki kotorskoj te Metkovića i Splita. Dodatna otegotna okolnost je dug i skup prijevoz robe koji je trajao oko šest dana konjskom zapregom. Uz to, trgovina s inozemstvom bila je ograničena državnim ugovorima Habsburške Monarhije, što je dodatno usporavalo gospodarski razvoj. Loša prometna infrastruktura i smanjenje trgovačkoga prometa kroz dubrovačku luku negativno su utjecali na brodarstvo i ostale gospodarske grane, što je označilo početak ekonomske stagnacije. Općinsko Vijeće u Dubrovniku raspravljalo je o potrebi željezničke pruge prema Trebinju i Bileći te onoj na pravcu Mostar – Sarajevo, no većih pomaka nije bilo (Kobašić 1997: 81–83).

Sabor pokrajine Dalmacije u Zadru od svojega nastanka bavio se problemima koji su bili vezani za školstvo (i jezik), zdravstvo (sufinancirana gradnja bolnice u Dubrovniku, završena 1888.), izgradnju prometnica (potpomognuta gradnja puta Cavtat – Mrcine, 1870. te zauzimanje za gradnju mosta preko Rijeke dubrovačke). Osim toga bavio se pitanjima vezanim za agrarne

probleme (zauzimanje za ukidanje kmetstva, 1870.; za pravo kmetova na otkup “daće”, 1884.; sufinanciranje radova na isušivanju Konavoskoga polja itd.). Ipak, najviše se raspravljalo o problemima trgovine i obrta, u čijem je razvoju i djelovanju bilo niz teškoća, primjerice slaba mreža prometnica između centra i okolice, niska kupovna moć seoskoga stanovništva i građanstva, porezni nameti, nedostatak institucija za suvremeno obrazovanje mladih obrtnika i trgovaca itd. (Kobašić 1997: 84).

Za razliku od doba jedrenjaka, kada je Dubrovnik bio pomorska velesila, pojava parobroda uvelike je oslabila njihov položaj. Stoga su sedamdesetih godina 19. stoljeća osnovana dioničarska pomorska društva, prvo u Orebiću, a zatim u Dubrovniku. Dolazak parobroda značio je sužavanje djelatnosti lokalnih brodogradilišta. Prvi dubrovački parobrod *Dubrovnik* ušao je u promet 1880. Budući da je trgovina usko povezana s pomorstvom, pretrpjela je značajne gubitke. Veze sa zaleđem su oslabile, a državne mjere bile su usmjerene jačanju Trsta i Rijeke uz carinske namete (trgovinski ugovor s Italijom). Slaba cestovna povezanost potvrdila je izoliranost Dubrovnika unutar austrijskoga gospodarskog sustava (Kobašić 1997: 85–88). Godine 1891. sagrađena je željeznička pruga Slavonski Brod – Sarajevo – Mostar – Metković. Dalmatinski je sabor još tijekom njezine gradnje prihvatio mogućnost produženja prema Gružu i Boki kotorskoj, ponajviše zbog potrebe za izvozom bosanskih proizvoda i strateških vojnih interesa. Ipak, zbog loše popratne infrastrukture i prednosti koja je davana luci Trst, željeznica nije imala veći značaj (Kapović 1985: 35–36).

Stijepo Obad (1966: 205) ističe kako su osamdesete, a osobito devedesete godine 19. stoljeća označile brojne promjene u dubrovačkome brodarstvu. Razdoblje prestanka jedrenjaka i dolaska parobroda odvijalo se sporo. Međutim, taj autor ističe da su Dubrovčani među prvima u Dalmaciji orijentirali na parobrode te su osnovali i parobrodarska društva. Država pak, ističe Foretić (1970: 30) nije učinila gotovo ništa da pomogne brodarima u prijelazu s jedrenjaka na parobrode, štoviše time je pomagala razvoj tršćanskoga i riječkog parobrodarstva.

Foretić (1970: 31) je istaknuo dva parobrodarska društva, *Dubrovačka parobrodarska plovidba Ragusea*, koja je osnovana 1888. godine i koja je do Prvoga svjetskog rata imala 6 parobroda te *Dalmatia*, koja je osnovana 1908. godine i koja je imala sjedište u Zadru, a urede u Trstu.

Dubrovnik u 19. stoljeću nije imao tvornice koje su mogle zapošljavati veći broj radnika, tako da ih je najveći broj radio u luci. Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježilo je propadanje obrtničkih djelatnosti, pa primjerice interes za postolarski i zidarski zanat skoro da i nije

postojao. Najstarija industrijska postrojenja zapravo su stonska solana, tvornica ulja i tjestenine, tvornica sapuna, poduzeće za proizvodnju mješovite robe i vina, *Dubrovačka hrvatska tiskara* itd. (Kapović 1985: 45, 50–51). Postojala je hidrocentrala na rijeci Ombli kod Dubrovnika neznatne jačine, no dovoljne za pogon tvornice tijesta i dvopeka (Foretić 1970: 22).

Turizam se javlja kao novi čimbenik razvoja s dolaskom parobroda – prvi turistički brod pristaje u Gružu 1837. godine. Međutim, zbog nedostatka smještajnih kapaciteta, posjeti su bili pretežno kratkotrajni i tranzitni. U osamdesetim godinama 19. stoljeća bilježi se porast putničkoga prometa i dolazaka uglednih posjetitelja u Dubrovnik, no turizam dobiva veći značaj tek 1893. otkrivanjem spomenika Ivanu Gunduliću, što je privuklo velik broj posjetitelja. Taj događaj potaknuo je izgradnju hotela *Imperial*, koji je otvoren 1897., označivši početak ozbiljnijega razvoja turizma u gradu (Kobašić 1997: 90–91).

Obad (1966: 205–206) se osvrnuo na teške gospodarske prilike na dubrovačkom selu. Istaknuo je da je većina živjela u kmetskim odnosima. Do sedamdesetih godina vlasnici zemljišta nisu ulagali u unapređenje poljoprivredne proizvodnje niti u rješavanje agrarnih odnosa. Premda su kmetovi tražili promjene, osobito šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća, o čemu se raspravljalo i u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću, promjena nije bilo.

Glavni proizvodi dubrovačkoga sela su vino i ulje. Na dubrovačkom području proizvodnja maslinova ulja bila je nešto razvijenija zbog iznadprosječne kvalitete ulja, koje se izvozilo u Italiju, Trst i na Krk. Ipak, prerada je ostala primitivna, s ručnim mlinicama u gotovo svakom selu. Uljare u Orašcu, Brsečinama, Gružu, Šipanu i Slanom bile su nešto učinkovitije. S vremenom, zbog bolesti i zapuštanja maslinarstva, urod je opao. Osim maslinarstva i vinogradarstva, uzgajale su se žitarice i povrće, uglavnom za kućne potrebe, a manji dio prodavao se lokalno. Krajem stoljeća počeo se uzgajati duhan i buhač⁴⁰, a nastavilo se i sa svilarstvom. U vrijeme filoksera, proizvodnja duhana spašavala je seljake u dubrovačkoj okolici (Kapović 1985: 23–25).

⁴⁰ Foretić (1970: 18, 24) u “Ekonomskim prilikama u Dalmaciji u drugoj polovici XIX. stoljeća do Prvog svjetskog rata” navodi kako su duhan i buhač poljoprivredne kulture koje su dalmatinskom zemljoradniku donosile značajnu korist, a čemu je pogodovala i klima. Prah buhačeva cvijeta upotrebljavao se kao sredstvo za uništavanje nametnika, a dalmatinski je buhač bio i dobre kvalitete. Kultura buhača napuštena je još prije Drugoga svjetskog rata. Sadnja duhana je pak u vrijeme napada filoksera spasila mnoga domaćinstva od veće bijede. Iako je proizvedena znatna količina duhana, tvornica za preradu istoga nije postojala.

Stočarstvo je na dubrovačkom području imalo srednju važnost, no u brdovitim krajevima Konavala i okolici Stona predstavljalo je glavnu gospodarsku djelatnost. Drugdje je služilo kao dopunski izvor hrane i prihoda za domaćinstva. Zato je ribarstvo bilo razvijenije, osobito lov srdela, što je 1895. potaknulo izgradnju tvornice za konzerviranje ribe na otoku Šipanu. Poduzeće *Bistrina* za uzgoj kamenica osnovano je 1882. u Stonu. Premda su uvjeti za ribarenje bili nešto poboljšani, ono je i dalje bilo skromno. Najaktivnija ribarska središta bila su Trpanj, Orebić, Ston, Slano, Šipan, Mljet, Koločep i Molunat (Kobašić 1997: 94).

Dubrovnik je u to vrijeme bio izrazito siromašan, a posebno teške prilike vladale su u doba zime 1897./98., kada su nestašica hrane i visoke cijene uzrokovane lošom žetvom dovele do gladi. Situaciju su dodatno pogoršale elementarne nepogode, poput tuče u onodobnom Stonskom primorju, zbog čega se seosko stanovništvo našlo u dubokoj oskudici (Kapović 1985: 65).

U drugoj polovici 19. stoljeća građani Dubrovnika snosili su značajan porezni teret, od poreza na zemljište i imovinu do nameta na obrt i druge djelatnosti. Primjer kulturne i političke pasivnosti lokalnih vlasti očituje se u zadržavanju talijanskoga jezika kao službenoga u upravi i javnim ustanovama, iako je hrvatski već bio u uporabi u drugim dijelovima Hrvatske. Unatoč dopuštenju iz 1869. kojim se omogućavala uporaba i hrvatskoga i talijanskoga jezika u službenoj komunikaciji, Dubrovnik je tek sporadično prihvaćao promjene. Ipak, iste godine hrvatsko-srpski je uveden kao nastavni jezik u dubrovačkoj gimnaziji (Kobašić 1997: 98).

Iseljavanje iz dalmatinskih krajeva krajem 19. stoljeća

O razlozima velikoga iseljavanja Hrvata u Južnu Ameriku, a posebice na jug Čilea i o hrvatskom iseljeništvu na tom području do sada je objavljeno više radova i monografija (npr. Bonačić-Dorić 1941, 1943; Antić 1992, 1995, 2002; Martinic Beros 1997, 1999; Perić Kaselj 2010; Lovrenčić 2011, 2013; Đurin 2020, Zanki 2022). Poznato je da većina tih iseljenika potječe iz Dalmacije. O onima s dubrovačkoga područja pisali su npr. Vekarić (2001) i Rajković Iveta (2012).

Migracije su kroz ljudsku povijest bile prisutan fenomen, potaknut raznovrsnim čimbenicima, a prema uzrocima razlikujemo različite tipove migracija. One mogu biti uzrokovane prirodnim nepogodama poput epidemija i vremenskih nepogoda, društvenim okolnostima kao što su ratovi i politička nestabilnost, te ekonomskim, gospodarskim razlozima poput siromaštva i nedostatka egzistencijalnih mogućnosti. „Osobito je snažna emigracija bila s otoka Brača, Hvara, Korčule i Visa te s dubrovačkog područja“ (Antić 1984: 122).

Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće obilježila je pojava iseljavanja iz dalmatinskih krajeva, a Kraljevini Dalmaciji u to je vrijeme pripadao i grad Dubrovnik sa svojom okolicom. Iseljavanje iz naših obalnih područja s kraja 19. i početka 20. stoljeća motivirano je i gospodarskim, odnosno ekonomskim uzrocima, ali posredno i političkim uzrocima⁴¹. Moglo bi se reći da je došlo do lančanoga iseljavanja. Lupis Vukić (1913 prema Antić 1992: 64) zabilježio je kako je česta situacija da otac potiče sina, a susjed susjeda na iseljavanje.

Milostislav Bartulica, ravnatelj Iseljeničkoga muzeja i urednik lista *Iseljenički muzej*, u svom prikazu iseljavanja iz primorskih krajeva istaknuo je kako se iz primorske, osobito dalmatinske Hrvatske, iselio velik broj Hrvata te da su zapravo dalmatinski krajevi činili glavni val iseljavanja. Gotovo svako mjesto na obali ostalo je bez svojih mještana koji su stvorili snažna hrvatska naselja u inozemstvu, važna za hrvatsku kulturu, identitet i gospodarstvo. Navodi da je od oko 2300 jugoslavenskih iseljeničkih zajednica u svijetu više od 2000 hrvatskih te da oko 800.000 iseljenih Hrvata čini petinu do šestinu ukupnoga naroda. Premda je iseljavanje predstavljalo veliki demografski gubitak, ono je ujedno pokazalo snagu, sposobnost i potencijal

⁴¹ Angelika Zanki (2022) u svom radu *The reasons for the emigration of Croats to South America between 1880–1914 and their impact in the political context* nastoji pokazati val emigracije kao početnu točku za stvaranje hrvatske političke zajednice u inozemstvu. Ta autorica (2022: 187) ističe velik utjecaj gospodarskoga faktora na masovne migracije Hrvata, ali ističe i da je bio potaknut namjernim političkim djelovanjem austro-ugarskih vlasti.

hrvatskoga naroda u svijetu koji su tada i sada na ponos (*Iseljenički muzej*, 1940, br. 19, str. 1).

Razlozi iseljavanja iz dalmatinskih krajeva

Propašću brodarstva na jedra i gašenjem starih brogarskih društava (dubrovačkih, peljeških, bokokotorskih, lošinjskih itd.), tisuće pomoraca ostale su bez posla. Primjerice, u Boki kotorskoj 1881. godine bilo je registrirano 4000 pomoraca koji su izgubili posao. Postali su dio novoga vala iseljenika u Ameriku (Antić 1992: 40).

Antić (1992: 60) smatra kako su politika i gospodarstvo međusobno povezani i uvjetuju jedno drugo, tako je i iseljavanje najčešće rezultat njihova zajedničkog djelovanja. Gospodarska zaostalost Hrvatske bila je usko povezana s njezinim političkim položajem unutar Austro-Ugarske Monarhije te kasnije u obje Jugoslavije, zbog čega bi se svaki gospodarski emigrant mogao, u određenoj mjeri, smatrati i političkim. Antić (1992: 60) ističe: „ni tu ne treba pretjerivati. Idući naime tom crtom u zaključivanju, mogli bismo ustvrditi da iseljavanja iz Hrvatske ne bi ni bilo da je ona kroz cijelo ovo vrijeme bila suverena država. Masovno iseljavanje iz gotovo svih europskih država u Ameriku najbolje nas u tome demantira.“

Gospodarska zaostalost kojoj su pridonijele vinska klauzula i peronospora ističu se kao najzaslužniji generatori iseljavanja (prema Antić 1992, Pederin 1996, Kraljević 1994, Perić 1978, Perić 1992). U dalmatinskim krajevima važan je uzgoj vinove loze, pa ne začuđuje da su peronospora, nerodne godine, filoksera i vinska klauzula najviše utjecale na iseljavanje iz tih krajeva.

Rudolf Kraljević (1994), na temelju proučenih podataka o dalmatinskim vinogradima i vinima, napisao je iscrpnu studiju o problematici dalmatinskih vinograda. Stoga je relevantan izvor za opis stanja dalmatinskoga vinogradarstva s kraja 19. i početka 20. stoljeća. Taj autor bilježi da je peronospora 1885. prvi put zapažena u vinogradima okolice Zadra, a skoro istodobno uočena je u Zatonu kod Šibenika i Stonu na Pelješcu (Kraljević 1994: 105). Već sljedeće 1886. peronospora je zabilježena na Korčuli i u Dubrovačkom primorju. Peronospora, „jedna od najpoznatijih biljnih bolesti općenito“ (Ivić, Cvjetković 2021: 360), najprije je zahvatila sjeverne i južne dijelove Dalmacije, isprva pošteđevši srednju Dalmaciju, tada najvinorodniji dio regije i cijele Austro-Ugarske, a ujedno i središte najintenzivnijega izvoza vina tijekom

ranijih razdoblja vinarske ekspanzije. No već 1889. godine bolest je silovito prodrila u cijelu Dalmaciju (Kraljević 1994: 105). Peronospora je jedna od najopasnijih bolesti vinove loze, potječe iz Amerike, poput filoksere. U Europi je prvi put zabilježena 1879. u južnoj Francuskoj. Napadnuta loza pokazuje simptome prvo požutjeloga, a zatim pocrvenjeloga lišća, koje potom otpada, što dovodi do gubitka uroda jer lišće ima ključnu ulogu u životu biljke. Peronospora smanjuje i količinu i kvalitetu prinosa. U rjeđim slučajevima bolest može zahvatiti i mladice, vitice te sam plod, osobito ako se pojavi rano u proljeće, kao što je zabilježeno u Dalmaciji u svibnju 1895. godine (Kraljević 1994: 105). Ukratko, peronospora je uzrokovala ozbiljne štete čije je suzbijanje zahtijevalo veliki trud i financijska sredstva.

Filoksera je sitna uš koja se hrani sišući sokove na korijenu vinove loze (Kirigija 2008: 6). Zahvatila je ugarske vinograde 1872., a 1875. pojavila se u Hrvatskoj i Slavoniji. Godine 1894. zabilježena je u Zadru. Dugo je zaobilazila Dalmaciju, što je toj regiji omogućilo da ostvari svoje najveće uspjehe u vinogradarstvu. Međutim „još dulje je njeno vinogradarstvo bespomoćno umiralo pod neukrotivim bičem te najveće lozine uništavateljice za koju moderna povijest zna.“ (Kraljević 1994: 179). Filoksera je postupno zahvaćala dalmatinske vinogradarske krajeve. Nešto kasnije, 1910. godine pojavila se na Hvaru i u Supetru, 1919. u Metkoviću, 1924. na Korčuli, a 1925. godine zaraza je zahvatila i Dubrovnik (Kraljević 1994: 107, 179–181).

Vinska klauzula⁴² dodatak je trgovinsko-brodarskomu ugovoru, sklopljenom 6. prosinca 1891. godine, između Italije i Austro-Ugarske, prema kojem je Italija uživala znatne povlastice u prodaji svojih vina. Vinska klauzula konačno je zaustavljena krajem 1904. godine, a za Dalmaciju je već bilo prekasno. Pogođena svim nedaćama, od bolesti vinove loze do vinske klauzule, nije se mogla brzo oporaviti. Njezino vinogradarstvo bilo je dotad gotovo u potpunosti slomljeno. Dalmatinsko se vino pokušalo spasiti okretanjem unutrašnjem austrougarskom tržištu na kojem je moralo voditi bitku protiv najezde talijanskih vina, koja su već započela svoj prodor u Monarhiju (Kraljević 1994: 199, 223). Tako je uvoz jeftinih talijanskih vina, unatoč slabijoj kvaliteti, izazvao pad potražnje i cijene dalmatinskih vina, što je negativno pogodilo sve društvene slojeve u Dalmaciji. Čak su i mjesta poput Metkovića, koja su zbog povoljnih prometnih veza (riječnim putem prema moru i željeznicom prema Bosni i Hercegovini) inače imala bolje prodajne uvjete, osjetila pad u otkupnim cijenama (Perić 1978:

⁴² U *Pučkom listu*, br. 8, 1904., na str. 1., ističe se stih iz pjesme A. Antulovića koji zorno prikazuje javno mijenje o vinskoj klauzuli i posljedicama koje je imala na stanovništvo: *Klauzola, ljuta naša rana, Otjera ih preko oceana!*

270, 272). I na čitavom širem dubrovačkom području najvažnija dominantna poljoprivredna djelatnost bilo je vinogradarstvo. Mato Kapović (1985: 23) je istaknuo podatak iz 1898. godine prema kojemu je proizvedeno ukupno 79.000 hl vina na Pelješcu, u Konavlima, Dubrovniku, Stonu i okolici. Ali, kako je krajem stoljeća prodaju vina otežavala vinska klauzula te kasnije filoksera, to je rezultiralo osjetnim padom proizvodnje.

U *Pučkom listu* člankom o klauzuli nastojali su ukazati na sve probleme vezane za vinogradarstvo i klauzulu, zbog koje je Dalmacija u lošem ekonomskom i gospodarskom stanju. Predsjednik Sabora i Zemaljskog odbora u Zadru poslao je upit trgovcima u Dalmaciji u siječnju 1903. godine upitavši ih koja bi to bila carina na uvoz talijanskoga vina koja bi njima bila prihvatljiva. Međutim nije se obratio udrugama, proizvođačima vina. „Trgovcima možda i koristi klauzola, jer neki od njih rade s talijanskim vinom. Poznato nam je pače, da dvojica između najjačih dalmatinskih trgovaca imaju svoje podrume u Italiji“⁴³. O pitanjima klauzule i vinogradarstva u Dalmaciji raspravljalo se i na poljodjeljskom vijeću u Beču, a ovim se člankom nastojalo uputiti na loš pristup rješavanju problema.

Kraljević (1999: 268) zaključuje: „U vinogorju koje je umiralo umirale su postupno i iluzije u Monarhiju. Jednovremeno se rađalo duboko ukorijenjeno protuaustrijsko političko opredjeljenje. Stoljetno djetinjstvo hrvatske dalmatinske politike bližilo se kraju. Razočarana vjerom u druge, Dalmacija je povjerovala u sebe“.

Osim toga, uživala je Italija i neke druge povlastice, kao što je činjenica da im je dopušteno ribariti i uz obalu druge države na Jadranskom moru ili primjerice to da su oslobođeni carinskih davanja na uvoz peradi, svježe ribe, jaja, meda i dr. Dalmacija pak nije mogla očekivati pomoć Bečke vlade. Ta pomoć je izostajala ili je bila simbolična, u skladu s njezinom dugogodišnjom "politikom mrvica". Ispunjavali su se tek rijetki zahtjevi (Perić 1978: 261, 264, 284).

Antić (1992: 63) bilježi kako je iseljavanje djelomično bilo potaknuto i nastojanjem da se izbjegne vojna obveza, pri čemu su brojni mladići ostajali u inozemstvu, osobito u vrijeme regrutacije. No, ako je postojala želja za povratkom u domovinu, prepreka tomu mogla je biti i visoka cijena brodske karte. O tome svjedoči i slučaj iz 1891. godine, kada je austrougarski ratni brod *Saida* boravio u Buenos Airesu. Značajan broj mladića hrvatskoga podrijetla prijavio se za ulazak u vojnu službu, motiviran mogućnošću povratka u domovinu o državnom trošku.

⁴³ Članak "Klauzola" (1903). *Pučki list*, 13 (2), str. 1.

No, samo su trojica bila primljena, a ostalima su zahtjevi odbijeni. Opisana situacija zapravo prikazuje složenu motiviranost iseljenika, te situaciju kada se ekonomski razlozi isprepliću s izbjegavanjem državnih obveza.

Dalmatinski seljaci našli su se u teškoj neimaštini. Kada nisu mogli plaćati poreze, država im je oduzimala čak i radnu stoku. Glad je bila česta, a novca nije bilo ni za hranu, lijekove ni osnovne potrepštine. U nuždi su se zaduživali kod lihvara, što je dodatno pogoršalo situaciju. Sve je to dovelo do pojačanoga iseljavanja iz Dalmacije (Perić 1978: 294).

Premda je postojala želja za odlaskom u iseljeništvo, cijena karte bila je velika prepreka. Novac je rijetko tko mogao pronaći u domovini, tako da su karte iseljenicima često plaćali rođaci, prijatelji ili poznanici koji su se već odselili i stekli određenu ušteđevinu. Dakle, nerijetko su se morali zadužiti kako bi došli do Amerike (Pederin 1996: 221). Valja još istaknuti kako su pozivane i dovođene djevojke iz "staroga kraja" radi sklapanja braka Antić (1992: 64). Jedan takav oglas objavljen je na zadnjoj stranici sto šezdeset devetog broja lista *Domovina* te je naslovljen „Pozor Hrvaticе“⁴⁴. U tom oglasu dva muškarca, Gojko i Vojko, traže žene koje su spremne doći u Punta Arenas, a oni se nude platiti put.

Prvo poznato uputstvo onima koji putuju u Ameriku nastalo je 1905. godine. U njemu se savjetuje iseljenicima da ne nose puno odjeće na put jer je ona u Americi znatno bolja i jeftinija; da nose tamniju robu jer u Americi od dima sve potamni; da na put ponesu što više suhe hrane i duhana jer je put dug. Ujedno, savjetuje se iseljenicima da se dobro ponašaju i da budu oprezni prema Amerikankama (Antić 2002: 111).

⁴⁴ Uvrštena

Pozor Hrvaticе!

Hodamo, stojimo, sjedimo, ali uvijek snuždeni i zamišljeni! Susreću nas znanci, prijatelji i pitaju što je uzrok naših šutnja, snuždenosti, a mi— samo da ih se riješimo— izgovaramo se kakim god isprikama. Ali trpiti više ne možemo, pa dajemo na javu uzrok naše šutnje, našeg nezadovoljstva: žudnja za obiteljskim gnijezdom. Poznajući pako naše Hrvaticе, više smo nego uvjereni, da to gnijezdo niko ne može tako lijepo urediti osim naših Hrvatica. Za oto gnijezdo tražimo pružene ruke naših Hrvatica, na koje bi stavili prsten vječnog veza. Upozorujemo odmah gospojice, koje bi imale spasiti dvije duše mladih hrvata, što lutaju po gradovima Južne Amerike, da mi potreban novac ili ruho (kako je to kod nas u modi) ne tražimo, nego obratno — eventualno šaljemo i novac za putni trošak. Naši pak zahtjevi nisu pretjerani.

Gojko traži gospojicu, koja mora da glasovir igra, mora da je je plavka do 22 godine stara, 165 cm visoka, oka crna, a usnica malih, nek se Goikom, nek ne šali.

Vojko pako traži plavku ili crnku (importo) oka plava ili crna) jer svako oko jest varavo bilo crno i plavo.

Dakle gospojice, koje bi se odlučiti izvolile u Južnu Ameriku, nek šalju cijenjena pisma sa fotografijama, ili bez njih, a dvostrukom omotu— akoprem je diskrecija strogo zajamčena ~ na adresu (koja kojeg hoće).

Gojko i Vojko

Punta Arenas—Chile.

Casilla correo N.o 113

Iseljenici su koristili udžbenik *Uputstvo o engleskom jeziku* nakladničke kuće Edinost iz Trsta (Pederin 1996: 21). Koledar *Jeka* (1910: 194–209) također je nastojao olakšati iseljenicima jezičnu prilagodbu u novim zemljama, pa tako donosi dva kraća priloga: „Hrvatsko-španjolske riječi, razgovori, pitanja i odgovori najnužniji za doseljenika u južnu Ameriku“ i „Hrvatsko-engleske riječi, razgovori, pitanja i odgovori najnužniji za doseljenika u sjevernu Ameriku“. Lupis Vukić u svom tekstu „Naši iseljenici ribari“, objavljenom u *Iseljeničkom muzeju*, istaknuo je kako je postojala jezična zapreka koju je trebalo savladati za dobivanje državljanstva no da jezičnim zahtjevima naši iseljenici mogu lako udovoljiti, „jer su Hrvati i Dalmatinci, kao uopće svi Slaveni, rodjeni lingvisti, kojima nije teško naučiti tudji jezik“ (*Iseljenički muzej*, 1938, br. 12, str. 4).

Ivan Pederin (1996) je, proučivši spise Povijesnoga arhiva u Zadru, ustvrdio da se, unatoč pooštrenim mjerama kontrole putovnica, iseljavanje nije moglo zaustaviti jer su iseljenici pronalazili alternativne načine odlaska. Naime, putovalo se manjim brodovima, bracerama. Isti autor (1996: 222) navodi primjer bracerne *S. Niccolo* koja je u travnju 1904. kraj Dubrovnika ukrcala 19 iseljenika i odvezla ih u Italiju. Na to su vlasti pokušale reagirati diplomatskim putem, upozoravajući na nepoštivanje konzularne austro-talijanske konvencije prema kojoj se „brod samo u međunarodnim vodama smatra nacionalnim teritorijem, pa se slijedom toga talijanski kapetani ne smiju opirati pregledima u dalmatinskim lukama“ (Pederin 1996: 222). Navodi također da je 1904. optužen bio i Božo Banac s još nekim svojim suradnicima. No, Banac je pokrenuo sve veze da izbjegne kaznu i u tome uspio, a suoptuženici su dobili male zatvorske kazne.

Uz to, 1816. na Pelješcu započeo se provoditi osnovni građanski zakon kojim su seljaci mogli stjecati nekretnine (prema Rajković Iveta 2012). Najprije su radili različite poslove kako bi se uspjeli otkupiti od kmetstva, a migraciju u Ameriku vidjeli su kao priliku za stjecanje novca koji bi im omogućio povratak i stjecanje vlastite zemlje. Taj privremeni dom često je postajao i konačan dom hrvatskih iseljenika, a samo nekolicina uspjela je domovinu kratko posjetiti ili se zauvijek vratiti rodnomu kraju.

Prvi svjetski rat zaustavio je migracijska kretanja prema američkom kontinentu.

Put do Amerike za vrijeme prvih iseljavanja

U početku su iseljenici prema Americi putovali isključivo trgovačkim brodovima, jer posebni putnički brodovi u to vrijeme još nisu postojali. Međutim, brodari su se porastu broja putnika brzo prilagodili te je uspostavljen prijevoz manjim i bržim jedrenjacima namijenjenim ponajprije prijevozu iseljenika i ograničenih količina robe. Riječ je o *navama* s tri jarbola i križnim jedriljem koje su imale ograničen smještaj, nekoliko kabina za putnike prvoga razreda i skroman salon, dok su iseljenici, kao putnici drugoga razreda, boravili u međupalublju na slami ili u visećim ležajevima. Valja istaknuti da hrana nije bila osigurana, pa su je putnici morali nositi sa sobom i sami pripremati na brodskim kuhinjskim štednjacima. Takvu vrstu brodova oko 1840. zamjenjuju brzi klipperi-paketi kojima je put od New Yorka do Liverpoola trajao manje od 14 dana (Antić 1992: 80-81).

Značaj poštanskih linija (*packet-boat*) je u povećanju brzine prijevoza, smanjenju potrošnje goriva i poboljšanju uvjeta smještaja. Sredinom 19. stoljeća Atlantikom je plovilo tridesetak parobroda i broj je bio u stalnom porastu, a bilo je i onih koji su mogli primiti i više od 2000 putnika. Iako je poštanska služba značila i stabilan prihod, brodari su zbog ugovornih obveza morali održavati točan raspored plovidbe, neovisno o broju putnika ili količini pošte. Isplovljavali su u točno određene dane, obično jednom tjedno ili svaka dva tjedna, a na to su ih prisiljavali ugovori za prijevoz pošte i pritisci iseljeničkih luka koje su željele izbjeći da iseljenici predugo čekaju brod (Dubrović 2008: 34–36).

Iseljenički val olakšavala je i željeznička mreža koja je i najudaljenija srednjoeuropska sela spajala s velikim lukama, tako da su iseljenici iz najsjevernijih krajeva Carstva lako mogli doći do sjevernonjemačkih luka. Tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća moglo se relativno brzo iz unutrašnjosti putovati do atlantskih belgijskih, francuskih i engleskih luka (Dubrović 2008: 34). Putovanje iz južnijih krajeva Hrvatske i otoka izgledalo je znatno drugačije.

Važnu ulogu u preoceanskom putovanju imali su agenti. Oni nisu samo prodavali karte za preoceansko putovanje, već su često organizirali i prijevoz željeznicom do luka polaska i do luka dolaska. Pružali su i niz drugih usluga koje su iseljenicima mogle biti potrebne. Tako su ujedno bili bankari, tj. omogućavali su zamjenu novca, prijenos novčanih sredstava, zajmove itd. Neki su nudili smještaj na putu, ali i na konačnom odredištu. Pomagali su s dobivanjem raznih službenih dokumenata kao i pri kupnji i prodaji osobnih stvari. Neki su djelovali i kao posrednici pri pronalasku zaposlenja. Na neki način brinuli su se da iseljenici zadrže

povezanost sa svojom domovinom pa su dobavljali novine na materinskom jeziku, domaće proizvode i sl. (Feys 2013: 36).

Polet u putničkom pomorskom prometu dogodit će se uvođenjem željeznih parobroda. Brodska kompanija *Inman Line* imala je prvi željezni parobrod, *City of Glasgow*, već 1850. godine. Navedena kompanija prva je koristila isključivo željezne brodove i za prijevoz putnika (Klinger 2012: 51).

Kako bi se smanjili troškovi prijevoza, trebalo je tehnički unaprijediti brodove, a tehnološki napredci doveli su i do bržega prijevoza. Klinger (2012: 52) je napravio sažet prikaz putovanja u Ameriku od početka 19. do početka 20. stoljeća:

Putovanje jedrenjakom 1820-ih iz Liverpoola u New York traje u prosjeku 40 dana (a u nepovoljnim slučajevima i do 80 dana). Gotovo pola stoljeća poslije (1867.) jedrenjacima koji plove iz europskog kontinenta treba 44 dana da se domognu američkih obala, a već u to doba parobrodi prevaljuju isti put za 14 dana. *White star* koji će tradicionalno prednjačiti u brzini svojih brodova (njihov je i *Titanic!*), već 1875. skraćuje putovanje na manje od 10 dana, a 1890. na 7 dana i 15 i pol sati. Naposljetku, uoči Prvoga svjetskog rata, Cunardova *Mauretania* prelazi Atlantik za manje od 4 i pol dana!¹¹ (prema J.D. Gould 1979) (Klinger 2012: 52).

Dubrovački kapetan Ivo Šišević upozorio je kako državnih propisa za prijevoz putnika u početku nije bilo, što je dovelo i do većega broja putnika na pojedinom plovilu. Spavalo ih je po 20 ili 30 u istoj prostoriji, a kapetanu Šiševiću to je ispričao Miho Mojaš iz dubrovačkih Dola kada je opisivao svoje putovanje u Buenos Aires (Antić 1992: 81–82).

Iseljavanja iz Dubrovnika i okolice

Dubrovačko primorje karakterizira nezavidna demografska slika zbog različitih okolnosti, od ekonomskih i gospodarskih do društvenih i političkih, te stoga možemo reći da je riječ o depopulacijskom i iseljeničkom kraju.

Proces demografske tranzicije koji je obilježio 19. stoljeće očitovao se u nižoj stopi mortaliteta i višoj stopi nataliteta što je dovelo do povećanja broja stanovnika. Od 1807. do 1857. godine broj stanovnika povećao se za 49,21%. Nepovoljni utjecaji takve situacije odrazili su se na stanovništvo Dubrovačkoga primorja. Dubrovnik je bio premalen da prihvati taj povećani broj stanovnika, kako bilježi Nenad Vekarić (2001). Uz to je ukinuto nepisano pravilo diobe što se sve negativno odrazilo na broj stanovnika. Naime, pravilo diobe odnosilo se na sprječavanje dijeljenja posjeda među srodnicima jer je dioba maloga posjeda značila propast obitelji i veće

siromaštvo. U dubrovačkim selima postojao je običaj da najstariji sin ostaje u kući i nasljeđuje imanje, a ostali se sami moraju snaći (mogli su ostati u kući, ali se onda nisu smjeli ženiti)⁴⁵ (Vekarić 1992: 97). Vekarić (1992: 101) je situaciju toga vremena opisao:

I zbilje se na prvi pogled čudno i nevjerovatno: napredak čovječanstva, produljenje životnog vijeka, smanjenje smrtnosti i drugi nesumnjivo korisni efekti tog napretka, postali su zapravo korijenom nesreće mnogih koji su na tom prostoru obitali. Nestali su selektivni činioći koji su održavali ravnotežu. Povećao se višak stanovništva na selu, a smanjio manjak u gradu. Grad više nije bio u stanju apsorbirati višak sa sela i sve više ljudi ostajalo je nezbrinuto i to na vlastitom ognjištu.

Osim toga, taj isti autor (1992: 101) navodi kako je to i razdoblje suočavanja s različitim problemima kao što su podmirivanje kmetskih obveza, otkup kmetova, uvođenje vojne obveze, privredni šokovi – prijelaz s jedrenjaka na parobrode, prirodni fenomeni – filoksera, nerodne godine, što je sve dovelo do društveno-ekonomskih kriza i gladnih godina⁴⁶.

Položaj Hrvatske unutar Austro-Ugarske Monarhije nije povoljan, stoga su sve te prilike urodile odlaskom mladih ljudi izvan domovine. Valja istaknuti kako se tek 1816. na Pelješcu počeo provoditi već spomenuti osnovni građanski zakon kojim su seljaci mogli stjecati nekretnine (prema Rajković Iveta 2012). No, za to im je bio potreban novac koji su migracijom u Ameriku mogli steći.

Vekarić (2001: 181) ističe kako je druga polovica 19. stoljeća vrijeme emigracije, ali je ipak 1900. godine prvi i jedini put da je Dubrovačko primorje imalo više od 8500 stanovnika nakon 16. stoljeća. Godine 1901. završena je izgradnja željezničke pruge Čapljina – Dubrovnik, od 1901. do 1907. godine gradila se cesta Slano – Zavalala, 1912. gradi se vodovod s Usječenika, a od 1912. do 1913. godine gradi se veliko kameno pristanište za veće brodove (Golušić 2001: 24).

⁴⁵ Željko Konsuo (2017) u knjizi *Kroz obiteljsku povijest* opisao je sličan događaj. U Dubrovačkom primorju, pa tako i u njegovoj obitelji, koja je podrijetlom iz mjesta Topolo, postojalo je isto pravilo ostavljanja imanja (kuće) najstarijemu sinu.

⁴⁶ Vladimir Stipetić i Nenad Vekarić su se, u svojoj monografiji *Povijesna demografija Hrvatske*, u poglavlju „Regionalna istraživanja“, odnosno u potpoglavlju „Dubrovnik“ (201–217), osvrnuli na radove Krivošića, Stipetića i Vekarića koji su se posebno bavili i tranzicijom mortaliteta te su dokazali „da je proces demografske tranzicije započeo u Dubrovačkoj Republici istovremeno kad i u razvijenim zemljama zapadne Europe, a stoljeće prije nego u ostalim dijelovima Hrvatske“ (2004: 205). Stanovnici dubrovačkoga područja češće su doživljavali starost iznad 70 godina te su živjeli dulje od prosjeka onih u kontinentalnim gradovima Hrvatske. Dubrovčani su, navode, već u 18. stoljeću živjeli za trećinu vremena dulje. Navode, pozivajući se na Krivošića, da je u Hrvatskoj, u razdoblju od 1831. do 1869. godine, oko 23% rođenih umiralo već u prvoj godini života, a u gradu Dubrovniku, od 1828. do 1857. godine, 14,3% novorođenčadi. Opća stopa mortaliteta u Dubrovniku 19. stoljeća bila je znatno niža nego u kontinentalnoj Hrvatskoj, a slična onoj europskoj. Natalitet je također na dubrovačkom području bio niži nego u kontinentalnoj Hrvatskoj, ali s manjom razlikom nego kod smrtnosti, zbog tranzicijskog procesa (Stipetić, Vekarić 2004: 205). Međutim, taj tranzicijski proces imao je i negativnih posljedica, koje u radu prenosimo prema Vekariću (1992).

Prilike na dubrovačkom selu bile su slične onima u ostalim dalmatinskim krajevima. Početkom 20. stoljeća položaj kmetova se pogoršao zbog sve većih obveza prema novim vlasnicima zemlje. Pokušaji da se otkupe zajmovima trgovaca i bogatijih seljaka dodatno su ih zadužili. Već 1848. kmetovi su na dubrovačkom području odbijali davanja prinosa vlasnicima zemlje i tražili agrarne reforme, što je kulminiralo pobunama u Konavlima, Primorju, Pelješcu i na Mljetu. Vlasti su strahovale od oružanoga sukoba, a nova buna u Konavlima izbila je oko 1860. i trajala nekoliko godina. Intervencijom austrijskih vlasti stanje se smirilo. Nepovoljna situacija potpomagana je i feudalnim odnosima koji se do 1918. godine nisu mijenjali. Položaj kmetstva, težaka i slobodnih seljaka nije se znatno mijenjao ni za vrijeme francuske ni austrijske vlasti. Kmet je bio obvezan dati gospodaru polovinu ili trećinu prinosa, a za upotrebu kuće morao je obrađivati 90 dana godišnje zemlju koju je vlasnik samostalno obrađivao. Takvo je stanje potrajalo sve do 1878. (Kapović 1985: 21–22).

Bernard Stulli je, u knjizi *Iz povijesti Dalmacije*, zabilježio kako je početkom 19. stoljeća (oko 1803. godine) austrijski namjesnik-komesar za Dalmaciju grof Peter Göess, prilikom opisivanja u kakvom je stanju zatekao Dalmaciju, istaknuo strahovitu zaostalost i zapuštenost zemlje. Za takvo stanje odgovornom smatra prijašnju mletačku vlast. Ujedno je naveo: „Nije bilo prave uprave, nego je vladala pljačka, pa je za to Dalmacija stradala.“ (Stulli 1992: 599). No ni nakon stotinjak godina vladavine austrijskih vlasti, stanje nije bilo znatno bolje pa je 1902. godine, bilježi Stulli (1992: 599), austrijski namjesnik u Dalmaciji barun E. Handel morao javno pred Dalmatinskim saborom priznati ovakvo stanje Dalmacije:

naše su planine ogoljele, silovite bujice prijete poplavama i nasiplju pitoma polja, ili, pretvorivši se u baruštine, svojim kužnim isparivanjima more narod groznicom ljutom. Vinogradima prijete svakojake bolesti, a cijena njihova proizvoda slabo naplaćuje muku oko njihova obrađivanja. Obrt je slabo razvijen, te jedva može da prehrani tko se s njim bavi, dok velikom modernom obrtu nema skoro ni traga. Trgovina se kreće u uskim granicama; u divnim lukama naše obale sve pusto i mrtvo; sinovi naše zemlje, što idu po moru prinuđeni su da istu zarade pod tuđom zastavom, u dalekim krajevima. A dugo bi se još dala opisivati ova žalosna slika...

Navedene prilike u Dalmaciji i dubrovačkom kraju nagnale su tisuće ljudi na iseljavanje i traženje boljega života u prekomorskim zemljama, koje su tada bile kao obećane zemlje pune mogućnosti za rad, napredak i stvaranje kapitala. No, nisu svi koji su otišli uspjeli! Neki su uspjeli, napredovali, drugi pak propali, vraćali se kući. Lupis je u tekstu naslova *Odnosaji između američkih Hrvata i Domovine*, objavljenom u koledaru *Jeka* (1910: 172), istaknuo da su se zbog:

emigrantova žulja i štednje preobrazili cijeli naši krajevi, isplatili se toliki neutjerivi dugovi, napunile se banke, blagajne i poštanske štedionice novcem, a to se sve zbililo tako nekako neopazice i bez da bi se

itko čakom zamislio u bit i djelovanje ove naše najviše i najvažnije industrije: emigracije.

Protivljenje obnovi vinske klauzule u novom trgovinskom ugovoru preraslo je u širi pokret. Vinarska urudžba iz Splita potaknula je općinska vijeća u Dalmaciji da usvoje i pošalju rezoluciju protiv klauzule bečkoj vladi, što su mnoga vijeća i učinila. Tako primjerice Perić (1978: 284) navodi:

Dubrovačko općinsko vijeće npr. održalo je svoju sjednicu 23. svibnja 1900. g. i na toj sjednici posebnu toku dnevnog reda: »Glasovanje rezolucije kojom se izražaje želja da se ne ponovi vinska klauzula pri sklapanju novog ugovora s kraljevinom Italijom«. Vijeće je jednoglasno prihvatilo predloženu rezoluciju, koja je glasila: »Obzirom na teške i ubitačne posljedice koje su u ekonomskom pogledu nastale za Kraljevinu Dalmaciju uporabom vinske klauzule, sadržane u trgovačkom i pomorskom ugovoru, sklopljenom između Austro-Ugarske Monarhije s jedne strane i Kraljevine Italije s druge, Općinsko vijeće dubrovačko izražaje želju da visoka vlada pri sklapanju novog ugovora sa spomenutom Kraljevinom ne bi ponovila vinsku klauzulu.

Na sjednici Dalmatinskoga sabora 5. kolovoza 1889., Miho Klaić, zastupnik Dubrovnika i Cavtata, upozorio je na gospodarsku krizu u svojoj općini. Istaknuo je kako je nakon propasti pomorstva i iscrpljivanja ograničenih poljoprivrednih površina intenzivnom obradom, dubrovačko područje znatno ekonomski nazadovalo. Sve to dovelo je do sve učestalijega iseljavanja stanovništva koje u tom kraju nije moglo preživjeti (Perić 1992: 86).

Prvo veće iseljavanje stanovništva dubrovačkoga kraja datira zapravo osamdesetih godina 19. stoljeća, a uvjetovano je lošim položajem dubrovačkoga kmeta, seljaka. Naime, početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća položaj kmetova značajno se pogoršao. Kmetovi više nisu mogli podmirivati svoje obaveze, a vlastelini i vlast prisiljavali su ih na davanja i zapljenu imovine, ako ta davanja ne bi mogli podmiriti. Zato su se često morali zaduživati kod lokalnih trgovaca da bi isplatili gospodara, pa su istodobno dugovali i jednima i drugima, što im je zapravo onemogućavalo oslobađanje od kmetstva. Od tada datira prvo veće iseljavanje stanovništva iz dubrovačkoga kraja u izvaneuropske zemlje, osobito one na dvama američkim kontinentima. Obad (1966), prema članku iz lista *Radnik*, navodi da je od 1884. do 1887. godine iz dubrovačkoga kotara iselilo više od 400 muškaraca i 33 žene (Obad 1966: 207–208).

Prilike u Čileu i čileanskoj pokrajini Magallanes na kraju 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća

U razdoblju između 1890. i 1892. godine, staro naselje u Magallanesu uz vojnu kaznionicu počelo je gubiti svoju reputaciju zloglasnoga mjesta. Naime, tada je u Magallanesu nastupio pravi gospodarski zamah, osobito se razvijalo stočarstvo i povezano s time pomorski promet i trgovina. Na početku zadnjega desetljeća 19. stoljeća procvat je bio tako snažan da je nedostajalo radne snage, a pokretači razvoja mjesta stari su stanovnici Punta Arenasa (Martinić Beroš 1997: 21–22).

Snažni i vješti Dalmatinci od samih su početaka bili cijenjeni kao radnici i svestrani obrtnici. Mnogi od njih, koji su se u domovini bavili klesarstvom, u Punta Arenasu su postali vrsni zidari i graditelji, podižući prva čvrsta zdanja koja su označila prijelaz naselja iz skromnoga sela u grad. Oni koji su odrasli među mrežama i brodovima, bili su na početku toliko potrebni pomorci. Kasnije su postali vlasnici brodova te su plovili po vodama Patagonije i Ognjene zemlje. Bilo je i vještih brodograditelja i onih koji su uveli na obalama Tjesnaca nove načine ribolova, u čemu je prednjačio Juan Milošević. Martinić Beroš (1997) istaknuo je da se otprilike 20% hrvatskih iseljenika umrlih između 1895. i 1900. godine bavilo pomorskim zanimanjima. Takva je brzorastuća ekonomska klima iznjedrila i poduzetne pojedince među kojima se ističu Francisco Tomšić i Santiago Jelsei koji 1892. osnivaju prvu tvornicu opeka u Magallanesu, a kojima su izgrađene prve zgrade u staroj koloniji. Potom, Natalio Foretić koji je imao prvi kamenolom, podigao je i prvu peć za proizvodnju vapna na Ognjenoj zemlji 1897. te prvu pilanu 1900. godine. Kao graditelj izgradio je neka od najznačajnijih zdanja u Punta Arenasu. Braća Carlos i Daniel Bonačić, podrijetlom iz Milne na Braču, s Juanom Depolom, rođenim Dubrovčaninom, osnovali su 1896. prvo brodogradilište u Magallanesu. Valja istaknuti i Magdalenu Perić, školovanu primalju, koja je bila i možda prvi stručnjak te vrste u Punta Arenasu (Martinić Beroš 1997: 22-23).

Salitra⁴⁷ je prirodno biljno gnojivo koje se proizvodi iz rude *caliche*. Zlatno doba salitre započelo je s industrijskom proizvodnjom početkom 19. stoljeća, kada se počela koristiti za

⁴⁷ Salitra (lat. *sal nitrum*) ili kalijev nitrat (KNO₃) je bijela kristalna tvar topiva u vodi. Nekada se dobivala razgradnjom organske tvari i reakcijom s drvnim pepelom. Danas se uglavnom proizvodi kemijskom reakcijom natrijeva nitrata i kalijeva klorida. Obično se upotrebljavala kao gnojivo, u proizvodnji baruta i dušične kiseline, za konzerviranje mesa, izradu raketnih goriva, stakla, emajla i zubne paste. (Prema: Salitra. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/salitra> (pristupljeno 30. lipnja 2025.)).

izradu baruta, a potom i kao biljno gnojivo. Bila je to strateški važna ruda zbog koje su se i ratovi vodili. Najviše salitre proizvodilo se u pokrajini Tarapacá, tadašnjem peruanskom teritoriju te u pokrajini Antofagasta, tadašnjem bolivijskom teritoriju. Oko pogona salitre stvarana su prava mala radnička naselja s prividom idealnih uvjeta (od hotela do crkve). No stvarnost je bila znatno drukčija. Posao u industriji salitre privukao je i Hrvate. Hrvatska imena salitrera, koja se danas mogu vidjeti na spomen-pločama uz Panamericanu od Taltala, preko Antofagaste i Iquiquea do Arice, potječu upravo od hrvatskih domoljuba, istaknutih pojedinaca koji su obnašali visoke dužnosti u upravama tvornica i kompanijama salitre. Primjerice, Paško Baburica⁴⁸ zajedno s Bračanima Markom Cicarellijem i Franom Petrinovićem, bio je suvlasnik salitrere *Slavia*, dok je zajedno s Josipom Lukinovićem, Franom Petrinovićem i Remiggiom Gazzarijem posjedovao salitreru *Adriático*. Dubrovčani Pavle i Luje Mitrović imali su salitrere *Dalmacia*, *Vis* i *Slavonia* (Mataić Pavičić 2006: 8-17).

Martinić Beroš (1997: 28) Hrvate opisuje kao velike radnike, skromne i požrtvovne svojim obiteljima:

Čini se da je ta jednostavna društvena i ekonomska prosječnost bila zapravo zajednička crta hrvatskih iseljenika. Ona se očitovala u njihovoj poslovičnoj opreznosti i štednji, te visokom poštivanju obiteljskih vrijednosti kao čimbenika društvene sigurnosti. Spoj jednoga i drugoga na početku ih je činio siromašnima, ali su već nakon nekoliko godina postajali spokojni gospodari.

Dr. Ante Ružić u svom je radijskom predavanju, prenesenom u devetnaestom broju *Iseljeničkoga muzeja*, opisao „našega“ čovjeka kao darovitoga i okretnoga, u čemu su se osobito isticali pomorci. U stranom svijetu uspjeli su steći važne položaje u gospodarskom životu. Isto tako, istaknuo je da hrvatski čovjek nije zaboravio na svoju domovinu. Također je istaknuo da ono što u domovini nije bilo moguće ostvariti, postignuto je uz najteže žrtve i napore na novim kontinentima, u novom domu. Tako su otplaćivani dugovi, često uz visoke

⁴⁸ Torres-Dujisin (2003) u *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic* nastojala je rekonstruirati život Paška Baburice, a kako je sama u uvodu istaknula, lako joj je bilo saznati što je posjedovao, ali ne i tko je on zapravo bio. Rođen je na otoku Koločepu. Umro je 13. kolovoza 1941. u 66. godini, u predkordiljerskom području Los Andesa. Paško je imao dva brata i dvije sestre. S bratom Vickom otišao je u Čile. Ista autorica (2003: 31) navodi, prema podacima *Archivo Judicial de Iquique* (Sudski arhiv grada Iquiquea), da je 1910. osnovana tvrtka Baburizza, Briceño i Cía., a bavila se kupnjom i prodajom stoke unutar i izvan Čilea. Osnovao je ili je imao udjela u različitim tvrtkama. Oporučno je Baburica ostavio veliki dio bogatstva za osnivanje poljoprivrednih obrazovnih institucija koje bi pružale besplatno školovanje te instituta za poljoprivredna istraživanja. Također je podržao humanitarne ustanove u Valparaísu i ostavio određeni dio imovine za svoj rodni otok. Njegova zbirka umjetnina prenesena je u Muzej likovnih umjetnosti u Valparaísu. Napominje kako su mnoge slike iz Baburicine darovane zbirke danas izgubljene i oštećene (Torres-Dujisin: 2003: 12, 118: 120). Mato Mojaš (1962) također je pisao o Paškovu životu, od prvoga posla koji je imao već kao trinaestogodišnjak do uspješnoga čileanskog poslovnog uzleta. Pomagao je ne samo svoje sunarodnjake u Čileu, već je njegov trag ostao i u staroj domovini, pa je primjerice na rodnom Koločepu pomogao izgraditi pristanište i čekaonicu.

kamate te tako spašavane obitelji. Ružić hrvatskoga iseljenika ovako opisuje: „On popravlja svoje zgrade, nabavlja novu zemlju, kolonizira se te na taj način postaje opet aktivan i vrijedan gospodar, od kojega čitav kraj i čitava zemlja imade velike koristi. Na taj način iseljeničtvo postaje znatan pomagač našeg gospodarskog napretka i sredjivanja gospodarskih prilika“.

Prvi slavenski doseljenici u Magallanes - Mateo Paravić i Pedro Zambelić

Hrvatska migracija na samom jugu Čilea, u pokrajini Magallanes zanimljiv je društveni fenomen. Doseljenici su se brzo prilagodili. Brojčano prednjače doseljenici s Brača. Mateo Paravić, njegov brat Simon Paravić i Pedro Zambelić predstavljaju nukleus prve hrvatske naseobine u Magallanesu kojem su se kasnije priključili i drugi doseljenici. U popisu stanovništva provedenom 6. prosinca 1878. zabilježeni su kao „Austrijanci“ (Martinić Beroš 1997: 15).

Šezdesetih godina 19. stoljeća Mateo Paravić stiže u Južnu Ameriku. Pretpostavlja se da je rođen u Bakru, pokraj Rijeke. Vjerojatno je došao na obale rijeke La Plate, u Buenos Aires ili u Montevideo, gradove koji su privlačile migracijske struje iz Europe. Od tamo je radeći kao mornar mogao stići u Magallanes. Oženio se 1876. s Čileankom rođenom u Aconcagui s kojom će dobiti i osmero djece. Radio je kao lovac, potom kao trgovac, a bavio se i ovčarstvom. Opčinjen zlatnom groznicom odlučio je poći u potragu za zlatom. Zajedno s bratom Simonom među prvima je podnio zahtjev za dobivanje vlasništva nad zemljom 1881. godine. Imao je bogato pomorsko iskustvo. Poznato je da je posjedovao jedrenjak koji je nazvao *Victoria*. U ožujku 1889. godine, tijekom putovanja prema ušću rijeke Santa Cruz, jedrenjak je doživio brodolom u kojem je tragično stradao i sam Paravić. Zanimljivo je da se nesreća dogodila upravo na mjestu gdje je Paravić, gotovo četvrt stoljeća ranije, prvi put stupio na tlo Patagonije (Martinić Beros 1997: 11-14).

Drugi hrvatski doseljenik u Magallanes bio je Pedro Zambelić, podrijetlom iz Boke kotorske. O njegovim prvim poslovima nema podataka, no vjerojatno je bio u posadi koja je išla u lov na tuljane. Oženio se 1875. francuskom doseljenicom, a po njenoj smrti ponovno se oženio s Čileankom. Pretpostavlja se da je posjedovao manji hotel, tj. prenoćiste s trgovinom

alkoholnim pićima. Bio je peljar⁴⁹ i vlasnik kutera⁵⁰ *Rayo*, a koristio ga je za lov na tuljane. Upoznao je složeni splet mora i kopna zapadne Patagonije i Ognjene zemlje. Zahvaljujući tom znanju, stekao je iznimnu stručnost i pouzdanost koje su mu, kao iskusnom pomorcu, priskrbile službenu titulu „iskusni poznavatelj kanala“. To su mu priznanje dodijelile službene pomorske vlasti. Godine 1894. zapovijedao je izviđačkim brodom *Condor* Čileanske ratne mornarice. Posjedovao je i jedrenjake *Porvenir* i *Juanito*, kojima je od početka 1895. prevozio robu između Punta Arenasa i raznih luka i uvala na Tjesnacu te širem području obale regije. Poput Paravića, poginuo u brodolomu 1903. godine u kanalu Murray nasuprot Wulaiaja – u samom središtu njegova pomorskoga djelovanja (Martinic Beros 1997: 14-15).

⁴⁹ Naziv *peljar* odnosi se na broskoga pilota.

⁵⁰ *Kuter* je manji jedrenjak s jednim jarbolom, karakterističan po svojoj jedrenjačkoj opremi i konstrukciji. Raspolaže velikom površinom jedara. Trup mu je u gornjem dijelu širok, a u donjem dubok i vitak, s ravnom i gotovo okomitom pramčanom statvom. Krmeni dio je zaobljen, s blago nagnutom statvom, a ponekad i s malim zrcalom iznad nje. Naziv kuter zadržao se i za veće parne i motorne brodove, primjerice kuter obalne straže. U ratnoj mornarici kuterom se katkad nazivaju i brodice opće namjene. (Prema Kozličić, M. (2017). „kuter“. Hrvatska tehnička enciklopedija <https://tehnika.lzmk.hr/kuter/> (pristupljeno 26. lipnja 2025.)).

Društveni i kulturni život iseljenika u Punta Arenasu

Hrvatska zajednica na samom jugu Čilea zanimljiv je društveni fenomen. Naime, Hrvati su se u novoj zemlji jako brzo snašli i prilagodili, a brojčano prednjače doseljenici s Brača (Martinic Beros 1997: 7). Antić (1984, 1992, 2002) i Martinic Beros (1997, 1999) pružaju analizu razloga masovnih iseljavanja iz dalmatinskih krajeva, ali pišu i o stanju hrvatske zajednice u novom prebivalištu. Zbog toga su njihovi radovi važni za stjecanje uvida u stanje društvenih odnosa unutar hrvatskoga iseljeničtva u Čileu, ali i općenito unutar društvene zajednice u novoj domovini, s osobitim naglaskom na sâm jug Magallanesa, odnosno grad Punta Arenas. Martinic Beros (1999) ističe da Hrvati prednjače po broju osnovanih ustanova i novina u Punta Arenasu te da se ni jedna druga zajednica u tom pogledu ne može s njima usporediti. Važni su i radovi Lausica Glasinovica (1984, 2003), koji daje pregled stanja hrvatske zajednice od početaka, ali i stanje u Magallanesu do sedamdesetih godina 20. stoljeća.

Antić (1984: 156) u svom radu ističe da su se do Prvoga svjetskog rata o iseljenicima brinula do tada osnovana iseljenička društva. Ta je pomoć bila određena statutima društava. Zahvaljujući tome usporena je asimilacija i zauzet stav prema položaju Hrvatske unutar Austro Ugarske. Antić ističe i politički karakter društava kao i pozitivan stav prema hrvatskom jeziku kao mehanizmu očuvanja identiteta. Također (1991: 47) navodi pet glavnih čimbenika koji su poticali iseljenike na udruživanje, a to su: nezainteresiranost zemlje iseljenja za iseljeničke probleme, prostorna rasprostranjenost iseljenika, slični obrasci iseljenika druge narodnosti, tradicija organiziranja u domovini te poticaji koji su za takvu društvenu aktivnost dobivali iz domovine.

Udruživanje je Hrvatima pružalo osjećaj sigurnosti, značilo je i mogućnost održavanja odnosa s drugim Hrvatima, ali i pružalo toplinu napuštenoga starog doma. Zapravo su to bila mjesta njegovanja i čuvanja hrvatskog jezika i tradicija, mjesto koje je budilo uspomene iz stare domovine. Valja naglasiti da su se krajem 19. stoljeća pojavile suprotstavljene tendencije između lojalnosti austrijskoj kruni i rastuće hrvatske nacionalne svijesti. Veći broj doseljenika u konačnici je doveo do osnutka Hrvatskoga dobrotvornog društva⁵¹ – *Sociedad Croata de Beneficencia*, ujedno i prvoga društva koje je zadovoljilo nacionalne težnje hrvatskih doseljenika. Domoljublje je postupno dobivalo jasnije oblike, razvijajući se prema idejama

⁵¹ U imenima društava nisu ostavljena izvorna pravopisna rješenja (s velikim početnim slovima u svim riječima višečlanoga imena, npr. Hrvatsko Dobrotvorno Društvo, Hrvatski Športski Klub „Sokol“), već je pisanje tih imena usklađeno sa suvremenim pravopisom.

hrvatstva i kasnije, zbog tadašnjih prilika. jugoslavenstva. Tako se među onima koji su promicali ideje hrvatstva ističu Andreas Jurišić, Jorge Jordan, Pedro Gašić, Jeronim Martinić, Simon Juan Paravić, Lucas Bonačić⁵² i dr. Kasnije, krajem prvoga desetljeća 20. stoljeća pridružio im se i liječnik Mateo Bencur, uvjereni pobornik jugoslavenske ideje, čiji je utjecaj na hrvatsku zajednicu bio velik. Nova vremena donosila su i neke promjene, tako su hrvatska društva kasnije postajala jugoslavenska (Martinic Beros 1997: 56–59,63).

Prvo hrvatsko iseljeničko društvo u Južnoj Americi osnovano je 1871. godine u luci Callao u Peruu, a zvalo se Društvo slavljsko od dobročinstva. Međutim, u Punta Arenasu su dosta kasno osnovana društva, a razlog tomu je i kasno oformljenje hrvatske kolonije i to najvećim dijelom privučene zlatnom groznicom devedesetih godina 20. stoljeća (Antić 1984: 126, 139–140). U „Pismu iz Amerike“, objavljenom u četrnaestom broju lista *Crvena Hrvatska* (tiskan 15. veljače 1908.), autor potpisan inicijalima A. V. napisao je da se često u domovini imao nejasan pojam o Americi „jer se općenito drži, da je Amerika 'zlatna', dočim je bog posijao zlato tako, kako samo može čovjek preživjet, kopajući ga“. To pismo napisano je u Punta Arenasu početkom 1908. godine.

Važan izvor za proučavanje hrvatskoga iseljeničtva u Magallanesu je Bonačić-Dorić (1941, 1943). U njegovoj knjizi u tri sveska *Historia de los yugoslavos en Magallanes: su vida y su cultura* donosi razne priče i anegdote stanovništva magallanskoga kraja. Kada piše o svojim predcima unosi i vlastita sjećanja u svoj tekst. Važan je izvor informacija o hrvatskim društvima u Punta Arenasu. Istaknuo je (1943: 186) da se u posljednjem desetljeću 19. stoljeća u Punta Arenasu počeo razvijati snažan duh udruživanja koji je proizlazio iz heterogenoga sastava njegovih stanovnika.

Osobito je važan izvor koledar *Jeka* (1910) jer iz njega iščitavamo životopise i razloge iseljavanja istaknutih Hrvata u Punta Arenasu, kao i širu društveno-političku situaciju. Suvremenik je prvih glasila koja su tema ovoga rada. A pronalazimo i važne informacije o društvima koja su djelovala u Punta Arenasu.

⁵² U ovom radu imena su bilježena prema izvorniku po kojem se donose. Dakle, katkad su imena ili prezimena bilježena bez dijakritičkih znakova. Imena su nerijetko bilježena u španjolskim inačicama hrvatskih imena (npr. Andres Juricic je Andrija Juričić, Jorge Jordan je Juraj Jordan i sl.)

Važan izvor su novine koje su izlazile u Punta Arenasu u to vrijeme. Članci koji govore o hrvatskom iseljeništvu i stanju hrvatske kolonije u Punta Arenasu od iznimne su važnosti za rekonstrukciju života iseljenika, pa se na njih oslanjaju i svi navedeni istraživači.

Ta su društva pionirske organizacije svjesnijih domoljuba koji su nastojali očuvati svoj identitet kroz njegovanje materinskoga jezika, kulture i običaja. Danas pak u tim društvima njihovi unuci i praunuci čuvaju tradicije svojih predaka. S obzirom na to da su se Hrvati dosta brzo asimilirali u novoj zajednici, španjolski jezik njihov je materinski jezik već dugo godina.

U ovom poglavlju donosi se sažet pregled hrvatskih društava koja su djelovala (neka još i danas djeluju) u Punta Arenasu. Iako nisu sva bila jednako značajna niti brojna, društva su zrcalila ideje epohe u kojoj su nastala te su baštinila tradicije stare domovine. Svrha im je bila i uzajamno pomaganje i služenje zajednici. Udruživanje je bilo stvar prestiža, a taj su obrazac udruživanja vidjeli kod „ostalih kulturnih naroda“ te su na taj način postali prepoznati u zajednici kao jedna od prvih tamošnjih kolonija (*Male novine*, 14. svibnja 1905.).

Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos – Austrijsko društvo uzajamne pomoći

Prvo hrvatsko društvo u Punta Arenasu bilo je *Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos*, odnosno Austrijsko društvo uzajamne pomoći. Osnovano je 1896. kao društvo namijenjeno okupljanju i pomoći doseljenicima i njihovim obiteljima, s posebnim naglaskom na zdravstvenu skrb. Naziv austrijski u naslovu je zbog tadašnje pripadnosti dalmatinskih iseljenika austrijskoj monarhiji. Slavenski karakter društva očitavao se u bojama zastave i grba Dalmacije, kao i u nacionalnoj pripadnosti članova. Valja istaknuti da je 96 % članova bilo hrvatskog podrijetla, njih čak 191 od ukupno 200 članova upisanih do 1900. godine. Društvo 1919. godine mijenja izvorno ime u *Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos* (Dalmatinsko društvo uzajamne pomoći) (Martinic Beros 1997: 55).

U online arhivu *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*⁵³ dostupan je Pravni dokument kojim se potvrđuje promjena imena *Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos*

⁵³ Povijesni arhiv hrvatskih doseljenika u Čile, projekt je pod pokroviteljstvom CPEAC-a (*Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata*, tj. Krug profesionalaca i poduzetnika hrvatskoga podrijetla) i Središnjega državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Cilj je ponuditi izvore za akademsko proučavanje u bilo kojem području profesionalnih istraživanja. Stoga arhiv nastoji objediniti, digitalizirati i učiniti dostupnom svu tu baštinu s ciljem očuvanja za buduće generacije.

(Austrijsko društvo za uzajamnu pomoć) u *Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos* (Dalmatinsko društvo za uzajamnu pomoć). Promjena je odobrena 3. prosinca 1921. godine⁵⁴.

Društvo je bilo neovisno o svim političkim i vjerskim načelima i ograničeno na svoje humanitarne funkcije. Trebalo je regulirati medicinsku, bolničku i farmaceutsku skrb. Primjerice, pacijentima je dodjeljivano po pedeset centi dnevno. Spominju se i troškovi pokopa koji su iznosili sto pesosa. Navodi se da je u slučaju odricanja obitelj ta koja je imala pravo na navedeni iznos. Svatko tko se odrekne socijalnih naknada bio bi klasificiran kao donator. Društvo se nije moglo raspustiti sve dok je imalo deset članova. U slučaju raspuštanja, imovina bi se prenijela u ustanovu iste prirode i nacionalnosti, koja bi se osnovala u roku od šest mjeseci od likvidacije. U suprotnom, prenijela bi se u lokalnu bolnicu (Bonačić-Dorić 1943b : 186).

Svaki pošten i zaposlen državljanin Austro-Ugarske mogao je postati članom *Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos*, istaknuto je to u društvenim pravilima tiskanima 1900. godine u grafičkom zavodu u Magallanesu. Za stupanje u članstvo trebali su platiti 10 talira, a mjesečna članarina iznosila je 2 talira. Uspjeli su podići i vlastitu zgradu. Društvo je imalo humanitarni značaj, a političke ili vjerske rasprave nisu bile poželjne. Austrijsko ime društva hrvatskim je članovima stvaralo nelagodu pa je određen broj iseljenika, članova ovoga društva, izrazio želju za stvaranjem novoga udruženja hrvatskoga imena. Takve intencije dovele su do osnivanja Hrvatske čitaonice. No, čitaonica nije zadovoljavala sve potrebe (Antić 1984: 140–141).

Bonačić-Dorić, u svojoj knjizi *Historia de los Yugoslavos en Magallanes, Tomo II* (1943: 189, 192–193) istaknuo je da su se odnosi pogoršavali te da je kriza kulminirala 1900. godine. Tada su isključeni Ivan Sekul i Andrija Štambuk, a ostavke su podnijeli kasnije Andrija Juričić i Mato Pasinović. Potpredsjednik društva Constantino Mitrović, na sastanku 24. studenoga 1900. godine, u svom je pročitanoj govoru istaknuo:

(...) da se naše društvo vrati na put kojim je išlo od svog osnutka do prije gotovo dva mjeseca, i na put mira koji nepogrešivo vodi njegovom napretku, moramo biti ujedinjeni u zajedničkoj ljubavi. I tako će ovo društvo moći održati svoj ugled uz ostale institucije ovog mjesta, u naše vrijeme i na opće zadovoljstvo.

Ali događa se suprotno, mržnja i nesloga među partnerima ukazuju na društvenu podjelu, čega su nažalost vjerni primjer razne vrste zapisnika koje mi je tajnik predstavio, tako da je od 1. listopada do danas

⁵⁴ *Cambio de nombre de Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos a "Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos. Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* Dostupno na: <https://www.arhiv.cl/items/show/257> (pristupljeno 4. rujna 2025.).

društvo u minusu za 200 pesosa, i to zbog nerazumijevanja, nesloge i mržnje koja vlada među njegovim članovima. (...) (Bonačić-Dorić 1943: 192)

Disidenti iz austrijskoga društva i ostali Hrvati koji nisu članovi ovoga društva utemeljili su Hrvatsko dobrotvorno društvo.

Bonačić-Dorić (1943b: 193–195), u svojoj knjizi *Historia de los Yugoslavos en Magallanes, Tomo II*, ujedno donosi registar članova toga Austrijskoga društva za uzajamnu pomoć do kraja 19. stoljeća.

Hrvatska čitaonica – *Biblioteca Croata*

Osnivanju Hrvatske čitaonice prethodile su duboke podjele u Austrijskom društvu uzajamne pomoći.

Prema objavi u lokalnim novinama Bonačić-Dorić saznaje da je glavna skupština održana 23. travnja 1899. te da su upravni odbor činili: predsjednik Andrés Juricic, potpredsjednik Juan Sekul, tajnik Simón Paravic, blagajnik Gerónimo Martinic i zamjenik tajnika Nicolás Stambuk. Zapisnik s prve skupštine nažalost nije očuvan, stoga će zauvijek nedostajati informacije o počecima društva (Bonačić-Dorić 1943: 197).

Hrvatska čitaonica – *Biblioteca Croata* osnovana je tako 1899. godine. Osnovali su je doseljenici koji su nastojali zadovoljiti intelektualne i kulturne potrebe Hrvata u Magallanesu. Stoga je bila više od obične knjižnice u kojoj su se čitale hrvatske knjige i novine. Bila je i mjesto susreta gdje su se raspravljala pitanja koja su zanimala doseljenike, poput hrvatstva, južnoslavenskoga identiteta, ilirizma, panslavizma, ali i brojnih drugih tema tadašnjega vremena. Martinic Beros (1997: 55–56) istaknuo je kako su im nadahnuće bili Ljudevit Gaj i Ante Starčević; znameniti đakovački biskup monsinjor Josip Juraj Strossmayer, borac za jugoslavensku nacionalnu ideju, te dr. Ante Trumbić, gradonačelnik Splita i aktivni zagovornik hrvatstva. U čitaonici su se održavali susreti i predavanja koja su za cilj imala buđenje nacionalne svijesti i aktiviranje iseljenika u borbi protiv austro-ugarske politike u Hrvatskoj (Antić 1984: 152).

Čitaonica je postojala samo godinu dana, a ponovno je osnovana 1911. U listu *El Magallanes*, 27. travnja 1900. godine, navodi Bonačić-Dorić (1943: 198), objavljena je vijest za članove društva o novom sastanku koji će se održati u nedjelju, 10. svibnja, u domu Agustina

Denegrija. Mjesto je to gdje je rođena i umrla ova čitaonica. Objavljeno je da će na ovom posljednjem sastanku biti održana likvidacija. U tisku je Hrvatska čitaonica bila poznata pod nazivom *Club Croacia*. Riječ je o prvoj instituciji toga imena i tih funkcija u Latinskoj Americi koja je okupila preteče hrvatskoga nacionalnog pokreta u Magallanesu (Bonačić-Dorić 1943: 198).

U čitaonicu je mogao doći član bilo kojega hrvatskog društva (*Iseljenički muzej*, br. 9, 1. listopada 1937.).

Hrvatsko dobrotvorno društvo – *Sociedad Croata de Beneficencia*

Ubrzo nakon osnutka *Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos*, odnosno Austrijskoga društva uzajamne pomoći zaživjelo je pitanje lojalnosti članova austrijskoj kruni. To je zapravo navelo članove na odvajanje od društva te na osnivanje Hrvatskoga dobrotvornog društva – *Sociedad Croata de Beneficencia* kojem se 1900. godine pridružila većina hrvatskih doseljenika. Zapravo su u prvom društvu tako ostali rijetki, oni koji su se nazivali dalmatinskim legitimistima (*legitimistas dálmatas*) (Martinic Beros 1997: 56).

Prvi dogovor održan je u stanu gosp. Denegrija, a drugi, koji je ujedno bio i poziv za glavnu utemeljiteljsku skupštinu, održan je 28. studenoga 1900. godine. U *Jeki* su navedeni svi domoljubi koji su tom sastanku nazočili. To su: Ivan Sekul, Andrija B. Štambuk, August Denegri, Franjo Tomšić, Ivan Vrsalović, Vicko Vrsalović, Roko Ljubetić, Antun Kusanović, Viko Kusanović, Ivan Uršić, Ljubo Uršić, Slavo Uršić, Marko Kusanović, Juraj Mihalović, Petar Vrsalović, Franjo Laurić, Juraj Kučan, Juraj Jordan, Vicko Orlandini, Nikola K. Štambuk, Ljubomir Peruzović, Šimun Mračić, Bogdan Livačić, Juraj Lončar, Stjepan Magaš, Kuzma Benčić, Toma Jakšić, Ivan Hraste, Ivan Polić, Marko Dasenčić i Vjekoslav Tadić. Konstituirajuća skupština održana je 16. prosinca 1900. godine te je društvo proglašeno utemeljenim. Vjekoslav Tadić bio je prvi predsjednik, Ivan Sekul potpredsjednik, Ivan Turina blagajnik, Juraj Jordan tajnik i S. J. Paravić podtajnik. Društvo je već do kraja godine imalo 79 članova. Svi su smatrani utemeljiteljima. Kao počasni 80. član, „začasni član utemeljitelj“, predložen je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, što je on i prihvatio. S obzirom na to da je uprava s velikim žarom pristupala organizaciji društva, i drugi pristaše su odlučili pripomoći Društvu. U Zagrebu su za prostorije Društva naručivane slike Gundulića, Preradovića, Starčevića, Strossmayera i dr. (*Jeka* 1910: 20–21).

Bonačić-Dorić (1943: 203) prilaže svih 80 imena osnivača Hrvatskoga dobrotvornog društva, ističući kako nisu ostali u Društvu svi oni koji su prisustvovali prvom osnivačkom sastanku. Navodi primjer Nicolasa Stambuka, nagađajući da su razlozi tomu mogli biti nesuglasice nenađene u zapisniku ili pak utjecaj neke druge struje.

Naručen je i poseban barjak, s jedne strane od bijele svile i s hrvatskim grbom u sredini. Okvir grba, obrub i ime Društva izvezeno je u zlatu. Druga je strana svilena trobojnica sa zlatnim izvezenim natpisom. Taj je barjak došao u Punta Arenas u siječnju 1905. godine. Svečano krštenje priređeno je 7. svibnja 1905. godine. Došli su predstavnici svih hrvatskih društava, gradska glazba predvodila je veliku povorku. Zabilježeno je da su kumovali upravitelj Magallanesa Froilán González, francuski potkonzul Ivan Blanchard, austrougarski konzul Josip Pasinović⁵⁵ te predsjednik društva Ivan Sekul (*Jeka* 1910: 21).

Pravilnik društva tiskan je 1902. godine u Zagrebu. Pravilnikom je određeno da se pomagati trebaju članovi koji su u potrebi i to u Punta Arenasu, ali i pomoći obitelji za pokop preminuloga člana. Isto tako, ako netko nije plaćao članarinu ili je na neki način osramotio zajednicu mogao je biti isključen iz Društva. Prema pravilniku društvo nije imalo politički karakter, međutim to nije bilo posve tako (Antić 1984: 141–142).

Član Društva mogao je biti svaki građanin slavenskoga podrijetla, kao i njegova djeca. Članovi su tako mogli imati od dvanaest do pedeset godina, s pravom veta od šesnaeste godine. Istaknuto je da su članovi morali predložiti liječničku potvrdu o dobrom zdravstvenom stanju i platiti članarinu deset pesosa. Propisano je također da su počasni članovi mogli biti oni koji su pružili izvanredne zasluge Društvu ili domovini. Pravilnikom su definirane obveze, prava i ovlasti članova i dužnosnika upravnoga odbora. Dvadeset i jedan član imao je pravo održati sastanak upravnoga odbora iz opravdanih razloga. Upravni odbor biran je izravnim pravom glasa. Predsjednik je predstavljao Društvo, u sudskim i izvansudskim okvirima (Bonačić-Dorić 1943: 202).

Određeno je također da je Društvo moglo postojati sve dok ima deset članova. U slučaju raspuštanja, imovina bi prešla na korporaciju s istim imenom, svrhom, jezikom i nacionalnošću, koja bi bila osnovana u roku od šest mjeseci od raspuštanja. Polovica bi pripala

⁵⁵ Pasinović je podrijetlom iz Boke kotorske. Bavio se trgovinom zajedno s bratom Matijom i Euhoniom Boisom de Chesne, austrougarskim podanikom iz Trsta. Imali su tvrtku *Pasinović i Bois* (Antić 1991: 251).

lokalnoj dobrotvornoj bolnici, a druga polovica Institutu sv. Ćirila i Metoda u Istri, za dobrobit siromašnih učenika u zemlji (Bonačić-Dorić 1943: 202).

Društvo je bilo iznimno uspješno o čemu svjedoči i činjenica da je u deset godina svoga postojanja imalo 340 članova. Posjedovali su barjak, vrijedan skoro 9000 dolara, zemljište za groblje i razno pokućstvo. Njihova se imovina tada procjenjivala na 12000 dolara (*Jeka* 1910: 21).

Upravu Društva 1910. godine činili su predsjednik Ivan Sekul, podpredsjednik Dragutin Bonačić, tajnik Petar Gašić, blagajnik Luka Bonačić i podtajnik Ivan Blažina. Društvo je također imalo upravitelje ophodnje. Na toj su dužnosti bili: Božo Ujević, Marko Dasenčić, Franjo Laurić, Ivan Sapunar, Vicko G. Violić i Stjepan Livačić (*Jeka* 1910: 21).

Pod okriljem Hrvatskoga dobrotvornog društva osnovano je 1902. Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo br. 4, 1904. godine Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* i 1912. Hrvatski sportski klub *Sokol* (Antić 1984: 143, 146, 151).

Djelovanje toga Društva imalo je neprocjenjivu vrijednost za hrvatske doseljenike te zbog toga zaslužuje opis „rasadnik hrvatskih društava u Magallanesu“ (*Iseljenički muzej*, br. 9, 1. listopada 1937., str. 6).

Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo *Dalmacia* br. 4 – 4^a *La Compañía de Bomberos Croata "Dalmacia"*

Plemeniti duh pomaganja zajednici potaknuo je osnivanje *Austrijskoga dobrovoljnog vatrogasnog društva – Compañía Austriaca de Bomberos* 1902. godine. Međutim, već nekoliko mjeseci nakon osnutka zbog nacionalističkih previranja promijenjeno je ime od austrijskoga u slavensko te potom u konačno ime – Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo *Dalmacia* br. 4 – 4^a *La Compañía de Bomberos Croata "Dalmacia"* (Martinic Beros 1997: 56). Prvotno je ime društva bilo Austrijsko dobrovoljno vatrogasno društvo, zatim Slavljanjsko dobrovoljno vatrogasno društvo br. 4, no nije se dugo održalo. Već 1903. godine mijenja ime u Hrvatsko, kako bi se pokazao jasan odmak od prilika u domovini i kako bi se odrazio antiaustrijski stav. „Nezadovoljni »Austrijaki« i »Slovinci« istupili su iz društva i tražili od

Vrhovnog upraviteljstva svih vatrogasnih društava u Punta Arenasu da ih zaštiti“ (Antić 1984: 143).

Ime Austrijsko nije odgovarao mlađim članovima, no s obzirom na to da su stariji bili aktivni sudionici odlučeno je umjesto Hrvatskoga nadjenuti ime Slavljansko. Društvo se dobro afirmiralo unutar zajednice te je 4. listopada 1903. godine organiziran piknik. No, na tom pikniku dogodio se nemili spor. Oni svjesniji svoga hrvatstva zahtijevali su da se vine hrvatski barjak što je „Austrijake“ i „Slovince“ smetalo. Zapravo je to bio povod promjeni imena te je 25. listopada Društvo preimenovano u Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo br. 4. Oni nezadovoljni tom odlukom napustili su Društvo. Pritom su se požalili vrhovnom zapovjedništvu na nepravdu koja im je tim činom nanesena. Zagovorom Talijana Ivana B. Contardija vrhovno zapovjedništvo odlučilo je društvo priznavati samo pod hrvatskim imenom. Isto tako, odlučilo je da se nezadovoljnima treba vratiti sve ono što su za Društvo dali od njegova utemeljenja, a to je na koncu i bilo učinjeno. Nakon te krize Društvo se dobro razvija. Osobito doprinose istaknuti članovi koji su se izmjenjivali na čelnim funkcijama društva, Andrija Juričić, Jeronim Martinić, Juraj Jordan i Bartul Poduje. Njima ujedno ide i najveća zahvala za naziv hrvatsko u imenu društva (*Jeka* 1910: 22).

U Povijesnom arhivu nalazi se dokument naslovljen *Directorio de la 4º Compañía de Bomberos Croata de Punta Arenas desde 1902 hasta 1907*⁵⁶ u kojem je popis upraviteljstva i zapovjedništva Vatrogasnoga društva te njihovih zamjenika od 1902. do 1907. godine. Pisan je rukom i na hrvatskom jeziku. U tom su dokumentu istaknuti za 1902. godinu upravitelj Miho Kačić, kapetan Andrija Juričić, natporučnik Bartul Poduje, poručnik Matija Rajević, tajnik Paško Simatović i blagajnik Ivan Miarović.

U tom Arhivu nalazi se i Jordanovo pismo Vatrogasnom društvu. Premda nije dobro očuvano, odnosno teško je iščitati cijelo pismo, važno je jer se u pismu navode poteškoće s kojima se Društvo suočavalo na samom početku svoga postojanja zbog podjele među doseljenicima na one koji su lojalni Austriji i na one koji su zagovaratelji neovisnosti slavenskih zemalja⁵⁷.

Snaga društva ogledala se i u mogućnosti kupnje novih strojeva iz Zagreba koji su na taj način zamijenili stare. Sav naručen materijal iz Zagreba bio je izrađen pod nadzorom gosp. Mirka

⁵⁶ *Directorio de la 4º Compañía de Bomberos Croata de Punta Arenas (1902–1907)*, *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*. <https://www.arhiv.cl/items/show/59> (pristupljeno 17. rujna 2025).

⁵⁷ Jorge Jordan, *Carta de Jorge Jordan al Cuerpo de Bomberos de Punta Arenas*, *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*. <https://www.arhiv.cl/items/show/184>. (pristupljeno 17. rujna 2025).

Kolarića, tajnika saveza vatrogasnih društava u Hrvatskoj. Vatrogasci Hrvatskoga društva br. 4 imenovali su ga zbog njegovih zasluga počasnim članom. Dodijeli su mu odličje i zlatni lanac s vatrogasnim znakovima. Taj je dar izrađen od magallanskoga zlata. Zbog napretka Hrvatskoga vatrogasnog društva, vrhovno zapovjedništvo je zaključilo da je potrebno izgraditi kasarnu za njih i Njemačko društvo, jer prikladan prostor nisu uspjeli pronaći (*Jeka* 1910: 22–23).

U vrijeme kada je *Jeka* objavljena 1910. godine Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo imalo je 80 članova. Upravitelji su bili: ravnatelj Matija Paravić, satnik Šimun Macan, natporučnik Ivan Sapunar, poručnik Ivan Blažina, tajnik Marko Bižaca, blagajnik Juraj Žmirka i pobočnik Krste Livačić (*Jeka* 1910: 23).

Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav – Estudiantina Croata “Tomislav”*

Sklonost prema zborskom pjevanju i glazbi hrvatskih, dalmatinskih krajeva iz kojih su dolazili, navela je doseljenike na osnivanje tamburaškoga društva. Petar Gašić i Andrija Juričić 22. svibnja 1904. osnovali su Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav – Estudiantina Croata “Tomislav”* kako bi njegovali i čuvali hrvatsku tradicionalnu glazbu, ali i kako bi je mogli predstaviti čileanskoj zajednici. Iste te godine osnovano je Hrvatsko omladinsko dramsko društvo – *Centro Dramático Juvenil Croata* koje je za cilj imalo njegovanje dramske umjetnosti i poticanje kazališne djelatnosti u okruženju doseljeničke i lokalne zajednice. Nekoliko godina kasnije, 1915., osnovan je Hrvatski mješoviti zbor– *Conjunto Coral Croata* (Martinic Beros 1997: 56).

O osnivanju Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav* pisalo se i u staroj domovini. U 26. broju dubrovačkoga lista *Crvena Hrvatska* (14), tiskanoga 25. lipnja 1904., pišu o Hrvatima u Punta Arenasu koji su na osnivačkoj skupštini osnovali tamburaško društvo *Tomislav*. Navode također upravu Društva. Potom autor u prvom licu piše:

Na sjednici opazio sam kako je svak bio zadovoljan te nije ni jedan žalio odmaknuti iz žepa pet, deset i do po deset peća chilenske vrijednosti, samo za čuti mili glas našeg hrvatskog strumenta, te prikazati ovamošnjem narodu kako Hrvat svoju domovinu ljubi, svoju pjesmu šiti, te da tugjinac tom se osvjedoči da Hrvati nijesu divlji, te da nijesu varvari. Sada naša mladost uči teoriju dok stignu tamburice. Te molimo sva tamburaška društva, da nas podupru barem sa kojim lijepim hrvatski komadom, da se tugjih ostavimo, da gojimo što je naše.

U arhivu hrvatskih doseljenika u Čile (*Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*) pod naslovom *Acta fundacional de la estudiantina Tomislav*⁵⁸ nalazi se rukom ispisan dokument (jedan list papira) s pečatom u gornjem lijevom kutu (na pečatu koji je očito naknadno dodan piše Jugoslov. tamburaško društvo "TOMISLAV", utemeljeno 22 V 1904, Punta Arenas-Chile). Dokumentom je određen predsjednik N. Stambuk i visina članarine. Ujedno se utvrđuje svrha društva, kasnije detaljno razrađena u Pravilniku iz 1911.

Ostao je očuvan Pravilnik Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*⁵⁹ tiskan u Punta Arenasu 1911. godine, a koji je danas dostupan u Povijesnom arhivu hrvatskih doseljenika u Čile (*Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*). Napisan je na 5 stranica. U Pravilniku su jasno istaknute sljedeće točke: društvo i njegova svrha, upraviteljstvo, glazbala, o izvršnim članovima (predsjednik, potpredsjednik, tajnik, podtajnik, blagajnik, zborovođa i njihove obveze i prava), časni sud, skupštine, barjak, konačne odluke. Pravilnik se sastoji od ukupno 31 članka. Članovi se dijele na utemeljitelje, njih 49 isključivo, te na redovite, tj. svi oni koji plaćaju članarinu.

U Pravilniku je tako istaknuto da je svrha društva „priređivanje zabava i posijela, pa javnih i privatnih koncerata, gojiti između članova i njihovih sunarodnjaka patriotska i estetska čuvstva, te upoznati strani svijet sa tamburicom, odnosno hrvatskom i slavenskom glazbom“⁶⁰.

Pravilnikom je predviđeno postojanje Časnoga suda i dva članka vezana uz njega. Dužnosti su:

Za mirno riješenje sporova što bi mogli nastati među članovima, a budu društvene naravi, bit će na glavnoj skupštini izabran častni sud od pet lica.

Svaki član je dužan pokoriti se pravorijeku časnog suda, a sporne stranke treba da se izmire, netom je izrečen⁶¹.

Kada je riječ o barjaku istaknuto je da je riječ o hrvatskoj trobojnici. U sredini u bijelom polju bio je uvezen znak glazbe te oko njega ime društva⁶².

⁵⁸ *Acta fundacional de la estudiantina Tomislav*, *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*. <https://www.arhiv.cl/items/show/242>. (pristupljeno 4. rujna 2025.).

⁵⁹ Pravilnik Hrvatskog tamburaškog društva *Tomislav*, Punta Arenas, 1911. https://www.arhiv.cl/visualizador/index.php?u3r5idr3o6chhugmfebnntmo_ridsntnskka_t5u3usi4i993owwisiw_432323tuuiw=https://www.arhiv.cl/files/original/ebef4c4284e035b1f32ddb8ee1da6d83.pdf (pristupljeno 4. rujna 2025.). Kasnije navodimo kao Pravilnik *Tomislav*.

⁶⁰ Pravilnik *Tomislav*.

⁶¹ Pravilnik *Tomislav*.

⁶² Pravilnik *Tomislav*.

Pravilnik u svojim Konačnim odlukama ističe da Društvo ne smije mijenjati ime te da postoji sve dok ima 10 članova. Svaki član koji ne plati članarinu tri mjeseca bit će odmah ispisan kao i svaki član koji ne živi u prebivalištu i ne plati članarinu kroz godinu dana. Posljednje je navedeno da, u slučaju propasti Društva⁶³, imetak pripada Hrvatskom dobrotvornom društvu, dok se ne bi utemeljilo novo slično društvo istoga imena⁶⁴.

Prvi članovi Hrvatskoga tamburaškoga društva bili su: Stjepan Pavao Pavlov, Rudolf Turina, Juraj Mikačić, Antun Ružić, Niko Gracina, Filip Turina, Roko Ljubetić, Petar Vrsalović, Ivan Masle, Ivan Jutranić, Frano Tomšić, Luciano Jerković, Niko Polić, Ivan Turina i Antun Gracina. Predsjednik društva bio je Andrija Juričić, potpredsjednik Dragutin Bonačić, blagajnik Juraj Kučan te tajnik i zborovođa Petar Gašić (Antić 1984: 146).

U već spomenutom Arhivu (*Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*), pod naslovom *Primer directorio de la estudiantina Tomislav*, nalazi se rukom napisani dokument o tamburaškom društvu. Istaknuto je upraviteljstvo za 1904., 1905. i 1906. godinu. Napisano je da je 1. lipnja 1904. počelo učenje i to svaku večer. To je bilo moguće jer je Društvo tada već posjedovalo dva glazbala. Navode da je 8. lipnja naručeno još glazbala i priličan broj partitura⁶⁵.

Upravo je Gašić najzaslužniji za osnivanje društva ovoga tipa, i to prvoga takvog u Južnoj Americi. Odmah po osnivanju naručena su glazbala iz Hrvatske, a u trenutku pisanja članka za *Jeku* 1910. godine društvo je posjedovalo 20 glazbala. Vrijednost glazbala bila je 1200 kruna (*Jeka* 1910: 18). U devetom broju *Iseljeničkoga muzeja*, tiskanog 1. listopada 1937., saznajemo da su glazbala naručena u Sisku. Navode da te 1937. godine društvo posjeduje 27 glazbala te da ima upisanih 40 članova.

Veletrgovac Juraj Matetić, rodom iz Istre, počastio je Društvo plesnom zabavom 22. rujna 1904. godine, što je ujedno bila i prva prilika za javni nastup. Tom prigodom Društvo je izvelo samo „Lijepu našu domovinu“. Prvi javni nastup bio je 11. prosinca 1904. prigodom dodijeljena nagrada članovima Crvenoga križa, dok je društvo već 24. i 25. prosinca pozvano „od samog gubernatora na udaranje“. Hrvatska je tamburica bila rado slušana na raznim

⁶³ Na sličan način određeno je i raspuštanje *Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos* i Hrvatskoga dobrotvornog društva.

⁶⁴ Pravilnik *Tomislav*.

⁶⁵ *Primer directorio de la estudiantina Tomislav. Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* <https://www.arhiv.cl/items/show/252>. (pristupljeno 4. rujna 2025.)

dogadanjima. Do 1910. godine tridesetak mladića u ovom je Društvu steklo glazbenu naobrazbu (*Jeka* 1910: 18–19).

Petar Gašić bio je dirigent i profesor muzike. Lausic Glasinovic (1984: 142) poziva se na Bonačića Dorića kada iznosi tvrdnju da je Gašić bio plaćen 60 pesosa za po dva sata dnevno predavanja. Isto tako navodi, da je bilo više dirigenata te izdvaja Ivu Lokomera, Behhaiina Divdsona i Enrikea Lisonda.

Hrvatski sportski klub *Sokol* – *Club Deportivo Croata "Sokol"*

Godine 1912. osnovan je Hrvatski sportski klub *Sokol* – *Club Deportivo Croata "Sokol"*, nadahnut sportskim ciljevima i slavenskim načelima sokolskoga pokreta, kao i u drugim zapadnim narodima toga podrijetla. O uspjesima Hrvatskoga sportskog kluba *Sokol* pisalo se u hrvatskim novinama tiskanim u Punta Arenasu (Martinic Beros 1997: 60). *Domovina* je zorno izvještavala o uspjesima *Sokola*. Danas to čine *Male novine*⁶⁶.

Za sportski klub je hrvatska zajednica bila osobito zainteresirana, pa je tako *Sokol* brojio 143 člana nakon samo godinu dana postojanja. Postojao je koturaški, tj. biciklistički i nogometni odjel. Osim navedenoga, oformljena je i grupa sokolići namijenjena djeci hrvatskih doseljenika (Antić 1984: 151).

Međutim, sportski klub *Sokol* na početku svoga postojanja imao je i rivala. Austrijsko društvo uzajamne pomoći osnovalo je Dalmatinski klub⁶⁷. Članovi su mogli postati samo austro-ugarski podanici, a većinu su činili Dalmatinci. Rivalstvo između ta dva društva bilo je vidljivo i na sportskim terenima. Taj austrijski duh kluba zadržao se do 1931. kada dolazi do promjene uprave pa tako i smjera kluba (Lausic Glasinovic 1984: 145).

Antić (1984: 152) bilježi kako svrha *Sokola* nije bila samo sportska djelatnost već i njegovanje rodoljubne svijesti iseljenika, stoga je morao brinuti o Hrvatskoj čitaonici te podmirivati troškove za tiskanje novina. Antić je također istaknuo i politički karakter kluba, ne samo

⁶⁶ Pa tako primjerice saznajemo iz 130. broja lista *Male novine*, iz travnja 2024., o ljetnom prvenstvu u košarci.

⁶⁷ Mateo Martinic Beros (1997: 60) također je pisao o Austrijskom klubu. Navodi da je 1912. osnovan Austrijski klub – *Club Austriaco*, nova društvena ustanova proizašla iz Austrijskoga društva uzajamne pomoći i utemeljena na istim motivima koji su opravdavali njegov opstanak. Postojala je sve do 1920-ih, a kasnije je bila poznata pod imenom Dalmatinski klub – *Club Dalmata*.

sportski. Naime, teme vezane za stari kraj s osobitim su zanimanjem promatrane u *Sokolu*. Pozdravljali su svaku slavensku pobjedu te primjerice pad Skadra u crnogorske ruke. Isto tako pokazivali su antiaustrijski stav. Jednom su prilikom austrijskom konzulu crnilom isprljali konzularnu tablu (Antić 1984: 152).

Jugoslavenska škola – *Escuela Yugooslava*

Lausic Glasinovic (1984: 150), proučivši list *Jugoslavenska smotra*, uočava podatak da je početkom 1917. godine osnovano Jugoslavensko školsko društvo, koje je ubrzo otvorilo Jugoslavensku školu za šezdesetak učenika. Škola je imala i nastavu hrvatsko-srpskoga jezika, a za učenike je izrađena posebna početnica i to po pedagoškim pravilima Petra Gašića⁶⁸. Nažalost, nakon smrti učitelja Gašića škola nije mogla nastaviti rad jer nije bilo moguće pronaći zamjenu. Tek 1938. dolazi bračni par Kukulj, Andro i Katica, iz Splita kao novi učitelji u školi. Škola je radila do 1948. godine kada je konačno i zatvorena.

Gašić je osnovao i pokrenuo Jugoslavensku školu – *Escuela Yugooslava*, s namjerom da poučava djecu doseljenika, odgajajući ih u duhu tradicije staroga kraja. Čini se da je ova škola bila prva ustanova koju su u Magallanesu i u Čileu osnovali doseljenici, a koja je u svojem imenu koristila pridjev “jugoslavenska“, kao izraz nacionalne volje za jedinstvom južnih Slavena (Martinic Beros 1997: 60).

Antić⁶⁹ (1987b: 341) navodi da je školom rukovodilo Jugoslavensko školsko društvo na čelu s predsjednikom Vickom Kusanovićem. Također navodi da je ulogu skupljanja novčanih donacija imalo Gospojinsko društvo *Hrvatska žena*. Prazninu nastalu gašenjem te škole, ističe Antić, nadomjestit su nastojali „salezijanci otvaranjem tečaja našeg jezika“.

⁶⁸ U kasnijim izvorima jasno je istaknuto da je početnicu napisao Gašić sa svojim suradnicima.

⁶⁹ Antić (1987 b: 342) u tom radu zaključuje da iseljeničko školstvo vjerojatno nije imalo dobre rezultate, ni u Punta Arenasu, a ni u Antofagasti, zbog eventualnoga dvostrukog kriterija roditelja prema asimilaciji u novo društvo. Naime, „jedan su primjenjivali prema sebi (očuvati nacionalni identitet), a drugi prema djeci (neka se asimiliraju – bolje će proći u životu).“

Hrvatski dom – *Hogar Croata*

Snažan hrvatski nacionalizam u Magallanesu potaknuo je 1914. osnivanje Hrvatskoga doma – *Hogar Croata*. Dom je zamišljen kao središte okupljanja hrvatskih već postojećih organizacija, kako bi se zadovoljile težnje i osjećaji većine zajednice. Iste godine osnovano je Hrvatsko dioničko trgovačko građevinsko društvo – *Sociedad Anónima Croata Mercantil de Construcciones* radi projektiranja i gradnje zgrade Doma i drugih ustanova. Ono je postojalo do 1921. godine. Radovi su bili povjereni Nataliju Foretiću, afirmiranom graditelju (Martinic Beros 1997: 60–63).

Hrvatski dom nije bilo samo ime zgrade već i društva istoga imena koje je upravljalo i nadgledalo rad svih ostalih hrvatskih društava u Punta Arenasu (Antić 1984: 153). Kako bi stvorili mjesto okupljanja i mjesto koje je na ponos svim Hrvatima u Punta Arenasu, kupili su zemljište u najprometnijoj ulici i odlučili sagraditi dom (*Iseljenički muzej*, br. 9, 1. listopada 1937., str. 6).

U već spomenutom povijesnom arhivu hrvatskih doseljenika u Čileu nalaze se rukom pisani Osnivački akt⁷⁰ i Statut Hrvatskoga doma, kao i tiskani Statut Hrvatskoga doma. I Osnivački akt i Statut pisani su na španjolskom, a ne na hrvatskom jeziku. Statut je tiskan 27. srpnja 1915. godine. Na 18 stranica Statuta tiskana su 22 članka (*titulo*) kluba (o ciljevima i obilježjima kluba, o članovima, o primanju članova, o dužnostima članova, o pravima članova, o isključenju članova, o upravnom odboru, o predsjedniku, o tajniku, o zamjeniku tajnika, o blagajniku, o direktorima, o dežurnom direktoru, o knjižničaru, o povjerenstvu, o skupštinama, o izborima, o zaposlenim – plaćenom tajniku, o blagajniku – naplatitelju, o raspuštanju kluba, opće odredbe, prijelazne odredbe)⁷¹.

⁷⁰ Akt se sastoji od 3 i pol rukom ispisana lista papira. Statut je također rukom pisan na 24 i pol jednostrana lista papira. Na kraju je istaknuto da taj Akt kao dokaz potpisuju nazočni. Njihovi potpisi nalaze se na nepuna tri lista papira. Prema: *Acta Fundacional del Hrvatski Dom de Punta Arenas, Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*. <https://www.arhiv.cl/items/show/62> (pristupljeno 17. rujna 2025.)

⁷¹ Statut Hrvatskoga Doma Punta Arenas, *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*. <https://www.arhiv.cl/items/show/63>. (pristupljeno 17. rujna 2025.)

U članku o ciljevima i obilježjima kluba istaknuto je da je cilj kluba bez političkih ili vjerskih uvjerenja promovirati kulturu i druženje svojih članova te njegovanje tjelesne kulture, glazbe, pjesme i svega sličnoga⁷².

Lausic Glasinovic (1984: 146) u svom magistarskom radu istaknuo je kako je Hrvatski dom nakon Prvoga svjetskog rata promijenio ime u Jugoslovenski dom zadržavajući iste postulate društva kao i prije. Raspadom Jugoslovenske banke, Jugoslavenski dom bio je blizu propasti. Taj isti autor navodi i podatak da je za otkup zgrade posuđen novac od udovice gosp. Antunovića.

Gospojinsko društvo *Hrvatska žena – Sociedad de Damas "La Mujer Croata"*

Žene doseljenice oformile su dobrotvornu i kulturnu ustanovu Gospojinsko društvo *Hrvatska žena – Sociedad de Damas "La Mujer Croata"*. Potom novonastali jugoslavenski duh dovodi do promjene naziva Hrvatska žena 1917. u Odbor Jugoslavenske narodne obrane *Katarina Zrinski – Comité de la Defensa Nacional Yugooslava "Catarina Zrinski"*. Nakon rata, većina tih organizacija raspustila se 1922. godine, dok je *Katarina Zrinski* nastavila djelovati pod imenom Jugoslavenska žena – *La Mujer Yugooslava*. U istom razdoblju, većina ranije osnovanih hrvatskih ustanova preimenovana je u jugoslavenske (Martinic Beros 1997: 63).

Antić (1984: 153) pregledom dokumenta 2394 Arhiva Jugoslavenske narodne obnove dolazi do vrijednih podataka o pozivu na osnivanje *Hrvatske žene*. U tom dokumentu istaknuto je da je pravo i dužnost čuvati „naš milozvučni hrvatski jezik“. On određuje pripadnost i zbog njega se mora nastojati u obiteljima govoriti hrvatski te na taj način poštovati materinski jezik, osobito jer je u tom pogledu došlo do zanemarivanja. Žene imaju važnu ulogu u tome. Također, pozivale su na kupovinu kod hrvatskih trgovaca „svoj k svome“ te smatraju da tom prilikom treba inzistirati da ih se posluži na hrvatskom jeziku. Jedan od ciljeva udruge *Hrvatska žena* bio je i pomaganje ženama u domovini.

Predsjednica društva Olivia Cuevas Restović istaknula je 2023. godine, prilikom jednoga popodnevnog druženja u društvu, kako su se *Hrvatske žene* kao društvo održale kroz vrijeme.

⁷² *Los fines del Club Croata o Hrvatski dom, sin credo político ni religioso, serán de propagar la cultura y la sociabilidad entre sus asociados y para cultivar la cultura física, la música, el canto y todo aquello que se relacione con dichas manifestaciones* (str. 2).

Prisjetila se tako i starijih članica: „Svima vama izražavamo zahvalnost, a sjećanje na te daleke liderice iz prošlosti neka nam osvjetli putove i približi nas našim precima koji su došli s dalekih krajeva, ostavljajući nam u nasljeđe ustrajnost, dobrotu, jednostavnost života, poštenje i sposobnost da vidimo dalje od naših zidova, kako bismo nastavile suradnju u našoj zajednici“⁷³.

Kolo hrvatskih iseljenika

Antić (1984: 153) je pregledom dokumenta 2365 Arhiva Jugoslavenske narodne obnove ustvrdio da je u Punta Arenasu, 6. ožujka 1913., osnovano novinarsko društvo Kolo hrvatskih iseljenika. Društvo je imalo 18 članova koji su preuzeli izdavanje tjednika *Domovina*. Cilj društva bio je „čisto patriotski“, a članovi su uz mjesečnu članarinu od dva pesosa pokrivali i deficit lista koji je dosezao do 800 dolara godišnje.

I društvo, ali i njihov list *Domovina*, često su se povezivali s masonima, što je u tom listu opovrgnuto te je naglašeno da nije utemeljeno u masonske svrhe. Istaknuli su da su mnogi njezini suradnici i podupiratelji simpatizirali s humanitarnim idejama slobodnoga mišljenja (Antić 1984: 153).

Ostala društva u Punta Arenasu s početka 20. stoljeća

Početak 20. stoljeća, a posebno tijekom Balkanskoga 1913. i Prvoga svjetskog rata 1914., slavenski nacionalizam i solidarnost potaknuli su osnivanje novih jugoslavenski nadahnutih organizacija. Među njima su bili *Srbsko-Crnogorski Crveni Krst i Siročad u Domovini – Cruz Roja Serbio-Montenegrina y Huérfanos de la Patria* te 1915. Ogranak Dalmacija Jugoslovenske Narodne Obrane – *Comité Dalmacia de la Defensa Nacional Yugooslava*. Slični odbori osnovani su i u Porveniru te u argentinskim gradovima Santa Cruz i San Julián, gdje su doselili radnici iz Punta Arenasa (Martinic Beros 1997: 63).

⁷³ Slobodan prijevod doktorandice. Tekst izvorno glasi: „A todas ustedes nuestro agradecimiento, y que el recuerdo de esas distantes líderes del pasado, ilumine nuestros caminos, y nos acerque a nuestros ancestros llegados de lejanas tierras, legándonos una herencia de perseverancia, bondad, simpleza de vida, honradez y capacidad de ver más allá de nuestras paredes, para seguir colaborando en nuestra comunidad” (*Male novine*, br. 129, prosinac 2023, str. 16).

Kratko su djelovali Dalmatinski sportski klub – *Club Deportivo Dalmata* (1926.–1931.) i Jugoslovenska matica i jadranska straža – *Madre Patria Yugoelava y Guardia del Adriatico*, potonja s ciljem potpore jugoslavenskom pokretu u Istri i Dalmaciji pod talijanskom okupacijom (Martinic Beros 1997: 64).

Neka društva, poput Jugoslavenskoga radničkog društva – *Sociedad Obrera Yugoelava* (1935.) i Mlade matice jugoslavenske – *Sociedad Cultural Mlada Matica Jugoslavenska*, djelovala su kratko i ostavila malo tragova, dok je Jugoslavenska škola, obnovljena 1939. pod vodstvom profesora Andresa Kukulja, radila sve do 1949. godine. Hrvati i drugi Slaveni sudjelovali su i u općim javnim ustanovama poput Crvenoga križa, Vatrogasnoga društva, Društva svetoga Josipa, roditelja, obitelji, ili župnih bratovština u Punta Arenasu.

U devetom broju *Iseljeničkoga muzeja*, tiskanoga 1. listopada 1937., saznajemo za ideju okupljanja Hrvata svih zemalja Južne Amerike u Hrvatski savez. Ideja je krenula od Hrvata u Rosariju (Argentina). Daljnjih informacija o Hrvatskom savezu nema, što navodi na zaključak da je sve ostalo samo na ideji te da nije došlo do ostvarenja te zamisli.

Početak 20. stoljeća slavenski i jugoslavenski pokreti u Punta Arenasu i šire doveli su do osnivanja brojnih društava i inicijativa, od humanitarnih i kulturnih do političkih i sportskih. Djelovali su kratko te su ostavili skroman trag. Odražavali su političke potrebe i ideje stare domovine, ali i nastojanja iseljenika da očuvaju identitet, solidarnost i vezu sa svojim korijenima.

Upravo se ta želja za očuvanjem hrvatskoga identiteta očitava u postojećim društvima. Ona su danas mjesto druženja, prenošenja znanja (predavanja, mala škola, škola jezika, plesa)⁷⁴, mjesto očuvanja tradicije koju baštine od svojih predaka kroz različite aktivnosti (ples kuhanje glazba)⁷⁵.

⁷⁴ Tako primjerice iz *Malih novina*, broj 131, kolovoz 204, str. 6., saznaje se da je u Hrvatskom domu organiziran razgovor o hrvatskom iseljeništvu u Magallanesu pod naslovom “Hrvatsko iseljeništvo u Magallanesu”, a vodili su ga profesori i istraživači. Ovaj događaj pripremili su Sergio Lausic, Jenny Lira Yurjević i Guido Matić. *Male novine*, br. 126, prosinac 2022, str. 9., izvješćuju o Maloj školi hrvatske kulture za djecu. Cilj Škole je osnivanje dječjega folklornog ansambla kako bi se tradicije Hrvata očuvale među najmlađima. Radionice obuhvaćaju jezik, glazbu, igre, plesove i gastronomiju.

⁷⁵ Iz *Malih novina*, br. 126, prosinac 2022, str. 6., saznaje se da je u Hrvatskom domu organizirana Mala kuharica – gastronomska radionica na kojoj se učilo spremati tradicionalne kolače.

Identitet iseljenika i iseljenički tisak

Iseljenički tisak nepobitno je obilježio razdoblje kraja 19. i osobito početka 20. stoljeća. Značaj je takvoga tiska za iseljeničtvo prije svega što im je izvor informacija o starom kraju i novoj sredini u kojoj žive, ali i za očuvanje jezika i tradicija koje je iseljenik sa sobom donio. Tisak se smatra nužnim za doseljenike, ali neodrživim tijekom vremena jer se oni nauče snalaziti unutar svoga novog društva i na kraju prihvate masovne medije (Beuick 1927 prema Hickerson, Gustafson 2016: 944). Hrvatski iseljenički tisak u Punta Arenasu u početku je stvaran na hrvatskom jeziku, no kasnije dolazi do promjene.

Identitet se može definirati više kao proizvod označavanja razlika i isključivanja, nego kao znak jednoga identičnog konstruiranog jedinstva (Hall 2006: 361). Dakako, razliku u identitetu predstavlja jezik.

Josip Lasić (2010) istaknuo je kako se doseljenjem na novo područje donosi etnički identitet koji se u početku potvrđuje kroz jezik, odgoj i kulturu. Uneseni jezik ključni je simbol identiteta i može se promatrati kroz njegovu inkluzivnu i ekskluzivnu ulogu (Ryan 1979 prema Lasić 2010: 165). Pritom inkluzivnost proizlazi iz njegova očuvanja unutar dominantnoga jezika, dok se ekskluzivnost očrtava u nemogućnosti izravne komunikacije s pripadnicima ostalih jezika na istom području. U određivanju nacionalnoga identiteta iseljenika skoro i da nema poklapanja etničkoga identiteta s poznavanjem jezika (Rosenberg 1992 prema Lasić 2010: 165).

U tom kontekstu istaknut ćemo i rad Asaela Mercado Maldonada i Alejandrine V. Hernandez Olive (2010) koji ističu kako identitet nije statičan nego dinamičan, mijenja se tijekom vremena, i to u mjeri u kojoj subjekti postaju dijelom različitih skupina. Zbog toga je, po njihovu mišljenju, riječ o vrijednostima koje su podložne mijenama. Ti autori ističu da je kolektivni identitet sociokulturna konstrukcija te da je izgradnja osjećaja pripadnosti usko povezana s društvenim interakcijama, kulturom i društvenim kontekstom. Budući da na proces izgradnje identiteta utječe društveni kontekst u kojem se grupa razvija, razina identifikacije nije ista u različitim povijesnim situacijama (Mercado Maldonado, Hernandez Oliva 2010: 246, 248).

Roswitha Breckner (2014) smatra da se migracijskim procesima spontano mijenja kolektivni identitet te da su potrebne nove valorizacije novonastaloga društvenoga stanja. Navodi da se identiteti oblikuju u procesima stjecanja, življenja i kretanja kroz različite društvene kontekste i položaje u obiteljima, generacijama, sredinama u kojima žive te u kolektivu koji može biti konstruiran kao nacionalni ili etnički.

Gonzalo Martínez Alarcón i Cristian Doña Revecó (2022) razmatraju kolektivni identitet kao dio kolektivnoga pamćenja koje se može tumačiti na različite načine. Daju prednost tumačenju kolektivnoga identiteta kao zajedničke prošlosti neke društvene grupe. Taj kolektivni identitet oni zajedno čuvaju i u sadašnjosti te dalje oblikuju. Smatraju da u tom procesu važnu ulogu ima tisak. Kao temelj istraživanja poslužili su im članci u novinama *El Mercurio de Valparaiso* koji jasno pokazuju odnos prema iseljenicima i mijenjanje toga odnosa u razmatranom razdoblju.

U tom je kontekstu važna usporedba sa stanjem koje pokazuju hrvatska glasila u Čileu. Na taj se način tisak promatra ne samo kao medij koji informira zajednicu, već aktivno sudjeluje u stvaranju identiteta zajednice.

Petar Gašić (Orašac, Dubrovnik, 6. srpnja 1875. – Punta Arenas, 26. kolovoza 1918.)

Petar Gašić rođen je 6. srpnja 1875. godine u Orašcu⁷⁶, malom mjestu smještenom pokraj Dubrovnika. Osnovnu školu završio je u rodnom kraju. Svoje školovanje potom je nastavio u splitskoj gimnaziji te u učiteljskoj školi u Arbanasima kraj Zadra. Ispit učiteljske sposobnosti⁷⁷ položio je 1896. godine. Bio je posvećen učiteljskom zvanju pa je deset godina⁷⁸ radio kao učitelj u Stonu⁷⁹, gdje se i oženio. Potom je kao učitelj radio u Mlinima⁸⁰, pokraj Dubrovnika (*Jeka* 1910: 14).

Koledar *Jeka* bilježi jednu zanimljivost vezanu uz Gašićev život. Navode da ga je „njegovo žarko domoljublje i poznavanje glazbe“ dovelo do neugodne situacije (1910: 14). Naime, namjesnički savjetnik u jednom je susretu njegovoj školi uočio da djeca bolje pjevaju *Gdje ptičice* od *Carevke*, zbog čega je Gašić dobio ukor. To mu je bio i povod za napuštanje domovine i prihvaćanje očeva poziva da 1903. godine otputuje u Čile. Naučio je španjolski jezik, izučio posao knjigovođe te je po dolasku u Punta Arenas taj posao i radio (*Jeka* 1910: 14).

U domovini je utemeljio dva tamburaška zbora, i to u Stonu te u Luci na otoku Šipanu (*Dom*, br. 3, 1.8.1911.).

Krasio ga je neumorni novinarski duh, ljubav prema domovini i pisanoj riječi, pa je tako postao pokretačem hrvatskoga novinstva u pokrajini Magallanes na samom jugu Čilea. Pokrenuo je tiskovinu *Male novine*, 19. ožujka 1905. godine, koja s prekidima izlazi do danas. Motivaciju za pokretanje glasila pronašao je kod čileanskih novinara koji su namjeravali hrvatskim

⁷⁶ Iz Orašca je bio i Vicko Litrica, pokretač lista u rukopisu *Iz pustoši*.

⁷⁷ U listu *Crvena Hrvatska* (6), br. 48, 28. studenoga 1896., u rubrici *Gradska Kronika*, u vijesti „Ispiti“, izvještava se da je Pero Gašić među onima koji su položili ispit. Navode: *Na 20 ov. Mj. svršili su se ispiti učiteljske sposobnosti pri ovom c.k. Učiteljištu (...). Za uzposobljenje na pučkim učionicam prikazahu se 5 kandidatica i 3 kandidata. (...) Od posljednja sva tri naime gg. Barbarić Jakov, Gašić Pero i Miličević Josip bijahu proglašeni sposobnim.*

⁷⁸ U *Jeki* se navodi da je u Stonu radio deset godina, a u listu *Crvena Hrvatska* navode da je riječ o 6 godina.

⁷⁹ U listu *Crvena Hrvatska* (7), br. 46, 20. studenoga 1897., u vijesti „Nadarja učiteljima“ pišu kako je Petar Gašić, učitelj u Stonu, također dobio potporu za unapređenje poljodjelstva. Navode: *Namjesništvo je porazdijelilo nadarje učiteljima pučkih seoskih učionica, koji se bave poljodjelskom naukom, te se u opće zauzimlju za poljodjelski napredak.*

⁸⁰ U vijesti „Pišu nam iz Stona“, koju donosi list *Crvena Hrvatska* (8), br. 19, 7. svibnja 1898., izvještava se o pozdravu dragom učitelju Gašiću koji odlazi raditi u Mline: - *Danas na 22. o.mj. odalečio se od nas drugi učitelj g. Pero Gašić poslije šest godina boravka megju nama. Dok žalimo njgov polazak, radujemo se braći Župljanima u Mlinima, jer u njemu dobivaju učenog učitelja, dobrog rodoljuba i poštenog gragjanina. Koliko je amo bio poštovan i ljubljen, najbolje svjedoči odabrana kita, koja ga do parobroda isprati, neka je u kasno doba noći parobrod odlazio. Tamburaški dilektanti, kojim je gosp. Gašić bio začetnik i učitelj, pri polasku odigraše mu u počast lijepih komada u kavani N. Baća i na obali. Još jednom, mili Pero, kliču ti živio odani – Stonjani.*

došljacima dati „par stupaca u svojim novinama za Hrvate, koji su tada činili trećinu stanovništva“ (Bezić Filipović, Goic, Goic 2018: 49). Prvi primjerak lista *Domovina* izdao je 12. srpnja 1908. godine. *Domovina* je izlazila u 300 primjeraka po broju. Kasnije ju je preuzeo Ivan Trutanić, a Gašić je u *Domovini* nastavio povremeno pisati. Izdavao je i list *Dom* od 1911. – 1912.

Godine 1904. zajedno s drugim rodoljubima i ljubiteljima hrvatskih nota utemeljio je Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*, a u društvu je bio tajnik i učitelj glazbe (prema Lausic 1984: 141). Na kraju njegova desetogodišnjega rada u tamburaškom društvu iskazana mu je zahvala i prigodan dar:

Ovaj napredak naše tamburice moramo da priznamo našem vevrijednom zborovodji g. Petru Gašiću, koji je radio još od opstanka tamburaškog društva. On je bio onaj koji je dao prve korake za ustrojenje tamburaškog društva; on je bio onaj, koji je podučavao tamburaše u prvo doba i doveo ih do današnjeg napretka. Kao uspomena daje mu se ova umjetnički izrađena mahalica, koja će mu se izručiti kad bude gotova (Članak „Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*“. *Domovina*, 7. lipnja 1914.).

Domoljubi i istomišljenici okupljali su se u Hrvatskome domu, a s obzirom na to da je bio i inicijator ideje o školi u Punta Arenasu, počelo se ozbiljnije promišljati o tom velikom i za zajednicu važnom projektu zbog kojeg je kasnije osnovano i Jugoslavensko školsko društvo koje je 1917. godine pokrenulo Jugoslavensku školu sa šezdesetak učenika, a učitelj je bio Gašić. Također je bio upravitelj, odnosno ravnatelj škole⁸¹. Svoj doprinos je dao ne samo podučavajući djecu već i pisanjem početnice⁸² koja je bila izrađena prema pedagoškim smjernicama uz pomoć Petra Hrdala, Slavka Brnčića i Lavoslava Rismonda (Lausic 1984: 150). Nakon Gašićeve smrti zamjena za učitelja nije se lako mogla pronaći, pa je škola nastavila s radom tek kada su joj bili poslani učitelji, bračni par Andro i Katica Kukulj 1938. godine (Lausic 1984: 151–152).

⁸¹ Ta informacija navodi se prema pedeset drugom broju lista *Domovina* (II godina izlaženja), tiskanom 25. veljače 1917. U rubrici *Iz mjesta i okolice*, donosi se vijest „Jugoslavenska Pocetnica“ te u pedeset trećem broju lista *Domovina* (II godina izlaženja), tiskanom 4. ožujka 1917., u članku „Svecano otvorenje Jugoslovenske skole“.

⁸² U pedeset drugom broju lista *Domovina* (II godina izlaženja), tiskanom 25. veljače 1917., u rubrici *Iz mjesta i okolice*, donosi se vijest „Jugoslavenska Pocetnica“. U toj vijesti napisano je da je početnica posvećena senatoru Jugoslovenske narodne Obrane, gosp. Vicku Kusanoviću. On je bio i prvi predsjednik Jugoslavenskoga školskog društva koja je o svom trošku početnicu tiskala. Navodi se da je napisana po uzoru početnica hrvatskih pučkih škola te da *ista diše čistim jugoslovenskim duhom i današnjem našem pokretom slobode i jedinstva*. Navodi se da je početnica podijeljena u četiri dijela s jednim dodatkom te da može služiti svim školama u južnoj Americi. Zaključuju: *Pocetnicu nemože se ju nazvati skromnim pokušajom, već podpuno uspjelim djelom koja dolazi dobro našij nastavi radi česa čestitamo njenim priredjivačima*. Potom u istom tom broju *Domovine*, u istoj rubrici, u vijesti naslovljenoj „Svecanost pocetnice“, izvještava se o tome da će početnica 1. ožujka 1917. godine biti uručena učenicima škole u jutro, uz jednu skromnu zabavu, na kojoj će se pozvati roditelje učenika, predstavnike nastave u ovom gradu, i Tamburaški zbor Jugoslovenskog tamburaškog Društva.

Umro je 26. kolovoza 1918. u Punta Arenasu. U koledaru *Jeka* (1910: 15) istaknuto je nastojanje da se prikaže Gašićev život i doprinos hrvatskoj zajednici u Punta Arenasu. Opisali su ga kao „narodnog trudbenika, koji je posvetio sve svoje sile narodu iz koga je nikao“.

Male novine

Glasiilo *Male novine* izdavao je, kako je istaknuto u gornjem desnom kutu prve stranice glasila, Petar Gašić – vlasnik, izdavatelj i odgovorni urednik. Prvi broj toga lista izašao je 19. ožujka 1905. godine. Nisu očuvani svi brojevi *Malih novina*, već sljedeći brojevi koji su ujedno dostupni u online izdanju *memorie chilene (Biblioteca nacional digital de Chile)*: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 31 i 38. Očuvani i dostupni brojevi do 31.⁸³ broja su iz prve godine izlaženja lista *Male novine*, dok je 38. broj toga lista iz druge godine izlaženja lista, tj. iz 1906. godine.

List *Male novine* pisan je na hrvatskom jeziku. Tiskara nije imala sva slova hrvatske abecede, stoga je taj list izlazio bez njih, a u rubrici *Kronika* istaknuli su: *Prebrodismo mnoge poteskoce dok je evo nas list ugledao svjetlo. Jos nije svaka u redu, jer je „tepav“ posto spanjolska azbuka ne poznaje nasu.* No, naglasili su: *Nu i tomu ce se doskociti, jer su tipi vec naruceni u Evropu.* Međutim, nijedan očuvani broj, ni iz prve ni iz druge godine izlaženja glasila *Male novine* nije izašao sa slovima koja imaju dijakritičke znakove. Prvi brojevi lista malo su se teže čitali. U osamnaestom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, pod kratkom objavom naslovljenom „SAMO DVIJE RIJECI“ osvrnuli su se na činjenicu da je taj broj izašao u znatno boljoj kvaliteti, odnosno da je puno lakše čitati to glasilo: *Nasi casni citatelji vide, da smo danasnjim brojem ispunili svoje obecanje: «Male novine» mogu se sada citati i „bez naocala“.* Još jednom su istaknuli da im nedostaju hrvatska slova, no da taj problem namjeravaju riješiti: *Jos fale samo akcenti, ali se i njima nadamo kroz dva, tri mjeseca.* Osim toga, saznajemo da su namjeravali izdavati glasilo *Male novine* dva puta na tjedan, no odustali su od toga nauma jer *ploca stroja ne dopusta da povecamo format lista, kako bi moglo uci vise oglasa, koji bi platili dvostrnki trosak.*

Cijena lista istaknuta je u gornjem lijevom kutu prve stranice glasila te je iznosila 6 \$ za godišnju pretplatu za one koji naručuju unutar Čilea, a za inozemstvo bila je ista ta cijena uvećana za poštanske troškove. Nudila se i mogućnost polugodišnje pretplate. U uvodnom tekstu „Poziv na pretplatu“ prvoga broja *Malih novina*, navedeno je da se novac šalje vlasniku lista. Također je istaknuto: *Nazocni broj Malih Novina razaslat je svim nam poznatim osobama u juznoj Americi i drugovdje. Mole se doticni da nam jave hoce li i dalje primati nas list te da*

⁸³ U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu dostupan je samo deveti broj glasila *Male novine* koji se može pronaći pod signaturom 85.910.

nam sto prije posalju pretplatu. Tko ne povrati ovaj broj smatra se predbrojenim. Taj tekst „Poziv na pretplatu“ nalazio se na početku prve stranice sve do petoga broja *Malih novina*. Od toga broja nije se više tiskao navedeni poziv.

U prvom broju lista *Male novine*, u članku „Nas program“, osvrnuli su se na hrvatsku zajednicu u Magallanesu koja je *jedna od najbrojnijih (i) u društvenom je pogledu uregjena, kao i sve druge najkulturnijih i najnaprednijih naroda*. Međutim, nedostajalo joj je, istaknuli su u tom članku, jedno glasilo koje bi nasu koloniju obznanjivalo o glavnim svjetskim događajima, a nada sve o onim slavenskim, i koje bi ju spajalo sa starom domovinom, odnosno domovinu s njom. U tom su članku također definirali što su to *Male novine*, odnosno program toga glasila:

Male Novine⁸⁴ ce biti glasilo, hrvatske kolonije na Magallanskom teritoriju.

Male Novine ce se baviti interesima nase kolonije, ma koje naravi bili.

Male Novine ce tacno i nepristrano izvjesivati o svemu sto se u koloniji zgadja, tako da naseljenici, a i njihovi u domovini, steku potpunu i vjernu sliku naseg stanja i napretka.

Male Novine ce uvijek propoviedati ljubav i slogu s ostalom nasom slavenskom bracom, pa za to

Male Novine ne ce ustupiti nikada prostora u svojim stupcima ni clanku, ni dopisu, koji bi bio napren proti pojedinoj osobi, ili sadrzavao huskanje proti braci, koja za sada ne misle kako i mi.

Male Novine ce do prigode donasati izvjestaja i o svjetskim događajima, osobito one, sto se ticu Slavena.

Male Novine ce u kratko prenasati sve glavnije i novije vijesti iz domaceg novinstva, tako da ce Male Novine biti svezom izmed nase stare domovine i nas, odnosno nas i njih.

To bi bio nas program, a do narodne je sviesti, da ga sretno provedemo do konca!

U prvom broju *Malih Novina*, u rubrici *Kronika*, srdačno su pozdravili lokalno novinstvo koje je hrvatsku zajednicu uvijek pratilo i podržavalo: *dicno mjesno novinstvo, koje je uvijek pomno pratilo i ushitom pozdravilo svaki i najmanji nas napredak*, kao što je primjerice list *El Comercio*⁸⁵.

U dvadeset osmom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, osvrnuo se na činjenicu da su na samim počecima izdavanja toga lista poneki iseljenici ismijavali taj pothvat. Stoga donosi primjer poljskih iseljenika koji pokazuje da se i u tuđini može uspjeti i čuvati svoj identitet:

Kad smo poceli izdavati «Male Novine», bilo je mnogih koji su se ismjehavali tomu. Nije se bas tomu cuditi, jer je odvec poznato kako neki dio naseg naroda prezire svoje kao toboze nevaljalo, sto je i uzrok naseg podredjenog stanja. Ima ih koji i danas podmecu klipove «Malim Novinama», pa da im pokazemo primjerom kako rade napredniji narodi, donosimo im ovim pred oci kako rade nasa braca Poljaci. I njih je kleta sudbina prinukala, da ostave domaci prag, kao i nas. U Brazilu ih je brojna kolonija. Kako su

⁸⁴ Gašić je po onodobnom pravopisu bilježio u naslovu svoga lista obje riječi velikim slovom: *Male Novine*.

⁸⁵ Dostupne brojeve ovoga lista također je moguće pronaći u *online* izdanju *memorie chilene (Biblioteca nacional digital de Chile)*.

napredni i rodoljubi, izdavaju i svoj list, koji nam je ovih dana slučajno dosao do ruka. Trinaest mu je godina da izlazi. Uređuje ga gosp. Leon Bielicki, a zove se «Gazeta Polska w Brazylji». Lozinka mu je «Bog i otacina», a stiti prava poljskog naroda u Brazilu. Tiskan je na 8 stranica sve za samo stivo. Ovo je najbolji odgovor onima te govore, da u tudjini nase ne vrijedi.

Struktura lista *Male novine* i stalne rubrike

List *Male novine* sastojao se od četiri stranice. Na prvoj i trećoj stranici toga lista nalazili su se različiti članci i obavijesti, dok su na drugoj i četvrtoj stranici bili isključivo oglasi. Glasilo *Male novine* bile su tjednik te su gotovo uvijek izlazile u razmaku od sedam dana. Kada je riječ o očuvanim brojevima, zabilježeno je nekoliko odstupanja u navedenoj dinamici izlaženja. Primjerice, peti⁸⁶ broj toga lista tiskan je osam dana nakon prethodnoga broja, a šesti broj je tiskan šest dana nakon petoga broja i sl. Veće odstupanje zabilježeno je kod 28. broja *Malih novina* koji je izašao deset dana nakon prethodnoga broja (dvadeset sedmi broj lista *Male novine* tiskan je 12. listopada 1905. a dvadeset osmi broj tiskan je 22. listopada).

Kada je riječ o stalnim rubrikama lista *Male novine*, ističu se stalne rubrike naslovljene *Vijesti iz domovine* i *Kronika*. Također su postojale rubrike *Razno*, *Podlistak* i *Iz Slavenstva*. Rubrika *Vijesti iz domovine* stalna je rubrika toga glasila. Nema je jedino u dvadeset petom broju⁸⁷ lista *Male novine* tiskanom 24. rujna 1905. godine jer u tome broju izvještavaju o važnom čileanskom povijesnom događaju, odnosno o čileanskom danu neovisnosti koji se obilježava 18. rujna. U tom je broju tiskan čileanski grb u crno-bijeloj boji⁸⁸. U toj rubrici *Vijesti iz domovine* donose vijesti iz stare domovine koje bi trebale biti zanimljive hrvatskim iseljenicima u Čileu kojima su i namijenjene. Te vijesti donose, kako i sami ističu, prema informacijama preuzetima iz listova iz domovine kao što su *Prava Crvena Hrvatska*, *Obzor*, *Novi list* i dr. Prenose političke vijesti, ali i druge bitne gospodarske, financijske, društvene i kulturne vijesti, kao i crnu kroniku. Primjerice u osamnaestom broju glasila *Male novine* izvještavaju o samoubojstvu jedne žene u naselju Gaćezezi, smještenom pokraj Šibenika. Tako u rubrici *Vijesti iz domovine* u dvadeset prvom broju glasila *Male novine* izvještavaju i o velikoj

⁸⁶ Ponekad se navodi razlog odstupanja u zadanoj dinamici izlaženja glasila *Male novine*. Tako u tom petom broju toga glasila, u rubrici *Kronika*, pišu kratku napomenu: *Bili smo primorani zaključiti list danas, u petak 14. travnja, jer u ugovoru između našeg uredništva i tiskare stoji da u petak moramo predati kroniku, koja ne smije prijeći tri stupca. Danas su nas nekako čudnovato dočekali kad smo kazali da ćemo sutra napuniti to mjesto, pa bez da istražujemo odakle je to poteklo, evo stavljamo točku.*

⁸⁷ Zanimljivo je također da je naslov lista *Male novine* tiskan velikim slovima kao i inače, ali u masnoj crvenoj boji. Ostali brojevi toga lista naslov imaju u masnoj crnoj boji.

⁸⁸ Taj grafički prikaz grba koji se nalazi uz Litričinu pjesmu „CHILENCIMA“ jedini je takav prikaz tiskan u sačuvanim, dostupnim brojevima lista *Male novine*. Nije bilo slika niti fotografija u dostupnim brojevima, osim onih grafičkih prikaza u oglasima o kojima će biti riječ u nastavku.

krupi, odnosno tuči koja je uništila dalmatinsku lozu; o strašnom vjetru koji je uništio lozu i grožđe: *Sa loza viharina je razderala lisce i omlatila grozđe. Osobito pri stranama vinogradi se sada crne kao u sred zime.*; velikoj vrućini koja ugrožava narod: *Izgori drvlje i kamenje, sto no je riec, Celjad se prenemaga. a mnogi i umiru od vrucine.*⁸⁹; o velikom potopu u Starigradu pod Velebitom: *Velika voda odnila vas jecam, koji je pozenjen lezao na polju. Kumpir takogjer voda izkopala i odnila. Zemlju raznila tako nemilo.* U rubrici *Iz domovine* izvještavaju o preminulim domoljubima. Tako u drugom broju glasila *Male novine* izvještavaju o smrti dr. Stjepana Boroše⁹⁰, a u dvadeset sedmom broju izvještavaju o smrti Andrije Perišića⁹¹. U toj rubrici donose se važne obavijesti iz svih prostora koje obuhvaća njihova bivša domovina Austro-Ugarska.

U rubrici *Kronika* informira se o aktualnim događajima, ponekad se daju komentari o aktualnim vijestima koje list u tom broju donosi, izvještava se o pirovima, odnosno svadbenim svečanostima hrvatskih iseljenika u Punta Arenasu, o preminulim hrvatskim iseljenicima, o doseljenima i sl. U četvrtom broju lista *Male novine* osvrnuli su se na problem dostave glasila *Male novine* koju su vršili razigrani dječaci:

Mnogi nam se tuze da prosle nedjelje nijesu mogli nabaviti «Male Novine» i pitaju uzrok tome. Steta nasa i nasih citatelja sastoji u tome, sto se dječaci, koji rasprodaju list, rastree tamo i amo tko ce prije i vise prodat i, pa u trki mimoigju mnoge kuce. Kad se pak izmore (sto se u kratko vrijeme dogodi) povrate se natrag, a ne obagju ni treci dio kolonije. Gledat cemo doskociti tome zlu sto prije i koliko bude bolje moguće.

U petom broju toga lista, u rubrici *Kronika*, navode razlog objavljivanja vijesti o braći Seljan⁹² koju prenose iz čileanske dnevne novine:

Prenijeli smo iz dnevnika «El Mercurio» u današnjem broju članak pod naslovom «Los Exploradores Croatas – Seljan». Pri tom su nas rukovodile dvije stvari: prvo, da našima u domovini pokažemo kako o

⁸⁹ Na standardnom jeziku to bi glasilo: Kako bi se reklo, izgorjelo je i drvlje i kamenje. Ljudi se pretvaraju, a mnogi i umiru od vrućine.

⁹⁰ Stjepan Boroša pohađao je gimnaziju i teološki fakultet u Zagrebu te je doktorirao teologiju 1883. godine u Beču. Služio je kao vjeroučitelj u Križevcima i Varaždinu, no zbog političkih pritisaka napušta školsku službu te ponovno djeluje kao kapelan, a zatim kao župnik crkve sv. Marka u Zagrebu (1890–1903). U javnom se životu isticao kao gradski zastupnik i dobročinitelj siromašnih đaka i studenata. (prema: Boroša, Stjepan. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025)*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/borosa-stjepan> (pristupljeno 22. studenoga 2025.)).

⁹¹ Andrija Perišić izvodio je radove na zvoniku svetoga Duje u Splitu. U *Malim novinama* istaknuto je da je *veci dio svog vieka posvetio popravku monumentalnog zvonika Sv. Duje u Splitu. Ali njegov umjetnicki zanos, njegova uztrajna volja nisu nalazili dovoljna odjeka kod vlade. S toga Perisic nije vidio svoje djelo dovršeno.*

⁹² Braća Mirko i Stevo Seljan rođeni su Karlovcima koji nakon školovanja i rada na različitim poslovima 1899. odlaze na put u današnju Etiopiju. Kao i drugi europski istraživači 19. stoljeća, Seljani su se bavili kartografiranjem, prikupljanjem klimatskih podataka i tome slično. Pritom su svoja zapažanja bilježili u dnevnicima putovanja i objavljivali članke u novinama (Živković, Marija (2024). „Od darivanja predmeta Narodnom muzeju do gostovanja izložbe o braći Seljan u Južnoj Americi“, *Hrvatska revija*, 3. <https://www.matica.hr/hr/799/braca-mirko-i-stevo-seljan-37150/> (pristupljeno 3. siječnja 2025.)).

nama sudi strani svijet, a drugo, da ovdašnji naši čitatelji uvide kako, iako smo maleni, imamo ljude svjetskog glasa koji su na diku slavnom narodu.

U rubrici *Kronika* izvještava se i o vremenu u Punta Arenasu. Tako u šestom broju lista *Male novine* izvještavaju o oštroj zimi: *To je za gospodu sve jedno, pa mi samo zalimo radnike i pomorce, koji ce ogristi grubih ove zime.* U trinaestom broju lista *Male novine* metaforičkim izričajem izvještava se o velikom ledu u Punta Arenasu: *Od četvrtka do petka stisnuo je led bas po sedam zakona! Ako ces da ides po ulici i ne zelis slomiti nos, treba da dobro poznas ravnovesje ili da znas sklizati, inace ti je gotova guska: zabiljezit ces dokle je tvoje!* Izvještavaju o doseljenicima i onima koji su se vratili s nekoga puta. Tako u trideset prvom broju glasila *Male novine* izvještavaju o povratku austrougarskoga konzula u Punta Arenas: *U petak se s parobrodom «Oravia» povratio s puta gosp. Josip Pasinovich, c. k. Austro Ugarski konsuo. Dobro dosao!*

U rubrici *Razno* donose se različite vijesti koje bi mogle biti zanimljive hrvatskoj zajednici u Punta Arenasu. Tako u prvom broju lista *Male novine* donose kratak članak „KAD SE DJEVOJKE UDAJU“ u kojem se izvještava u kojoj se dobi djevojke udaju u pojedinoj zemlji Europe i Amerike. U trećem broju toga glasila, u članku „Sto je stajalo otkrice Amerike“, iznose, kako navode prema starim arhivskim podacima, koliko su bili plaćeni Kolumbo i njegovi moreplovci. U devetnaestom broju glasila *Male novine* izvještavaju o natjecanju u pušenju koje se održalo u Njemačkoj te ga opisuju kao *jedno od najbedastijih natjecanja.*

U glasilu *Male novine* često se tiskao *Podlistak*. U toj rubrici donosile su se zanimljive priče ili pjesme hrvatskih i stranih književnika. Svrha im je bila poučavanje čitatelja moralnim, narodnim i općeljudskim vrijednostima. U devetnaestom broju glasila *Male novine Podlistak* donosi „Pricu o gumnu“ Rikarda Katalinića Jeretova⁹³. U priči se pripovijeda o dva brata, Ivanu i Jovanu, koji su se svađali zbog obiteljskoga gumna. Poruka je te priče da se ljudi ne smiju dijeliti niti svađati zbog malih stvari, a pogotovo ne zbog imovine koju su njihovi preci dijelili u slozi. U prenesenom značenju poziva na zajedništvo jer ono čuva ljude i njihovu baštinu.

⁹³ Rikard Katalinić Jeretov istaknuo se ponajprije kao vrlo plodan književnik, osobito pjesnik i autor kratke proze. Rođen je u Voloskom 1869. godine, a umro je u Splitu 1954. godine. Njegovo pjesništvo obilježavaju motivi Istre, mora, ali i smrt majke i sestre u zbirkama pjesama *Mrtvoj majci*, 1894; *Primorkinje*, 1897; *Zadnje pjesme*, 1901; *Sa Jadrana*, 1908. Uspješan je bio u pisanju kratke proze. Primjerice zbirka *Našim morem i našim krajem* (1910) uglavnom je temeljena na realističnoj prozi s poučnim završetkom (prema: Katalinić Jeretov, Rikard. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krlež, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/katalinic-jeretov-rikard> (pristupljeno 22.11.2025.)). O stvaralaštvu Rikarda Katalinića Jeretova čitati se moglo i u domovini. Tako Nevio Šetić (2003: 105–107) navodi da Rikard Katalinić Jeretov u 26. broju lista *Naša sloga* objavljuje pjesme „Nova poruka“ i „Istarska budnica“, koju je uglazbio Matko Brajša i koja je u narodu jako dobro prihvaćena. Svojim je pjesmama upućivao ohrabrujuće poruke narodu u teškim okolnostima, potičući očuvanje identiteta i borbu za slobodu.

Potom donosi „Zakopano Blago“ kratku priču u prozi koju je, kako piše na kraju teksta, složio Petar Gašić, a *pripovidio* Bozo Bravo. Pripovijeda se o mladiću koji je godinama služio gospodara, no čuo je da je u Carigradu dosta prilika za zaradu. Dvojica su mu Grka ispričala o skrivenom blagu u dolcu kraj napuštene kućice svojega nekadašnjeg gospodara. Slijedio je njihove upute te je naposljetku pronašao lonac pun zlata. Skrivajući svoju sreću, otkupljuje kuću, obogaćuje se te naposljetku postaje ugledan trgovac. Na kraju je priče sljedeća rečenica: *Ako ovo nije laž, zanago je istina!*⁹⁴

Rubrika *Iz Slavenstva* nalazi se samo u drugom, petom i šestom broju glasila *Male novine*. U toj rubrici zapravo se izvještava o novostima iz Rusije. Tako primjerice u drugom broju pišu o kugi i koleri u Rusiji, u petom broju o unutarnjim prilikama: *U Rusiji bilo u zadnje doba 370 slucajeva kuge, a od toga 304 mrtva. Kolera pako pojavila se (...) u 23 slucaja, docim je prosloga tjedna bio 61 slucaj.*

Tiskare

U početku su glasilo *Male novine* tiskalo u tiskari *Imprenta La Polar*.

U petom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, osvrnuli su se na pritužbe vezane uz nedostatak hrvatskih slova zbog čega smatraju da je to glasilo nečitko⁹⁵. S navedenim se pritužbama slažu, ali naglašavaju da list u tom vremenu samo na taj način može biti tiskan:

Kaze nam prodavac «Malih Novina» da se mnogi tuze na slova, jer da se vise puta ne moze citati. To je u istinu opravdana tuzba, proti kojoj nemamo da recemo ni rijeci. Samo nam je ponovno napomenuti da ce na dosadasnjoj tiskari izaci jos cetiri broja, a potom da cemo preci na tiskaru koja je narucila sva i hrvatska slova i koja posjeduje i ostale tipe sasvim nove. Dok priznajem prigovor opravdanim, treba ipak da izjavimo da ne mozemo tvoriti cudesa: trebalo je list tiskati ovako ili nikako, posto jedna tiskara nije posjedovala slova u dovoljnu broju, a druga je trazila dvostruku platu nego sto list moze da dade. Dakle? Samo malo ustrpljenja, pa ce biti sve u redu.

U osamnaestom broju toga glasila izvještava se o tiskarskom napretku u regiji Magallanes. Navode da se glasilo *Male novine* od tada tiska u tiskari *Imprenta Universal*:

Veliki i bogati izbor tiskarskog materijala, koji je netom stigao i do sada poznatoj *Imprenta Universal*, upotpunio je Zavod tako, da mu nema ovdje para. U istom se izvrsuju svakovrsne radnje ukusno i tacno, kako i u najboljim stranim zavodima. U zadnie se doba napravilo mnostvo delikatnih luksusnih radnja; dionicarskih papira, primka; namira organizanih rudarskih drustva. *Male Novine*, koje se od sada

⁹⁴ To bi na standardnom jeziku glasilo: Ako ovo nije laž, zaista je istina!

⁹⁵ Taj je problem nečitkoosti riješen od 18. broja lista *Male novine* kada list izlazi znatno bolje kvalitete, ali i dalje bez slova s dijakritičkim znakovima.

objelodanjuju u ovoj tiskari, samo su, da se tako izrazimo, sjena vjestine, kojom se radnje vrse. Preporučamo ovu tiskaru nasoj koloniji, jer radi veoma dobro i sasvim jeftino.

Autori

U listu *Male novine* objavljujani su većinom nepotpisani članci. Potpisanih tekstova i članaka je znatno manje. Kada je riječ o potpisanim tekstovima, to su prije svega prijepisi priča u prozi ili pjesama, tiskani u rubrici *Podlistak*. Tako je priča u prozi, naslovljena „NOVI KOCIJAS – VELEGRADSKA BILJESKA”, tiskana u četvrtom broju glasila *Male novine*, a napisao ju je Katalinic Jeretov. U devetnaestom broju toga glasila, u rubrici *Podlistak*, navodi da je pjesmu preveo Vinko Litrica i da je kratki prozni tekst „Pricica o gumnu“ napisao također Katalinic Jeretov. U dvadeset petom broju lista *Male novine*, tiskana je pjesma „CHILENCIMA 18. oktobra“ koju je napisao Vinko Litrica.

Kada je riječ o ostalim potpisanim člancima, potpisi su samo pseudonimi iz kojih se nažalost ne razbire o kojem je autoru riječ. Primjerice u petom broju lista *Male novine*, prvi je članak toga broja prvi tekst pisan na španjolskom jeziku naslovljen „Colonia Croata en PUNTA ARENAS“, a potpisuje ga VIRGILIO. U istom tom petom broju, u rubrici *Kronika*, saznaje se o stanovitom autoru Virgiliju. Riječ je o članku *iz pera prijatelja naše kolonije koji se potpisuje imenom „Virgilio“*. *Slobodni sin slavne čileanske republike obećao je i dalje surađivati u našem listu, jer mu se veoma dopada kultura, ponašanje i slobodni duh kojim je naša kolonija prožeta. Naša mu hvala!*

Oglasi

Oglasni prostor lista *Male novine* nalazio se na drugoj i četvrtoj stranici toga lista. Prva stranica lista bila je bez ijednoga oglasa, dok se na trećoj stranici nalazilo nekoliko oglasa (ali većinski su prostor treće stranice zauzimali tekstovi). Iznimka navedenoga rasporeda dostupnih brojeva glasila *Male novine* je dvadeset sedmi broj toga lista. Na prvoj stranici nalaze se članci, na drugoj stranici nalaze se članci uz pokoji oglas, dok su na trećoj i četvrtoj stranici isključivo oglasi. Taj broj donosi i prilog na petoj stranici toga lista te je potom na posljednjoj šestoj

stranici samo jedan oglas Martinića i drugih (J. Martinicih i cia.), a u tom oglasu navode da se kod njih mogu pronaći pelinkovac, višnjevac, maraskin, kruškovac i vlahov⁹⁶.

U prvom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, istaknuli su važnost plaćanja oglasa kao potporu za izlaženje toga lista: *U to ime pozdravljamo u prvom redu cijelu ovdješnju nasu koloniju bez razlike stranaka, nase prijatelje, koji su nas pomogli svojim oglasima (...).*

U dvadesetom broju lista *Male novine*, u kratkoj objavi naslovljenoj „NA ZNANJE”, navode da se o eventualnom odustajanju od tiskanja oglasa u tome glasilu usmeno jave uredniku ili pismeno u tiskaru *Universal*:

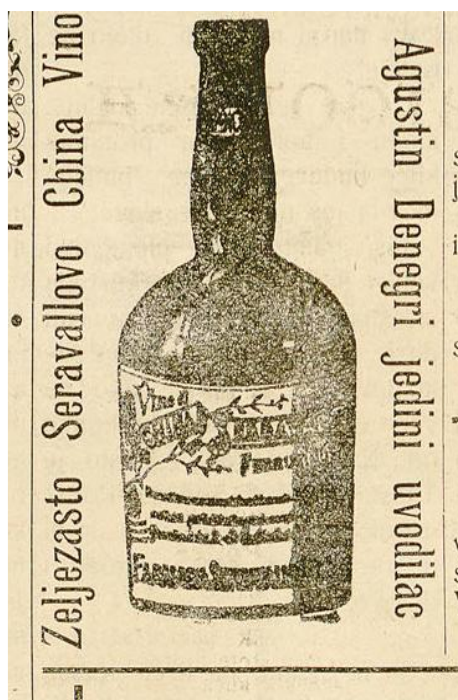
Gosp. Benit Alvarez ce unaprijed pobirati mjesecninu za oglase uvrstene u «Malim Novinama». Slučajnu promjenu oglasa (ili ukinuce) treba dojaviti uredniku naustice. Komu nije moguće tako opraviti posao, slobodno mu je ostaviti u pismu svoju zelju kod tiskare Universal. Toliko rad znanja i vladanja.

Nekolicina oglasa popraćena je grafičkom ilustracijom. Primjerice u drugom broju glasila *Male novine* tiskan je oglas FOTOGRAFIA IBERO AMERICANA uz koji se nalazi kratak natpis: *Skladiste fotograficnog materiala i orugja. - Slike razlicite velicine i ciene.* te grafička ilustracija žene koja pozira ispred kamere. U osamnaestom broju glasila *Male novine* tiskani su i sljedeći oglasi uz popratni grafički prikaz: *The Singer Manufacturing C. - JEDINI ORIGINALNI sivaci strojevi SINGER dobivaju se samo kod tvrtke CHARLES WILLIAMS, Paziti na Patvorine!* uz grafički prikaz singerice te *Zeljezasto Seravallovo Cbino Vino, Agustin Denegri jedini uvodilac uz popratni grafički prikaz boce vina.*

Slika 1. Oglas Fotografia IBERO AMERICANA na četvrtoj stranici drugoga broja lista *Male novine*.

⁹⁶ *Vlahov* je izvorni naziv toga pića, danas poznatoga pod nazivom *vlahovac*. To je biljni liker. Romano Vlahov, potkraj 1860-ih u Šibeniku započeo je proizvodnju i prodaju likera, a tvornicu je 1888. godine premjestio u Zadar. Upravo je u Zadru sa svojim sinom Robertom razvio pogon za proizvodnju likera maraskina (prema: Vlahov, Romano. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/vlahov-romano> (pristupljeno 23.11.2025.)).

Slika 2. Oglas Agustina Denegrija koji nudi vino na drugoj stranici 18. broja lista *Male novine*.

Slika 3. Oglas za originalni singer šivači stroj na drugoj stranici 18. broja lista *Male novine*.

List *Male novine* od prvoga je broja popunjen brojnim oglasima, njih pedesetak raspoređenih na drugoj i četvrtoj, ujedno zadnjoj stranici lista. Na trećoj stranici toga lista nalazilo se nekoliko oglasa (ponekad 2, a ponekad i više⁹⁷). Oglasima su podupirali izlaženje svjesniji hrvatski iseljenici te lokalni i strani trgovci i poduzetnici iz Punta Arenasa. Tako se u listu *Male*

⁹⁷ Dva su primjerice u prvom broju lista *Male novine*, a pet oglasa nalazi se na trećoj stranici 38. broja toga lista.

novine mogu pronaći oglasi: J. Mateticha (*Glavna prodavaonica pokucstva u Punta Arenas. Glazbala svakovrsnih iz najpoznatijih tvornica. Svetiljaka, slika, vienaca i t. d. Posebna radionica za izradbu pokustva.*), Dragichevicha (trgovinsko skladište i prodaja likera), Marina Frana Batistica (hotel i restoran – *Prima se na hranu i spanje. Posluga najurednija. Bogato asortirana pivnica najfinijim likerima...*), Vicka Kusanovica (prodaja mesa), Bonacicha (brodogradnja), Ivana B. Turine (drvodjelac – *Gradi kuce i izgragja svakovrsne popravke na istim. Radnja brza, solidna i jeftina*), Ilije Zaputovicha (*Cafe Nuevo marino* – s istim opisom kao za Batistićev hotel i restoran), Livacica i Magasa (brijačnica i parfumerija – *Veliki izbor mirisnih voda iz najglasovitijih europskih tvornica...*) i brojni drugi. U oglasnom prostoru glasila *Male novine* otkriva se kojim su se zanimanjima bavili hrvatski iseljenici u Punta Arenasu, što otvara mogućnost za nova istraživanja kojima bi bio cilj opisati taj dio života Hrvata u tom gradu (kao i njihovo podrijetlo). Drugi, strani oglašivači u listu *Male novine* oglašavali su svoje usluge na hrvatskom i na španjolskom jeziku. Oglašavali su se liječnici (liecnik-hirurg) Dr. Jose A. Perez, Dr. Lopez, Dr. Pais, trgovina satova i nakita Josea Baereswilla na španjolskom jeziku (*Elestablecimiento garantiza todo trabajo concerniente al ramo que se le encomiende. – Tiene constantemente en venta: Relojos de diferentes marcas, Joyas, Alhajas, etc., etc.*⁹⁸) i drugi. Detaljnijom analizom oglasa u Gašićevim glasilima može se saznati o materijalnim prilikama toga razdoblja krajnjega čileanskog juga.

Josip Juraj Strossmayer – o narodnom meceni nakon njegove smrti

Poznato je da je Josip Juraj Strossmayer bio bosansko-đakovački i srijemski biskup, apostolski vikar za Srbiju te doktor znanosti koji je svoju doktorsku disertaciju obranio je u Beču (Strčić 2006: 103, 119). Stoga ne čudi činjenica da se o njemu, osobito povodom njegove smrti, u *Malim novinama* pisalo s velikim poštivanjem. U kontekstu analize članaka objavljenih u hrvatskom glasilu *Male novine* u Punta Arenasu, osobito je značajno Strossmayerovo kulturno i prosvjetno djelovanje koje se u člancima ističe.

U prvoj godini izdavanja lista *Male novine*, mjesto u uvodnim tekstovima, kao i u ostalim rubrikama toga lista dobio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. U trećem broju, u rubrici *Iz domovine*, izvještava se o Strossmayerovu 90. rođendanu. Pritom ističu da je riječ o

⁹⁸ Navedeni oglas na hrvatskom bi glasio: Radnja jamči za sve radove vezane uz područje koje joj je povjereno. – Stalno ima na prodaju: satove različitih marki, nakit itd., itd.

narodnom meceni te da *sve ono sto sacinjava nasu dusevnu snagu on je osnovao ili potpomogao*. Naziva ga se i *dusom preporodjaja hrvatskog naroda*. Kada navode da je doprinio hrvatskom preporodu, osvrću se na činjenicu da je pomogao i darovao Jugoslavensku akademiju te da se po njemu galerija slika i zove. U šestom se broju lista *Male novine*, u rubrici *Iz domovine*, donosi kratka obavijest o Strossmayerovoj zahvali splitskom načelniku koji mu je jubilej čestitao.

O Strossmayeru se u glasilu *Male novine* više pisalo nakon njegove smrti. Izvještavalo se o njegovoj smrti, potom o iskazima žalovanja naroda u pojedinim gradovima. Gašićevo glasilo *Male novine* donosi i životopis toga značajnog đakovačkog biskupa.

Potom se u sedmom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Iz domovine*, donosi tužna obavijest o smrti biskupa Strossmayera: *Najveci hrvatski rodoljub i najveci jugoslavenski apostol Josip Juraj Strossmayer je preminuo: Nije ga vise med zivim!* Navodi se da je tu vijest na jugu Čilea prenio mjesni dnevnik, ističući da je njegov utjecaj nadilazio granice domovine i snažno dopirao i do hrvatske dijaspore: *Tu tuznu, crnu vijest priopcio je u cetvrtak mjesni dnevnik »El Magallanes« koja je doista morala u srce dirnuti svakog ovdasnjeg Hrvata i Slavena*. Epitetima *najveći hrvatski rodoljub, sjajna zvijezda te dicni i slavni vladika* dočarava se snaga i važnost koju je Strossmayer za hrvatski narod imao. Naime, Strossmayer je prikazan kao svjetlost, simbol kulturnoga i moralnog vodstva hrvatskog naroda, dok iščeznuće te zvijezde označava gubitak takvoga putokaza:

Sto je dalo povoda, da ova sjajna zvijezda iscezne sa hrvatskoga obzorja, nije nam poznato, pa se pridržajemo u svoje vrijeme na dolicnom mjestu o tome progovoriti.

Vjerujemo, da je dicni i slavni vladika ispustio svoj duh, ali jos tvrgje vjerujemo, da ce ga njegova djela uzdrzati vijekom ziva u srcu svakog Hrvatskog sina, ma gdje se nalazio.

Na kraju te obavijesti napisan je svečani usklik: *Slava Josipu Jurju Strossmayeru!* Potom slijedi tekst na španjolskom jeziku naslovljen „El obispo Strossmayer“, odnosno biskup Strossmayer, koji potpisuju Mirko i Stevo Seljan. Napisali su ga u Santiagu, 11. travnja 1905. godine. Navode da je čileanski list *El Mercurio* prenio brzopjavnu vijest iz Budimpešte o smrti biskupa Strossmayera. Naglašavaju svoje uvjerenje u činjenicu da je ta tužna vijest duboko pogodila srca tisuća Hrvata koji žive u Čileu jer se napredak i kultura Hrvata povezuje sa Strossmayerom. Osim toga, istaknuli su javne ustanove koje je Strossmayer utemeljio ostavivši tako najtrajniji trag svoga djelovanja na području obrazovanja i kulture: Narodni muzej u glavnom gradu Hrvatske, galeriju izuzetno vrijednih slika i kipova, Središnje sjemenište u Zagrebu, mnoge znanstvene i književne udruge poput Matice hrvatske, Jugoslavenske

akademije znanosti i umjetnosti itd.⁹⁹ Na kraju ističu da Hrvati u Čileu osjećaju bol zbog gubitka biskupa Strossmayera te izražavaju nadu da će Strossmayerov duh ostati među njima i pomoći im u plemenitoj borbi za nacionalno jedinstvo i slobodu.

U desetom broju glasila *Male novine* detaljan uvodni članak posvećen je životopisu Josipa Jurja Strossmayera i njegovoj važnosti za hrvatski narod: *blagodarnom rukom odgaja narodu učenjake, umjetnike, knjizevnike*. Upravo zbog Strossmayerove važnosti za identitet i kulturu hrvatskoga naroda donose njegov životopis, jer je *u imenu Strossmayer sadržano i ime Hrvatska*. Taj članak tiskaju u tom desetom broju lista *Male novine* prema hrvatskom *Narodnom listu*, a to ističu u rubrici *Kronika: Podaci o Strossmayeru izvagjeni su iz «Narodnog Lista», sto izlazi dva puta na sedmicu u Zadru. Ovo je najstariji i najrasprostranjeniji list u Dalmaciji, pa preporučamo nasim, da se na nj pretplate*. Sadrži nekoliko ključnih elemenata važnih za razumijevanje Strossmayerova djelovanja, a to su biografski podaci, crkveno djelovanje, političko djelovanje te kulturno-prosvjetni i mecenski rad. Na kraju toga teksta istaknuli su: *Strossmayerovo djelovanje na korist i procvat naroda pribavilo mu je postovanje u inozemstvu, a ljubav u njegovu zahvalnu narodu. Mnogobrojni hrvatski gradovi imenovali su ga počasnim građaninom, mnoga društva počasnim članom*.

Strossmayer je bio počasnim članom Hrvatskoga dobrotvornog društva u Punta Arenasu.

Potom su se u članku „BOLEST i ZADNJI CASOVI“ osvrnuli na njegove posljednje dane. Navode da se nakon nesvjestice krajem prethodnoga mjeseca, nakratko oporavio, no u dopuštenim mu šetnjama se prehladio, što je preraslo u tešku upalu pluća. Unatoč naporima liječnika, stanje mu se nije popravljalo:

Na toj setnji bit će da se je nahladio, te se je zametnula upala pluća. U nedjelju je indispozicija bila ocita, (...) U četvrtak je i bila bolest u punom obsegu, te je posvećeni biskup Dr. Vorsak pod večer podijelio bolestniku zadnju pomast. (...) U noci na subotu nastupila je agonija. Bolestnik je samo na casove dolazio k sviesti, no i u takvim momentima malo je koga prepoznavao. Ljubeci kriz i upiruci oci u umjetnicku Oerbeckovu sliku sv. Josipa, tiho je molio, spremajući se ocito u dusi svojoj na rastanak s ovim svijetom.

Primio je papinski blagoslov, koji mu je poslan telegramom, i izgovorio je svoje posljednje riječi: *Molite se za me*. Vijest se odmah proširila Đakovom, a zvona katedrale objavila su njegovu smrt: *Za malo casaka naviestila je i zvonjava zvonova na katedralnoj crkvi, da biskup,*

⁹⁹ Petar Strčić (2006: 121–122) navodi kako je Strossmayer imao dva osnovna gesla *Prosvjetom k slobodi i Za vjeru i domovinu*. Godine 1860. svojom velikodušnom donacijom potaknuo je osnivanje Akademije, dok je 1869. potpomogao početak rada Sveučilišta. Potpomogao je utemeljenje Matice Dalmatinske, Društva hrvatskih književnika, malog sjemeništa u Osijeku, više djevojačke škole u Osijeku i sl. Strčić (2006: 122) također navodi da se Strossmayer u svom radu oslanjao na kvalitetne stručnjake, kao što su njegov dugogodišnji tajnik Milko Cepelić, a osobito istaknuti svećenik Franjo Rački.

koji je tu crkvu saznao i svojom biskupijom preko 55 godina upravljao, ne živi više. U zadnjem paragrafu toga članka istaknuli su da je biskupovo lice nakon smrti ostalo spokojno:

Prvi pogled na mrtvog biskupa na svakoga je neopisivo djelovao. Oblicje zadržalo mu je svježinu i rumenu boju još dvije ure iza smrti. Upravo je milina bila gledat lice pokojnikovo, lice pravедnika i ugodnika božjega. Koji su biskupa dobro poznavali, kazu, da je namah poslije smrti poprimio oblicje iz svoje 60. godine, od prilike onako, kako su ga sjajna i odusevljenja gledali crkveni otci kao prvoga govornika na Vatikanskom koncilu.

U dvanaestom broju lista *Male novine*, u rubrici *Iz Domovine*, u članku „Zalost u Dalmaciji“, navode da *nema grada, nema sela, pa ni najzabitnijega kucista u Dalmaciji, koje se nije u crno zavilo po smrti najvećeg Hrvata, oca domovine: Josipa Jurja Strossmayera*. Također navode da se u listovima u staroj domovini prenose opisi misa zadužnica te da će i u ovom članku tiskati nekolicinu iz većih dalmatinskih gradova jer im toliko prostor glasila dopušta. U Zadru su u stolnoj crkvi služene zadužnice uz prisutnost svih važnijih državnih, crkvenih, kulturnih i društvenih ustanova, kao i brojnih građana, škola i društava: *Zemaljski odbor kraljevine Dalmacije priredio je jutros u 11 sati u stolnoj crkvi zadužnice uz pontifikalnu misu u pokoj duse slavnog biskupa Strossmayera. Crkva je bila dubkom puna. Bile su zastupane sve državne vlasti i škole po svojim poglavicama i brojom činovništva (...)*. Posebno su istaknuli zajedničko sudjelovanje Hrvata i Srba, škole, vatrogasaca i mnogih udruga. Naveli su i da su tom prigodom ustanove, Hrvatska knjižnica i banka, bile zatvorene, a *na zemaljskom odboru i hrvatskim društvima vije se zastava na pol stiega*. Izvještava se i o žalosti u Splitu: *Jutros je osvanuo sav Split u zalostnom crnom ruhu. Na obicini i na društvima spustila se turobno trobojnica na pol stiega, opasana crnim velom. Na privatnim kucama, na ducanima više crni sagovi, a na njima oglas obcinski i prigodni sastavci*. Misa zadužnica održana je u stolnoj crkvi sv. Duje, a zbog malenoga prostora brojni su ljudi ostali pred crkvom. Nakon crkvene ceremonije, u splitskom kazalištu održana je građanska komemoracija:

Kad se zastor digao, pred ocima se ukazala dirljiva slika: U sredini pozornice postavljena je Strossmayerova slika, okicena crnim zavjesama. Izpod slike cita se: »Sve za vjeru i domovinu!» (...) Pod slikom položen je krasan vienac sačinjavaju ga dvije same grane: jedna palme, druga lovora, a sdružio ih trobojni trak, na kom je naslikan grb obcine splitske uz ovaj nadpis: »Obcina Split – biskupu Strossmayeru». Slici s desne strane poredase se Sokolasi, a s lijeve vatrogasci.

Govor je održao dr. Ante Trumbić¹⁰⁰, ističući Strossmayerove kulturne, političke i duhovne zasluge: *Rad Strossmayera naziva epohalnim događajem bez takme i bez pririspodobe*.

¹⁰⁰ Ante Trumbić hrvatski je političar i pravnik. Kao odvjetnik radio je u Splitu od 1894. godine gdje je okupljao sve pravaške skupine u Dalmaciji u jedinstvenu Stranku prava. U Dalmatinskom saboru (1896.–1914.) bio je zastupnik. Ujedno je bio zastupnik u Carevinskom vijeću (1897.), gdje su hrvatski zastupnici, potaknuti njegovom inicijativom, objavili deklaraciju kojom su osporili tadašnji državnopravni položaj Dalmacije unutar austrijskog dijela Monarhije. (prema: Trumbić, Ante. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/trumbic-ante> (pristupljeno 25. studenoga 2025.)).

Također navode da je u svom govoru važnost Strossmayerove ličnosti opisao: *Probudio je u narodu smisao za umjetnost, estetiku i ljepotu. Time je on odigao sebi spomenik, koji će nadmasiti u visini i u vremenu ma koji mramor, sto ce mu ga narod podignuti na izgled potomstvu.* Na kraju je kazalištem odjeknulo: *Slava Josipu Jurju Strossmayeru! Slava!* Izvještava se i o općoj žalosti za biskupom Strossmayerom u Dubrovniku:

Vec od sinoc, pri sjaju mjesecevu, zalostno su se izticali crnim velom ovijeni visoki svjetionici na »Stradunu«. Vec od sinoc svatko je hrlio u crkvu S. Vlaha — nad vratima koje stajao je nadpis: «Hrlite, tuzni, zalostni, u Sv. Vlaha. Vapite pokoj dusi Oca domovine J. Strossmayera, prvaka velikana majke Hrvatske!» – da vidi crkvu u crno zavijenu, da vidi katafalak¹⁰¹. A liep i krasan je bio prizor.

Misu je predvodio biskup Marčelić¹⁰². Atmosfera je bila vrlo potresna i dostojanstvena, a tuga je bila vidljiva na svakom koraku: *Misa svrsi, daje se odriesenje, a ja vidim bez broj suza, gdje mile niz lice, na rieci: »servum tuum Joiephum».* (...) *barjaci saviti, ducani zatvoreni, tuga je obuzela svakoga (...).* Zadnji je izvještaj iz Kotora gdje je misu vodio biskup Uccellini¹⁰³, uz prisutnost mnogih društava i vjernika.

U tom dvanaestom broju donose još članak naslovljen „Brzobjavne sveznalice“ u kojima se izvještava tko je sve poslao brzobjav povodom smrti biskupa Strossmayera. Navode brzobjave kralja iz kabinetske kancelarije Njegova Veličanstva, od srpskoga kralja Petra i drugih. Isto tako navode da je u Pragu i u Ljubljani bila odmah sazvana sjednica grada na kojoj je odlučeno da na sprovod šalju svoje izaslanike.

U trinaestom broju glasila *Male novine*, u uvodnom članku naslovljenom „STROSSMAYER U – AMERICI“, podsjećaju čitatelje na zanimljiv događaj u hrvatskoj iseljeničkoj zajednici, a to je iskazivanje hrvatske narodnosti Strossmayerovim imenom. Taj članak potpisuje I. F. L., odnosno Ivan Frano Lupis. Napisao ga je na Korčuli, 13. travnja 1904. godine. U tom broju, u rubrici *Kronika*, navodi se sljedeće kao komentar na objavljeni članak: *U clanku na prvoj strani, nam pripovijeda korculanin I. F. L. (Ivan Lupis) kako su oni u sjevernoj Americi kad ih nijesu poznavali pod imenom Hrvati, kazivali da su Strossmayerovi zemljaci i tad su znali, tko*

¹⁰¹ U ovom izvještaju *katafalak* ima značenje podignuti odar na koji se stavlja lijes.

¹⁰² Josip Marčelić, rodом iz Preka na otoku Ugljanu, bio je dubrovački biskup od 1894. godine. U Dubrovniku je proširio sjemenišnu zgradu, a godine 1901. pokrenuo *List Dubrovačke biskupije*, u kojem je objavljivao pastirska pisma i okružnice. Istaknuo se osnivanjem i/ili poticanjem na osnivanje karitativnih ustanova kao što su Dječje zaklonište i Pučka kuhinja. Umro je u Dubrovniku 3. kolovoza 1928. godine (prema Marčelić, Josip. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/marcelic-josip-biskup> (pristupljeno 22. studenoga 2025.)).

¹⁰³ Frano Uccellini-Tice rodio se i umro na otoku Lopudu, pokraj Dubrovnika. Od 1894. do 1937. bio je kotorski biskup 1894–1937. (prema Uccellini-Tice, Frano. Proleksis enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://proleksis.lzmk.hr/49537/> pristupljeno 25. studenoga 2025.)).

su. U tom je članku Lupis prepričao tu zanimljivu zgodu koja se dogodila u Sjedinjenim Američkim Državama, a koja je kasnije pomogla hrvatskim iseljenicima pri identifikaciji svoje narodnosti:

Amerikanci bi opazili: »Hrvatski! Koji je to narod? Za njih nismo ni kada culi.« (...) »Kad Amerikanci ne znaju koji su to Hrvati,« – pisase on – »recite im da ste Strossmayerovi zemljaci.« Tako smo kasnije i radili. Riedko je bilo inteligentnog Amerikanca koji nije cuo za – Strossmayera. Mi, sinovi malenog, nepoznatog naroda, u sredini velikog svijeta kojemu smo preneznatni, a da bi se nama bavio i poznao nas iz – povijesti, nismo imali cime da mu se predstavimo, nego samo sa Strossmayerom. Ali Strossmayer je bio tako velik, tako slavan i cjenjen, da mi, iskazujući se njegovim zemljacima, na jednom smo odskakali pred ocima stranaca kao narod vriedan i dostojan.

U tridesetom broju glasila *Male novine*, u članku naslovljenom „Na Strossmayerovu grobu“, prenose informaciju da dosta stranaca posjećuje đakovačku katedralu, mjesto gdje je biskup sahranjen: *U kriptu đakovacke katedrale, gdje je veliki biskup sahranjen, dolaze skoro svaki dan stranci, da pohode vladicin grob i da ga okite cviecem.* Također navode da je Frangešu¹⁰⁴ dana izrada reljefa koji, prema biskupovoj želji, treba biti postavljen na kamenu koji mauzolej zatvara, a nalazi se u đakovačkoj katedrali: *Reljef ima prikazivati Isusa sa Blazenom Djevicom i apostolima na gornjoj strani; a na doljnjoj mora biti prikazano, kako Strossmayer u pratnji apostola sv. Cirila i Metoda stupa pred nebeski sud, noseći na rukama stolnu crkv kao zalag milosti i milosrdja.*

Problem s nepreciznim nazivom narodnosti

Hrvatski iseljenici u Americi često su se susretali s problemom iskazivanja vlastite narodnosti. Baš kao što je prikazano u već spomenutom članku trinaestoga broja glasila *Male novine*,

¹⁰⁴ Robert Frangeš-Mihanović (1872–1940) bio je jedan od najvažnijih hrvatskih kipara. Školovao se u Zagrebu, Beču i Parizu. Bio je profesor i prvi upravitelj današnje Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Radio je skulpture, reljefe, spomenike, nadgrobnu plastiku i dr. (prema Frangeš Mihanović, Robert. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. Dostupno na: <https://hbl.lzmk.hr/clanak/franges-mihanovic-robert> (pristupljeno 29.11.2025.)). U tom broju glasila *Male novine* navodi se da je Frangešu povjerena izrada toga reljefa. Međutim, do toga očito nije došlo jer se Frangeša kao autora takvoga reljefa u Đakovačkoj katedrali ne pronalazi. U monografiji Enesa Quiena (2015) *Kipar Rudolf Valdec: život i djelo (1872. - 1929.)* istaknuto je da je Valdec bio cijeloga života snažno vezan uz lik i djelo biskupa Josipa Jurja Strossmayera, kojega je doživljavao kao mecenu, moralni uzor i zaštitnika umjetnika. Navodi (2015: 83) da su se nakon biskupove smrti, o narudžbi reljefa za njegov nadgrobni spomenik u kripti đakovačke katedrale brinuli tadašnji đakovački župnik Milko Cepelić i biskupski vikar Anđelko Voršak. Prvotno se razmatralo raspisivanje javnog natječaja. Na kraju je izrada povjerena Rudolfu Valdecu zbog njegove dugogodišnje povezanosti sa Strossmayerim likom, kao i zbog prepoznatljivoga likovnog izraza. Biskup Strossmayer, baš kao što je i u glasilu *Male novine* istaknuto, imao je jasnu želju kako taj reljef treba izgledati. Quein (2015: 83) navodi da je biskup zatražio „spomenik poput drugih biskupa, ali s prikazom godina rođenja i smrti. Iz kasnijih se tekstova doznaje da realizirana koncepcija u gornjoj polovici reljefa prikazuje Isusa, Bogorodicu i apostole, a u donjoj polovici biskupa kojega prate apostoli Ćiril i Metod dok predaje katedralu Isusu“.

naslovljenog „STROSSMAYER U – AMERICI“, Hrvati su se često nazivali različitim imenima. Autor toga članka, Ivan Lupis, taj prepričavani događaj smješta u 1890., odnosno 1891. godinu *kad se pocela buditi hrvatska svijest medju nasim narodom u Sjedinjenim Drzavama*. Lupis tu nepreciznost u imenovanju vlastite narodnosti različitim imenima pravda s činjenicom da to hrvatsko ime *bijase amerikanskom narodu posvema nepoznato*. Kada bi neki Amerikanac upitao nekog Hrvata koje je narodnosti, ako bi odgovorili Hrvat, morali bi tom odgovoru pridodati još obrazloženja: *Nas mladje to je ljuto peklo, a pomoc si nismo znali. Na upit: «Kojega ste naroda?» narodni ponos nam nije dopustao, da odgovaramo «austrijskog», «slovinskog» itd., a odgovarajuci «hrvatskog», izobrazeni Amerikanci bi opazili: «Hrvatski? Koji je to narod? Za nj nismo ni kada culi»*. Stoga su oni kada bi se htjeli identificirati kao Hrvati naglasili da su Strossmayerovi sunarodnjaci.

U drugom broju glasila *Male novine*, u uvodnom članku naslovljenom „Slaveni“, istaknuto je da su pojedina čileanska glasila srdačno pozdravila izlazak Gašićeva lista *Male novine*, no osvrnuli su se na činjenicu da su njihovu koloniju, pa tako i njihovo glasilo, različito identificirali:

Tako je “La Polar“ kazala, da je ureggivan na hrvatskom jeziku i glasilo kolonije (?); “El Magallanes“ da je ureggivan u slavenskom jeziku i organ slavenske kolonije; “El Comercio“ da je glasilo hrvatske kolonije u slavenskom jeziku; dok je “El Centinela“ prije dvije sedmice bio navijestio, kako ima izaci jedan hrvatski list.

Tim člankom upozorava se na nejasnoće oko narodnoga samoopredjeljenja hrvatskih iseljenika u kontekstu njihova predstavljanja prema strancima. Zapravo ističu svojevrsan otpor prema bezličnom i tuđem označavanju. Navode: *Ovakova je pomutnja plod toga, sto se mi med strancima malo kad izrazujemo uprav, sto smo, vec se volimo obicno krstiti ili imenom drzave, ciji smo podanici, ili opcenitim imenom Slaveni*. Međutim, u sljedećim se redcima ograđuju od toga problema i navode: *Nu ne cemo dirati u osinjak! Ograniciti cemo se na to, da kazemo, kako se Slaveni dijele, gdje zivu i kojim jezikom govore i pisu, eda bi se jednom stalo na put tom vjecnom kaosu*. Ovo osjetljivo nacionalno pitanje neimenovani autor svjesno izbjegava dalje kritizirati, te se odlučuje podučiti čitatelja o Slavenima. Dakle, u nastavku članka taj autor prelazi iz kritike u pojašnjenje imena Slaven i na koga se to ime odnosi: *Slaveni se opcenito dijele na sjeverne i juzne. I od jednih i drugih neki su slobodni t. j. imaju vlastitu drzavu, a neki podjarmljeni t. j. vlastite drzave nemaju, vec im drugi zapovijedaju n njihovoj vlastitoj kuci*. U nastavku članka, u dva kraća odlomka definira, odnosno nabraja sjeverne (Rusi, Poljaci, Česi, Slovaci, Rusini ili Malourusi) i južne (Srbi, Bugari, Hrvati, Slovenci) Slavene. Potom se navodi kratko objašnjenje odnosno svrha ovoga članka:

Gornji nam kratki pregled jasno predocuje, koliko raznih slavenskih naroda ima, kojim jezikom govore i pisu, koji su slobodni, a koji podjarmljeni.

Da se, dragi stioce, ne zgagja unapried, da ne znaju ni sto smo, ni tko smo, ti vazda kazi, bio iz slobodne drzave ili podjaramljene, svoje pravo ime. Ako si i tugji rob, to ne smeta, jer ce i tebi svanuti dan. Da te o tomu uvierim, ne sluzi, da se mnogo mucim, jer ti znas, da zemlja, u kojoj zives, bila je negda spanjolska, a sad je eto vidis slobodnu.

U dvadeset prvom broju glasila *Male novine*, u članku „Tko jest-nije; tko nije-jest“ osvrnuli su se na spomenuti problem oko ispravnoga imenovanja narodnosti hrvatskih iseljenika s konkretnim primjerom koji se dogodio u Punta Arenasu: *Mrsko nam je pisati ob onom, sto bi moglo raspaliti strasti i prouzrokovati mrznju izmed nasih ljudi; ali cinjenicu, sto je izbila na javu ne smjemo premucati*. Naime, čileanske su se vlasti napokon umilile vapajima stanovnika *Magallanskog teritorija, koji je u pogledu nastave bio veoma zapusten* te su otvorile licej, odnosno školu drugoga razreda¹⁰⁵. U tom članku prenose vijest prema čileanskom listu *El Imparcial*:

(...) uvazeni «El Imparcial» donio je suvise i popis upisanih učenika do nekog dana.

Iz istog se razabire, da je u zavod upisano stranaca 47, chilena 33. Te brojke bas nas malo interesiraju, a glavno je, sto nam je popis otkrio ono, sto do sada nijesmo znali i cim su nas najvise glavili, da se iz «obzira» nema govoriti o «politici».

» El Imparcial» donosi popis učenika uz oznaku narodnosti njihova oca, i bas ovako:

José Bucksbaum, alemán

Bernardo Bucksbaum, alemán

Ramiro Ciscutti, italiano

M. Paravich Mikulicich, austríaco (?).

Naime, u navedenom paragrafu naznačena je razlika između narodnosti i pripadnosti državi u kojoj taj narod živi. Tako ne čudi da su stanoviti učenici svoju narodnost definirali kao Nijemac i Talijan, i zapravo ostali dosljedni svojem identitetu. Nasuprot tomu, slučaj hrvatskoga učenika je drukčije naveden premda se navodi: *Takogjer smo znali, da je vrijedni gragjanin i nas prijatelj gosp. Paravic pravi pravcati Hrvat, ali se ne mozemo nacuditi kako prva dva, premda austrijski podanici, nijesu austrijanci!, a ovoga su posljednjega za takova upisali, premda je on naznacio tacno svoju pravu narodnost i «nije» austrijski drzavljanin*. Zorno naznačuje da se katkad u službenim dokumentima zanemaruje stvarna narodna pripadnost pojedinca, dok se identitet zamjenjuje onim države kojoj pripadaju. Završava članak s *Bez komentara!* U tom broju, u rubrici *Kronika*, navode kratku obavijest naslovljenu „Protest“: *Cim je gosp. Paravic*¹⁰⁶

¹⁰⁵ *El Liceo Luis Alberto Barrera* osnovan je 1905. godine kada je 1. rujna započeo s nastavom u dva razreda. Ime *El Liceo Luis Alberto Barrera* dobio je 1972. godine po istaknutom profesoru te škole (prema <https://luisalbertobarrera.cl/nosotros/> (pristupljeno 26.11.2025.)).

¹⁰⁶ Paravić je u to vrijeme bio potpredsjednik Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*.

opazio, kako je nagrgjeno bila oznacena njegova narodnost, pohitio je mahom u Licej, gdje je bila ispravljena iz austriaca u croata. Tako je I pravo! Mora se mjerili jednakim laktom!

Andrija Juričić – od njegove bolesti do poimanja iseljeničkoga identiteta

U petom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, izvještava se da je dobri prijatelj toga lista, Andrija Juričić¹⁰⁷, obolio od upale pluća. *No, na kraju ipak donose dobru vijest: Nu, Bogu hvala, mozemo danas javiti, a na utjehu njegovih brojnih prijatelja i znanaca, da je bolesnikovo zdravlje krenulo na bolje veoma povoljno.* Potom navode da, kada se potpuno oporavi, otputovat će: *Trebat ce se jos pricuvati koji dan, a, kad se oporavi, naumio je poci promijeniti zrak ove zime.*

U desetom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u objavi naslovljenoj „Licne vijesti“, izvještava se o Juričićevu odlasku iz Punta Arenasa: *Sa parobrodom Oravio otputovao je u Buenos Aires rodoljub i prijatelj naseg lista gosp. Andrija Juricic, to da tamo u blagu podneblju provede zimu i popravi poremeceno zdravlje.* Potom, u osamnaestom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u objavi istoga naslova kao i prethodno spominjana vijest – „Licne vijesti“, izvještava se o Juričićevu povratku u Punta Arenas: *Prosle sedmice povratio se zdrav i cil u ovaj grad, iz Buenos-Aires-a, gosp. Andrija Juricic, gdje je, kako je poznato, bio na lijecenju. Dobro nam dosao!*

U dvadesetom broju glasila *Male novine*, u članku „Hrvati u Buenos Aires-u“, Andrija Juričić donosi svoja zapažanja o hrvatskim iseljenicima u tom gradu u kojem je boravio kako bi se izliječio od upale pluća.

Kad me boljetica nagnala, da ostavim Punta Arenas i potrazim okrijepe u Buenos Airesu, tjesila me nada, da cu se i tamo naci med svojim, kao i amo. U istinu ja nijesam poznao tamosnju nasu bracu osobno, vec sam dobro mnijenje o njima stekao iz domaceg novinstva, osobito pak o njihovu vogji, parobrodskom kralju gosp. Mihanovicu¹⁰⁸. Dok sam stupio u pristaniste sjajnih parobroda naseg zemljaka, zacuo zam gdje se posvud zbori nas milozvucni jezik i odahnuo sam, gdje se nalazim izmed svojih.

Potrazio je smještaj kod hrvatskih iseljenika, a to je bila prilika i za razgovore o raznim temama pa tako i o politici. Začudilo ga je da tamošnji iseljenici neće reći da su Hrvati iz Hrvatske, i da se narodnost povezuje s politikom :

Potrazio san svratiste, gdje najvise padaliste nasih i tu sam se smjestio. Pri stolu bi se rasprio razgovor o svacem, pa doslo i do «politike» (onamo se zove politika, kad reces koje si narodnosti i kojim jezikom

¹⁰⁷ Hrvatski iseljenik koji je sudjelovao u radu brojnih hrvatskih društava u Punta Arenasu te je, kako navode u listu *Male novine*, njihov prijatelj, odnosno suradnik.

¹⁰⁸ O Nikoli Mihanoviću riječ će biti u sljedećem poglavlju u kojem je riječ o Gašićevu listu *Dom*.

govoris). Osobito ih je cudilo, gdje ja obicajem kazati «hrvatski jezik», «mi Hrvati» i slicno, pa su me upitali odakle sam. Kad su obaznali, da sam iz Hrvatske rekose mi, da se ondje oni iz Hrvatske zovu Húngaros, jer je Hrvatska pod Ungariom. Odmah mi se nametnulo pitanje: A kako se zovu oni iz Dalmacije? Odgovore mi: Iz med sebe Dalmatinci, a pred drugim narodom Austrijanci. Ovaj me naziv Dalmatinaca nije zacudio, jer sam mu vican, ali da sam od Punta Arenas do Buenos Airesa od Hrvata postao Ungarez toliko me pristravilo, da sam poceo sumnjati jesam li ja Andrija.

Mihanovića hvale kao vrijednoga gospodara. Potom prepričava zgodu s tiskanjem vijesti o braći Seljan:

Nu nastavili smo razgovor, u kom su mi ispricali, kako ih je ondje 6000; kako ih je kod gosp. Mihanovica zaposleno mnoštvo; kako se u njegovoj službi ne govori o politici; kako on ne ce novosti, nego, da se sve zove na starinsku. Ja sam na ovo primjetio: Gosp. Mihanovica ne poznam, samo znam, da sve novine iz domovine pisu o njemu, kao o Hrvatima i dice se s njim, jer je tako velik covjek. Znamo i mi to— odgovore mi— ali on kaze, da zna tko je kod kuce, a u svijetu, da valja kazati ovako. Da me bolje uglave, donijeli su mi i primjer. Ovdje su bila braca Seljan. Gosp. se Mihanovic bio zauzeo za njih, te dao objelodaniti njihov dolazak u Prensú pod naslovom Los exploradores Húngaros. Kad su to Seljani vidili, otisli su na Prensú i drugi je dan izašlo Los exploradores Croatas i no Húngaros como dijimos ayer. I Dalmatinci i Ungarezi (iz Hrvatske) su se najedili, pa im nijedan nije dosao na predavanje.

A je li bio ko drugi? upitam . . . Govore. da je bio pun Jockey Club, ali nijesu za inat htjeli doci nasi, sto su ih pred svijetom i ponizili s nazivom exploradores Croatas. Tako je eto svijestan nas narod u Argentini! Mi smo ovdje barem pametniji, jer i ako se ne zovemo svi Hrvati, znamo i ponosimo se svi da smo Slaveni.

Navedeni primjeri, kao i oni obrađeni u pitanju o slavenstvu i navođenju narodnosti jasno dočaravaju problem označavanja iseljenikova identiteta uslijed politike Austro-Ugarske Monarhije vođene na području njihove stare domovine, a koja je na njih također utjecala.

Prepirke između dvojice urednika

Neznatni okršaj između dvojice urednika glasila iz južne Amerike obilježio je sedmi broj lista *Male novine*. Riječ je o Petru Gašiću, uredniku glasila *Male novine* i Ivanu Krstuloviću, uredniku lista *Sloboda*¹⁰⁹. U sedmom broju svoga glasila, u uvodnom članku naslovljenom „Odgovor Slobodi“, Gašić se osvrnuo na negativne komentare koje je urednik Slobode napisao o glasilu *Male novine*:

Tugje su nas novine pozdravile i tugji ljudi potpomogli a jedino nas »Sloboda« crni te obecaje da ce crniti i dalje.

To nas bas ne smeta i malo nam je do toga stalo jer je perfidno pisanje »Slobode« lako raskrinkati.

»Sloboda« nam pise u grijeh da list izdajemo za svoj trbuh. Ne cemo se tomu protiviti, vec cemo samo upitati: Za ciji trbuh radi nje urednik? Cemu se onda na nas ljuti? Zasto smo dosli u Ameriku?

¹⁰⁹ U Nacionalnoj i Sveučilišnoj knjižnici u čitaonici periodike pod signaturom 85.911 dostupan je devedeseti broj lista *Sloboda*, tiskan 29. siječnja 1905. godine u gradu Antofagasta (Čile). Taj je broj ujedno jedini dostupni broj toga glasila u NSK.

Smatra da uredništvo lista *Sloboda* želi imati kontrolu i jedinstveno pravo tiskanja toga jednoga glasila u južnoj Americi te da zapravo nitko drugi na to nema pravo:

Neka »Sloboda« bolje promislja ova pitanja pa će naci sebi odgovor. Kao da je radnja samo monopol »Slobode«, reklo bi se po njenom pisanju. Nu srecom »Male Novine« nijesu list plasilo kako je urednik »Slobode« u strahu umislio. Ako on dakle, bez straha, poviri opet u program »Malih Novina«, vidjet će, da je list isključivo za koloniju u Magallanskom teritoriju dakle da je samo predjelni list.

Naglašava se, kako je u članku navedeno, preporodni karakter lista *Sloboda* za koji uredništvo misli da samo oni imaju pravo na njega, dok je uloga glasila *Male novine* izvještavanje o događajima u domovini. Stoga se, kako naglašavaju u tom članku, *Male novine* i *Sloboda* neće i ne mogu uspoređivati jer je riječ o dva različita tipa glasila:

Nije ni iz daleka na pameti »Malim novinama« graditi se tutorom svih nasih kolonista u južnoj Americi, niti im je svrha koga preporučivati, pa će samo nas narod u Magallanskom teritoriju izvješćivati o onomu što im se u domovini događa i od prigode do prigode zagovarati ljubav med jednokrvnom braćom.

Nije se dakle »Slobodi« bojati da će joj nas list oteti ulogu preporagjanja ili da će joj u tom praviti utakmicu. Ona neka slobodno preporučuje južnu Ameriku, a mi ćemo se jadni zbiti samo u ovaj studeni rep od svega svijeta i veseliti, ako nas »Sloboda« ne bude napastovala.

Prigovor lista *Sloboda* odnosio se i na lošu čitljivost glasila *Male novine*: *Istinit je prigovor, da se »Sloboda« daje citati i bez »naočala«, a »Male novine« trudno. Nu malo fratarskog smoka, pa će i one dobiti roge. U ostalom je i susaste »Sloboda« razumjela i za »llapu« se pristravila – od jagnjeta.* –¹¹⁰.

Na kraju toga članka naznačili su: *P. S. Kao prilog 12. broju »Slobode« od 9 travnja 1905, primili smo uz Adresu i sliku njena urednika á lápiz. Htjeli smo je reproducirati, nu posto je nas aparat de quarant otto, pomrljala se i trebalo je baciti*¹¹¹.

Zadnji je tekst sedmoga broja lista *Male novine* također posvećen listu *Sloboda*, odnosno uredniku Ivanu Krstuloviću. Riječ je o otvorenom pismu uredniku *Slobode* koji potpisuje *P. Gasic, Punta Arenas, 27-IV.1904*. Gašić poručuje gosp. Krstuloviću: *Mi se ljubimo, a toboci nek se grisú, to je Vasa deviza, upravljena mi u listu od 6. studenoga prošle godine, koja Vas najbolje karakterizira*¹¹².

¹¹⁰ To bi na standardnom jeziku glasilo: Istinit je prigovor, da se *Sloboda* može čitati i bez naočala, a *Male novine* teško. No uz malo fratarske hrane (frazem u značenju: dobre masne hrane), pa će i one dobiti rogove (frazem u značenju: unaprijediti svoju kvalitetu). Uostalom *Sloboda* je u potpunosti to shvatila te se pripremila s darom/dodatkom – od janjeta (frazem u značenju: dobro se pripremila).

¹¹¹ To bi na standardnom jeziku glasilo: P. S. Kao prilog 12. broja *Slobode* od 9 travnja 1905., primili smo uz adresu i nacrtanu sliku njena urednika. Htjeli smo je reproducirati, ali budući da je naš aparat u neredu, isprljala se i trebalo ju je baciti.

¹¹² To bi na standardnom jeziku glasilo: Mi se volimo, a drugi neka se svađaju, to je vaše geslo, poručeno mi u listu tiskanom 6. studenoga prošle godine, koje Vas najbolje karakterizira.

Gašić je u Punta Arenasu radio kao agent lista *Sloboda*, tj. prikupljao je pretplate i slao ih uredniku. Nakon kritika koje je pročitao u *Slobodi* o svom listu odlučio je s tim poslom prestati:

Prma njoj Vam saljem \$ 72 dolara novca, sto sam utjerao od duznika »Slobode« za Vas. Ostali dug, rad Vaseg ponasanja prama meni, ne cu utjeravati, niti sam voljan utjerati pretplatu od \$ 240 dolara prama Vasem ocekivanju i racunu.

Odricem se agenture Vaseg lista.

Također, u tom članku saznajemo da je posao agenta glasila *Male novine* obavljao upravo Krstulović. Poručuje mu ako je i koju pretplatu za njegov list prikupio, neka slobodno ostavi sebi: *Ako ste pak sto utjerali, kao pretplatu za »Male Novine«, ostavite sebi, da postavite temelj trecoj kuci, posto imate jednu manju, u koju je smjestena Hrvatska skola, a drugu ste sagradili u sijecnju sa deset lokala u vrijednosti od \$ 25.000 dolara, kako mi se hvalite u listu od 12. – I. ove godine.* Potom naglašava da sumnja u njegovu priču o trošenju novca na tiskanje lista *Sloboda*: *(Ne prosipajte tako novce, sto ste od kuce donijeli i ne trosite na »Slobodu« godisnje \$ 4.000 dolara – kako se tuzite).* Uz to što ističe Krstulovićevu financijsku pozadinu, smatra važnim navesti taj mali dug od pretplata koji mu Gašić treba poslati: *Gotovo da me ne omrciste za \$ 72 dolara, dok Vi u tri godine, uz brojnu obitelj, posjedujete toliku glavnicu. Bilo Vam blagoslovljeno, samo se mene manite!* S obzirom na to da je Gašića kritizirao zbog nepoštivanja agentskoga posla, tim otvorenim pismom Krstuloviću, Gašić poručuje da urednik *Slobode* treba izvršiti svoje zadaće, osobito zbog toga što je prikupio novac: *Kao dosadasnji agenat, treba da Vam javim, da ovdje cekaju »Spomen-dar« za koji ste od nazad vremena utjerali po \$ 10 dolara; tako isto, da se neki tuze, sto im pitate pretplatu vec placenu, a neki, sto pitate da plate list, koji su oni od nazad 2 godine odbili.* Na kraju izriče žal što je u svom listu *Male novine* morao pisati o toj temi: *Dok Vam ovo javljam, zalim, da sam ovakovim prljavstinam morao napuniti moj list.*

Prikaz ove prepirke dvaju urednika listova *Sloboda* i *Male novine* ujedno odražava stanje tadašnje čileanske iseljeničke medijske scene. Razmirice, međusobne kritike i zlonamjerni komentari urednika i uredništava različitih hrvatskih iseljeničkih novina ispunjavali su novinske stupce, pri čemu se nerijetko gubila iz vida temeljna svrha glasila, a u prvi plan dolazili su osobni interesi i međusobni sukobi. Navedeno će se osobito razmatrati u analizi Gašićeva posljednjega glasila *Dom*.

O Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* prema izvještajima iz lista *Male novine*

U prvom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika* donosi se kratka obavijest „Sa Silvestrova plesa“ u kojoj se čitatelja informira o prikupljenom novcu na tom plesu koji je organizirala hrvatska kolonija te je novac podjednako podijeljen dvama hrvatskim društvima, Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* i Hrvatskom vatrogasnom društvu. Potom u istom tom broju, u istoj rubrici, u vijesti naslovljenoj „DRUSTVA NASE KOLONIJE – Uprave za svecanu godinu 1905“, donose predstavnike uprava svih tadašnjih društava (Hrvatsko dobrotvorno društvo, Austrijsko uzajamno potporno društvo, Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo i Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*). U toj obavijesti saznaje se da je Andrija Juricic bio predsjednik *Tomislava*, J. S. Paravic potpredsjednik, Petar Gašić tajnik i Juraj Jordan blagajnik.

Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* svojim je izvedbama uveličalo mnoge bitne događaje za hrvatsku koloniju u Punta Arenasu. Primjerice blagoslov novoga hrvatskoga barjaka Hrvatskoga dobrotvornog društva o kojem se pisalo u devetom broju glasila *Male novine*, u članku naslovljenom „HRVATSKO SLAVLIE“:

U svoju pak zajednicku dvoranu, tik Hrvatskog dobrotvornog drustva, kupe se hrvatski vatrogasci, u svecanu ruhu takogjer, da kao pocasna straza otprate svoju milu trobojnicu do onoga bozjeg hrama, dok marni pak tamburasi Hrvatskog tamburaskog drustva Tomislav ugagjaju sitne zice svojih glazbala, da skladnim akordima uvelicaju najvece hrvatsko slavlje. Glavu im resi narodna crven-kapa, koja mnogim njenim dobrim poznanicima suzu na oko vabi, jer ih podsjeća nesta velika, slatka, sto sama suza i srce otkriti moze....

(...) po kom su tamburasi odsvirali prekrasnu Chilensku himnu, koja je bila od svih nazocnih stojecke slusana.

(...) Po ovom govoru bi odsvirana Hrvatska himna, koja bi saslusana kao i Chilenska.

Ili primjerice na banketu, gozbenom slavlju organiziranom u čast baruna von Eisensteina¹¹³ o kojem se pisalo u rubrici *Kronika*, u desetom broju lista *Male novine*: *Preko banqueta, koji je sjajno ispao, udarao je zbor Hrvatskog tamburaskog drustva «Tomislav»*. U toj istoj rubrici toga broja glasila *Male novine* također se izvještava o dijeljenju nagrada vatrogascima

¹¹³ U sedmom broju glasila *Male novine* donose vijest o navedenom barunu. Prema novinama *Zig Zag* navode da je austrijski Feldmarschalla gosp. Barun von Eisensteina visoka vojna ličnost Austrije i Europe. Barun je preko Paname došao na američko tlo te obišao republiku Peru, a potom je *pohodio naš salitrerni kraj te ga pomno proučio*. Također navode da je barun posvećen proučavanju prirodnih znanosti i da je član raznih društava i Akademija koje njegovim otkrićima u geografiji, biologiji i zoologiji posvećuju osobitu pažnju. Puno barunovo ime je Richard Freiherr von und zu Eisenstein. Po povratku s putovanja, 1906. godine, u Beču, na njemačkom jeziku, objavio je knjigu *Reise nach Panama, Peru, Chile mit Feuerland, Argentinien, Paraguay, Uruguay und Brasilien. Tagebuch mit Erörterungen, um zu überseeischen Reisen und Unternehmungen anzuregen* (Naslov knjige u hrvatskom prijevodu glasi: *Putovanje u Panamu, Peru, Čile (uključujući Ognjenu zemlju), Argentinu, Paragvaj, Urugvaj i Brazil. Dnevnik s raspravama koje će inspirirati na putovanja i avanture u inozemstvu*).

organiziranom u gradskom kazalištu, *Teatro municipal*¹¹⁴: *Krasno pozoriste bilo je dupkom puno. Veselje je uvelicavala Municipalna glazba, Estudiantina «Jente Alegre»*¹¹⁵ i Hrvatski tamburaski zbor društva «Tomislav», te jos nekoliko profesora na glasoviru i violini, pa i Njemacko pjevacko drustvo. U jedanaestom broju lista *Male novine*, također u rubrici *Kronika*, izvještava se da je u *Teatro municipal* organizirana zabava povodom dolaska novih strojeva iz Zagreba napravljenih za Hrvatsko vatrogasno društvo: *Kazaliste je bilo dobro posjeceno, neka je grad pod snijegom. Izmed pojedinih scena svirao je tamburaski zbor «Tomislav»*. U dvadeset petom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika* donosi se vijest naslovljena „Nagrade“, u kojoj se informira čitatelje da su se u municipalnom teatru dijelile nagrade učenicima pučkih škola za dobro učenje i uzorno vladanje: *Sto djecinih roditelja, sto znatizeljna opcinstva — pozoriste je bilo tako puno, da si bacio saku prosa, ne bi palo na zemlju. Glazba je odsvirala samo narodnu himnu i po tom se odalecila, a Hrvatski tamburaski zbor drustva «Tomislav» bio je odregjen da uvelica svecanost*.

U glasilu *Male novine* izvještavalo se o pozivima na događaje koje organizira ili na kojima tamburaško društvo sudjeluje. Primjerice, u dvanaestom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u kratkoj vijesti naslovljenoj „Proslava godisnjice“, poziva se ugledne građane na proslavu godišnjice osnutka Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*: *U tu ce svrhu prirediti ples u salonu drustva Cosmopolita. Pozvati su na ples svi nasi ugledniji gragjani, pripadali ili ne tamburaskom drustvu. Nije sumnjati, da ce zabava sjajno ispasti*. U istoj toj rubrici toga broja prenosi se vijest naslovljena „Poziv“ kojoj je svrha pozvati članove tamburaškoga društva na plaćanje naknade za sudjelovanje u spomenutom plesu: *Tamburasi Hrvatskog drustva »Tomislav« javljaju ovim svim druzinarima, da mogu prisustvovati plesu, ako uplate ustanovljenu svotu od 6 dolara, sto mogu opraviti dan prije u tamburaskoj skoli ili u casu, kad stupe u plesnu dvoranu. Oni pak koji nisu clanovi drustva, primit ce pozivnicu koju ce morati izruciti, kad stupe u plesnu dvoranu*.

Osim navedenoga, kada je riječ o *Tomislavu*, izvještavalo se o sjednicama društva i donosili su se pozivi na te sjednice. U sedmom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, poziva se

¹¹⁴ Kazalište je izgrađeno 1899. godine. Zgrada je projektirana po uzoru na *Teatro Colón* u Buenos Airesu, a naručio ju je njezin vlasnik José Menéndez, važan pionir stočarstva u Magallanesu. Naime, bio je poznat kao kralj Patagonije zbog uzgoja ovaca i vlasništva nad velikom flotom parobroda. Godine 1905. obitelj Menéndez darovala je zgradu općini, čime je ona postala gradsko kazalište Punta Arenasa. Pedesetih godina 20. stoljeća, zbog opadanja tradicionalnih kazališnih izvedbi te ujedno jačanja filmske umjetnosti, uklonjene su lože kako bi se prostor prenamijenio u kino. Međutim, s vremenom se ta funkcija izgubila. Kazalište je 2012. godine obnovljeno (Rojas Goldsack 2014: 97–99).

¹¹⁵ Na hrvatskom jeziku to bi bilo Zbor *Sretni ljudi*.

članove na sjednicu koja se održava 30. travnja 1905., tj. na taj dan kada je tiskan sedmi broj glasila *Male novine*:

Po nalogu gosp. Predsjednika pozivljem gg. članove na sjednicu danas na 1 sat po podne. Poslovni red:

Rasprava o vaznom predmetu

Preporuča se gg. članovima, da pristupe točno u jedan sat, posto na 2 sata treba da drži sjednicu Hrvatsko dobrotvorno društvo.

TAJNIK.

U dvadesetom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, također se pozivaju članovi društva na sjednicu tamburaškoga društva: *U dođucu ce se nedjelju drzati sjednica Hrv. tamburaskog drustva «Tomislav»*; *preporuča se, da bi se sakupilo sto je moguće više članova, jer ce se raspravljati o veoma vaznom predmetu*. U prijašnjem su se broju, u članku naslovljenom „Cudan lov“, osvrnuli na ponašanje pojedinih rodoljuba, koji zapravo nisu dostojni tako se nazivati, jer napuštaju društva u koloniji i potom iz prikrajka loše govore o njima te nagovaraju druge članove da također istupe. Naglašava se da su neslaganja u svakom društvu ili organizaciji normalna te da se problemi trebaju rješavati časno. Zato u dvadesetom broju glasila *Male novine* ohrabruju članove da dođu na sjednicu: *Nek se niko ne obzire na rijeci «cudnih lovaca», pa neka pristupi, da se na vlastite usi osvjedoci o napretku zbora. Samo se po sebi pak razumije, da taj dan imaju biti svi tamburasi u drustvenoj dvorani*. U sljedećem, dvadeset prvom broju toga glasila, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Hrvatsko Tamburasko Društvo «Tomislav»“ poziva se na sjednicu koja će se održati 20. kolovoza 1905., odnosno na datum kada je tiskan 21. broj lista *Male novine*: *Na 2 sata po podne ce se drzati sjednica tamburaskog drustva. Posto se ima raspravljati o financijalnom stanju istog, mole se članovi, da pristupe u sto vecem broju, a tamburasi s glazbalom*.

U devetnaestom broju glasila *Male novine* tiskan je članak naslovljen „Cudan lov“ u kojem napominju da: *treba na vrijeme upozoriti na neke lovce, e bi ostavili nasu ogradu, a lovili ragje po svojoj*. Također naglašavaju da je svako društvo sastavljeno od ljudi različita karaktera: *Istina, ta drustva nijesu sastavljena od svetaca, vec od ljudi razne dobe, stalisa i temperamenta, meju kojim je lako da dogje do kakove opreke*. Kada pojedinac poželi istupiti iz nekoga društva, to može napraviti na sljedeći način: *Neki, da su mirni, odstupe po tom i od drustva i, kao ljudi dostojni toga imena, posalju svoje kratko pisamce Upravi, u kom ispricaju odstup, kako bolje znadu i umiju uz zelju, da drustvo i nadalje sretno uspijeva*. Međutim, namjera je članka upozoriti na drugu vrstu ljudi, na one kojima izlazak iz nekoga društva nije dovoljan nego tom društvu žele dodatno napakostiti:

Ali ima i druge vrste ljudi. Neki se, na priliku, uvrijede «za surke babe Jurke». Umisle, da je povrijeđeno njihovo dostojanstvo, da je puno pretrpila njihova cast, pa ti s nekakvim prezirom ostave društvo, i osim pobiraca mjesečnine, niko i ne zna za taj korak. Tada, iz busije, znaju oni pricati svega o društvu, o članu A. B. i C, «prijateljski» nagovarati, znance, da istupe iz društva prvo nego propade, da im, tobože, kasnije ne bude sramota veća i t. d., kako bolje znadu i umiju. Član, koji ne misli o zlu, već o svom poslu, promisljavajući, što mu je «član», koga možda i cijeni, rekao— izgubi volju, pa, nakon malo, okrene i on društvu leđa. Ovaj, u istinu, nije kriv, jer je samo grdno nasamaren.

Takvi ljudi, čudni lovci, kako ih u tom članku nazivaju, zaslužuju samo prezir i sažaljenje: *Nu ne bi bili dostojni ni sažaljenja, kad to ne bi bila nasa braca nebraca i kad se ne bi gradili nekim velikim rodoljubima, pace i— perjanicama!* Takvi su se „lovci“, upozorava se, pojavili oko tamburaškoga društva: *Opisanim se sportom bave neki po ogradi ovdješnjeg tamburaskog društva, koje je do sada toliko puta pred strancima prođicilo nasu koloniju. Nasa je, dakle, dužnost upozoriti članove, da ne upadu u mrežu kojekakva lovca.* Međutim, čudni lovci uznemirili su tamburaše, no naglašava se da će zbor opstati: *Zborovogja, tambure, tamburasi su tu, pa se nije bojati propasti; ako se zbor i ne prosiri, dostatan je, kolik je sada.*

U posljednjem očuvanom broju, trideset osmom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, donosi se kritika tamburaša. Kritici je namjera ohrabriti tamburaše, odnosno potaknuti ih na što odgovornije djelovanje prema Hrvatskom tamburaškom društvu. Prije vijesti o tamburašima, izvještava se o *besposlici*, zapravo svojevrsnom štrajku kovača i mehaničara koji zahtijevaju veću plaću. Ta se vijest povezuje sa sljedećom vijesti naslovljenom „Izmed tamburasa“ u kojoj se navodi: *Regbi da su se i tamburasi dali u besposlicu. Vježbe se ne cine ima nekoliko dana. Nu, fala Bogu, ovi ne traze, da se povisi, već da se snizi.* Tamburašima toga društva navode ne treba ni zborovođa, ni upraviteljstvo: *Njima, kazu, ne treba zborovogje, oni ce to sami biti za zebe. Ne treba im ni upraviteljstva, te ce casti oni med sobom podijeliti, ta sto bi im drugi zapovijedao!* Izražava se žal za mogućim gašenjem tamburice koja je na ponos hrvatskoj zajednici u Punta Arenasu. Osvrnuli su se na nesložnost i svadljiv karakter hrvatskih iseljenika te ih pozvali da još jednom preispitaju svoje postupke: *I tako ce eto tambura zamuknuti nakon godine i po dana, sto je veselila gragjanstvo, a nasoj koloniji bila na diku. Kakvi smo mi, dobro da je i ovoliko složno trajalo. U pamet momci!*

Izveštaji o Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* u Gašićevu prvom glasilu *Male novine* informativnoga su karaktera, pozitivnog i pohvalnog. Naime pozitivno se komentira rodoljubno djelovanje toga društva. Izuzetak je posljednji navedeni izvještaj objavljen u 38. broju toga prvoga Gašićevog glasila, u kojem se navodi nesloga koja je zavlada u tom tamburaškom društvu. Budući da ostali brojevi druge godine izlaženja glasila *Male novine* nisu očuvani, nije moguće utvrditi je li se pisalo o eventualnim drugim nesuglasticama u *Tomislavu*. Međutim, valja istaknuti da su glasila koja su izlazila u hrvatskoj koloniji u Punta Arenasu

važno vrelo za detaljnije istraživanje Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*. O krizama, razmiricama i nesuglasicama u Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* izvještavat će se i u Gašićevu posljednjem glasilu *Dom*.

Hrvatsko dobrotvorno društvo – blagoslov hrvatskoga barjaka kojem je posvećeno i svečano izdanje glasila *Male novine*

Za hrvatsku zajednicu smještenu daleko od stare domovine, na samom jugu Čilea, u Punta Arenasu, društveni život i djelovanje Hrvatskoga dobrotvornog društva imali su osobito snažno značenje. Jedno događanje obilježilo je 1905. godinu, godinu u kojoj se tiska i glasilo *Male novine* i koje o tom događaju s osobitim zanimanjem izvještava, a to je blagoslov novoga barjaka. Upravo takav događaj važan je za jačanje zajedništva i nacionalnoga identiteta i povezanosti hrvatskih iseljenika, unatoč velikoj zemljopisnoj udaljenosti od domovine. U glasilu *Male novine* stoga se prenose pozivi na sjednice kojima je cilj organizacija događaja posvete barjaka, prijedlozi kako taj događaj treba organizirati i koga pozvati te o samom događaju.

U drugom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Blagoslov hrvatskog barjaka“ obavještava se čitatelje da Hrvatsko dobrotvorno društvo saziva sjednicu 29. ožujka 1905. godine da bi se odlučilo *kad se i kojim načinom ima obaviti posveta zastave istoga društva*. Potom se u sljedećem, trećem broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „ODGOGJENA SKUPSTINA“ navodi da je glavna skupština Hrvatskoga dobrotvornog društva odgođena jer se nije okupio dovoljan broj članova, odnosno nije bila nazočna natpolovična većina članova društva: *Po pravilima istog društva, glavna se skupština može tek održati, kad je nazočna natpolovična većina članova*. Društvo je imalo 250 članova u to vrijeme pa je zadovoljavajući broj koji Pravilnik propisuje bilo teško skupiti: *Kako ih društvo broji oko 250, jasno je, da se skupština nije mogla održati u naznačeni dan, buduć je apsolutno nemoguće, da se sakupi broj, što zahtijeva pravilnik, postoje u ljetno doba odsutno iz sjedista društvenog više od polovine družinara*.

Stoga će se, najavljuju, sjednica održati na dan kada iz tiska izlazi taj broj glasila *Male novine*, 2. travnja 1905. godine. Osim toga, ističu da je važno odlučiti datum što prije, a ne čekati zimu koja u Punta Arenasu obiluje kišom i snijegom, pa pozivaju što veći broj članova da se sjednici odazovu:

Mislimo, da je veoma pametno uzeta ova mjera (tim više, što je društveni pravilnik dopusta) jer se za blagoslov ne može čekati zima, kad ovdje padaju kise i snjegovi, a za dogodisnje ljeto bilo bi daleko odgoditi, posvetu. Da bi se pak odgodila, stalno je da bi se dogodila ista pjesma, posto će se i dođuće ljeta, kao obično, nasi ljudi razici za radnjom, da izbiju koju paru za zimmicu.

Svečano izdanje osmoga broja glasila *Male novine*, koje je u takvom ukrašenom ruhu izašlo povodom blagoslova barjaka Hrvatskoga dobrotvornog društva, tiskano je 7. svibnja 1905. godine. Cijela prva stranica lista posvećena je tom događaju. Na toj prvoj stranici nalazi se uvodni članak posvećen blagoslovu barjaka i pjesma Augusta Šenoe „Trojedini barjak nas“. Uvodni članak naslovljen je „BARJAK Hrvatskog Dobrotvornog Društva“ i donosi kratku povijest nastanka Hrvatskoga dobrotvornog društva. U tekstu je riječ i o blagoslovu novoga barjaka toga društva. O povijesti nastanka Hrvatskoga dobrotvornog društva, marljivim njihovim članovima i odluci o promjeni barjaka kazali su sljedeće:

Bilo je to godine 1900. na 10. prosinca mjeseca, kad trideset hrvatskih sokolova odlucilo cisto kazati svoje pravo ime ziteljima grada Punta Arenas, Chilenskoj republici i citavom novom svijetu.

Odluceno – ucinjeno.

Udarise temelje Hrvatskom dobrotvornom drustvu u Punta Arenas i razvise skromno hrvatsku zastavu.

Kroz kratko se vrijeme sakupilo pod njeno okrilje oko dvije stotine i sezdeset druzinara.

Ovi, kao svjesni clanovi i rodoljubi, poslije dvije godine drustvenog zivota—odlucise, na brzu ruku pripravljeni hrvatski barjak, spremiti u drustvenu riznicu, kao svetu uspomenu, a zamijeniti ga drugim novim, koga bi resio grb trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ovjencan sjajnom krunom slavnog kralja Zvonimira.

U nastavku toga članka opisuje se kako su rodoljubi Hrvatskoga dobrotvornog društva zatražili iz Zagreba zastavu koju su hrvatske žene, odnosno kako ih u tom članku nazivaju *Hrvatice vile* i *milokrvne Hrvatice*, s posebnom ljubavlju izvezle i poslale u Punta Arenas. Sljedeći paragraf pokazuje koliko su simboli, poput zastave, imali duboko emocionalno, ali i identitetsko značenje za hrvatske iseljenike, kojima je taj barjak poveznica sa starom, voljenom domovinom:

U tili cas poletio listak k bijelom Zagrebu:

»Zastavu nam navezite svilenu i zlatnu.«

Kad u Zagreb-gradu knjigu proucise, dozvase k sebi hrvatice vile i upelise im:

»Braca iz tugjine, iz daleke Amerike zeze zastavu svilenu i zlatnu.«

Milokrvne hrvatice sestre brzo poruku razumjele i hitro se na posao dale: Vezu one braci u tugjini svilenu zastavu, nek im je na diku ...

Zastava je bila poslana u hladni grad Punta Arenas, a o tom je časnom i veselom događaju pričao cijeli grad:

I zastava, pomno opremljena, stize k ovom studenom kraju.

Munjevitom brzinom o tom sretnom dozivljaju kola glas cijelim gradom Punta Arenas.

Celik-rodoljubi, članovi Hrvatskog dobrotvornog društva, kao da su izvan sebe od pusta veselja. Ostavljaju svoj rad i hrle prema društvenoj dvornici da se nauziju svoje miljenice.

Sto se bliže cilju približuju, to više im se više od radosti srce u grudima steže.

Nestalnom nogom kreću u dvoranu. Ugledav svoju miljenicu-diku, usne im se od ganuca vezu, ruka, radom izmorena, kao pokrenuta nekom tajnom silom, diže se sama k sesiru, da otkrije glavu pred svetim znakom mile domovine svoje.

Potom prikazuje promatrače, hrvatske rodoljube koji su se okupili kako bi vidjeli hrvatski barjak. Pritom je ta zastava prikazana kao simbol kolektivnoga pamćenja naroda, simbol koji budi sjećanja na slavnu, ali i tragičnu prošlost. Ujedno ta zastava predstavlja simbol kontinuiteta hrvatske države:

Pomni motrioci nijemo se gledaju, a po izrazaju njihova lica sudis, da su se prenijeli u ona drevna, drevna vremena...

Jednom lebdi pred očima slavni kralj Tomislav, opkoljen knezovima i narodom, gdje pod jedan barjak zakriljuje i jedini sve hrvatske zemlje. Drugi pak razmišlja o onoj nezaboravnoj dobi, kadno je njegovom domovinom vladao kralj Kresimir Veliki. Treci vidi papu Grgura VII., gdje se zuri i oprema poslanika Gebizona, da predade Zvonimiru stijen, mac, zežlo i krunu, i gdje se taj velicanstveni čin obavlja u solinskoj crkvi svetog Petra. Cetvrti se s nužno zadubao u vremena, kad je, lavski se borec, posljednji hrvatski kralj Petar Svacic podlegav sili i zaglavio na bojnopolju, branec prava domovine svoje i svoga barjaka.

Tko bi sve izbrojio, sto taj mili hrvatski barjak nije donio u pamet svojih vjernih sinova? (...).

Barjak, taj osobito snažan simbol identiteta i zajedništva, doživljavao se kao *sveti znak slobode: Kao probugjeni iz duboka, duga sna, pred tim svetim znakom slobode, obracaju pogled jedan k drugomu, pitajuc se ko u jedan glas: Kad cemo blagosloviti tu svetinju nasu, taj mili i slavni barjak nas, da se onda pred posvecenim zakunemo, da cemo za nj živjeti i jedino pod njegovim okriljem zazeti svoje oči?*

O organiziranosti hrvatske zajednice u Punta Arenasu svjedoči i sljedeći citat u kojem se opisuje svečana povorka hrvatske trobojnice, događaja kojem su prisustvovali brojni članovi hrvatske zajednice, vatrogasci i tamburaši, kao i uvaženi državni uglednici:

Uz mnozinu hrvatskog naroda jakog i krasnog spola; uz počasnu pratnju sokolova hrvatskih dobrovoljnih vatrogasaca; uz svirku «Municipalne glazbe», koja bila blagohotno ponugjena; uz milozvučni cilić hrvatske tamburice – posetat će holo danas hrvatska trobojnica prostranim ulicama grada Punta Arenas, slobodne države Chilenske, do onog svetog božjeg hrama gdje će je Njegov namjesnik, pred visokim svjedocima kao što su: Sr. D. Froilan González, ježe del Apostadero Naval y Gobernador interino; Mr. Jean Blanchard, francuski konsul; gosp. Josip Pasinović, c. k. Austro-Ugarski konsul i gosp. Ivan Sekul, predsjednik Hrvatskog dobrotvornog društva, uz nazočnost svih ostalih predsjednika potpornih društava i visokih zastupnika mjesnih vlasti – blagosloviti – posvetiti, da je svetu preda vjernim sinovima hrvatskog naroda u dalekom svijetu.

Barjaku su na kraju toga članka posvećeni sljedeći stihovi:

«Nek im staru vjeru krjepi,

«Nek za novom slavom hlepi!.

U istom tom osmom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijestima naslovljenim „Društvena sjednica“ i „Sjednica odbora“ izvještava se o događaju koji je prethodio blagoslovu barjaka, sjednici Hrvatskoga dobrotvornog društva. Na toj sjednici, održanoj 30. travnja 1905. godine, odlučeno je da se na svečanost blagoslova barjaka pozove Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* i Hrvatsko dobrovoljno vatrogasno društvo. Ujedno je odlučeno da se za barjak napravi ormar u koji će moći biti pohranjen te da se napravi popis svih onih koji su doprinijeli tome da se barjak može izvjesiti. Osim toga, odlučeno je da se napravi društveno groblje. Potom se izvještava da je Odbor za proslavu barjaka vijećao nekoliko puta te u konačnici dogovorio:

- a) – Da se danas okupe družinari u društvenoj prostoriji sa sto visim brojem članova svoje obitelji, odakle će tačno na 2 sata po podne krenuti s barjakom put parohijalne crkve, gdje će se obaviti crkvena ceremonija. Otolle da se ima cijela povorka zaputiti u društvo *Cosmopolita* gdje će društveni predsjednik držati prigodno slovo i gdje će se počastiti pozvanici. Za tim će se članovi razici i opet u večer na 9 sati sastati rad plesa u istoj dvorani;
- b) – Da na svečanost budu pozvana ova odlična gospoda: Gobernador, Junta de Alcaldes, predsjednici svih uzajamno potpornih društava i Austro-Ugarski konsulo Josip Pasinovich.

U istom tom broju, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Nekoliko podataka“, istaknuli su da je nova stečevina Hrvatskoga dobrotvornog društva barjak vrijedan 1200 dolara. Taj barjak, navode, izrađen je u Zagrebu u *Zavodu Milosrdnih sestrica pod paskom veleuc gosp Dr Frana Bucara i njegove plemenite supruge*¹¹⁶. Navode da je Hrvatsko dobrotvorno društvo u početku imalo samo trideset članova, a potom se do kraja 1900. godine, kada je i osnovano, taj broj povećao na osamdeset. Novčana imovina Društva iznosi oko 3500 dolara, uz dodatnu vrijednost od 500 dolara u zemljištu i približno 300 dolara u pokućstvu. Do tiskanja toga broja glasila *Male novine* Društvo je svojim članovima osiguralo 170 liječničkih pomoći i jedan pogreb.

U devetom broju glasila *Male novine*, u članku naslovljenom „HRVATSKO SLAVLIE“, opisuje se dan kada je blagoslovljen barjak, dan koji ostaje trajno zapamćen kao jedan od najvažnijih trenutaka za hrvatsku zajednicu u Punta Arenasu. Stoga naglašavaju:

Hrvatsko je dobrotvorno društvo na sedmog maja blagoslovilo svoj barjak. Tom je prilikom nas list izasao prvi put u svecanu ruhu.

¹¹⁶ Franjo Bučar (1866. – 1946.) bio je svestrani hrvatski sportski radnik, publicist i književni povjesničar, najpoznatiji kao utemeljitelj suvremenoga sportskog i sokolskog pokreta u Hrvatskoj. Ujedno je bio promicatelj međunarodnih kulturnih i društvenih veza. Njegov publicistički rad usmjeren je na različite teme: sport, higijena, turizam, iseljništvo, tiskarstvo i dr. (Bučar, Franjo. *Hrvatski biografski leksikon* (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/bucar-franjo> (pristupljeno 4. siječnja 2026.)).

Nekoje misli, što je pubudio u nama taj cin, naci ce nasi citaoci na uvodnom mjestu, a radi nasih u staroj domovini i radi vanskih citatelja samo cemo prosto opisati svecanost kako je tekla, neka bi saznali kakovi su im sinci, odnosno braca, u dalekoj tugjoj zemlji.

Prvo opisuju svečanu povorku: *Na sat poslijepodne poceli se kupiti druzinari u dvoranu Hrvatskog dobrotvornog drustva, u svecanu ruhu zaodjeveni, kaonoti sto imaju obaviti najsvetiji cin, blagosloviti svoj barjak.* Potom opisuju pripreme u svečanoj dvorani hrvatskih vatrogasaca, koji su bili počasna straža i tamburaša, koji su glazbom uveličali taj svečani događaj.

Opisuju početak toga, za hrvatsku zajednicu u Punta Arenasu, velikoga dana koji je započeo povorkom do crkve u pratnji gradske glazbe:

U nazocnim srce zaigralo, barjaktar se uozbiljio i pod crven-kapom ponosno podigao u vis miljenicu hrvatskog naroda. U tili se cas sastavi povorka sa Municipalnom glazbom na celu, koja bi poslata na pocast i uz ciju veselu svirku krenu citava pratnja k crkvi.

Ulicam, kud je povorka prolazila, nagnulo mnostvo gledaoca i crkvu u tili cas napunili kao sipak.

Monsinor Fagnano obavi sveti cin i tom prilikom izrece prigodno slovo, po kom tamburasi odsviraju hrvatsku himnu.

Nakon crkvenoga obreda povorka na čelu s barjakom zaputila se u svečanu dvoranu, a tamo su uvaženi gosti održali prigodne govore:

Pri sampanjcu drustveni presjednik gosp. Sekul, u biranoj kastilji, izrece kratki, ali jezgroviti prigodni govor; po kom su tamburasi odsvirali prekrasnu Chilensku himnu, koja je bila od svih nazocnih stojecke slusana.

Kao ocito tim ganut, visoki kum gosp. Gobernador D. Froilan Gonzales uze rijec. Kratkim, ali zanosnim rijecima pobudi u nazocnima custva odanosti prama Chilenskoj drzavi; pohvali nase kolonije u Chile; napomene ljubav kojom nas je Chile primilo i slobodu, koju pod njenom zastavom uzivamo; pa napije nasim kolonijam u opce, a napretku i razvitku hrvatskog drustva na pose.

(...) Gornjoj nazdravici zahvali kum gosp. Josip Pasinovic, Austro-Ugarski konsul i drustveni presjednik.

(...) Kad su se u zgodno vrijeme zastupnici stranih drustva i prestavnici vlasti odalecili, uze rijec drustveni tajnik gosp. Jordan. Govorio je toliko izkreno i od srca, da je dvoranom odlijegalo *Zivila Hrvatska*, ma bas ono pravo hrvatsko zivila!

Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* tom je prigodom odsviralo hrvatsku himnu, koja je slušana s jednakim poštovanjem kao i čileanska: *Po ovom govoru bi odsvirana Hrvatska himna, koja bi saslusana kao i Chilenska. Gornjoj nazdravici i zahvali kum gosp. Josip Pasinovic, Austro-Ugarski konsul i drustveni presjednik.* Svečanost su svojom glazbom naizmjenice uveličavali tamburaši Hrvatskoga tamburaškog društva i gradska glazba: *Izmed govora je korcertirala Municipalna glazba i tamburaski zbor naporede.* Naposljetku je povorka barjak dopratila do društvene dvorane *gdje bi postavljena na dolicno mjesto, da mirno ceka, kao sveta, na svog barjaktara, koji ce je do prigode — ko zna — zalosna ili vesela lica posetati puntarenskim ulicama.*

Iste te večeri organiziran je ples koji je trajao do dugo u noć:

Na 9 sati u večer otpoče ples, oduševljen, junacki, koji je trajao do kasna doba noci. Pocastio je plesnu dvoranu svojom prisutnosti, a u pratnji gosp. konsula Pasinovica, presvijetli gosp. Barun von Eisenstein, koji je iste večeri stigao ovdje, i o čem pisemo na doljenu mjestu. 7. maja, kad se svečanost slavila, ostat će duboko usadjen u srcu svakog puntarenskog Hrvata i svakog drugog brata Slavena.

U istom tom devetom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, donosi se vijest o barunu von Eisensteinu koji je na dan svečanosti blagoslova barjaka stigao u Punta Arenas pa *premda umoren od puta, mladenackim zanosom uputi veselom društvu u pohode*. Na svečanosti ga je društvu predstavio Austro-Ugarski konzul Pasinović: *Cim ga je pratioc gosp. konsul i predstavio društvu, zaori dvoranom gromki «Zivio»*. Barun je izrazio svoje oduševljenje što s hrvatskom zajednicom dijeli radost toga svečanog trenutka: (...) *oslovi gosp. barun von Eisenstein prisutne, izraziv svoju veliku radost, gdje ih nalazi u toliku broju in cosi buona condizione — kako on rece. Napose je pak htio da sa svakim izmijeni par rijeci o domovini, zavicaju, zanimanju i t. d.* U tom tekstu navode da je *isplesao polku tako mladenackom hitrinom, da nije nimalo zaostajao za nasim momcima, premda mu je 68 godina*. Na odlasku je poručio: *U oprosnom govoru pak preporucio je slogu i jedinstvo, jer da je u tomu snaga, i uz poklik «Zivili!» ostavio je dvoranu*.

U dvadesetom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Prekrasni ormar“, izvještava se čitatelje o tome da je ormar za barjak Hrvatskoga dobrotvornog društva netom postavljen u dvoranu toga društva. Napravio ga je gosp. Ivan Turina¹¹⁷ u svojoj radionici: *Divota ga je pogledati. Prispodablajuc radnju s cijenom, zakljuciti je, da je gosp. Ivan Turina B., u cijoj je radionici izragjen, mnogo vise pazio, da za drustvo napravi nesto dobra i krasna, nego na svoj dobitak. Evala mu!*

Nova oprema Hrvatskoga vatrogasnog društva u Punta Arenasu

U glasilu *Male novine* čitali su se i izvještaji o Hrvatskom vatrogasnom društvu u Punta Arenasu. Tako primjerice u devetom broju toga glasila piše da su vatrogasci sudjelovali u svečanosti organiziranoj u čast novoga hrvatskoga barjaka¹¹⁸ Hrvatskoga dobrotvornog društva: *U svoju pak zajednicku dvoranu, tik Hrvatskog dobrotvornog drustva, kupe se hrvatski vatrogasci, u svecanu ruhu takogjer, da kao pocasna straza otprate svoju milu trobojnicu do*

¹¹⁷ Ivan Turina hrvatski je iseljenik u Punta Arenasu. Drvodjelac je koji je imao vlastitu radionicu. Ujedno se bavio gradnjom kuća i različitim vrstom popravaka. Stalan je oglašivač glasila *Male novine*.

¹¹⁸ Više o toj temi u potpoglavlju o Hrvatskom dobrotvornom društvu i proslavi hrvatskoga barjaka.

onoga božjeg hrama (...). U dvadeset petom broju lista Male novine, saznaje se da su hrvatski vatrogasci sudjelovali i na obilježavanju čileanskoga dana neovisnosti, 18. rujna: Svečanom cinu podizanja barjaka bili su nazocni i vatrogasci sviju satnija. Četvrta hrvatska satnija osobito je mamila oko gledaoca svojom prekrasnom odorom i ponosnom momcadi od koje je slozena.

Najznačajniji događaj za hrvatske vatrogasce u Punta Arenasu, o kojem se pisalo u jedanaestom broju glasila *Male novine*, nabava je novih sprava. U tom broju tako donose vijest naslovljenu „Nove sprave“:

Jucer su vatrogasci 4. satnije držali vježbe sa novim spravama, sto su netom stigle iz Zagreba, a izragjene u radionici Vatrogasnih sprava R. A. Smekala. Osobita pozornost gledalaca bila je svracena na dvodjelne i trodjelne ljestve, kojim se tako lako može raditi, da vatrogasac ne osjeti napora. Svaki je vatrogasac odahnuo, jer mu više ne treba potezati dosadanju staru, tesku ljestvu, koja je valjda služila u raju zemaljskom majci Evi, kad se htjela dovinuti zabranjena voca. Krovnjace i uspinjace su izragjene tako, da potpuno odgovaraju svojoj svrsi. O kolima pak dovoljno je napomenuti, da im se svaki divi.

Te su sprave napravljene u hrvatskoj tvrtki, tj. Radionici vatrogasnih sprava R. A. Smekala. Tvrtka je utemeljena 1820. godine. Zagrebačka podružnica nalazila se u Frankopanskoj ulici. Reklamirala se kao prva „češko-moravska tkaonica lanenih i konopljenih cievina i radionica zajjimača“¹¹⁹.

Hrvatski vatrogasci u Čileu osobito su ponosni što nove sprave dolaze iz njihove stare domovine. Zavidljivi su što njihova mila, mala domovina ima tako sposobne tvrtke koje mogu napraviti kvalitetne proizvode:

U jednu rijec: sve je krasno, uredno i solidno izragjeno, kako to samo u Hrvatskoj može biti. Istaknuti nam je napose entuzijizam, kojim nasi vatrogasci izvrsavaju naloge i zapovijedi svojih staresina, kao i onaj narodni ponos, sto im je na licu odrazivao pri prvoj vježbi; oko vatrogasaca je opominjalo motrioca: divi se, gospodine, divi! To je doslo iz nase domovine, iz nase mile, malene Hrvatske.

¹¹⁹ Reklamni oglas R. A. Smekala tiskan je u listu *Tehnička smotra*, broj 11., 1904. godine kao Prilog „Vatrogasnoga viesnika“ za 1904. godinu.

Vicko Litrica Banic – svestrani hrvatski iseljenik

Vicko (Vinko/Vicente) Litrica Banic¹²⁰ ostavio je u hrvatskoj iseljeničkoj kulturi značajan trag svojim ručno pisanim listom *U pustinji (En el desierto)*¹²¹. Rodio se 1881. godine u Orašcu (kao i Gašić), malom mjestu pokraj Dubrovnika. Umro je u Punta Arenasu 1929. godine. Pokopan je na općinskom groblju u Punta Arenasu - *Cementerio Municipal de Punta Arenas*¹²². Zahvaljujući projektu Hrvatskoga doma u Punta Arenasu „Nadgrobnni spomenici s hrvatskim natpisima na grobljima u regiji Magallanes, Čile – *Lápidas con inscripciones croatas en cementerios de la Región de Magallanes, Chile*“¹²³, na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma nalaze se fotografije nadgrobnih spomenika hrvatskih iseljenika i Hrvatskoga pripomoćnoga društva u Punta Arenasu. Na fotografiji Vickova konačnoga počivališta jasno se vidi njegova fotografija, podatci o rođenju i smrti, te natpis „USPOMENA OD ZENE I DJECE“. U radu priložene fotografije preuzete su iz navedenoga projekta (prva) te od njegove obitelji (druga).

Litrica je bio istaknuti hrvatski rodoljub koji je pridonio čuvanju hrvatskoga jezika prevođenjem tekstova sa španjolskoga na hrvatski. Svoje prijevode objavljivao je u hrvatskim iseljeničkim listovima u Punta Arenasu. Usto je od iznimne važnosti za hrvatsku zajednicu bilo njegovo aktivno novinarsko djelovanje, tj. pokretanje i uređivanje vlastitoga lista koji nije bio u mogućnosti tiskati nego je raspačavao rukopisna izdanja. Litrica je bio i pjesnik¹²⁴. Njegove

¹²⁰ Taj hrvatski iseljenik u Antofagastu dolazi preko Trsta. Njegov je stariji brat Antonio prvi došao i naselio se u Punta Arenas te kada je čuo da je na brodu koji plovi u Čile jedan Litrica, odlučio ga je nagovoriti da se iskrci i ostane tu s njim. Zajedno su otišli na jug tražiti zlato, na otoke Lennox i Picton. Međutim, Vinko je teško podnosio hladne uvjete kakvi su tamo bili pa se vratio u Punta Arenas. Zaposlio se u pekari. „Učio je engleski jezik, Morseovu abecedu i računanje te se zaposlio kao telegrafist u Društvu za eksploataciju Ognjene zemlje. Postao je cijenjen među Englezima jer je znao jezik, a bio je i kvalitetan čovjek“ (Bezić Filipović; Goic, Goic 2018: 73). Vjenčao se s Katalinom Kunica 20. veljače 1913. godine, a jedan je kum bio upravo Petar Gašić (*Domovina*, br. 150., 6. ožujka 1913.). Zajedno su se preselili u Punta Delgadu, gradić na krajnjem jugu Čilea, gdje su dobili tri kćeri i sina. O rođenju prvoga djeteta, kćeri Anke, izvještava se u sto osamdeset devetom broju lista *Domovina* (tiskan 11. prosinca 1913.). Vicko je radio u Društvu za eksploataciju Ognjene zemlje kao telegrafist, jer je prije izučio Morseovu abecedu, računanje i engleski jezik (Bezić Filipović; Goic, Goic 2018: 73). Njegova ideja, ističe njegov unuk, bila je preseliti se s obitelji u Dubrovnik kako bi mu djeca mogla studirati u Europi, pa su svi govorili hrvatski jezik. Bio je nadaren za pisanje i crtanje te je tiskao list *U pustoši (En el Desierto)* 1911. godine, koje je rukom pisao na hrvatskom jeziku i slao u Punta Arenas. Njegovi rukopisi su prve publikacije na hrvatskom jeziku u Patagoniji koje ujedno imaju i umjetničku vrijednost zbog Litričina talenta za crtanje i ukrašavanje. Budući da taj list nije očuvan nema točnih podataka o brojevima niti o godini tiskanja.

¹²¹ O tome više u prethodnom, teorijskom dijelu rada, o hrvatskom iseljeničkom tisku u Čileu.

¹²² O tom groblju će se pisati kasnije, u potpoglavlju Groblje.

¹²³ To je projekt o kojem se više može saznati na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma u Punta Arenasu. Voditelj projekta bio je Marco Antonio Barticevic Sapunar. Projekt je financirao, kako je istaknuto na mrežnoj stranici Hrvatskoga kluba posvećenoj tom projektu, Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske (https://barticevic.com/nadgrobnni_spomenici_magalan_cile/ (pristupljeno 7. prosinca 2025.)).

¹²⁴ U sto četrdeset četvrtom broju lista *Novo doba*, koji je tiskan 23. lipnja 1911., objavljena je Vickova pjesma na hrvatskom jeziku povodom vjenčanja njegova prijatelja iz Orašca, Miha Gašića Lopizića (r. 28.09.1875.; Miho je brat od Petra Gašića) s Ninom Livačić Poklepović iz Milne na Braču. Na kraju pjesme, u potpisu, saznajemo da ju je napisao u luci Muniación nedaleko od Punta Delgade na samom ulazu u Magallanov prolaz. Nježnim

stihovima poželio je prijatelju sreću u braku, Božji blagoslov i poručio mu je da sa svojim potomcima razgovara hrvatskim jezikom koji je i on u djetinstvu od majke naučio, a hrvatstvo neka mu na ponos bude. Uz najljepše želje prijatelju za vjenčanje, posvetio mu je sljedeće stihove:

Gusle sam davno o klin obiesi,

Već prošlo vrijeme pjevanja

[mog;

Negda mi bile najbolja druga

Preko praznine od svieta tog

Samnom dielile radost i boli

Bijahu melem mojijeh ran...

Al sad ih skidam sa klina

[doli

Da ti čestitam tvoj žugjen

[dan

Ti se oženi! Sretno Van bilo!

Blagoslovio Vas veliki Bog!

— Cilj je čovjeka jednom u

[krilo

Naslonit glavu angjela svog.—

Svegj se u braku nadzire sreća.

Da nagješ i ti Bože ti daj!

Tek nas izkustvo na žalost sjeća!

Dajriedak i kratatna ze-

[mlji raj.

Mir braka, Vječni nek Vam po-

[dieli

Maslinai cmilj cvali Vam svud

U drugarici našo kroz život

Najboljeg ljeka za muku,

[trud.

Bi la ti oslon u sudbe vali

Utjeha u boli, prijane moj,

Borba za život kad te obali,

Nek ti sa čela otire žnoj.

A znadem da ćeš ko sin odani

Domaji svojoj, imajuć plod

Znat ga naučit iz mladih

[dani

Da ljubi očev mili mu rod.

Podadi sinu nauku svetu

Neka je pošten u svaki čin,

Nek se ne stidi kazati svietu

Daj 'majke, otca Hrvata sin.

Uči ga jezik hrvatski mili

S kojim je majka pjevala

[nam

Pokraj koljevke dok mali bili

I pjesmom slatkom zvala

[nam san.

Pa Domaja naša bit će Vam

[dužna

Bit de joj slagji nje udes

[krut;

Koja danas tlačena, tužna

Sapeta stoji u lanac ljut.

Na novo želim da svegj Vas

[prati

Blagoslov Božji, sreća i mir i da Viječni hoće Vam dati.

Vaših unuka viditi pir.

pjesme su se tiskale u hrvatskim iseljeničkim listovima u Punta Arenasu. Uvjeren da Hrvatsku školu u Punta Arenasu treba pomagati jer se samo tako može trajno osigurati nastava na hrvatskom jeziku, poslao je pismo listu *Domovina* (br. 229, tiskan 18. rujna 1914.): *Najsrdacnije pozdravljam inicijativu „Domovine“ za prikupljanje fonda za hrvatsku školu u Punta Arenas koju dobrobit i čast naroda zahtjeva da ju imamo u Punta Arenas. Rado obecajem potpomagati sa dvije pece mjesece, koje će placati u moje ime gosp. V. D. V.*

Slika 4. Vicko Litrica B. - Nadgrobni spomenici s hrvatskim natpisima na grobljima u regiji Magallanes, Čile.

Molba moja nek Bogu vine
Neka usliša pjesme mi glas
;Da ti je sretno hrvatski
[sine!

Od srca želi i nosi čast, Vaš prijatelj. Vinko Litrica. Municion, 28. Svibnja, 1911.

Slika 5. Grob Vicka Litrice Banica i Kataline Kunice Škrabo.

Zahvaljujući Vickovu unuku Guidu, u ovom radu je i druga slika Litričina groba. U pojašnjenju je naveo da, nakon što je postala udovica, njegova baka Catalina Kunica ponovno se udala za Miguela Kuzmanića Marušića, a jedna od Catalininih kćeri (Ana) udala se za Miguelova nećaka i dobili su kćer Heddy.

U kontekstu Gašićeva glasila *Male novine* Litrica se spominje kao suradnik. Naime, prevodio je pjesme koje su objavljivane u *Podlistku* tih novina. U osamnaestom broju lista *Male novine*, za rubriku *Podlistak*, preveo je pjesmu „Borilac“ na hrvatski jezik¹²⁵. U toj je pjesmi borilac

¹²⁵ Lica bl'jeda, pogleda goruca,
Prijetec, hola i vedra cela
Stupa u cirkus, da se ogleda,
hrabar borilac, gologa t'jela.

Zv'jer odmah za njim, uzasnom rikom
Na boriste skoci; svjetina ori . . .
Zavlada pak muk . . . borilac cecka,
Na ruci stitom, s njom da se bori.

Zapocne borba; a jedna rika,
Oreca, oda na udarac krut:
Lava je Afrike, ranjena to krik,

čovjek, a njegov je život borilište u kojem se sukobljava sa zvijeri koja ga napada. U devetnaestom broju lista *Male novine*, za rubriku *Podlistak*, preveo je na hrvatski jezik pjesmu „Nada“¹²⁶.

U dvadeset petom broju lista *Male novine*, slavljeničkom broju jer se izvještava o povijesti Čilea, odnosno o čileanskom danu nezavisnosti, objavljena je Litričina domoljubna pjesma „CHILENCIMA – 18. septembra“. Pjesma se sastoji od deset strofa i napisana je u izmjeničnoj rimi. Glavni je motiv sloboda, sloboda koju je država Čile ostvarila zahvaljujući svojim

Koj hrabrost otkriva i silnu ljut.

Toci se krv, bez prestanka, vruca,
Al'borba sl'jedi; toviše ljuti
Shvate se zivot i zivot . . . tesko
Disanje lava samo je cuti.

Najposlje borac popusti, pane . . .
A lav, pobjednik u krvnu boju,
Zubim ga shvati, po tlu poteze
I s otim тази ljutitost svoju.

Zivot je isto, imenom drugim,
Ovaka borba dosadna, krvna:
Sv'jet je boriste, borilac covjek,
Zv'jer, sto raskida, sudbina crna.
Preveo Vinko Litrica

¹²⁶ Također navode da je tu pjesmu napisao autor R. Gomzalez G. (vjerojatnije Gonzales, međutim o autoru nije pronađeno više informacija).

„Ah koliki ljudi, gledec sudbu svoju,
Samrti u krilo pasti ne bi rada,
Da, zivota toga u varljivu boju,
Ne hrabri ih vijekom ljubav i nada!“

Trpit' je zivit' istina, to boji!
Nu sudbini sa takvom covjek se rodi,
Ostavlja da tragom tabana svoji'
Curak krvavi putima, kud hodi.

—
I hodec, hodec trnje vijek moci,
(Koje siba lice i uda tijela)
Groznim suzama, sto vru mu iz oci,
I znojem krvavim potna mu cela.

—
Je li v'jek trpit'? Tamo iza mora
Uzburkana, nije li luka spasa?
Ne zove l'na odmor nebogog stvora
Ondje na pijesak, gdje s' ne talasa?

—
Ohrabri se, srce!.... 'U daljini tamo
Rudi takogjier, tmusa ce da pada;
Zivotna ta zraka puti te samo,
Zorica da duse zove se nada.
R. GOMZALEZ G.
Preveo Vinko Litrica.

junacima koji su se za nju izborili (što se ne smije zaboraviti) i sloboda za kojom njegova stara domovina teži (čemu se nada).

Pjesmu upućuje u prvoj strofi hrabrim borcima za slobodu koji su izbacili potlačeni narod, što se danas slavi i ne smije nikada zaboraviti:

Hrabri sinci Tihog oceana,
Sto sloboda u celo vas ljubi,
Velicajte ovog sretnog dana,
Na boriste kad trublja zatrubi.

Na boriste za slobodu milu,
Sjajnu sviezdru sto nebesim hoda,
Kad vam oci ulozise silu,
Da izbave potlacena roda.

Veliča slavne junak koji su obilježili čileansku povijest. Danas se njihovoj hrabrosti i smjelosti divi cijeli svijet jer su ustrajali u borbi za slobodu, za koju su vlastite živote htjeli dati:

Kad O'Higgins, Carrera, San Martin
Pod trobojnog pokupi ih st'jega;
«Svaki, koj zeli bit'- slobodan sin,
Neka hrli borit se za njega!»

Cío svijet moro im divit';
Borahu se kakono junaci,
Volec pasti, neg u robstvu zivit';
I u mracnog groba gnjiti raci.

Spominje i slavne bitke *Chacabuco, Maipú i Lima*¹²⁷ koje će zauvijek kazivat svojim sinovima: *Ovdje djedi borahu se za vas!* I sve dok postoji čileanski narod *U srcima cijelog narastaja* zauvijek će se čuvati slavna povijest i njezini velikani: *Utisnuto ostanut' ce ime*. Potom naglašava kako su spomenuti junaci svojim djelima zaslužili tu hvalu i slavu koju nisu tražili:

Jer ljubljahu rojenu si grudu,
Na braniku svegj bijahu prvi,

¹²⁷ Bitka kod Chacabuca (12. veljače 1817.) označila je povratak reorganizirane čileanske vojske iz Argentine pod vodstvom generala San Martína i generala O'Higginsa. Pobjedom nad španjolskom vojskom otvoren je put oslobođenju Čilea. Bitka kod Maipúa (5. travnja 1818.) bila je završni obračun sa španjolskim snagama. Tom pobjedom nezavisnost Čilea bila je trajno osigurana (Matulić Zorinov, 1923: 18–19).

Ne trazeci da slavljani budu,
Seahu dati zadnju kaplju krvi.

Veliča i kliče zato svom novom domu, svom drugom domu, slobodnom Čileu:

Danas klicem drugom domu mome:

Zivi Chile! zivi sretno...rasti!

Ne vidio da te drugi lome,

Svegj slobode uzivao slasti.

No, ne zaboravlja svoju staru domovinu. U zadnjoj strofi se na nju poziva te se pita kada će ona dočekati svoje sretno dane, baš kao što ih Čile uživa. U toj strofi Litrica izražava svoju osobnu čežnju za slobodom svoje stare domovine:

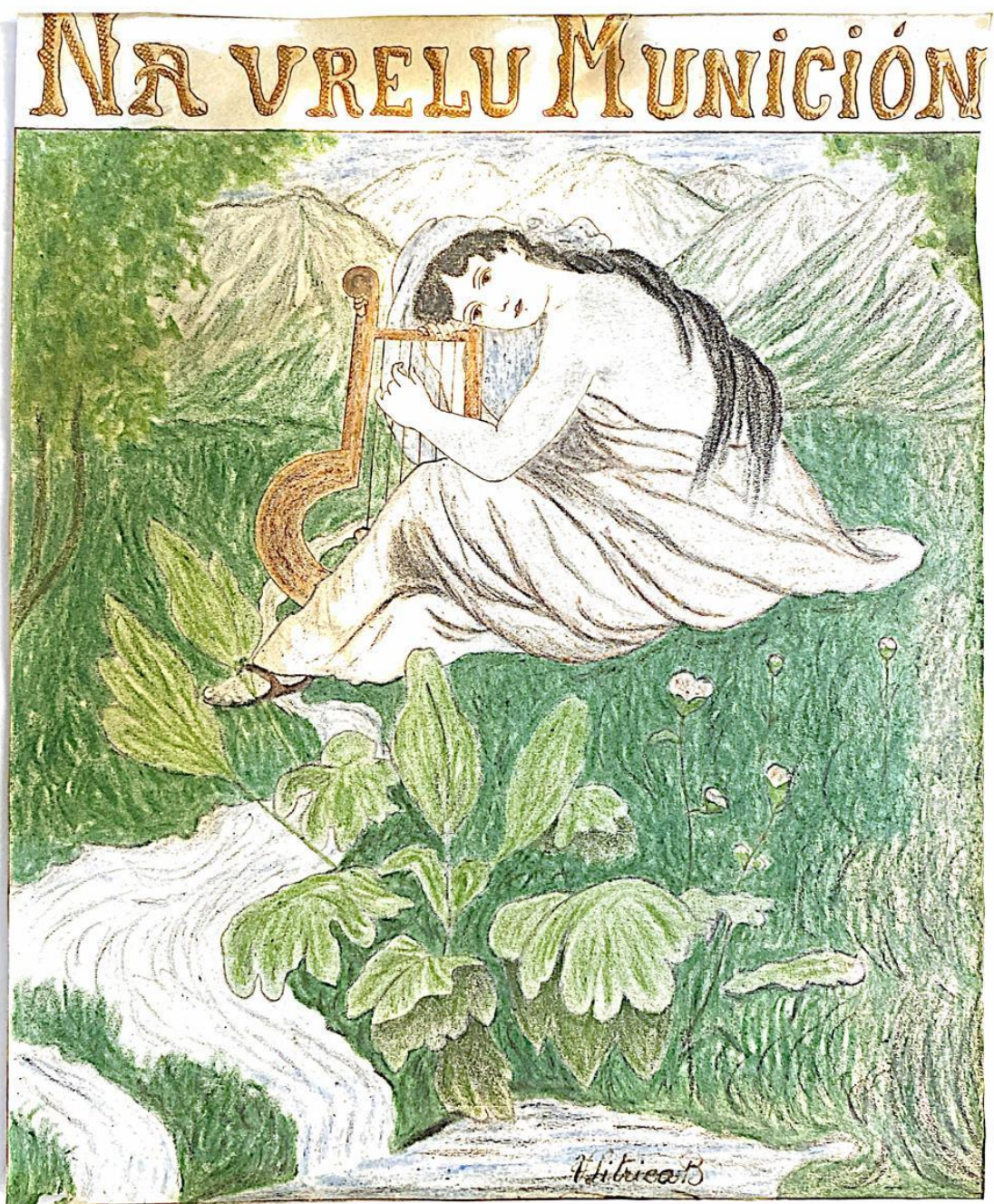
Ali kada ce moja domovina

Docekati tako sretna sata?

Kada ce joj rasprsat' se tmine,

Raskinuti lanci oko vrata?

Za njegov, danas nažalost nesačuvan, list u rukopisu *U pustinji* navodi se da je, uz to što je pisan rukom, bio i jako lijepo oslikan. Naime, Vicko se u slobodno vrijeme bavio i slikanjem. U njegovoj obiteljskoj kući danas se nalazi slika naslovljena „NA VRELU MUNICIÓN“ s njegovim potpisom.

Slika 6. Slika „Na vrelu Munición“ koju je naslikao Vicko Litrica B. (istaknuto u potpisu) – nalazi se u obiteljskom domu Litričina unuka.

Male novine danas

Male novine izlaze i danas. Zapravo, postoje dvije etape glasila *Male novine*. Prva se odnosi na razdoblje kada je glasilo uređivao Petar Gašić, a druga na razdoblje od 1986. kada su pokrenute pod pokroviteljstvom Hrvatskoga doma¹²⁸. Sama podjela na te dvije etape istaknuta je u suvremenim, novijim brojevima *Malih Novina*, pa tako i u 134. broju glasila *Male novine* na drugoj stranici glasila pod natuknicom *Fundación*, tj. utemeljitelj. Tako je na toj drugoj stranici toga broja (ali i ostalih novijih brojeva dostupnih na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma) istaknuto da je drugo razdoblje započelo 1986. godine s urednikom dr. Jorgeom Mihovilovićem Kovačićem. Od 1995. godine pa sve do svoje smrti 2026. *Male novine* uređivala je već spomenuta Margarita Carmen Mihovilović Perić.

Za razliku od razdoblja kada je glasilo *Male novine* uređivao Gašić, suvremena izdanja tiskaju se na španjolskom jeziku. Dostupna su na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma¹²⁹, od 115. broja tiskanog 2019. godine do 134. broja tiskanog 2025. godine. Upotreba hrvatskoga jezika u tim je izdanjima rijetka. Naslovi su napisani na španjolskom, a potom i na hrvatskom jeziku. Međutim, naslovi istaknuti u kazalu većinski su samo na španjolskom jeziku.

Glasilo *Male novine*, od Gašićeva uredničkoga razdoblja pa do razdoblja gospođe Mihovilović Perić, izvještava o događajima bitnim za hrvatsku zajednicu koja živi na samom jugu Čilea. Tako se od početka izlaženja toga glasila nalaze informacije o rođenima i o umrlima, ženidbene napovijedi i čestitke oženjenima, obavijesti hrvatskih društava koja djeluju na tom području, izvještaji sa sjednica tih društava i sl.

U razdoblju kada je Gašić uređivao glasilo *Male novine*, taj list imao je četiri stranice. Današnja izdanja glasila *Male novine*, koje uređuje gospođa Mihovilović Perić, opsežnija su, odnosno imaju veći broj stranica. Također, ta novija izdanja donose i fotografije istaknutih događaja ili pojedinaca magallanskoga kraja. U Gašićevo vrijeme fotografije su tiskane rijetko, prilikom iznimnih događaja kao što je proslava čileanskoga dana neovisnosti (što se detaljno navodi u analizi Gašićevih glasila).

¹²⁸ Da je riječ o pokroviteljstvu Hrvatskoga doma, navedeno je na drugoj stranici 134. broja glasila *Male novine: Publicación dependiente del Club Croata de Punta Arenas Hrvatski dom iz Punta Arenasa*.

¹²⁹ Na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma u Punta Arenasu mogu se pronaći novija izdanja glasila *Male novine*. Dostupno na: <https://clubcroatapuntaarenas.cl/revista-male-novine/>. (pristupljeno 2. prosinca 2025.)

Struktura novijih izdanja glasila *Male novine* analizirat će se na primjeru tri broja toga glasila koja su objavljena 2024. godine. Struktura svih novijih izdanja lista *Male novine*, dostupnih na mrežnim stranicama Hrvatskoga doma, slična je. Ovisno o godini i pojedinom izdanju izvještava se o istaknutim pojedincima, potomcima hrvatskih iseljenika i njihovim uspjesima, izvještava se o radu i organizaciji hrvatskih društava toga kraja, ali katkad i hrvatskim društvima iz drugih čileanskih gradova¹³⁰, donose se priče i informacije o Republici Hrvatskoj i slično.

U kontekstu druge etape izdavanja glasila *Male novine*, valja spomenuti Eni Buljubašić (2011) koja je u svom stručnom radu „*Male novine*: informativno glasilo Hrvatskoga doma u Punta Arenasu“¹³¹ nastojala prikazati strukturu i sadržaj današnjega glasila, pružiti prikaz sadržaja stalnih rubrika te se osvrnuti na lokalnu ulogu koju glasilo u društvu ima. Zaključno je, između ostaloga, navela:

Međutim, u aktivnosti oko časopisa rijetko su ili nikako uključeni mladi ljudi, u podrobnju analizu čega ne treba se ovdje ulaziti. Usporedbom s australskom zajednicom hrvatskih iseljenika, u kojoj se, prema Colic Peisker (2010), u društveni aktivizam uključuje sve više mladih ljudi, dolazi se do zaključka da je hrvatska zajednica u Magallanesu tromija i neaktivnija, potrebna mladenačke energije.

Baš kao što je to Gašić radio u svoje vrijeme kada je uređivao svoje glasilo *Male novine*, i u novijim izdanjima toga glasila, od 130. do 132. broja, izvještava se o rođenima, umrlima i o vjenčanjima. Također sva tri spomenuta novija izdanja sadrže rubrike *Dejaron huellas... – Ostavili su trag...¹³²*, *Semblanza – Životopis¹³³ istaknutih iseljenika*, *Proverbios en croata – Hrvatske Poslovice¹³⁴* i *Del recetario croata – Hrvatska kuharica¹³⁵*.

¹³⁰ Primjerice, u sto tridesetom i sto trideset prvom broju izvještava se o Hrvatskom domu iz Porvenira (Club Croata de Porvenir).

¹³¹ U radu se navodi podatak o tome da je prvi broj glasila *Male novine* izašao unutar prvotnoga glasila *Domovina* (Buljubašić 2011: 347). No, glasilo *Male novine* prvo su Gašićevo glasilo, potom pokreće list *Domovina*.

¹³² U toj rubrici pišu o Hrvatima koji su upisani u matične knjige Punta Arenasa od 1890. godine, o njihovim vjenčanjima i dr. Pritom navode: imena supružnika, mjesto rođenja, imena roditelja, dob sklapanja braka, zanimanje ili profesija, imena svjedoka i datum sklapanja braka. Oni označeni zvjezdicom (*) dio su bivše Jugoslavije, zajedno s Hrvatima (U izvornom tekstu: *Publicación de matrimonios croatas y descendientes, inscritos en el Registro Civil de Punta Arenas desde 1890. Figuran: nombres de contrayentes, pueblo natal, nombres de los padres, edad al casarse, actividad o profesión, nombres Testigos: fecha matrimonio. Los que llevan asterisco* forman parte de la ex Yugoslavia, junto a los croatas.*

¹³³ U sto tridesetom broju glasila *Male novine* donose životopis Carlota Rodolfa Turine Blažine (1909. – 1983.), potomka hrvatskih iseljenika, koji je bio značajan farmaceut u Punta Arenasu (njegov djed je bio jedan od osnivača Hrvatskoga doma); u sto trideset prvom broju pišu o Safiri Carolini Tobar Ivelich koja se školovala u Čileu uz rani interes za umjetnost, glazbu i povijest, a sudjelovala je i u istraživanjima regionalne povijesti; u sto trideset drugom broju predstavljaju Jorgea Jordana (Juraj Jordan, 1880. – 1949.), istaknutoga hrvatskoga doseljenika u Čile.

¹³⁴ Navedenu rubriku uređuje M. Mihovilović Perić, glavna urednica novina.

¹³⁵ Navedenu rubriku također uređuje Mihovilović Perić. U toj rubrici donosi različite recepte.

Osim navedenih tema vezanih za život i djelovanje hrvatskih iseljenika u Čileu, osobito onih u Punta Arenasu, gradu u kojem se glasilo *Male novine* čita, u tom glasilu donose se članci o hrvatskim gradovima, tradicijama i povijesti Hrvata i Hrvatske. Cilj je takvih članaka informiranje čitatelja o korijenima potomaka hrvatskih iseljenika te osvještavanje vlastitoga identiteta, odnosno identiteta koji baštine od svojih predaka. Ta se rubrika izvještavanja o staroj domovini, domovini njihovih predaka, u današnjem glasilu *Male novine* prilično razlikuje od izvještaja o njoj u Gašićevo vrijeme. Naime, kada je Gašić bio urednik glasila *Male novine* izvještavalo se najviše o tadašnjoj političkoj situaciji, dok danas nema takvih članaka. U novijim izdanjima glasila *Male novine* u člancima o Hrvatskoj namjera je upoznati čitatelja s Republikom Hrvatskom, njezinim gradovima, prirodnim ljepotama i tradicijama. Ta je razlika logična kada se ima na umu da su Gašićeve *Male novine* ponajprije bile namijenjene prvoj generaciji iseljenika koja je bila usko povezana sa svojom starom domovinom pa ih je zanimalo što se tamo događa. Današnji pak čitatelji vrlo malo znaju o Hrvatskoj pa ih članci u *Malim novinama* informiraju o hrvatskoj povijesti, kulturi, zemljopisu itd.

Bitno je naglasiti da sadašnja generacija intelektualaca hrvatskih korijena, prilikom pokretanja suvremenoga glasila nije slučajno izabrala ime glasila *Male novine*. Upravo taj naslov dobro pokazuje koliko je do danas u toj hrvatskoj iseljeničkoj zajednici cijenjen Petar Gašić, njegova baština i novinarski napori.

Domovina

List *Domovina*, tjednik je koji je izlazio svake nedjelje. Odgovorni urednik, kako je istaknuto u gornjem desnom kutu toga glasila, bio je Petar Gašić. Prvi broj izašao je 12. srpnja 1908. godine. Taj tjednik *Domovina*, koji je uređivao Gašić, tiskao se do 1910. godine.

Na drugoj stranici prvoga broja lista *Domovina* napisan je pozdrav na španjolskom jeziku naslovljen „*Nuestro saludo*“¹³⁶, a potom slijedi tekst, tj. pozdrav na hrvatskom jeziku naslovljen „*Domovina*“. U prvom pozdravu, kratkom tekstu napisanom na španjolskom jeziku istaknuto je da je taj list predstavnik slavenske skupine nastanjene u Magallanesu te da se list ne namjerava baviti borbama političke naravi niti bilo koje druge vrste, već se njegovo djelovanje ograničava na pružanje sunarodnjacima najvažnijih vijesti iz ljubljene domovine. Zaključno su uputili uvodni pozdrav kolegama iz lokalnih novina¹³⁷. U tekstu na hrvatskom jeziku prvo je istaknuto da je prošlo dvije godine otkako je glasilo *Male novine* prestalo izlaziti te da je *tim nasa naseobina stala dvije debele godine ocijepljena od svoje rogjene grude*. Istaknuto je da se uviđa potreba za postojanjem jednoga lista koji bi bio poveznica sa starom domovinom: *Da toj prijekojoj potrebi donekle doskocimo, da tu svezu nekako uspostavimo, odlucismo ponovno izdavati list, koji ce danas eto prvi put ugledati svjetlo, a pod slatkim imenom – Domovina*. Taj novi list ne donosi nikakav program, već samo nastoji ispuniti spomenutu svrhu, a to je poveznica s dalekom domovinom: *Ne kanimo obecanjima graditi kule po zraku, pa zato nista vanredna ne najavljam. Skromno, bez bucna programa, stupamo na javu, obecajuc samo, da cemo sve sile uloziti, da nasa novina odgovori nabraj svrsi*.

Godišnja cijena lista istaknuta je u gornjem lijevom kutu glasila *Domovina* te iznosi 8 \$. U rubrici *Kronika*, u tekstu „Poziv na pretplatu“, istaknuto je da je prvi broj novoga glasila *Domovina* poslan svim, listu poznatim, iseljenicima u Južnoj Americi te da oni koji ga ne vrate nazad pristaju na pretplatu¹³⁸. Navode cijenu za godišnju, odnosno polugodišnju pretplatu: *U gradu, sa donasanjem na kucu, godisnje \$ 8; za ostala mjesta u Chile \$ 8; za inozemstvo vise*

¹³⁶ U prijevodu na hrvatski jezik: „Naš pozdrav“.

¹³⁷ Tekst u izvornom obliku, na španjolskom jeziku, tiskan u prvom broju glasila *Domovina* glasi: *Domovina. – La Patria – aparece hoy en el campo periodístico en representación de la numerosa colectividad eslava del Territorio de Magallanes.*

No pretende entrar en luchas de caracter politico ni de otro jenero, limitándose su accion a dar los connacionales aquellas noticias mas sabientes de la amada patria,

A la vez procurará dar a conocer a esta gloriosa nacion a sus compatriotas de la patra lejana.

La primera palabra es de cordial saludo a sus colegas de la prensa local, el que hace estensivo a los de todo el pais.

¹³⁸ To je bila uobičajena praksa stvaranja čitateljske publike. O toj temi će biti riječi i u analizi Gašićeva glasila *Dom*.

postarski trosak. Za po godine surazmjerno. Također navode da se novac šalje administraciji lista *Domovina*, a dopisi i pisma šalju se uredniku toga lista. Taj je poziv na pretplatu tiskan u prva tri broja lista *Domovina*.

List *Domovina* pisan je na hrvatskom jeziku. Međutim, kao i prvi Gašićev list *Male novine*, tiskan je bez hrvatskih slova. U prvom broju toga lista, u rubrici *Kronika*, u tekstu „Hrvatska slova“ istaknuto je da će tiskara nabaviti slova ako hrvatska zajednica u Punta Arenasu pokaže interes za to glasilo te da će *vlasnik tiskare gosp. Petar Hrdalo, koji ne zali ni truda ni troska oko naseg poduzeca, a sto mu je, budi mimogred receno, na diku – dojducim parebrodom narediti potrebna hrvaska slova u Zagrebu. Do nas je, da list ne ostane dugo vremena kusav.*

Struktura lista *Domovina* i stalne rubrike

List *Domovina* tiskan je na četiri stranice. Tekstovi su raspoređeni u stupcima (na prvoj stranici dva stupca teksta, na drugoj stranici tri stupca, na trećoj stranici dva stupca i na četvrtoj stranici jedan stupac teksta). Na svakoj se stranici uz tekstove nalazi i oglasni prostor. U prvom broju lista *Domovina* izražena je vjera u podršku sunarodnjaka: *Ne dvojimo, da ce nas u tom pak radu nasi rodoljubi i unaprijed potpomagati, s istim entuzijazmom kao pri pocetku.* No, takvu formu nema 108. broj lista *Domovina*, tiskan 18. rujna 1910. godine. Riječ je o slavljeničkom broju. Naslovna stranica je ukrašena, istaknut je grb Republike Čile, naslov glasila otisnut je također u masnoj crvenoj boji. Taj je broj posvećen *Fiestas patrias*, odnosno proslavi čileanske neovisnosti.

Stalne rubrike lista *Domovina* su *Iz domovine*, *Brzjavke*, *Kronika*, *Razno* te *Podlistak*. U rubrici *Iz domovine* donose se vijesti iz stare domovine koje bi trebale biti zanimljive hrvatskim iseljenicima u Čileu kojima su i namijenjene. Te vijesti donose, kako i sami ističu, prema informacijama preuzetima iz listova iz domovine kao što je *Novi list* i dr. Prenose političke vijesti, ali i druge bitne gospodarske, financijske, društvene i kulturne vijesti, kao i crnu kroniku. U jedanaestom broju toga glasila piše se o neobičnom događaju iz Čenkova, sela blizu Slavnskoga Broda, u kojem se izvještava da je stanovitom iseljeniku Nikoli Caklovicu ušla zmija kroz grlo dok se odmarao na travi, no uspješno je izvađena. U istom tom jedanaestom broju, u rubrici *Iz domovine*, u vijesti naslovljenoj „Njemacki glas o Ivu Vojnovicu“¹³⁹ navodi

¹³⁹ U toj vijesti navodi se sljedeće: *Odlicna njemacka spisateljica Meta Schoepp priobucuje u »Berliner Tagblattu «svoju studiju »Der Dramatiker Ivo Vojnovic«. (...) Spisateljica zavrjuje, da treba prouciti kulturu i prirodne*

se da je njemačka spisateljica Meta Schoepp¹⁴⁰ objavila svoju studiju o Ivu Vojnoviću. U četvrtom broju lista *Domovina*, u toj se rubrici *Iz domovine* piše i o trgovini ulja i navodi da je cijena domaćega maslinova ulja pala zbog uvoza i lažnoga prodavanja grčkoga ulja pod nazivom dalmatinsko ulje. Izvještava se o političkim temama koje su bile važne u lokalnim sredinama, kao i o onima koje su bile važne na državnoj razini. Tako u petom broju glasila *Domovina* pišu o pitanjima zastupnika. Navode da je na sjednici carevinskoga vijeća Biankini¹⁴¹ upitao ministra trgovine *je li voljan narediti, da se u Sugjurgju na otoku Sipanu kod Dubrovnika ustanovi postarski ured i da ga se sveze s parobrodarskom prugom Gruz-Ston*. U šestom broju toga glasila izvještava se o velikoj suši te se navodi da su zastupnici otišli upozoriti ministra u Beč *na strasne posljedice koje priete Dalmaciji, Istri i slovenskim zemljama od duge ubitacne suse. Ministar je izjavio, da jos nije primio iz pojedinih zemalja sluzbenih izvjestaja, ali da ce odmah o tom govoriti sa ministrom unutarnjih posala i na vrieme poprimiti nuzdne odredbe*. U dvanaestom broju glasila *Domovina* izvještava se o novim propisima za postupanje o pitanjima časti u domobranstvu i žandarmeriji koje je donijelo Ministarstvo zemaljske obrane.

U rubrici *Brzobjavke* ukratko se obavještava o različitim važnim temama iz svijeta. U toj se rubrici desetoga broja glasila *Domovina* donosi vijest iz čileanskoga grada Santiaga u kojoj se navodi da predsjednik države proučava pomorsku prugu koja bi trebala spajati Valparaiso s Panamom. U dvanaestom broju glasila *Domovina*, u brzobjavki iz Petrograda izvještava se o 417 oboljelih od bolesti *cholere morbus*, od kojih je 176 preminulo.

U rubrici *Kronika* informira se o aktualnim događajima u Punta Arenasu, važnima za iseljenike. Ponekad se daju komentari o aktualnim vijestima koje list u tom broju donosi, izvještava se o pirovima, odnosno svadbenim svečanostima hrvatskih iseljenika u Punta Arenasu, o preminulim hrvatskim iseljenicima, o doseljenima i sl. Tako se u sedmom broju glasila *Domovina*, u rubrici *Kronika*, izvještava o uspješnoj operaciji člana Hrvatskoga dobrotvornog društva, gosp. Matije Dragičevića, *koji se nehote ranio samokresom. Poslo je za rukom gosp. Dr. Lopezu, liječniku bolnice, izvaditi mu zrno, i danas ranjeni vec nalazi izvan svake pogibelji*,

divote Dalmacije, da se uzmogne razumjeti Vojnovica kao dramatskog pisca i onu duboku malinkoniju, kojom su prozeta njegova djela.

¹⁴⁰ Rođena je 1868. godine, a umrla je 1939. godine. Objavila je više djela. Njezin roman *Die Leute auf Bödöla* iz 1908. ponovno je tiskan 2018. godine (prema Helgoland im Roman. Nordfriisk Institut. <https://www.nordfriiskinstitut.eu/aktuelles/news/helgoland-im-roman/> (pristupljeno 31. prosinca 2025.)).

¹⁴¹ Juraj Biankini (1847. – 1928.) bio je u razdoblju od 1881. do 1887. te od 1889. do 1918. zastupnik u Dalmatinskom saboru, a od 1892. do 1918. i zastupnik u bečkome Carevinskom vijeću (Biankini, Juraj. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2026. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/biankini-juraj> (pristupljeno 2. siječnja 2026.)).

buduc mu je rana, pomno vidana, pocela zacjeljivat. U drugom broju glasila *Domovina*, u rubrici *Kronika*, izvještava se o svatovima Petra Marinovića i Rodoljube Bonačić te se na kraju navodi i popis darova koje su mladenci dobili. U petom broju glasila *Domovina*, u toj rubrici *Kronika*, poziva se na sjednicu Hrvatskoga dobrotvornog društva: *U dojducu nedjelju obdržavati ce se sjednica Hrvatskog Dobrotvornog Društva, na kojoj se imaju pretresti mnoga vazna pitanja. Preporučamo gg. drugovima, da pristupe sjednici u sto vecem broju.*

Rubrika *Razno* počinje se pojavljivati od trećega broja glasila *Domovina*. U toj se rubrici donose različite vijesti koje bi trebale biti zanimljive čitateljima toga glasila. U petom broju glasila *Domovina*, u rubrici *Razno*, navode se zanimljive narodne izreke koje je prikupio V. Perovic. Primjerice, zabilježio je i sljedeću poslovicu *Ko prije stece kakvo pravo njemu i prvenstvo.* U osmom broju glasila *Domovina*, u toj rubrici, donosi se tekst naslovljen „Od kada vladaju“ u kojem navode: *Od danas zivucih vladara, najdulje vlada Franjo Josip, eto 60 godina. Za njim dolazi knjaz Nikola crnogorski sa 48 g. vladanja (...).* U dvanaestom broju *Domovine*, u rubrici *Razno*, donosi se vijest „Skuplja voda nego vino“ u kojoj se obavještava o velikoj suši u talijanskim provincijama Apuliji i Bariju u kojima nije bilo kiše osamnaest mjeseci.

Podlistak se objavljuje od prvoga broja lista *Domovina*. U svakom podlisku prve godine izlaženja glasila *domovina* donose se izvadci iz čileanske povijesti, točnije iz djela *Historia de Chile* čileanskoga povjesničara Francisca Valdesa Vergare. *Podlistak* donosi kronološki pregled važnih povijesnih događaja i ličnosti. U prvom broju lista *Domovina* donosi se dio o starosjediocima Indijancima iz spomenutoga djela *Historia de Chile*.

Autori

U listu *Domovina* objavljuvani su većinom nepotpisani članci. Potpisanih tekstova i članaka je znatno manje. Kada je riječ o potpisanim tekstovima, to je prije svega rubrika *Podlistak*. U toj se rubrici donose izvadci iz djela *Historia de Chile* autora Francisca Valdesa Vergare.

Kada je riječ o potpisanim člancima, koji su rijetkost, ističe se svega nekoliko autora. Ti autori potpisivali su se najčešće inicijalima svoga imena i prezimena, ili, rjeđe, prvim slovom svoga imena i punim prezimenom, kao što je slučaj s V. Perovic koji je, za rubriku *Razno*, prikupljao različite poslovice i mudre izreke. U listu *Domovina* ističu se inicijali dvojice autora, a to su P. G. i V. L. Riječ je o uredniku lista *Domovina* Petru Gašiću i suradniku lista *Domovina* Vicku

Litrici, koji je i inače bio suradnik u Gašićevim glasilima. Osim navedenih, u četvrtom broju glasila *Domovina* članak „Na razmišljanje“ potpisuje N. S. Premda nije riječ o često potpisanim inicijalima, može se pretpostaviti da je riječ o Nikoli Štambuku, trgovcu i jednom od oglašivača u glasilu *Domovina*.

Vicko Litrica za šesti broj glasila *Domovina* piše opsežan članak naslovljen „Stocarstvo u Magallanesu“ u kojem detaljno opisuje stočarsku djelatnost u tom kraju, kao i poslove vezane za tu djelatnost koje obavljaju i hrvatski iseljenici. Potom u desetom broju toga glasila piše o događaju iz Delgade¹⁴², o navodnom napadu na čuvara nasukanoga broda. Pritom savjetuje svojim sunarodnjacima da ne idu tamo tražiti posao jer ga je teško naći, ljudi je puno, a posla nedovoljno. Gašić, pod inicijalima P. G. objavljuje članak „Nepozvan sudija“.

Oglasi

Glasilo *Domovina* ispunjeno je brojnim oglasima iseljenika i drugih lokalnih poduzetnika. U gornjem desnom kutu, istaknut je urednik, cijena glasila te da su oglasi *po pogodbi*. U četvrtom broju glasila *Domovina*, u članku „Na razmišljanje“, istaknuta je važnost podrške izdavanju toga lista njegovom kupnjom te plaćanjem oglasa:

Lijepa nam se eto prigoda pruža. Imademo listić »Domovinu«. Doduse nije isto Bog zna sta, ali, da pravo recem, skoro i ne mozemo za sada iziskivati bolje, jer dobra i velika, fino uregijvana novina stoji mnogo novaca, zato potrebuje puno pretplatnika, puno citaoca i mnogo trgovackih oglasa. O nama zavisi da li ce »Domovina« postati velik i dobar list. Ako svi koliko nas je ovdje u Juznoj Americi, prebrojimo se na isti, skoro svi nasi trgovci budu oglasivali svoju robu u »Domovini«; ako ista bude imala dosta citatelja, saradnika i dopisnika – nema dvojbe, da ce postati kroz dvije godine, mjeste tjednika, dnevnik. Tada ce biti na veliku diku i ponos sviju nas, na korist nasu i mile nam rodne grude – domovine; tada cemo strancima pokazati, ako nismo s njima rame uz rame, da smo dosta blizu.

Za to braco Hrvati i Srbi nemojte skrtariti na kupnji novina i promislite, da je prva duznost svih nas pripomagati svoje. Deset ili dvadeset novcica moze se lako pristediti na casi pive ili drugome. U novinama cemo naci dosta dobra; citajuc iste malo pomalo cemo se izobraziti; po njima cemo spoznati prava nasa, prava covjeka i gragjanina. Novine su nam najjeftinija i najkorisnija zabava.

Oglasi se nalaze na svim četirima stranicama glasila *Domovina*. Oglasni prostor lista *Domovina* tako popunjavaju oglasi hotela, barova, kavana i restorana iseljenika Viska Violica, Nikole Kirigina i Frana Batistica, kao i primjerice oglas *Sportsman bar* Germana Alvareza. Važan je za iseljeničku zajednicu bio dolazak primalje Ivanice Milostic iz stare domovine, o čemu se u glasilu *Domovina* i pisalo, a njezin se oglas nalazi od petoga broja toga glasila. Oglašava se i engleska primalja May Dawkins. Osim toga, oglašavaju se i doktori. Primjerice specijalist za

¹⁴² U Punta Delgadi je Litrica radio.

dječje bolesti dr. Pais i zubar Gilbert Alessandri. Zanimljivi su i oglasi proizvoda iz stare domovine, a to je primjerice pelinkovac pokorny¹⁴³ Juricica i Turine u kojem je naznačeno: *Upozorujemo cijenjeno opcinstvo i nase cijenjene musterije da nekoji trgovci uvazaju patvorine Pelinkovca Pokorny-eva pod firmom zastupstva za Magallanski teritorij. Preporucamo za to cijenjenom opcinstvu, da je samo pravi onaj Pelinkovac Pokorny-ev, koji nosi nasu firmu otisnutu na svakoj boci: Izkljucivo zastupstvo za Chile.* Juraj Zmirak oglašavao se kao jedini distributer mineralne vode – jamničke kiselice, a u oglasu je navedeno: *Preporucena, kao najbolja ljekovita, mineralna voda po najglasovitijim lijecnicima Austro-Ugarske monarkije proti slaboj probavi, bolestima bubrega, jetara, mjhura, secerne bolesti, migreni, gospojinskim bolestima i t. d.* Osim navedenih nalaze se i brojni drugi oglasi. Značajni su jer pružaju dodatne informacije o životu iseljenika, ali i općenito o društvenom životu i prilikama s početka 20. stoljeća u Punta Arenasu.

<p>Gostionica Prima se na hranu; kuhinja po domacu. Bogato opskrbljena pivnica pobranim likerima. Prosluga najurednija. Visko Violic Llanquihue ug. Av. Colon</p>	<p>Banco de Punta Arenas Banka i Stedionica — utemeljena na 24 maja 1900. — <i>U saobraćaju sa:</i> Banco Aleman Trasatlantico za Chile, Argentinu, Montevideo, Peru, Boliviju i Barcelonu, Banco de la Nacion Argentina za Rio Gallegos; Deutsche Bank (Berlin) London Agente i St. Henry Schröder & C° za London; Hamburgren Filiale der Deutscher Bank za Hamburg; Credit Lyonnais za Pariz; Banca commerciale italiana za Milan; W. R. Grace & C.° za New-York; te sa bankama <i>Senjske Rijeke; Zadra, Soljeta i Dubrovnika.</i> Govori se <i>hrvatski.</i> L. B. CARDINAAL, ravnatelj.</p>
<p>Hotel i Restaurant — CITTA' VECCHIA — Kuca prvoga reda. Hrane u svako doba. Pivnica uzorna. NIKOLA KIRIGIN Llanquihue ug. Pedro Montt</p>	<p>JAMNICKA KISELICA Preporucena, kao najbolja ljekovita, mineralna voda po najglasovitijim lijecnicima Austro-Ugarske monarkije proti slaboj probavi, bolestima bubrega, jetara, mjhura, secerne bolesti, migreni, gospojinskim bolestima i t. d. Naputci badava. — Postarska skrinjica 204. JURAJ ZMIRAK, jedini uvazac Ecuatoriana ug. Quillota i Atacama izmed Colon i Valdivia.</p>
<p>Hotel i Restaurant — MARINA — Fraua Batistica Prima na stan i hranu. Sobe najurednije, kuhinja izvrsna. Pivnica bogato asortirana. Posluga najurednija. Elektricna rasvjeta.</p>	<p>----- Bosansko-hercegovačkog duhana ----- ----- Bosansko-hercegovačkih cigareta ----- ----- Austrijskih cigareta ----- ----- Ugarskih «Toskanaca» ----- prodaje jedini uvoditelj Mitar Kalajdzic — ulica Pedro Montt —</p>
<p>Matija Raevic — Ulica Pedro Montt. — Posjeduje uvijek u svom skladistu: Dalmatinskog vina i rakije, slanah sardela i svinjetine. Prima na spanje i hranu. Radionica Pokucstva Mauka izrad Rova i Franzuz</p>	

Slika 7. Dio oglasnoga prostora prve stranice prvoga broja *Domovine*.

¹⁴³ Franjo Pokorny (Franz Pokorni) bio je gospodarstvenik i utemeljitelj tvornice likera, voćnih destilata i octa u Zagrebu iz koje se razvio Badel 1862 (Pokorny, Franjo. Hrvatska tehnička enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <https://tehnika.lzmk.hr/pokorny-franjo/> (pristupljeno 2.1.2026.)).

Hrvatski don Juan Ivo Senjanin

U osmom broju glasila *Domovina*, u rubrici *Kronika*, u tekstu naslovljenom „Naša omladina na poslu“ izvještava se o mladim iseljenicima koji su odlučili prirediti kazališni komad hrvatskoga pisca Milana Begovića¹⁴⁴: *organizirala se jedna mala pozorisna druzina, koja kani kroz kratko vrijeme stupiti pred nase opcinstvo jednim pozorisnim komadom poznatog hrvatskog pisca M. Begovica.*

U devetom broju lista *Domovina*, u rubrici *Kronika*, u tekstu naslovljenom „Ivo Senjanin“ čitatelja se izvještava o predstavi koju je hrvatska mladež odlučila prirediti. Navode da je riječ o predstavljanju djela *Ivo Senjanin*, a to je *libretto u 2 cina, koji je spjevao, profesor gosp. Milan Begovic i koji je nasa omladina odabrala, da ga prikaze nasoj koloniji*. Na kraju su te vijesti istaknuli *da pokusi igju vrlo uredno, pa da ce druzini poci za rukom prestavljati Iva Senjanina, sto nam je veoma mило cuti.*

U jedanaestom broju glasila *Domovina*, također u rubrici *Kronika*, najavljuje se predstavljanje navedenoga djela: *Veceras, prvi put u Chile a mislimo i u cijeloj Juznoj Americi, stupit ce nasa Hrvatska omladina na pozornicu Municipalnog teatra s hrvatskim don Juanom Ivom Senjaninom, prvi put ce nas milozvucni jezik romoriti u Chilenskom hramu umjetnosti*. Nepotpisani je autor te vijesti naveo da je bio na posljednjim pripremama prije prvoga nastupa te da zato *mozemo mirne duse preporuciti nasim ljudima da svi pohrle veceras u kazaliste, da srknu iz case, sto samo materinska rijec moze ponuditi. Ne ce se niko zanago pokajati*. Ta vijest iskorištena je kao prilika za poziv svim domoljubima da se odazovu i dođu pogledati predstavu, i podržati mladost koja ju je pripremila. Naveli su da ako i nijedan stranac ne dođe na predstavu, kazalište može biti puno Hrvata: *Pristupe li i stranci, nasa ce prisutnost nasu omladinu sokoliti, pa ce oni osjecajuc se izmed svojih osvjetlati obraz i nas i njihov. Svi, koliko nas je, pohrlimo za to veceras u kazalistu!*

U sljedećem, dvanaestom broju *Domovine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Predstavljanje Iva Senjanina“, donose se pohvale glumcima te ostali dojmovi o odigranoj predstavi. Prvo navode imena glumaca, odnosno kako ih se u tekstu naziva *prestavljac i prestavljacice*:

¹⁴⁴ Milan Begović rođen je u Vrlici 1876. godine. Umro je u Zagrebu 1948. Pripada među one novije hrvatske književnike o kojima se pisalo razmjerno mnogo. Bio je književnik, kazališni djelatnik i prevoditelj (prema Begović, Milan. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/1592>. (pristupljeno 3. siječnja 2026.)).

To su g.ce: Nikica Turina, Ramona, Anka i Marica Turina, Pavica Rendic i Maria Polic i g.da: Mirko Perisic, Antun Jovanovic, Krsto Livacic, Jakov Masle, Ignacije Rezic, Stjepan Domic, Jozip Batistic, Rudolf Martinic, Milan Draskovic, Ante Radanovic, Nikola Martinovic, Ivan Gandolfl, Gajetan Raineri, Nikola Kovacic i Miho Rozic.

Istaknuto je da je posjećenost bila odlična:

Jos prije devetog sata napunio se teatar, kao sipak, a skoro samo nasega naroda, da vidi svog Iva Senjanina. Tu se bas opazilo, sto smo i ko smo mi. Stranaca, osim zastupnika mjesne stampe, bijase vrlo malo, skoro nista, a valjda za to, sto se nije imalo kada razglasiti po novinama, posto za tri dana domovnih svecanosti nije nijedna izašla.

Čileancima, koji predstavi nisu mogli prisustvovati, bilo je žao, navode u *Domovini*:

Doznajemo, da puntarenska aristokracija veoma zali, sto nije mogla prisustvovati ovoj prestavi, nekoji su nam to i osobno kazali. Na izriciti molbu gosp. Guvernera, koji je pozalio takogjer, sto rad bolesti nije mogao prvoj prestavi prisustvovati, omladina kani ponovno prirediti drugu dne 4 listopada. Tako ce biti svek zadovoljan, a, razumije se, nasem narodu dika.

Navedeno je da je prije predstave odsvirana čileanska himna: *Prije prestave bi odsvirana chilenska himna, koju opcinstvo i predstavljaci saslušase stojecke.*

U tekstu se ističu pohvale glumicama: *Gospogjice Turina i gospogjica Rendic svoje uloge vrlo korektno odigrase.*; kao i glumcima: *Mladici su svoje uloge odigrali takogjer vjestacki, bez zamjerke.* O recepciji predstave istaknuto je: *Na zahtjev opcinstva drugi se cin morao ponoviti u cjelini.* Osim toga, u tekstu je pohvaljen gosp. Milan Draskovic koji je pomogao da predstava ima oblik kakav je u konačnici imala: *Kroj odijela i ukusna izradba istoga potpuno je odgovarala naravi odigrana prizora. Gosp. Milan Draskovic, koji je sto naputcima, sto djelom to sve napravio, napjeve izabrao i predstavljace izucio, zaslužuje pohvalu i priznanje.*

U trinaestom broju lista *Domovina*, u rubrici *Kronika*, izvještava se o novom, dodatnom terminu predstave Ivo Senjanin koja je oduševila publiku: *Koliko se Ivo Senjanin dopao, koliko nasim ljudima, toliko otmenom gragjanstvu bez razlike narodnosti, dovoljno svjedoci fakat, da su sve kazalisne loze bile jos jucer kupljene, sto se rijetko kada dogodi u ovom gradu.* Prihod te druge izvedbe namijenjen je u humanitarne svrhe, tj. *za podignuce dvorane za tuberkulozne u gradskoj bolnici.* Novost je i da će u predstavi, između činova, sudjelovati Hrvatski tamburaški zbor *Tomislav*. Naglašavajući odnos Hrvata, kazališta i dostojanstva navode sljedeći poziv: *Cijenimo, da je suvisno preporucivati nasim ljudima, da danas pohite u kazaliste, jer nam je dobro poznato, koliko nas narod drzi da svog obraza i casti svoje.* Zaključno, u toj vijesti zahvaljuju lokalnim medijima, tj. *sveukupnom mjesnom novinstvu, koje je nesebicno kroz toliko dana kroz svoje stupve preporucivalo ovo nase narodno veselje opcinstvu, a mislimo da ova zahvala potice iz duse cijele nase naseobine.*

Malobrojnost i drugi problemi Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*

U četvrtom broju *Domovine*, u rubrici *Kronika*, donosi se vijest naslovljena „Odgovor na pitanje“. Pitanje se odnosi na malobrojnost Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*: *Zasto nasa dobrotvorna drustva broje preko 300 clanova svako, vatrogasno preko 80, a tamburasko ne dopire ni 30?* U tekstu navode jednostavan odgovor, a taj je da od drugih društava imaju koristi kakve od tamburaša ne mogu očekivati: *Jerbo, kad te zaboli drob, imas mukte lijecnika i lijeke; kad umres, lijepo te doprate pod barjakom do groba i pokapaju; kad ti zavrti u glavu promijeniti ariju, dadu ti putni trosak*. Potom navode da u drugim društvima možeš lako doći do neke značajne funkcije:

kad hoces, da se i ti stagod brojis, mozes biti predsjednik, podpredsjednik, tajnik, podtajnik, blagajnik ili barem sest direktor od turna; kad te volja preobuc se, da te ne poznadu, mozes se staviti u paradu; kad te zapadne cast, mozes briljirati i s galunima; kad se komu upali kuca; ako te je volja poci vidjeti, gdje je to bilo i ako imas ustrpljena ici svaki put, mozes dobiti i premij.

Navedeno je suprotno od tamburaškoga društva: *u tamburicama vide se samo ono pet-est sto udaraju, a kadri su ti doci, i kad slucajno umres, pod crven-kapama nad grobom svirati*.

U desetom broju glasila *Domovina*, u rubrici *Kronika*, tiskana je vijest naslovljena „Pomlagjenje tamburaskog zbora“. Prvo se navodi kritika narodne svijesti i pohvala radnika koji predstavljaju stup *Tomislava*:

Dok su nasoj inteligenciji i u svijetu starije osobne petljanije od narodnog ponosa, utjesljivo je, da ta zaraza nije uhvatila korena med radnickim slojevima Hrvatsko tamburasko drustvo Tomislav, u pocetku veliku, pocelo je malo po malo opadati, a bilo bi skoro i propalo, da nije zdrave narodne svijesti i ponosa nase omladine radnicke ruke.

Loše je stanje u Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* neke veselilo, no tamburaši su odlučili dodatno raditi na njegovu ugledu: *Zbor je bio u posljednje vrijeme tako malen, da skoro nije ni zasluživao imena zbora. Dok se zbog toga neko topio od veselja, momcima radnicima nije to nimalo godilo, pa su se za to slozili i tvrdo odlucili podici drustvo na prvasnju visinu*. Potom u tom tekstu navode popis tamburaša: *U sadanjem zboru udaraju ovi hrvatski sokolovi: Stjepan P. Pavlov, Josip Marinkovic, Stjepan A. Pavlov, Ivan Lopizic, Josip Jelisej, Pasko Boric, Vicko Bulicic, Stjepan Kovacic, Tomislav Krsulovic, Nikola Polic i Mijo Gruic. Zborovogja je dvanaesti*.

U dvanaestom broju lista *Domovina*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Sjednica“ donosi se izvještaj sa sjednice Hrvatskoga tamburaškog društva *Tomislav*. Društvo nije moglo odabrati najavljeni izbor novoga upraviteljstva zbog lošega odaziva članova Društva:

Posto od pasivnih članova nije niko pristupio osim gosp. Presjednika i gosp. Blagajnika, dvanaestorica aktivnih članova, biva 12 tamburasa, nijesu se usudili da biraju novo upraviteljstvo, premda su po pravilniku to mogli uraditi, da im se ne zamjeri, da sve rade po svojoj volji.

U tekstu donose i kritiku takvog ponašanja: *Zalosno je ovakovo ponasanje pasivnih članova, da se najblaze izrazimo. Mjeste da svojom nazocnosti sokole tamburase, oni briljiraju odsutnoscu, spravni svegj da sto iz prikrajka prigovore.* Osim toga pohvalili su ponašanje tamburaša: *Muzevno je ponasanje tamburasa, koji se nijesu usudili birati novo upraviteljstvo, vec su to ostavili do konca godine, a jos ce tada muzevnija biti njihova odluka, ako se ne rascisti zrak.*

Na toj je sjednici istaknuto da Društvo ima 35 članova koji plaćaju članarinu *te da ima nekoliko onih koji se članovima grade samo radi smutnje.* Upravo zbog takvih članova tamburašima je pričati o Društvu bilo zabranjeno: *odlucilo se, da tamburasi, pa bili i izazvani, nemaju o nicemu razgovarati vani pod prijetnjom protjeranja iz drustva.*

U navedenim tekstovima, tiskanima za vrijeme prve godine izlaženja lista *Domovina*, jasno se ukazuje na probleme koji su postojali u Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav*. Nedovoljna angažiranost iseljenika, neodgovorni i pasivni članovi i pojedinci koji su djelovali destruktivno i poticali razdor među tamburašima narušili su postojanje, ali i ugled Društva. Pritom su aktivni tamburaši prikazani kao stup toga Društva, odgovorni i razboriti, no prisiljeni na oprez u svrhu izbjegavanja daljnjih sukoba.

Hrvatsko dobrotvorno društvo – mehanizam pomoći iseljenicima u nevolji

U glasilu *Domovina* raspravljalo se i o svrsi Hrvatskoga dobrotvornog društva te se tekstom upozorava na nesporazume koji nastaju zbog nepoznavanja ili nepoštivanja pravila Društva. Tako u petom broju lista *Domovina*, u članku „Da se upamti“, kritizira se one članove Hrvatskoga dobrotvornog društva koji su članovi Društva zbog isključive materijalne koristi, a pritom zahtijevaju korist veću nego je Pravilnik propisuje:

Mnogi, kad se tu pisu, paze osim koristi i na rodoljubnu svrhu drustva, ali, da pravo kazemo, vecina ih je tu rad materijalne koristi.

E pa dobro! I ako je samo korist po srijedi, nikomu nije zabranjeno, da istu i izrabi u granicama pravilnika; ali zahtijevati nesto, sto ovaj ne dopusta, to – da se najblaze izrazimo – nije u redu.

Jos je manje uredno prikazivati koje kakove molbe drustvenoj upravi i siliti ljude, koji je sastavljaju, da dangube oko sakupljanja, a da molitelju odgovore: Ovoj molbi nije mjesta.

Svako društvo ima svoj pravilnik i svaki ga član može imati na raspoloženje. Nu zaludu je pravilnik, ako se ne cita.

U tekstu se pohvaljuje upis iseljenika u iseljenička društva. Ujedno je naznačeno da je upis u dobrotvorna društva određivan po narodnosti: *Veoma je pametno, sto su se nasi ljudi navikli, netom amo stigu, upisati se u koje dobrotvorno (pripomocno) drustvo. U tugjini, daleko od svojte, ko cete bolje pregledati nego brat, pa su za to nasa drustva i po narodnostima razdijeljena.* Dobrotvorna su društva postojala kako bi iseljenicima u tuđini mogla pružiti pomoć i podršku, pritom se tekstom nastoji naznačiti da pomoć treba tražiti u okvirima Pravilnika Hrvatskoga dobrotvornoga društva. Tim je pravilnikom naznačeno sljedeće: *Svrha mu je da, pipomaze druzinare u slucajevima bolestih i njezinih posljedica i to samo u Punta Arenas.; Razboljeni clan ce se javiti upravitelju ophodnje, koji ce dati doticne naredbe, da bude podvoren od drustvenog lijecnika, na temelju cigovih svjedocaba, primiti ce pripomoci, koje ga idu.* U tom članku opisuju se slučajevi članova koji taj Pravilnik nisu poštovali kao upozorenje čitateljima da se Pravilnik treba pročitati i poštovati. Na kraju ističu *da se je red drzati pravilnika, ako ne zelis imati glavobolje; ko se pravilnika ne drzi, gubi svako pravo prigovora.*

U sedmom broju *Domovine*, u članku „Dvije vazne odluke Hrvat. Dobrotvornog drustva“, izvještava se o dvije odluke koje je Društvo jednoglasno potvrdilo 16. kolovoza. Prva donesena odluka glasi: *Unaprijed ce se strogo vrsiti clanak drugi, paragrafa prvog drustvenog pravilnika.* Tom je odlukom, navode, određena pomoć *drugu u bolesti i njezinim posljedicama*, a odnosi se na liječenje u Punta Arenasu isključivo te je istaknuto: *Dakle unaprijed ne ce niko smjeti, da se obrati drustvu, da ga pomogne, da moze preci kamo drugamo na liječenje.* Druga odluka: *Unaprijed ce se strogo vrsiti clanak drugi, paragrafa drugog drustvenog pravilnika - odnosi se na primanje novih članova u Društvo koji svjedocbom drustvenog lijecnika dokaze, da je potpuno zdrav.* Takva praksa prije nije postojala, već je odbor obavljao tu ulogu. Zbog toga je u Društvu članova *koji se bas ne mogu ponositi junackim zdravljem. To drustvu nanosi mnogo skode, pa da se i tomu stane na put odlucilo se jedno za uvijek, da novi clan mora biti pregledan od drustvenog lijecenika, na temelju cijje svjedocbe ce se primiti u drustvo ili ne.*

U šestom broju lista *Domovina*, izvještava se o slučajnom samoranjavanju revolverom iseljenika Matije Dragičevića koji će se kao član Hrvatskoga dobrotvornoga društva liječiti na trošak toga društva. Potom se u sedmom broju toga glasila, u rubrici *Kronika*, izvještava da se taj iseljenik nalazi u bolnici te da je uspješno operiran: *Poslo je za rukom gosp. Dr. Lopezu,*

lijecniku bolnice, izvaditi mu zrno, i danas ranjeni vec nalazi izvan svake pogibelji, buduc mu je rana, pomno vidana, pocela zacjeljivati.

U glasilu *Domovina* navode se tako konkretni primjeri članova kojima je Hrvatsko dobrotvorno društvo pružilo pomoć. Pritom se u tekstovima naglasila važnost poznavanja Pravilnika toga društva kao i pridržavanja njegovih pravila. Time se nastoji potaknuti razumijevanje, povjerenje i odgovornost članova prema Društvu.

Navedena analiza rubrika u glasilu *Domovina* jasno pokazuje da je Petar Gašić, u tom svom drugom glasilu djelomice slijedio obrazac uređivanja *Malih Novina (Vijesti iz domovine, Kronika, Podlistak)*, ali i da ima i značajnih razlika (u *Domovini* se u rubrici *Brzjavke* znatno više izvještava o važnim događajima iz svijeta, dok je u *Malim novinama* rijetko tiskana rubrika *Iz Slavenstva* u kojoj se najviše izvještavalo o vijestima iz Rusije).

Dom

List *Dom*¹⁴⁵, koji je uređivao Petar Gašić, trajao je kratko, kraće od jedne godine. Prvi broj izašao je 1. srpnja 1911., a posljednji dostupni osmi broj izašao je 15. studenoga 1911. godine. *Dom* je izlazio kao dvomjesečnik.

Glasilu je izdavala Hrvatska pučka napredna omladina u Magallanesu, tj. u gradu Punta Arenasu. Godišnja pretplata, kako je istaknuto u gornjem desnom kutu prve stranice lista, iznosi 2 dolara, dok je cijena pojedinačnoga broja bila 10 cts (10 *centavos*, $\frac{1}{10}$ *pesos*). Zadnji broj *Doma* u rubrici *Po gradu* donosi kritiku onih koji novinu uzmu, a da je ne plate. Napominje da nisu u pravu oni koji misle da novina donosi uredniku profit jer to tako nije: *ali ga nasi ljudi vole kupiti mukte, a ima ih te ga kriomice ponesu sa stola onoga, koji ga je kupio. To je dobitak!!!*

List *Dom* pisan je na hrvatskom jeziku. Budući da tiskara nije imala hrvatskih slova, izlazio je do kraja bez njih: *Tiskara, koja ih posjeduje – za sad – jedva moze udovoljiti zahtjevima davnih musterija* (*Dom*, br. 5, str. 4). U broju, koji je izašao u „slavljeničkom duhu“, u kratkom tekstu o *Domu* osvrnuli su se na komentare o nagađanjima da će *Dom* kratko trajati, istaknuvši da je to već 5. broj lista.

Izlazio je redovito, s dva odstupanja, a to su peti i šesti broj glasila *Dom*. Peti broj *Doma* tiskan je 18. rujna 1911., odnosno mjesec dana nakon četvrtoga broja toga glasila. Šesti broj *Doma* tiskan je 17. listopada 1911. godine, također mjesec dana nakon prethodnoga broja toga lista. Sam urednik objasnio je razlog kašnjenja šestoga broja: *Dom na prvoga ovog mjeseca nije izašao jer tiskara nije mogla na vrijeme sloziti brojne oglase, kojim danas izlazi napunjen. Za isti razlog morali su biti ispusteni razni clanci i ostavljeni za dojduci broj. Dom ce u buduce izlaziti redovito.* (*Dom*, br. 6, str. 8.). Međutim, tiskana su još samo dva broja, a potom je list prestao postojati.

Struktura lista *Dom* i stalne rubrike

Tekstovi su raspoređeni na 4 stranice, od 1. do 3. stranice nalaze se tekstovi u 3 stupca, a na zadnjoj stranici su oglasi. *Dom* izlazi na 8 stranica od petoga broja. Taj peti broj *Doma*, koji je

¹⁴⁵ Napomena: Glasilo *Dom* nije dostupno u NSK, već samo u čileanskoj knjižnici.

izašao 18. rujna 1911., nije sadržavao niti jedan oglas. Osim toga, tu je izašao i prvi tekst na španjolskom jeziku povodom obljetnice neovisnosti Čilea. Međutim, naslov toga članka nije na španjolskom jeziku nego glasi: „Urota 18. septembra 1810. Urotnici proglašuju Chile neovisnim od Spanije“. Također, u tom broju tiskane su i prve slike čileanskih velikana i značajnih čileanskih bitki i ustanova¹⁴⁶. Ni u prošlim ni u sljedećim brojevima nije bilo više tiskanih fotografija. Zadnja tri broja, od šestoga do zadnjega – osmoga, imali su sljedeću strukturu: na jednoj stranici nalazili su se članci, potom jedna stranica oglasa, a zadnja stranica sadržavala je kombinaciju članaka i oglasa. U prvom broju *Doma* istaknuto je kako je zadnja stranica namijenjena za reklamni prostor, tj. oglase: *Zadnja strana »Doma« opredijeljena je za trgovačke oglase, pa molimo one te, zele oglasivati, da se pozure, dok ostaje prazna prostora!*

Kada je riječ o stalnim rubrikama lista *Dom*, ističu rubrike naslovljene *Po gradu*, *Iz domovine* i *Diskoras*, tj. *Razgovor*¹⁴⁷. Rubrika *Po gradu* zapravo je jedina stalna rubrika koja se nalazi u svakom broju *Doma*. U njoj se izvještava o novostima važnima za lokalno hrvatsko stanovništvo Punta Arenasa. Rubrika *Iz domovine* pojavljuje se od šestoga broja lista *Dom* te joj je namjera izvještavati o temama iz stare domovine. Šesti broj *Doma* u rubrici *Iz domovine* izvještava o smrti prof. Lovre Borčića¹⁴⁸, zastupnika u Dalmatinskom saboru. U sedmom i osmom broju ta je rubrika izdašnija, donosi više vijesti. U sedmom broju *Doma* izvještava se

¹⁴⁶ Na str. 1. slika Urote, premda nije moguće razaznati o čemu je riječ jer je slika mutna; na str. 2. slika čileanskoga generala O'Higginsa s opisom *Živiti casno ili pasti slavno – njegovo geslo. Potukao je spanjolsku vojsku i osigurao domovini neodvisnost. Danasnje ga pokoljenje zove imenom Veliki otac domovine.*; na str. 3. slika Manuela Rodrigueza s opisom: *Glasonosa argentinskih i chilenskih boraca za oslobogjenje. Spanjolski namjesnik obecaje 1000 talira za njegovu glavu, a on mu otvara vrata od kocije pred dvorom u Santiagu.*; na str. 4. slika Josea Miguela Carrere s opisom: *Mladi glasoviti borac protiv Napoleona u Spanjolskoj, rođen u Chile, ostavlja ona bojna polja i pojavlja se 1811. da pomogne domovini osigurati neodvisnost*; na str. 5. slika San Martina s opisom: *Najslavniji vojskovođa u bojama za oslobogjenje Juzno-Americkih zemalja od spanjolskog gospodstva.*; na str. 6. slika bitke u Chacabucu s opisom: *Batalla de chacabuco, februara 1817. bi osigurana za uvijek neodvisnost Chile.*; na str. 7. fotografija zgrade s opisom: *La Moneda, vladini dvori tim imenom nazvani.*; na str. 8. fotografija *Palacio de congreso, Vijećnica zastupnika i senata.*

¹⁴⁷ Samo je u drugom broju lista *Dom* umjesto *diskoras* korištena riječ *razgovor*. Taj tekst, naslovljen „Razgovor među mestre Maton i parun Povon na plaji“, potpisuje redoviti suradnik glasila Vicko Damianović (o kojem će u radu još biti riječi).

¹⁴⁸ Lovro Borčić studij matematike i fizike završio je u Beču. Od 1864. radio je kao supelent, tj. nastavnički pripravnik te potom od 1867. kao učitelj u Splitu u Velikoj splitskoj realci. Radio je kao učitelj i u Šibeniku i u Dubrovniku. Još od studentskih dana član je Narodne stranke, odnosno Narodne hrvatske stranke od 1889. Nakon izborne pobjede narodne stranke 1882. i preuzimanja splitske općinske uprave iz ruku autonomaša, Borčić je postao općinski vijećnik u Splitu. Bio je i zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču od 1885. do 1907. godine. Valja naglasiti da se u Carevinskom vijeću više puta suprotstavio trgovačkom ugovoru s Italijom, odnosno vinskoj klauzuli i odredbama o ribarstvu. Prema: Borčić, Lovro. Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/borcic-lovro> (pristupljeno 15. studenoga 2025.).

o slaboj ljetini u Dalmaciji, o nesebičnom delegatu grofu Rudolfu Normanu¹⁴⁹ koji je sve svoje dnevnice darovao Jugoslavenskoj akademiji znanosti umjetnosti u Zagrebu i time omogućio tiskanje knjiga, o suši u Istri itd. U osmom broju *Doma* izvještava se o dobrom urodu maslina u Dalmaciji, o tome da je u Dubrovniku teretni vlak iskočio iz tračnica, o udarima groma u Hvaru i na Korčuli itd. Ukratko, riječ o svim događajima u staroj domovini, političkim, društvenim i gospodarskim, za koje se pretpostavlja da će biti zanimljivi čitateljima u Čileu kojima je glasilo namijenjeno.

Rubrika *Diskoras* pojavljuje se od prvoga broja lista. Izostaje jedino u sedmom broju, dok su u petom broju tiskana dva *Diskorsa*, jedan, vrlo vjerojatno, Gašićev¹⁵⁰, a drugi potpisuje Damianović. Naime, rubriku *Diskoras* od prvog je broja potpisivao Damianović inicijalima V. D. Riječ je o razgovoru dvojice iseljenika kojima se želi na neizravan način podučiti čitatelja. U trećem broju lista *Dom*, iz rubrike *Po gradu* saznaje se da je Vicko Damianović, koji po zanimanju bio drvodjelac, dobio privremeni posao u drugom gradu pa zato drugi pišu razgovor. Damianović je napisao *Diskoras* u prvom (Diskoras med Markom i Lukom na Pta. Delgadi), u drugom (Razgovor megju mestre Maton i parun Povon na plaji) i u petom (Diskoras megju sora Moron i kuma Koton). Ostali tekstovi iz rubrike *Diskoras* donose razgovore dva Dubrovčanina, Iva i Vlaha.

U *Domu* se povremeno pisalo o vijestima iz svijeta. Tako, primjerice, u petom broju čitatelji mogu saznati o francusko-njemačkom sukobu¹⁵¹. U šestom broju, u članku „Deset zapovijedi

¹⁴⁹ Grof Rudolf Normann (u Gašićevu je listu zabilježen kao Norman) bio je vlasnik većega dijela valpovačkoga vlastelinstva (zajedno sa svojim bratom Gustavom) te važna politička figura u istočnoj Hrvatskoj krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Više o političkoj aktivnosti dva brata Normanna moguće je pronaći u Gabelica (2024).

¹⁵⁰ Da je *Diskoras* pisao Gašić pretpostavlja se jer je u razgovoru riječ o dvojici Dubrovčana, Iva i Vlaha, te je pisan dubrovačkim mjesnim govorom. Osim toga, kada *Dom* prenosi vijest da će Damianović biti odsutan zbog poslovnih dužnosti, objašnjava: *Da donekle popunimo prazninu, mjesto njegovih zanimivih i poucnih razgovora, skrojili smo jedan, kako smo znali, u dubrovačkom dijalektu.*

¹⁵¹ Francusko-njemački sukob, tj. agadirski sukob, izbila je 1911. godine vezano za njihova sukobljavanja u Africi. Francuska vojska iskrcala se u Fesu prilikom pobune marokanskoga sultana, a Njemačka je u Agadir poslala topovnjaču i zatražila da joj Francuska, za priznavanje prava na slobodnu akciju u Maroku, ustupi Francuski Kongo. No, francuska vlada odbila je taj zahtjev, što je dovelo do ozbiljne krize. Rješenje krize uslijedilo je nakon što je Francuska dobila potporu Velike Britanije, a Njemačka je tada bila prisiljena prihvatiti kompromis, tj. priznati Francuzima slobodu djelovanja u Maroku, a zauzvrat je dobila dio Francuskoga Konga. (prema: Agadir. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Dostupno na: <https://enciklopedija.hr/clanak/agadir> (pristupljeno 6. prosinca 2025.)). Kada u tom petom broju izvještavaju o francusko-njemačkom sukobu navode sljedeće:

Ovo posljednjih dana uestale su dolaziti vijesti o francusko-njemačkom sukobu rad Maroka. Njemačka, da stiti svoje interese poslala je u Agadir ratnih brodova i kopnene vojske. Nu interesi njemački kose sa francuskim. Otud je nastao sukob.

I jedan i drugi narod ima mocnih saveznika i prijatelja, pa, ako se marocko pitanje ne rijesi mirnim putem, posve je vjerojatno da bi se Evropa lako nasla u plamenu. (...) Sve Slavene, a osobito nas habzburske monarkije i Juzne ovaj sukob u velike interesira. Poznato nam je sve zlo, koje nas bje iz Berlina putem njegove becke podružnice.

njemackih“ nepotpisani autor donosi deset trgovačkih zapovijedi koje su zabilježene u formi „listka“. Riječ je o trgovačkim zapovijedima u kojima zapravo nastoji naglasiti kako Nijemac ne smije zaboraviti njemačku proizvodnju i svoje sunarodnjake. O talijansko-turskom ratu¹⁵² pisalo se u šestom, sedmom i osmom broju.

Autori

U listu *Dom* objavljuvani su potpisani i nepotpisani članci. Sam urednik, Petar Gašić, u trećem broju lista *Dom*, kada govori o prodaji svoga lista *Domovina* navodi sljedeće: *Sa gosp. Trutanicem sam imao nekoliko uvjeta, po kojima sam ja sveg imao prava pisati u novini po volji sa ili bez potpisa. Kupac je uzeo list i jednostavno preko uvjeta preskocio. Dakle, pitanje*

Za volju Berlina mi ne smijemo podignuti glavu. Gnjece nas na svakvrzne nacine. Domovinu nasu staru i slavnu raskomadali su do zla boga.

Dođe li zbilja do rata med Francuskom, mora svakako da smo na Francuskoj strani. (...)

¹⁵² Talijansko-turski rat (1911.–1912.) vođen je kao borba za teritorij u sjevernoj Africi koji su talijanski okupatori kasnije preimenovali u Libiju (McCollum 2015: 1–17). Tako je geografski prostor Libije bio mjesto žustre borbe dvaju carstava, talijanskoga i osmanskoga, koji su taj prostor zamišljali kao sredstvo za oporavak zalutaloga stanovništva (McCollum 2015: 15). Posljedica talijanske okupacije bila je smrt pola milijuna Libijaca nastala zbog ratovanja, bolesti i oskudice hrane i pića (McCollum 2015: 15).

U prvom izvještaju o ratu, u šestom broju glasila *Dom*, u vijesti naslovljenoj „Talijansko-turski rat“ ne navode se informacije o ratu (jer smatraju da je to čitateljima poznato) već različita viđenja pobjednika rata: (...) *Rat je. Tuku se Talijanac i Turcin. Prosvietljeni narodi su na strani Talijanaca. Zele pobjedu njihova oruzja. A neki, teneki ovdje od nasih vole, da dobije Turcin nego Talijanac. Pitajte ih za razlog – ili zinu, ili su dva tri boga odgovore – jerbo je Talijanac.*

Ma sto su nasem narodu ti blazeni Talijanci ucinili? Nasi stariji su se kod njih ucili škole pa su kasnije kao odrasli i dozreli ljudi presagjivali u svoj narod sve sto su lijepa kod njih naucili. (...)

Eto volimo i Turcina, koji je nasim pregjacima cinio da skoro podivljaju macem u ruci, branec od njih svoje kroz toliko vjekova.

Pa da nijesmo slijepi? Pa se tuzimo da nam je slabo?

Bit ce nam jos i gore, ako ne promijenimo glavu?

To bi bilo vise i vrijeme da ucinimo!

Kada u listu *Dom* izvještavaju o talijansko-turskom ratu, navode da do njih u Punta Arenasu dolaze različite, često opovrgavane vijesti, a potom daju svoj stav o pročitanom i od prije znanom. To se uočava u sedmom broju toga glasila:

Kao obicno u pocetku rata, a osobito nama ovdje, stizu vijesti krnjaste i koje se svakog dana potvrđuju tako da nikako nije moguće stvoriti pravu sliku rata.

Sto se do sada stalno znade, to je da su Talijanci potopili Turcima mnogo brodova i zaposjeli im sve glavnije gradove duz obala Tripolisa.

Turci su na moru nemocni, pa svi pokusaji da iskrcaju vojsku ostaju im bezuspjesni.

Naprotiv se tvrdi, da su Turci i Arapi na kraju dosta jaki i da nastoje talijansku vojsku navuci u nutrinu zemlje, gdje se je uzdaju razbiti.

Bez sumnje je, da Talijanci imaju iskustva u ratovanju, u Africi, i gorskog, te da ce ovog puta biti dobro proracunali snagu tursku, pa da ne ce srnuti u nutrinu zemlje bez jake sile. Tek onda kad budu sjegurni pobjede, odluciti ce se oni udariti u nutrinu. Sadasnji okrsjaji na kraju skoro su od nikakove vrijednosti.

Za Italiju je glavno to, sto se za Tursku niko ne mari odazvati. Ima dakle slobodne ruke, pa bi joj pobjeda morala biti sigurna.

autorstva bila je volja autora pa je autor mogao, ali i nije trebao ako nije htio, potpisati svoj tekst.

Kada je riječ o potpisanim člancima, kojih je manje, autori su se potpisivali punim imenom i prezimenom, katkad samo prvim slovom imena i punim prezimenom, samo prvim slovom imena i prezimena, ili su pisali pod pseudonimom.

Uvodne članke u prvom i trećem broju lista *Dom* potpisuje kratica H. P. N. O., odnosno Hrvatska pučka narodna omladina koja je *Dom* i izdavala. Međutim, pretpostaviti se može da je i te članke napisao Gašić (koji je inače imao vrlo mali broj suradnika), a potom ih je potpisano društvo odobrilo za tisak.

Ističe se svega nekolicina autora, suradnika lista *Dom*. Prije svega, najveći broj tekstova potpisuje Petar Gašić – ponekad punim imenom i prezimenom, ponekad P. Gasic, jednom kao UR¹⁵³. Vrlo vjerojatno se krije i pod pseudonimima Lijeni Gaso i Prndelj¹⁵⁴. Kao potpisani autori navedeni su Petar Jakšić, koji se navodi i kao P. Jaksic ili kraće P. J. i Vicko Damianović, koji se potpisuje punim imenom i prezimenom te inicijalima svoga imena i prezimena V. D., a vjerojatno se krije i pod pseudonimom VIDA.

U drugom broju lista *Dom* napisana je bilješka o Tomi Jakšiću u kojoj saznajemo i o dvama autorima, Petru Jakšiću i Vicku Damianoviću. Ta je bilješka o gosp. Tomi Jakšiću koji je otputovao u domovinu jer je izgubio srednjega sina. Na imanju u Magallanesu ostali su stariji sin Petar i kći udana za Vicka Damianovića, poznatoga obrtnika i posjednika u gradu. Toma Jakšić bavio se prodajom mesa. Oglasima je podupirao izlazak *Doma*.

Oglasi

U prvih šest brojeva lista *Dom* oglasi su se objavljivali na zadnjoj stranici. U zadnja tri broja (od šestoga do osmoga) oglasi su zauzimali četiri stranice (tj. na osam stranica naizmjenice

¹⁵³ Kao urednik (UR.) potpisao se u članku „Istini na cast“ (*Dom*, br. 4.) u kojem prenosi članak iz *Novog doba* (br. 148.) koji javlja da je tamburaški odbor vratio novac za ulaznice jer je ples odgođen zbog lošega vremena.

¹⁵⁴ U istom tom članku „Istini na cast“ (*Dom*, br. 4.) odaje da se krije i pod pseudonimom Prndelj: Zali „Prndelj“ sto su drugi iskrivili njegove rijeci i izjavljuje, da je on svoga prijru „dilikanog Duju“ trazio samo u urednistvu “Novog doba“, a ne po tugjim kucama. O „dilikanom Duji“ bit će još riječi u ovom radu. Inače se riječ prndelj, odnosno prndej koristi za vrstu kukca, leptira (*agrius convolvuli*), ljljak koji se zavlaci u tkaninu i grize je. Melita Bego-Urban (2010: 305) u *Šrkinji uspomena: dubrovački jezični pabirci* zabilježila je da se u dubrovačkoj dolini govorilo ako leti prndej oko čeljadeta, doće knjiga što je značilo da se može očekivati pismo. Tom analogijom Gašić kao Prndelj je bio onaj koji je nosio pismo, odnosno informirao ili je bio kao kukac uništavač.

jedna stranica teksta, potom stranica oglasa), dok je zadnja stranica glasila sadržavala kombinaciju teksta i oglasa. Ostale stranice sadržavale su samo jedan oglas smješten na vrhu stranice. U petom broju lista *Dom* nije bilo oglasa.

D O M

<p>Tomá Jaksic ATACAMA ug. PROGRESO Teléfon br. 64.</p> <hr/> <p>Kupo-prodaja VSKO DAMIANOVIC I IVAN MIRIC</p> <p>Kupismo u g. Joza Boskovicu zemlju i kucu n ulici Llanquihne za \$ 17.000.</p> <hr/> <p>Markovic i Marusic ACONCAGUA ug. COLCHAGUA, Teléfon 96.— Casilla 191.</p> <hr/> <p>Te Santa Filomena. Jadini uvozetelji.</p> <hr/>	<p>Prodaja mesa Naj bolje vrsti. Naj boljeg sijeka u territoriju Uzorne cistoce Cijene bez utakmice,</p> <hr/> <p>Smircic i Damianovic</p> <p style="text-align: center;">* Drvodjelska radionica *</p> <p style="text-align: center;">Ñuble izmed Progreso i Sarmiento</p> <p>Izragjuju fino, od suhog drva, garantirano pokujstvo.— Popravljaju, prenacinjaju i grade nove kuce i svaku drugu radnju obavljaju, odnosecu se u struku.—</p> <p style="text-align: center;">• Buduci da sami rade, ne boje se utakmice.</p> <hr/>
--	---

Slika 8. Primjer oglasnog prostora na prvoj polovini četvrte stranice prvoga broja lista *Dom*.

U prva četiri broja zadnju stranicu popunjavali su oglasi Tome Jaksica (prodaja mesa), Viska¹⁵⁵ Damianovica i Ivan Mirica (kupoprodaja), Smircica i Damianovica (drvodjelska radionica), Markovica i Marusica (Te Santa Filomena¹⁵⁶; riječ je o čaju svete Filomene, a ispod je još istaknuto *Jadini uvozetelji*, što znači da su oni bili jedini dobavljači toga čaja) i Juričića i Turine (*Casa croata de Juričić & Turina*, Hrvatski dom).

¹⁵⁵ Ovo je jedino mjesto na kojem je navedena imenska inačica *Visko*. Inače se za tu osobu uvijek navodi ime *Vicko*.

¹⁵⁶ Čaj svete Filomene, kao i neke druge vrste čajeva, reklamirale su se u novinama u Čileu s početka 20. stoljeća. Tako Couyoumdjian (2009: 55) ističe da se u časopisu *Zig-Zag* iz 1908. pojavljuju oglasi za čajeve Ratanpuro, Demonio, Santa Filomena i Cupido namijenjeni ženskoj publici, no upravo navedeni bili su najpopularniji.

Zadnja tri broja imaju veći broj oglasa raspoređenih na četiri stranice lista. Od navedenih u zadnja 3 broja oglašavaju se Toma Jaksic (prodaja mesa) te Smircic i Damianovic (drvodjelska radionica). Ostali oglasi su: Juričić i Turina (prodaja odjeće i obuće), Bruno Voullieme (nakit), Konoba dalmatinskog vina A. Kovacica i Cicarella, postolarska radionica Antona Radanovica, radionica pokujstva (pogrebni sanduci), Mitar Kalajdzic (duhan i sl. proizvodi), Franjo Batistic (povrće, voće i suhomesnati proizvodi), Disto Diolic (kafana i biljar), Bar Marino, Salon de patinar (klizanje) – vlasnik Mr. Lilley, Jerolim Martinich (prodaja raznih proizvoda), Brace Dragicevich (prodaja na veliko i malo), Salon de patinar (klizanje) – vlasnik Ivan Turina B., stolarska radionica Luke Gecana, Gjuro Graia (pivnica), Ivan Sapunar-Cekalovic (prodaja različitih proizvoda), knjižara El Globo (W. Sellinger), Visko i Anton Kusanovic (prodaja mesa). Banco de Punta Areana i ostali. Dakle, oglasima su podupirali izlaženje lista prije svega svjesniji Hrvati. Međutim, oglašavali su se i lokalni i strani trgovci i poduzetnici Punta Arenasa – banka, klizalište i sl., no njih je bilo manje. Ti oglasi vrlo jasno pokazuju kojim i kakvim su se djelatnostima bavili Hrvati u Punta Arenasu. Budući da su navedena imena obrtnika i ostalih poduzetnika, kao i djelatnosti kojima su se bavili otvara se prostor za nova istraživanja Hrvata u Punta Arenasu, kojima bi bio cilj opisati taj dio života Hrvata u tom gradu (kao i njihovo podrijetlo).

Posljednja tri broja *Doma* donose znatno veći broj oglasa od prvih brojeva. U šestom broju glasila *Dom* tiskan je 41 oglas, u sedmom broju tiskana su 42 oglasa te u posljednjem, osmom broju ukupno je tiskan 31 oglas.

Glavne teme *Doma*

Budući da je glasilo *Dom*, kako je u uvodnom članku prvoga broja istaknuto, nastalo iz želje da *stanemo na put zasljepljivanju naseg mukotrpnog naroda u ovim krajevima*, odnosno s ciljem promicanja svega hrvatskoga (jezika, kulture i samobitnosti hrvatskoga naroda), glavna je tematska okosnica toga glasila borba protiv austrijanštine. Glavnu tematsku okosnicu tako čine razmirice nastale između dvaju glasila *Dom* i *Zajednica*, koja su vođena drukčijim političkim načelima. Druga se tematska cjelina, povezano s prvom navedenom, odnosi na razmirice i različita gledišta dvaju urednika, Petra Gašića i Luke Bonačića, glasila koja su izlazila u Punta Arenasu: *Dom* i *Novo doba*. U člancima *Doma* navode kako je *Novo doba* zapravo slijedilo put *Zajednice*, promičući ideje austrijske politike. U već spomenutoj rubrici

Diskoras, namjera je kroz fiktivni dijalog poučiti čitatelja, navesti ga na pravi put te mu približiti vrijednosti hrvatskoga naroda. Dakle, u gotovo svim člancima (osim u izvještajima iz domovine i svijeta) jasno je vidljiva namjera promicanja hrvatskoga identiteta i stvaranja nacionalne svijesti, što je u iseljeničkoj zajednici imalo osobitu važnost. O navedenim temama, problemima i razmiricama, koje su zaokupljale Hrvate u Punta Arenasu toga vremena bit će riječ u sljedećim poglavljima.

Diskoras med Markom i Lukom na Pta. Delgadi

U prvom broju lista *Dom*, u prvom objavljenom razgovoru naslovljenom „Diskoras med Markom i Lukom na Pta. Delgadi“, autor Vicko Damianović (*cuo i zabilizio V. D.*) kroz fiktivni dijalog dvojice iseljenika Marka i Luke podučava o postignućima hrvatske zajednice u Punta Arenasu. Napisan je na čakavštini s ikavskim odrazom jata¹⁵⁷, s upotrebom nekoliko španjolskih riječi (*pero* „ali“, *tambien*¹⁵⁸ „također“, *entonces* „onda“ i dr.). Uspoređuje Hrvate s Englezima i Nijemcima jer svi imaju svoja društva, a to govori o sposobnosti hrvatskih iseljenika i njihovoj kulturnoj prosvijećenosti i o tome da nimalo ne zaostaju za drugim narodima naseljenima na tom području:

L. – A, evo, kako si me ostavi, tako si me i naso! Nego, cujes Marko, cu san da su Hrvati u Puntareni ucinili niki klub, kako imaju Inglezi i Alemani; ti ces znat, kako je to?

M. – Je, brate, sve je istina, ca si cu, a brz i vise. Mislim da nima nijedna narodnost onako lipo uregjen dom, kako Hrvati.

L. – Ma ca je Hrvatsko dobrotvorno drustvo arendalo veliki salun, ni vec kako je pri bilo u jednu malu piesu?¹⁵⁹

M. – Ni to, moj Luka, samo salun, nego cili drugi pod od jedne vele kuce, bas u centru. Tote jemo salun za reunioni, ples i svaku drugu drustvenu potrebu, pak jemo sobu za kanticinu, biljard i t. d. Tote ti je jos u istoj kuci Hrvatsko tamburasko drustvo »Tomislav« i Hrvatska citaonica, – to je sve lipo uregjeno i napravljeno, que da gusto!¹⁶⁰

¹⁵⁷ Takav izbor idioma ne začuđuje kada se ima na umu da je najveći postotak hrvatskih iseljenika u Punta Arenasu došao sa srednjodalmatinskih otoka (ponajprije Brača i Hvara).

¹⁵⁸ Napisan bez akcenta koji u španjolskom jeziku označava mjesto toničkoga naglaska. U *Domu* je zabilježeno *tambien* umjesto *también*.

¹⁵⁹ Na standardnom jeziku to bi bilo: Ma što je Hrvatsko dobrotvorno društvo uzelo u zakup veliki salon, a ne kao što je prije bilo u jednoj maloj sobi.

¹⁶⁰ Na standardnom jeziku to bi bilo: Nije to, moj Luka, samo salon, već cijeli drugi kat jedne velike kuće, baš u centru. Ondje imamo salon za sastanke, ples i sve druge društvene potrebe, pa sobu za kanticinu, biljar itd. Ondje su ti u istoj kući još i Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* i Hrvatska čitaonica – sve je to lijepo uređeno i napravljeno, pruža užitak.

Potom navodi kako se u Hrvatskom dobrotvornom društvu skupljaju svi iseljenici: *tote ti dohodi mlado, staro, gospoda, rabotnici, trgovci i impjegati (službenici), sve zajedno ko braca; bas ti srca reste kad vidis sve onako slozno i bratski*. Na taj način Damianović zapravo navodi kako su u hrvatskom društvu svi iseljenici dobrodošli. Napominje da iseljenici tu mogu razgovarati o svim njima bitnim temama iz lokalne zajednice, kao i o temama koje se odnose na staru domovinu:

M. – Lipo se razgovaraju obo trgovini, raboti i svim drugim stvariman ca su nam od koristi, a tambien se dosta pripovieda o domovini, kako je nasoj braci onamo pod macuhom Austrijom. Oni, ca stiju nase foje i ca se razumidu u politiku, digod po dvi, tri ure pripovidaju i tumace svake nepravice, ca nasa braca u domovini podnisaju s jedne bonde od Austrinskih Alemana, a s druge od Ungareza.

L. – Entonces tote se govori o nepravizam ca nam cinidu Alemani i Ungarezi, a jema niki nasih ljudi ca brane Austro-Ugarsku vladu i govoridu da su austrijaki.¹⁶¹

Također se naglašava da će Hrvatska čitaonica dobiti različite novine i knjige što je dovoljan razlog svim iseljenicima da se u društvo učlane: *Bit ce za svakoga–za ucene i neucene–i ne bi ga smi bit nijedan od nasih, koji zno stit, a da se ne upise u drustvo za moc poc se oslgajivat svakim lipim stivom*. Daje i pohvalu tadašnjega vodstva Hrvatskoga dobrotvornog društva na čelu s predsjednikom Juričićem¹⁶² *koji se muski zauze da uredi nas klub, ca se boje moze, da nam bude svima na diku*. Ujedno hvali iseljenike koji su, ovaj put, bili složni: *Svi nasi prvaci su bili ovi put slozni*. Hrvate u Punta Arenasu zbog navedenoga smatra naprednima:

L. – Mi se mozemo sada bas dicit! Ja mislim da je nasa kolonija sad najadelantonija od svih nasih u Juznoj Americi.

M. – Mi smo uvik i bili najbolji Hrvoti. Bit ces sti »Materinsku ric« kako je pri pisala; cinilo se je pri da su oni najveći Hrveti, a sad kad je iso ca oni, ca je bi redatur, odma se je sve obrnulo i ja mislim da ce se do brzo dat u sluzbu Austrije.¹⁶³

Izriče i kritiku glasila *Novo doba: Malo pise, malo vaja, brz bi bilo boje da ga i ni. Tako bi mogo izlaziti drugi boji, - oni je demasiado conservativo*. Poučni razgovor koristi za pohvalu tamburaškoga društva ističući da smatra da će ga dobro organizirati *jer su se za nju (tamburicu)*

¹⁶¹ Na standardnom jeziku to bi bilo: M. – Lijepo razgovaraju o trgovini, poslu i svim drugim stvarima što su nam od koristi, a također se dosta priča o domovini, kako je našoj braći tamo pod maćehom Austrijom. Oni, koji čitaju naše novine i koji se razumiju u politiku, katkad po dva-tri sata razgovaraju i tumače sve nepravde, što naša braća u domovini trpe s jedne strane od Austrijskih Nijemaca, a s druge od Mađara. L. – Onda se tamo govori o nepravdama što nam čine Nijemci i Mađari, a ima nekih naših ljudi što brane Austro-Ugarsku vladu i nazivaju se austrijaki.

¹⁶² Andrija Juričić, hrvatski iseljenik u Punta Arenasu, obnašao je dužnost predsjednika Hrvatskoga dobrotvornog društva. U drugom broju *Doma*, u članku „Hrvati u Punta Arenas...“, donosi se Juričićev govor prilikom otvorenja Hrvatske čitaonice, u kojem je istaknuo: *Ponovno se preporučam vama, mlada gospodo, da ovo zariste materinske riječi cuvate neokaljano, i predadete nasoj djeci i unucima, jer dok bude svijeta, bit ce ovdje i hrvatske naseobine, pa treba da ljubav prema materinskoj rijeci usadite u srca nasih potomaka, da se ne otugje i ne ostanu izgubljeni otadzbi svojih roditelja, vec da u svezi s roditeljskim domom, u potrebi, budu potpora i naslon majke svih Hrvata*. U petom broju *Doma*, u članku „Bilo, pa nije!“, iznosi se da je povjerenik lista *Zajednica* bio upravo g. A. Juričić.

¹⁶³ O nasljedniku *Materinske riječi*, listu *Zajednica*, bit će riječi u nastavku ovoga rada.

svi zauzeli. Sve napriduje pak ne bi bilo lipo da ona zaostane. Navodi da je organizirano više balova na kojima se lijepo plesalo, slušalo tamburicu i zabavljalo te da je organizacija bala nužna za zajednicu: *a i potreba je na korist citaonice, tamburice i t. d., a navlas da se nasa mladost ne gubi po nikim mistima....* Razgovor je završen španjolskim pozdravom *Hasta luego!* (doviđenja)¹⁶⁴.

Takvi su se razgovori tiskali i u listu *Domovina* 1914. godine. Primjerice u 224. broju toga lista, tiskanog 16. kolovoza 1914. godine, objavljen je „Diškorš“ između dvojice muškaraca nazvanih Toni i Mika, a preko kojih se u tom razgovoru raspravlja o austrijskoj politici: *M. Ma jesi vidi ti kako se furbasto vodi to šporko austrijska politika.* Taj razgovor potpisuje VIDA¹⁶⁵.

Politički obrat *Zajednice* – motiv koji se pretvorio u stalnu temu

Poticaj za pokretanje lista *Dom*, u prvom broju toga glasila (u uvodnome tekstu) objašnjen ja na ovaj način: *juzno-americko hrvatsko novinstvo krenulo (je) nekom zagonetnom stazom: pod krinkom hrvatsko-slavenske sloge, ljubavi i bratstva, postalo je cisto austrijsko.* Kada je *Zajednica* preusmjerila svoj urednički kurs prema austrijskoj struji, u *Domu* su smatrali da je njihova uloga stati *na put zasljepljivanju naseg mukotrpnog naroda u ovim krajevima, da zaprijecimo vucima razdiravcima u janjeccem runu, da ga nadalje iscrpljuju.* Motiv obrane

¹⁶⁴ Takav način podučavanja manje obrazovanih čitatelja bio je uobičajen na razmeđu stoljeća na hrvatskom dijelu Jadrana. Tako npr. Nevio Šetić (2005) navodi u svojoj knjizi *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama Naša sloga (1870.-1915.)* u kojoj sustavno proučava list *Naša sloga* da se čitatelje se kroz tu vrstu tekstova, razgovora između narodnih ljudi, na jednostavan način nastojalo uvesti u političke i ostale teme bitne čitateljima toga lista. Šetić (2005: 79) ističe da se “kroz precizno iscenirane razgovore, koristeći puku bliske narodne likove kao što su Franina i Jurina ili Mara i Luca znali su progovoriti o najosjetljivijim političkim pitanjima Istre toga doba“. Odnosno, narodni likovi poslužili su listu *Naša Sloga* za iznošenje vlastitih stajališta, stajališta urednika i autora toga lista. Zapravo na isti način Gašić i Damianović koriste svoje likove za podučavanje svojih čitatelja pri čemu izlažu i obrazlažu vlastite stavove. Tako Šetić (2005: 80) navodi primjer jednoga takvog razgovora tiskanog u 24. broju lista *Naša Sloga* iz 1886. godine u kojem se tematizira pitanje jezika, središnje teme narodnoga preporoda Hrvata Istre. U jednom takvom razgovoru navodi se kritika jezične nesigurnosti, kako se u razgovoru navodi, ljudi na Cresu i u primorskim krajevima koji upotrebljavaju malo talijanski i malo hrvatski jezik. Šetić (2005: 80) navodi prema jedanaestom broju lista *Naša Sloga* iz 1881. sljedeći primjer razgovora između Franine i Jurine (*Ju. Dobro jutro kume, od kuda tako rano već pušić? Fr. Grem iz Reke, perke sam noćas prišel col vapor (...)* *Ju. Ča vraga si i ti šarenjak al neznaš ča govoriš. Fr. Aj nis ni manen ni pijan, ma sam bil tamo na Cresko, pak tak tamo ti svi, ki čagod znaju, tako govore, pol talianski pol hervaski. Ju. Pak zač tako šaraju, dragi ti? Fr. Zač pretende bit taliani a neznaju ni talianski ni hervaski pravo, pak zadenu kako bolje moru samo da je kagod beseda talianska. Ju. Hodi, hodi dragi ti, bit će i tamo vražjega smeha, ki ju pravo zna! Pak ča je znova no?). Kao što je istaknuto prije, vijesti u rubrici *Iz domovine* Gašićevo glasilo *Male novine* prenosilo je na temelju listova tiskanih u staroj domovini. Navedeni primjer razgovora kakvi su tiskani u listu *Naša sloga* pokazuju da je Gašić uzore u strukturiranju lista pronalazio u tim istim listovima tiskanim u domovini. Tako oba navedena lista donose razgovore dvaju izmišljenih likova, no likova bliskih narodu, preko kojih se podučava čitatelje.*

¹⁶⁵ Pretpostavlja se da je riječ o Vicku Damianoviću – suradniku lista *Dom* koji je u tom Gašićevu glasilu objavljivao razgovore.

hrvatskoga imena ono je što je pokrenulo *Dom*. Bili su ustrajni u obrani svoga i borbi s onima koji su svoje nijekali. U uvodnome članku toga prvog broja lista *Dom* pozivaju se na vođu hrvatskoga narodnog preporoda, Ljudevita Gaja, citirajući njegove stihove: *Doletise ptice kukavice, zasijase otrovne travice, hajda kosci, hajd ovamo, da ih pokosimo, domovinu da cuvamo, zdravu uzdrzimo!* Odnos *Doma* prema listu *Zajednica* zapravo je obilježilo nastanak toga glasila. Naime, *Zajednica* ne samo da je potakla pokretanje novoga lista, već je obilježila njegovo postojanje, jer nije bilo broja u kojem se sa *Zajednicom* nije polemiziralo, tj. i u *Domu* i u *Zajednici* komentirali su jedni druge i članke koje objavljuju. Gotovo svi članci prvoga broja *Doma* posvećeni su *Zajednici*, osim posljednja dva (*Nas pozdrav* i informativna rubrika *Po gradu*).

U opširnom članku „Izdajicama u Argentini“, koji nije potpisan, pitaju se što se dogodilo s listom *Zajednica*, nasljednikom *Materinske riječi*. Kronološki se autor teksta vraća unatrag upozoravajući da, netom što se pojavila *Materinska riječ*, na nju se okomila *Hala*, odnosno predstavnicima austrijske vlade te potom „kralj brodova“ – njihova desna ruka,¹⁶⁶ koji se poput zmije uvukao u uredništvo te novine. Navode da je prvi hrvatski *Efialte*, aludirajući na noćnu moru, bio stanoviti Jelušić koji je nastojao posvađati urednike, no to mu nije uspjelo. Također je nastojao, ističu, vrijedan i marljiv narod prikazati nepoštenjacima. Kako bi preplašili narod, govorili su da: *Ulazak Mat. Riječ u Austriju, njihovim posredovanjem, bio je zabranjen, a po puku se sijao glas, da se urednik ne smije vratiti kuci, jer bi odmah na vjesala.*

Spomenuti *kralj brodova* je Nikola Mihanović¹⁶⁷, utjecajni i imućni iseljenik rodом iz Dubrovačkoga primorja. Zalagao se za Austro-Ugarsku te je podržavao tisak lista *Zajednica* u skladu sa svojim uvjerenjima. Antić se u svojoj prvoj knjizi posvećenoj iseljeništvu Južne Amerike, naslovljenoj *Naše iseljeništvu u Južnoj Americi i stvaranje Jugoslavenske države 1918.*, osvrnuo na Nikolu Mihanovića. Tako Antić (1987 c: 14) navodi dio pisma Miće

¹⁶⁶ Autor toga teksta upotrebljava riječ *Hala* za predstavnike austrijske vlade. Riječ *hala* na dubrovačkom području ima značenje: nečistoća ili prljavština. U tom je značenju rabi i autor razmatranoga teksta. Naziv *kralj brodova* objašnjava se u sljedećem odlomku rada.

¹⁶⁷ Nikola Mihanović rodio se u Dolima, kraj Dubrovnika 1846. godine. Smatra ga se utemeljiteljem austrijske trgovačke mornarice, a Austro-Ugarskoj je ostao odan sve do njezina raspada. Tada je bio poznat i kao veliki brodovlasnik, stoga ga se oslovljava *kraljem brodova*. Austrija mu je dodijelila naslov plemića (plemeniti Dolidolski) te je imao i naslov baruna i viteza i bio austrougarski počasni konzul u Buenos Airesu (Antić 1983: 54). Mihanović je zajedno sa svojim bratom Mihom od prve ušteđevine kupio čamac za prijevoz putnika od Buenos Airesa do njegova predgrađa. Bavili su se i prijevozom robe, a potom imaju putnički parobrod koji je plovio od Buenos Airesa do Montevidea. Godine 1878. utemeljio je svoje parobrodarsko društvo *Compañía de navegación a vapor Nicola Mihanovich*. Osim navedenoga, posjedovao je i brodogradilišta (Antić 1987 c: 19).

Mičića¹⁶⁸, koje je upućeno stanovitom Ivi De Giuliju u kojem piše da su braća Mihanović u Buenos Airesu stekla gotovo potpunu kontrolu nad zajednicom, pomažući samo najbližim suradnicima da osiguraju osnovnu egzistenciju, ali ne i stvarni napredak. Nikola Mihanović je, prema njemu, sustavno organizirao djelatnost tako da većina iseljenika bude u manjoj ili većoj mjeri ovisna upravo o njemu. Nadalje, Mičić u tom pismu ističe: „Nikola je svoje mornare i radnike pažljivo držao u neznanju i radio protivno od onog što su naši u Čileu radili, koji su išli za tim da nađe iseljenike prosvjetle i podignu“. Umjesto da ih podiže i osnažuje, pretvarao ih je u poslušno sredstvo za vlastite interese (prema Antić 1987 c: 19). Antićev prikaz Mihanovića na temelju toga pisma zapravo pruža širi prikaz što je sve uredniku *Doma* i njemu bliskima moglo smetati, a vezano je uz Mihanovića. Međutim, treba imati na umu da je i to pismo napisano u okviru nastanka nove jugoslavenske države. Okvir problema su dvije struje, pristaše i protivnici austrijske vlasti. Bilo je prepirki i ružnih riječi koje su si upućivali u svojim glasilima. Tu se radilo o dvije različite političke struje, a i osobna razina u ovom je slučaju značajno povezana s političkim opredijeljenima.

U *Domu*, u članku „Izdajicama u Argentini“ upozorava se da je bogati Mihanović trebao pomagati hrvatskomu narodu izgradnjom prijeko potrebnih ustanova. Kada o njemu pišu koriste se često sintagmama *kralj brodova* ili *plemeniti Dolidolski*, npr.

(...) kralj brodova, Mornarski tvrđi kruh sa sedam kora, dizao je podregjenome iz usta netom bi dozuaio, da iza teska napora, osvjezuje svoj duh citanjem Mat. Rijeci.

(...) Gospodin Nikola Vitez Mihanovic plemic Dolidolski, kao covjek, koji je od prostog seljackog djeteta postao milijunas i po vise puta milijunas, dostojan je svake hvale i divljenja, ali samo kao takav.

Pod imenom rodoljuba njegovo se ime niposto ne smije spominjati, jer je to djelima sam pokazao. Ta koliko je on hiljada i hiljada potrosio, da se samo dovine ispraznih naslova? Koliko je u tom nastojanju on puta zatajio ime svoga naroda, a dicio se tugjim? (...) a za sto sve to? Jer za svoj narod ne osjeca; jer u njegovim grudima nema ni traga rodoljubnim custvima.

Da je gosp. Mihanovic rodoljub, kakovim ga je Zajednica postavila zadacom da prikaze, on bi se bio drugacije vladao. Sve one puste hiljade, a mozda i milijune, bacene rad postignuca ispraznih naslova, on bi bio poklonio hrvatskom narodu.

Navedene su teze nedovoljnoga pomaganja domovini i njegovim sunarodnjacima zasigurno neutemeljene. O tom svjedoči postojanje Zaklade braće Nikole i Miha Mihanovića koja i danas djeluje. Na mrežnim stranicama Zaklade istaknuto je da je svrha utemeljenja Zadužbine utvrđena u četiri odvojena odlomka: za zdravstveni napredak pučanstva, kulturno-prosvjetni, gospodarski i karitativni. Također navode da je do 1939. nadograđena školska zgrada u Dolima,

¹⁶⁸ Bio je član Jugoslavenskoga odbora te je za vrijeme Prvoga svjetskog rata boravio među iseljenicima (Antić 1987: 13).

koju je ranije podigao Nikola Mihanović (otvorena 1. listopada 1908., a prije toga od 1907. održavala se nastava u privatnoj kući) te je omogućena nastava u dvije učionice kao šestogodišnja škola, dok su na katu izgrađeni stanovi za učitelje; u Donjem Zatonu 1923. izgrađena je školska zgrada od strane Miha Mihanovića (devastirana u Domovinskom ratu i potresom 1996.); podignuta zgrada Doma zaklade (1939.) u kojem je bila smještena pošta, stan liječnika i poslovne prostorije zadruga¹⁶⁹.

Ono što zamjeraju *Zajednici* je to što se smatra listom hrvatsko-slavenske zajednice, pa stoga postavljaju pitanje koji to drugi Slaveni, osim Hrvata, čitaju taj list na hrvatskom jeziku. Zbog svega navedenog pozivaju hrvatske domoljube u Čileu da ne primaju više *Zajednicu* jer nije hrvatska, nije njihova, već austrijska. I u šestom broju lista *Dom* osvrnuli su se na temu hrvatstva i slavenstva: *Zajednica se nazivlje glasilom Hrvata i ostalih Slavena nastanjenih u Juznoj Americi. Ovo se zove cisto mutiti pojmove. Zajednica izlazi na hrvatskom jeziku za Hrvate ili Srbe. Za ono malo ostalih Slavena ona je, kao da je i nije. Poljaci u Brazilu, kojih ima lijepi broj, imaju odavna svoje glasilo, pa ne znamo za cije babe dusu nazivlje se glasilom i ostalih Slavena. (...)*. Ističu tako odmicanje od iskazivanja narodnosti riječju Hrvat i pripajanje novim strujama. Tako u tom istom šestom broju u „*Diskorsu dva dubrovčana – Iva i Vlaha*“ *Zajednicu* uspoređuju s butigom¹⁷⁰ sugerirajući tako, da je *Zajednici* promjenjiva usmjerenja: malo napada austrijanštinu, a malo hrvatstvo.

Već je istaknuto da su se sami doseljenici različito nazivali, o čemu je pisao i Mataić Pavičić istaknuvši (1991) da, budući da je Hrvatska u to vrijeme bila dijelom Austro-Ugarske Monarhije, doseljenici su se nazivali Austrijakima, Slavenima, Hrvatima, Dalmatincima... Antić je u svojoj knjizi *Hrvati u Južnoj Americi do 1915.* analizirao politička opredjeljenja iseljenika. Tako Antić (1991: 53–56) ističe izrazitu politiziranost iseljeničtva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata, pri čemu su se političke podjele iz domovine, u vidu sukoba narodnjaka i autonomaša u Dalmaciji te krize Austro-Ugarske Monarhije zbog neriješenoga nacionalnog pitanja, preslikavale u iseljeničtvu, ali u izmijenjenom obliku. Tako se, navodi, autonomaši tamo ne deklariraju toliko kao pristaše autonomije Dalmacije, već kao pristaše Austrije i austrijske politike, zbog čega se i poistovjećuju s nacionalnom pripadnošću. Antić (1991: 54) navodi konfuzno shvaćanje pojma nacionalnosti, pri čemu se povezuje i s pojmom državne pripadnosti, odakle nazivi Austrijaki, regionalne pripadnosti pa se tako nazivaju

¹⁶⁹ Informacije o Zakladi braće Mihanović u radu se navode prema podacima s mrežne stranice Zaklade, dostupno na: <https://www.zaklada-mihanovic.hr/index.php> (pristupljeno 20. 12. 2025.).

¹⁷⁰ U dubrovačkome govoru *butiga* je naziv za trgovinu.

Dalmatincima, tj. Slaveno-Dalmatincima, Slavenima i Slovincima. U svakoj je iseljeničkoj zajednici u Južnoj Americi bilo pristaša obaju politika. Antić (1991: 56) ističe da politika čije su pristaše bili nacionalno svjesniji iseljenici bila je mnogo prisutnija jer se iskazivala radom društava i novinstva. Pri tom ističe:

Jedan je od razloga za to i povezanost ove linije s političkim činocima u domovini, i to onih koji su vodili narodni preporod u Dalmaciji, dok za »Austrijake« nismo utvrdili da su imali neki oslonac u domovini. Oni zapravo nisu niti vodili neku određenu politiku, osim toga što su općenito podržavali Austro-Ugarsku Monarhiju (ili, naprosto, Austriju, kako su je zvali) (Antić: 1991: 56).

Vicko Damianović – nepodmirena preplata *Zajednice* kao okosnica problema *Doma* i *Zajednice*

Vicko Damianović istaknuti je suradnik *Doma* koji je svojim člancima dao značajan doprinos tome listu. Budući da je urednička politika *Doma* slijedila hrvatsku orijentaciju, i on je u svojim člancima isticao hrvatstvo, odnosno dobrobiti hrvatske kolonije u Punta Arenasu i njezine dosege. Stoga se obračunao sa *Zajednicom*. Tako u prvom broju *Doma*, u članku „Zajednici“, koji potpisuje punim imenom i prezimenom, izražava negodovanje jer tekstovi u glasilu *Zajednica* kao da su *vlasništvo austrijske vlade i vasega viteza, plemica i t. d. Mihanovica*. Također je naglasio da Mihanović svojim milijunima ništa dobro za hrvatski, pa ni slavenske narode općenito, nije napravio. Piše o podmirivanju, odnosno o nepodmirivanju pretplate *Zajednici*. Damianović je već u prvom broju *Doma* istaknuo da iako je pretplatu podmirio, *Zajednicu* ne želi više primati: *Moja je pretplata podmirena. Molim da me unaprijed postedite „Zajednicom“*.

U drugom broju *Doma*, u rubrici *Diskoras*, odnosno u članku naslovljenom „Razgovor među mestre Maton i parun Povon na plaji“ progovara o listovima koji su se čitali u Punta Arenasu. Kritizira one koji su se pokorili austrijskoj politici. Za *Dom* kaže da je novi list koji tiska *nasa mladost*. Međutim, nije siguran kojim će putem krenuti glasilo *Novo doba: pari*¹⁷¹, *da nisu mnogi s njim zadovoljni, jer da je puno obziran, da bi radi svakomu ugodit, a to ni moguće*. *Zajednicu* naziva promicateljicom austrijske politike koja *hoće da se sve (hrvatsko) poslaveni*. Kada je riječ o odnosu prema Austriji i austrijskoj politici, smatra da im se ne treba pokoravati jer su isti među jednakima u Monarhiji: *(...) bit cemo pod Austriju, ali ne sluge tudeskima*¹⁷² i

¹⁷¹ Prezentski oblik *pari* upotrebljava u značenju: čini se, odnosno izgleda.

¹⁷² Etnonim *tudeski* Damianović upotrebljava u značenju: Nijemci, odnosno govornici njemačkoga jezika.

magjarima, nego jednoki njima, to da se monarkija podili na tri dila, a onda, da sve skupa bude isto pod austrijskoga cara. Za to nasi foji, nevajo da pisu kontra Austriji, nego kontra austrijskoj politici i oniman ca je podpomazu, kako pre ejemplo – Mihanovic i drugi (...).

U četvrtom broju *Doma*, u članku „Veliki dug?“ (*Ne razumijem zasto je popovima uvijek svak duzan, a oni nikad nikomu ni fendika)“, navodi se kako je Damianović optužen u glasilu *Zajednica* da nije platio svoju pretplatu za taj list. Uredništvo *Zajednice* smatra da duguje novac za jedno polugodište izlaženja novine. Navedenim člankom želi se obraniti Damianovićeva čast. Ističe se da optuženi *samo svojim zuljima stekao je lijep imetak* (kao drvodjelac). Napominje se da, kada se Damianović vrati s poslovnoga puta, sam bi trebao objasniti problem s pretplatom i tako obraniti svoju čast. No dok se ne vrati, u *Domu* smatraju da je nužno istaknuti:

Gosp. Damianovica nije ovdje, nalazi se na Chabuncu, gdje gradi jednu kucu. (...) Sama cinjenica da »Zajednica« duzi gosp. Damianovica za jedan placeni semestar po izjavi ovdjesnjeg njenog povjerenika (Budi mimogred receno, da im je i on isti povratio novinu pl. Dolidovskoga) dostatna je da se posumnja u njene ciste racune.

U petom broju *Doma* u članku „Diskoras dva dubrovkana – Iva i Vlaha“, uredništvo se osvrnulo na problem plaćanja pretplate *Zajednici*, listu koji se uvijek žali: ...- *zasto se oni nas foj iz Rosarija vazda tuzi i pita karitat, a pun je aviza, ima toliko abonanata po intijerom Americi i propiju stampariju*¹⁷³. A u članku „Bilo, pa nije!“, nakon Damianovićeva povratka donose nove informacije o tom, kako ga nazivaju, *velikom dugu*. Istaknuto je da je članak, koji je tiskan u prvom broju *Doma*, dan povjereniku *Zajednice* na uvid. Namjera je bila platiti pretplatu za prvi dio godine, a problem je nastao jer se prethodnica *Zajednice*, glasilo *Materinska riječ*, plaćalo od jedne Nove godine do sljedeće, a *Zajednica* od srpnja. Zato u *Zajednici* traže plaćanje dodatnoga semestra. Povjerenik nije znao treba li platiti pa je Damianoviću odgovorio da: *i on ceka sto ce se izleci iz nje, pa da zato ne sabire kod nikoga pretplatu, a ono malo njegovih pesosa da ne vrijedi slati napose*. Naime, u svojoj obrani Damianović navodi povjerenika A. Juričića kao onoga koji je problem stvorio:

„Zajednica“ ima ovdje svog povjerenika (budi mimogred receno, da se on kao rodoljub brinuo, da joj skupi pretplatnika i utjera novac, a oni su iz Rozarija imali srca pobrati i njegovu liru godisnje za list) g. A. Juricica. Vlastan je pobirati novac. Preko njegove glave (jer se nijesu razgovarali ni po brzozjavu, ni po telefonu) „Zajednica“ duzi i za jedan semestar vise! Uprav lijepo! Ima povjerenika mukte, pa ako kaze, da nije primila placene novce od g. D. – to ih je onda povjerenik prisvojio. Puste zahvalnost!!

¹⁷³ Na standardnom jeziku to bi glasilo: zašto se ona naša novina iz Rosaria (grad u Argentini) uvijek žali i traži milodar, a pun je dosjetki, ima toliko pretplatnika po cijeloj Americi i vlastitu tiskaru.

Posljednji se put Damianovićevo pretplata spominje u šestom broju *Doma*, u članku „Diskoras dva dubrovčana – Iva i Vlah“. U tom razgovoru aludiraju na navedeni problem: *ako ga ne vratis, hoce rijet, da si kontenat da ti ga slju, pa da ces platit*¹⁷⁴.

Iz navedenoga se može zaključiti da su nesuglasice sa *Zajednicom* temeljene na političkim razlikama, tj. različitom viđenju vlasti u matičnoj domovini, ali i na osobnoj razini, kao što je slučaj s Damianovićevo pretplatom (koja je zapravo prvi navedeni razlog ili poticaj za stvaranje problema „velikoga duga“).

Dva glasila u Punta Arenasu – prepirke među njima

Na stranicama hrvatskoga iseljeničkog glasila *Dom* moguće je rekonstruirati ne samo uredničku politiku toga glasila nego i složene odnose unutar hrvatske iseljeničke zajednice u Punta Arenasu početkom 20. stoljeća. Ono što je posebno izraženo jesu sukobi s listom *Novo doba*, bivšim listom *Domovina*, također hrvatskim iseljeničkim glasilom koje se tiskalo u Punta Arenasu, što upućuje na duboke ideološke, političke i osobne razmirice među dvama urednicima spomenutih glasila, a zapravo i među dvama strujama koje su u toj hrvatskoj zajednici postojale.

Sukob između ta dva lista prvenstveno se očituje u otvorenim polemikama između njihovih urednika, Petra Gašića i Luke Bonačića. Već u prvome broju *Doma* objavljen je programatski članak „Vira da bordo!“, u kojem se list *Novo doba* optužuje za nagli politički zaokret i približavanje listu *Zajednica*, koji se smatrao produženom rukom austrijskih političkih interesa. U tom se tekstu ističe da je glasilo *Novo doba* napustilo jasnu hrvatsku nacionalnu orijentaciju te počelo naglašavati neodređeno „slavenstvo“, što je među Hrvatima u Punta Arenasu doživljeno kao oblik nacionalnoga razvodnjavanja i političkoga oportunizma.

Međutim, u analiziranim će člancima oba lista biti vidljivo kako polemika postupno prerasta iz ideološke rasprave u osobni obračun. Gašić u više navrata optužuje uredništvo lista *Novo doba* za oportunistički, dodvoravanje austrijskim strukturama moći te za neprijateljski odnos prema njemu osobno i prema institucijama koje je osnovao, osobito prema tamburaškom društvu, za koje je Gašić osobito vezan. U članku „Quieta non movere“ Gašić iznosi vlastitu verziju

¹⁷⁴ Na standardnom jeziku to bi glasilo: Ako ga ne vratiš – to znači da si suglasan da ti ga šalju i da ćeš platiti.

dogadaja vezanu uz prodaju njegova prethodnoga lista *Domovina*, tvrdeći da je bio izigran i isključen iz prava djelovanja (pisanja članaka) u tom listu, a što mu je prethodno bilo obećano. Također, navodi da su postojali pokušaji njegova uklanjanja iz tamburaškoga društva.

S druge strane, u *Novom dobu* objavljeni su oštri napadi na Gašića, u kojima ga se prikazuje kao element razdora koji unosi podjele u hrvatsku koloniju. U jednom članku iz srpnja 1911. godine Gašić se uspoređuje sa Stjepanom Radićem u negativnom kontekstu, a njegovo se djelovanje ocjenjuje destruktivnim za zajedništvo kolonije. Takva retorika jasno pokazuje da se polemika više ne vodi isključivo na razini političkih koncepcija, nego poprima obilježja javnoga diskreditiranja.

Usporedno s tim sukobima razvija se i ideja o pokretanju novoga jedinstvenog hrvatskog lista u Punta Arenasu, koji bi objedinio hrvatsku zajednicu i otvoreno se suprotstavio politici lista *Zajednica*. Međutim, takav projekt jedinstvenoga glasila u Punta Arenasu nije zaživio zbog međusobnoga nepovjerenja i političkih razilaženja, što dodatno produbljuje postojeće podjele.

Kulminacija sukoba događa se tijekom ljeta i jeseni 1911. godine, kada oba lista postupno prestaju izlaziti. *Novo doba* posljednji je put tiskano u srpnju 1911., dok *Dom* prestaje izlaziti u studenome iste godine. Njihovi posljednji brojevi obilježeni su upravo međusobnim optužbama, polemikama i razotkrivanjem nesuglasica unutar hrvatske zajednice. Ti sukobi nisu zanemarivi. Važni su u kontekstu promatranja dvaju političkih smjerova, hrvatskoga nacionalnoga smjera koji snažno želi zaštititi hrvatski identitet i pružiti otpor austrijskom utjecaju, te s druge strane drugi smjer, koji je zahtijevao suradnju s austrijskim vlastima. Unutar tih polemika razotkrivaju se i socijalne razlike unutar hrvatske zajednice u Punta Arenasu, simbolično izražene kroz suprotstavljanje *gospode* i *radnika*, tzv. elite i radničkoga sloja toga kraja. U tom se kontekstu novinski sukobi ne smiju promatrati samo kao osobni obračuni urednika, već su važan medij koji je odražavao političku svijest, podjele i napetosti te zajednice početka 20. stoljeća.

Zapravo se na primjeru novinskoga diskursa toga vremena očituje sukob između hrvatskoga nacionalnog usmjerenja i onoga sklonog austrijskim interesima. Listovi su bili ključni prostor borbe za identitet svoga naroda.

U listu *Dom* može se pratiti kronologija uredničke politike lista *Novoga doba*, bivše *Domovine*, koja je bila Gašićev list. Također je omogućen uvid u prepirke između *Doma* i *Novoga doba* –

dvaju listova s krajnjega juga Čilea. Riječ je o prepirkama između dvaju uredništava, odnosno prepirkama dvaju urednika, Gašića i Bonačića¹⁷⁵, na osobnoj razini.

U prvom broju *Doma*, u članku „Vira da bordo!“, poslužili su se nautičkom terminologijom (*vira da bordo* ima značenje: nagli okret). Na taj način proziva se list *Novo doba* da je krenuo putem *Zajednice*. Navodi se da je glasilo »*Novo doba*« *pocelo obrtati hrvatstvu legja i naglasivati nekakovo slavenstvo (kao da Hrvati nisu Slaveni) toboz da ne bude razdora megu jednokrvnom bracom*. Hrvati u Punta Arenasu nisu prihvatili takvu politiku lista te su prestali podupirati to *glasilo austrijske vlade*. *Novo doba* se dodvoravalo *Zajednici: slijedilo se kagjenjem sve do proslog broja od petka, u komu se napravio nagli vira da bordo. A sto ces, izdao vjetar „Zajednice“!*. U tom spomenutom 144. broju *Novoga doba*, tiskanom 23. lipnja 1911. godine, u članku „*Zajednica*“ istaknut je jasan odmak od političkoga smjera i takvoga načina vodstva lista *Zajednica*, o čemu su pisali u *Domu*. Tako uredništvo *Novoga doba* navodi jasan odmak od *Zajednice* i proziva Nikolu Mihanovića:

Kako to da iz jedne skrajnosti u kojoj je stala i pisala "Materinska Riječ" prije osnutka "Zajednice" "Zajednica" prolazi na drugu skrajnost?, — Da, "Zajednica" je spojila one dvije skrajnosti, ona dva kraja i učinila kružnicu da svih zadovolji, ali nije zadovoljila nikoga. (...)

— Gdje su oni članci, one lijepe i iskrene riječi "Materinske Riječi", budeći hrvatsku svijest u Americi? Kako to da "Materinska Riječ", se nije bojala, da joj bude zapriječen ulaz u habzburšku monarkiju, a da se toga "Zajednica" boji? — Gdje su oni članci u obranu naših prava i naše domovine? — Je li "Zajednica", za pravo "hrvatsko-slavenska ili je ona u službi jednoga čovjeka, kojega je "Materinska Riječ" uvijek napadala, jednog čovjeka koji je zaniijekao svoj narod i svoju domovinu, a stavio se u maćuhinsku službu austrijske vlade? — Jadna si "Zajednico"! podjarmljena si po "Nikoli vitezcu Mihanovicu pl. Dolidolskomu"; da, po onom čovjeku, koji je mogao mnogo učiniti za nas hrvatski narod. — "Zajednica" ne zadovoljava ni Hrvate ni Slavene, jer ona je austrijska. (...)

Ne "Zajednico", reci nam pravu pravcatu istinu, jer ova pitanja nisu samo naša, već cijele hrvatske naseobine u Punta Arenas. —

Mi smo "Zajednicu" pozdravili, kada je ona izišla na svijetlo; nismo se htjeli požuriti, htjeli smo vidjeti bolje, — ali danas nema dvojbe, ona nas ostavlja. — Od danas naši putevi se dijele; prošlo je ono doba, ona lijepa era "Materinske Riječi". — "Zajednica" nije ono, što smo od nje svi očekivali i sto je imala da bude. (...)

U drugom broju *Doma*, u rubrici *Diskoras*, u članku „Razgovor megu mestre Maton i parun Povon na plaji“, koji potpisuje V. D., tj. Vicko Damianović, govori se o trima listovima koji izlaze u Južnoj Americi. O listu *Dom* pišu da je to novi list koji izdaje *nasa mladost*, za *Novo doba* kažu da je nesiguran kojim smjerom ići: *jer da je puno obziran, da bi radi svakomu ugodit, a to ni moguće, dok Zajednicu naziva promicateljicom prave austrijske politike*.

¹⁷⁵ Luka Bonačić-Dorić bio je novinar i urednik više glasila koja su izlazila u Punta Arenasu. Bio je urednik *Novoga Doba*, *Jugoslavenskoga Novog doba*, *Domovine*, *Jugoslavenske Domovine* i dr. O njemu detaljnije u poglavlju „Hrvatsko iseljeničko novinstvo u Čileu prema dostupnim izvorima“.

Treći broj *Doma* obilježen je odnosom prema *Novom dobu*, obrani Gašića i onoga što je stvorio, a to su hrvatska glasila u Punta Arenasu te tamburaško društvo. U trećem broju *Doma*, u rubrici *Diskoras*, odnosno u razgovoru Iva i Vlaha, osvrnuli su se na Hrvate u Čileu istaknuvši da su došli trbuhom za kruhom, no ne žive složno u koloniji: *ima ih dosta, istina vera, ali ti gdje god dadu oni vise dizgusta nego furesti. Znas da smo dosli u Ameriku trbuhom za kruhom, pa svak poteze biej na se. Velika libertat, pa malo ko koga rispeta. Nije kako u nas doma*¹⁷⁶. U tom je razgovoru također navedeno kako se hrvatska kolonija diči s dosta društava i novina, ali da manjka poštovanja prema njima. Usporedili su dva lista koja izlaze u Punta Arenasu, istaknuvši kako ključnu razliku čine upravo autori tekstova: »*Novo doba*«, u kojemu pisu gospoda, sto legaju Tolstoja i »*Dom*«, u kojemu pisu rabotnici¹⁷⁷.

U tom trećem broju, u članku „*Quieta non movere*“¹⁷⁸, Gašić (*P. Gasic*) opravdava tamburaško društvo i novine koje je osnovao. Gašić u ovome članku ističe da je izigran i izdan u prodaji *Domovine*. Piše i o nepoštivanju koje mu iskazuje uredništvo *Novoga doba*, tj. bivšega lista *Domovina*: *Ima nekoliko vremena, da se djeca oko »Novog doba« oda me cesljajju. Znam sto su se djeca – uciteljevao sam punih deset godina – pa sam ih pustao, da se igraju. Vidim sada da su se uzobijestila, pa cu im nesto pripoviditi onako samo, da se i malo dalje znade kakova su.* Piše da je *Domovinu* prodao, tj. predao Ivanu Trutaniću po savjetu Jurja Jordana¹⁷⁹, a Trutanić ga je za istu cijenu, nakon samo nekoliko brojeva prodao Luki Bonačiću. Međutim, s Trutanićem je dogovorio da ima pravo objavljivati potpisane i nepotpisane članke. No kada je kasnije pitao za ta prava, kazali su mu da ih nema. Nije navedeno tko ga je savjetovao da proda glasilo *Domovinu*. Budući da su se pojavile namjere za miješanje u organizacijska pitanja

¹⁷⁶ Na standardnom jeziku to bi glasilo: *Ima ih dosta, prava istina, ali oni gdje god da jesu prouzroče više neugode nego stranci. Znaš da smo došli u Ameriku trbuhom za kruhom, pa svatko vuče na svoju na stranu (svatko sebe ističe). Velika sloboda, pa malo tko koga poštuje. Nije kao kod nas doma.*

¹⁷⁷ Na standardnom jeziku to bi glasilo: *Novo doba* u kojem pišu gospoda, što čitaju Tolstoja i *Dom*, u kojem pišu radnici.

¹⁷⁸ Ne diraj ono što je mirno (tj. Ne izazivaj).

¹⁷⁹ Juraj Jordan istaknuti je hrvatski iseljenički djelatnik i trgovac podrijetlom s Brača (mjesto Pučišća). Bio je član hrvatskih društava u Punta Arenasu, o čemu je u ovome radu riječ u poglavlju „Društveni i kulturni život iseljenika u Punta Arenasu“. Margarita Carmen Mihovilović Perić za 132. broj glasila *Male novine* (str. 40–42) napisala je detaljan životopis Jurja Jordana. Tako na 40. stranici toga broja navodi da je riječ o istaknutom pojedincu koji je imao presudnu ulogu u razvoju i nacionalnom usmjerenju hrvatske zajednice u Magallanesu. Rođen je 25. travnja 1880. godine u Pučišćima na otoku Braču. U Punta Arenas stigao je 13. siječnja 1899., na cilj i u središte svojih snova o uspjehu. Navodi da je pripadao naraštaju koji je u domovini nosio novu hrvatsku nacionalnu svijest, nesnošljivu prema neprihvatljivoj politici Austro-Ugarskoga Carstva. Odgajan je na izdanjima Matice hrvatske i Društva sv. Jeronima iz Zagreba. Redovito je čitao domoljubni tisak. U listopadu 1900. sudjelovao je u osnutku Hrvatskoga dobrotvornog društva. Osnutak Hrvatskoga društva uzajamne pomoći imao je velik odjek u Magallanesu i Južnoj Americi te izazvao snažne podjele s austrougarskim krugovima. Jordan je sudjelovao u osnivanju gotovo svih hrvatskih institucija u Punta Arenasu, a bio je i osnivač te prvi predsjednik Hrvatskoga kluba 1915., ponovno 1916. i 1930. godine. Umro je 1949. godine u Punta Arenasu.

tamburaškoga društva, Trutanić je u *Novom Dobu* objavio oglas u kojem se traži *instruktora vjesta glazbi*. Gašić je samo naznačio da se Trutanić *razumije u glazbu, kako i tovar u kantar*¹⁸⁰. Gašić je također istaknuo da je tamburaško društvo *sastavljeno skoro od same pucke mladosti, od radnika, koje gospoda, mrze jednako kao i mene, jer sam im uvijek bio iskreni prijatelj, i kojih su se takogjer htjeli riješiti*. Ističe da su ga iz tamburaškoga društva htjeli maknuti, baš kao što su ga maknuli iz glasila. Ujedno navodi da dok su pokušali dirati se u tamburaško društvo, *»Novo doba« je vozilo s »Progonjenom Mat. Rijeci«, pa i sa »Zajednicom« – samo sto se nije ugusilo u austrijskom moru*. Na samom kraju članka autor izražava čuđenje te je zaključio: *Dilikani Duje: Asti misa potapira, nisi ih dobro ispovidi!*¹⁸¹

U tom trećem broju *Doma*, u rubrici *Po gradu*, navedeno je da *Novo doba* privremeno prestaje izlaziti jer mu urednik putuje u Buenos Aires. Zapravo, nakon toga glasilo *Novo doba* s tim uredništvom više nije izlazilo.

U to je vrijeme u Punta Arenasu, kako je navedeno i u *Domu* i u *Novom dobu*, postojala ideja o jednom novom listu, koji bi bio jedini u Punta Arenasu. Nije se raspravljalo o imenu lista, ali je to glasilo trebalo biti jedinstveno glasilo Hrvata u Punta Arenasu kojem bi bila *zadaca tuci Zajednicu*¹⁸². U šestom broju *Doma*, u uvodnom članku „*Zajednici*“, izvještava se o skupštini Hrvatskoga doma koja se održala u dvorani vatrogasnoga društva. Skupštini su nazočili urednici *Doma* i *Novoga doba*. Navodi se da je glavni urednik toga novoga lista trebao biti Luka Bonačić, a glavni suradnik Petar Gašić: *Jedino sto znamo, to je, da je gosp. L. B. imao biti njegov odgovorni urednik, a glavni suradnik, urednik »Doma« koji bi uzivao i mjesečnu platu*. Međutim, Bonačić je na kraju odustao od te ideje, premda se, navode, na novom listu radilo i prikupljen je veliki broj dionica za njegovo pokretanje. Kritiziraju Bonačićevu promjenu razmišljanja: *Pokajanje nije savršeno kad ga se pere tugjim grijesima. Onaj te se tako kaje, lako da se i po vise puta treba kajati*. Pitanje je: Je li već spomenuti odlazak urednika u Buenos Aires bio način njegova pokazivanja da se s novim politikama ne zna i ne može boriti, ili je pak riječ tek o slučajnosti. Ali činjenica je da oba lista, *Novo doba*, a nedugo zatim i *Dom* – prestali su postojati. Budući da se u njima pisalo protiv *Zajednice* i Mihanovića, odnosno protiv austrijske vlasti u staroj domovini, takvo djelovanje vjerojatno nije naišlo na odobravanje pa je to utjecalo na njihovo gašenje.

¹⁸⁰ Usporedbeni frazem *kako tovar u kantar* (tj. kao magarac u vagu upotrebljava se u značenju: uopće ne razumjeti nešto).

¹⁸¹ Nježni Duje: Šišmiša mu, nisi ih dobro ispovjedio. Na standardnom jeziku frazem ima značenje previše si obziran prema njima.

¹⁸² Tj. nadvladati glasilo *Zajednicu*.

U 148. broju *Novoga doba* objavljenom 21. srpnja 1911. u rubrici *Mjestne vijesti* pišu o nastanku nove novine. Iznosi se izvještaj s već spomenute skupštine te se vrijeđa Gašića zbog ometanja skupštine i stavova koje je iznio. Fragmente toga članka navodimo ovdje:

Gospodin Petar Gasic, sa perfidjom dostojnom jednoga Stjepana Radica, kroz cijelo vrijeme skupštine je upadao i vrijeđao, rušio, razmećao, i stavljao razdor, i izrekao toliko besmislenih riječi, kojih se jedan ne može ni sjećati, jer gluposti su one koje najmanje mogu ostati u pameti jednoga čovjeka; napokon reče da ovaj predlog nije ništa drugo nego jedna druga ili treća "Zajednica", koja ima njezina upliva.— Neka ovo ne bude za uvredu, jer istina nije nikada bila uvreda.

(...) Što se tiče gospodina Gasića, — slijedi Dr. Bencur¹⁸³ — naša ideja je bila, da i on, kao inteligentan čovjek, bi nam pomogao u novini i od kojega smo i očekivali dosta pomoći; ovo nije bilo staviti glavu u vreću ili kako se reče koga zakupusiti, već svima dati utjecaja na novinu i pravo suradivanja.

U trećem broju *Doma*, koji je tiskan tjedan dana nakon toga članka u *Novom dobu*, 1. kolovoza 1911., Gašić se u članku „*Quieta non movere*“ osvrnuo na napade u *Novom dobu* braneći ono što je stvorio, novine i tamburaško društvo. Napisao je da je pojava *Doma*, koji uspoređuje s kvascem za kruh, uznemirila uredništvo i suradnike *Novoga doba*: *Novodobci su od tada pobijesnili i po ulicima naustice, a u stupcima pismeno, izlijevaju svoj zuc. Blate me oni u svakom broju, a ja im evo ispricah na uzvrat samo ovo, da se vide sto su i ko su....* U tom trećem broju *Doma*, u nepotpisanom članku „*Slaba prispodoba*“, Gašić se osvrnuo na navedene uvrede objavljene u *Novom dobu*:

»Novodobci« me prispodobili sa Stjepanom Radićem. Nijesam proucavao njegov rad. (...) iz »Novog doba« razabirem da je on u Hrvatskoj (...) varao težake obecavajuc im »mari e monti«. Prispodoba je slaba. Plod je slabih mozdana. Ja sam dubrovcanin. U mojim zilama tece jos kapljica djedine krvi. (...)

Kad su me poceli prispodabljati sa zastupnicima, cemu me nijesu prispodobili sa Smodlakom? On je blizi. On je dubrovcanin u Mlecima.

Moderni puntarenski mlecici navlas su me prispodobili hrvatskim i magjarskim mlecicem.

Na cast im!

Na kraju toga članka poručio je da se ne boji: *U ostalom, kad sam posao u svijet strasljive sam gace ostavio objesene za vratima od kuce.*

¹⁸³ Dr. Matija Bencur, odnosno Mateo Bencur, slovački je liječnik i književnik. Medicinu je završio na Sveučilištu u Pragu „gdje je sudjelovao u studentskim pokretima za oslobođenje slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj.“ Liječničku praksu odradio je u mjestu Selca na otoku Braču. Oženio se Bračankom Petronilom Didolić s kojom 1907. odlazi u Čile. U hrvatskim je društvima obavljao najuglednije dužnosti. Djelovao je kao liječnik Čileanskoga Crvenog križa od 1910. do 1922., za što je stekao i počasno članstvo. Bio je član uprave gradskoga Vatrogasnoga saveza, gdje je zastupao Četvrtu vatrogasnu četvu. Tijekom Prvoga svjetskog rata postao je i prvi predsjednik ogranka Jugoslavenske narodne obrane *Dalmacia*. Pod pseudonimom Martin Kukučin napisao je više književnih djela, npr. *Šetnja Patagonijom* 1922. godine i *Mati zove* 1927. godine u kojima govori o doseljavanju Hrvata u Čile i njihovoj prilagodbi na novo mjesto stanovanja (prema Mataić Pavičić 1998: 32–33). U drugom broju *Doma*, u članku „*Hrvati u Punta Arenas...*“, u govoru koji je održan u čast otvaranja Hrvatske čitaonice, navodi se da je dr. Bencur istaknuo da *čovjek ne živi samo o kruhu svagdanjemu, nego da se treba brigati i za oplemenjenje srca i duha* pozdravivši tim riječima otvorenje Hrvatske čitaonice.

Oba lista su trajala kratko. Glasilo *Novo doba* zadnji je put tiskano 28. srpnja 1911., dok je zadnji broj *Doma* tiskan samo nekoliko mjeseci nakon toga, 15. studenoga 1911. Posljednji brojevi obaju listova donese prikaz prepirki i nesporazuma, čime se ujedno otkriva šira slika društvenih prilika i razmišljanja unutar hrvatske zajednice u Magallanesu, razdijeljene između austrijske i hrvatske struje.

U trećem broju *Doma* objavljen je članak naslovljeno „Dilikanom Duji“ koji potpisuje Prndelj, što je Gašićev pseudonim. Autor se obraća uredniku *Novoga doba*. Članak započinje pozdravom dražesnom Duji dajući mu komplimente:

Moj graciozi¹⁸⁴ Duje!

Da ti recem veru, vercatu istinu, ja sam vazda mislio da si ti sempre u Spljetu, a ti mi se sad prezentavas kako koretur u Puntareni. Drago mi je da si felice arivo, lijep si – kako puca, rumen – kako jabuka, tvoja prezenca mi je ucinila veliku alegrecu¹⁸⁵.

Potom Gašić govori o sebi, da je on onaj koji nije od velikih riječi i komplimenata, nije od ulizivanja drugima i govorenja onoga što žele čuti, pa da zbog toga i ne uspijeva u životu: *Ja ti nijesam od velikijeh komplimenata, pa me ovdje odbijaju i pasavam ti slabo. Govoru mi da sam sporka jezika, da ne umijem govorit alaroversa, a da to služi covjeku mundijalomu*¹⁸⁶.

Ovim člankom nastoji uredniku *Novoga doba* dati savjet kako treba biti prijetvoran i ne govoriti istinu nego samo ono što se od njega očekuje da govori, što je sugovornicima prihvatljivo i što žele čuti:

Bez velikijeh komplimenata savjetujem te, dragi Duje, kako brata, da ces i ti nagraisat, ako ardiskas pruzit jezik priko zuba. Moze ti iskapit gdjegod malo sline, ma valjda da reces, da je mlijeko, ako ne, adio mastela! Ako hoces prosperat, valja da znas cinit lozanje. Da te vrag ne natance rijet. kad ti ukazu patatu da je patata, valja da reces: a lijepe pomadore, cinu mi zubi vodu, izio bi je bez ulja, osta i soli¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Na standardnom jeziku pridjev *gracioso* glasio bi: dražesni.

¹⁸⁵ Na standardnom jeziku to bi glasilo: Moj gracioso (nježni Duje)! Da ti velik pravu, pravcatu istinu, ja sam uvijek mislio da si ti stalno u Splitu, a ti mi se sad pojavljuješ kao urednik u Punta Arenasu. Drago mi je da si sretno stigao, lijep si – kao dugme, rumen – kao jabuka, tvoja prisutnost me je jako razveselila.

¹⁸⁶ Na standardnom jeziku to bi glasilo: Ja nisam od velikih komplimenata, pa me ovdje zbog toga odbijaju i loše prolazim. Govore mi da se nepristojno izražavam, da ne znam otmjeno govoriti, a da to svjetskom čovjeku treba.

¹⁸⁷ Na standardnom jeziku to bi doslovce glasilo: Da te vrag ne nagovori (ne navede) da rečeš, kada ti pokažu krumpir – da to je krumpir. Trebaš reći: a lijepe li rajčice, toliko mi je privlačna, da bih je jeo bez ulja, octa i soli.

Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav* – novi izvještaji u svakom broju

Budući da je Petar Gašić glavni pokretač tamburaškoga društva u Punta Arenasu, nije čudno što gotovo svaki¹⁸⁸ broj *Doma* donosi neku informaciju ili kraću crticu o Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav*. Iz trećega broja *Doma* saznaje se da je Vicko Damianović bio predsjednik Društva, a Petar Jakšić tajnik. Njima je, kao suradnicima *Doma*, zasigurno izvještavanje o *Tomislavu* bilo važno.

U prvom broju *Doma*, u rubrici *Po gradu*, izvještava se o reorganizaciji društva koje je tada imalo osamnaest članova. Navodi se nova uprava: predsjednik Vicko Damianovic, dopredsjednik Filip N. Turina, tajnik Petar Jaksic, podtajnik Nikola Polic, blagajnik Stjepan Pavlov P. i zborovođa Petar Gasic. U drugom broju *Doma* nabrojani su članovi, njih osamnaest, isto onoliko koliko instrumenata posjeduju. Riječ je o osamnaest mladića koji sačinjavaju zbor dostojan njihove puntaarenaške zajednice. To su: S. Pavlov, P. i M. Pavlov A (bisernice), V. Rozic i F. Juricic (kontrasice), S. Pavlov A., R. Ljubetich i F. N. Turina (Brac I.), I. Lopizic i J. Lanzaneo (Brac II.), K Kucan i I. Livacic (Brac III.); V. Bulicic i P. Jaksic (Bugarija I.), N. Polic i V. Damianovic i Z. Peruzovic (Bugarija II.); M. Mimica i I. Bozic (berde malo i veliko). Tako u tom drugom izvještaju o tamburaškom društvu saznajemo i o instrumentima koje su posjedovali, a to su bisernice, kontrasice, bračevi, bugarije i berde. Navedeni članak može biti poticaj za detaljnije istraživanje navedenoga tamburaškoga društva i kulturne djelatnosti njegovih članova.

Na isti datum izlaska na koji je objavljen prvi broja *Doma*, objavljen je također 145. broj *Novoga doba*. U rubrici *Mjestne vijesti* u tom broju *Novoga doba* donosi se članak naslovljen „Što je sa „Tomislavom“?“. Iz članka je razvidno da je to društvo u velikim problemima zbog nesloge članova jer je dio njih želio smijeniti Gašića. Naime, na sjednici *Tomislava*, održanoj 25. lipnja 1911., potvrđen je zapisnik prethodnoga sastanka i prihvaćena su konačna pravila toga društva. Primljeno je i pismo Jurja Škarmete, koji je prihvaćen kao aktivni član. Nakon toga, dotadašnja uprava (Luka Bonačić D., Stjepan Vukićević, Stjepan Domić i Antun Jovanović) podnijela je ostavku. Spor je izbio zbog izbora novoga učitelja (voditelja) jer je dotadašnja uprava smatrala da Gašić nije dovoljno sposoban i da u sedam godina nije napravio dovoljno:

Mi smo bili proučili ovo pitanje učitelja i došli do uvjerenja da društvo ovisi o njegovom izboru i htjeli smo promijeniti bivšeg učitelja gosp. Gašića sa jednim učiteljem sposobnijim od njega (odje se ne

¹⁸⁸ Samo u šestom i osmom broju lista *Dom* nema informacija o Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav*.

personificira, već se govori u opće), ali svakako njemu dati mjesto kao zborovodji uz mjesečnu plaću, ali taj predlog je bio jednostavno odbiven. — Pošto nas je iskustvo uvjerilo da tamburaški zbor, potla sedam godina života, potla sedam godina opstanka i rada, bi bilo dično da se danas nalazi na većoj visini, nego što se nalazi, a buduć tamburaški zbor će slijediti sa istim uvjetima kao i dosada, uvjereni smo da će slijediti kao i prvo i nećemo biti solidarni ni odgovorni za taj opstanak.

U trećem broju *Doma*, kada je riječ o tamburaškom društvu, izvještavaju o neprovjerenim informacijama koje su čuli i zabilježili u kratkim natuknicama u rubrici u tekstu „Nest ca se po koloniji govori:“. U četvrtom broju *Doma* autor P. J. (što upućuje na inicijale Petra Jakšića) objavio je članak s istim naslovom „Sto je sa Tomislavom?“. Istaknuo je da je to pitanje netko postavio prije četiri mjeseca pa sada na njega odgovara. Navodi da je sve u redu i premda je tamburica više puta do propasti došla, i dalje nije nastradala. Ističe da *Tomislav moze stati na visini dostojnoj nase naseobine, ali treba slozno i u ljubavi raditi, a ne ubijati tugje ideje, nametanjem samo svoje volje*. Na taj je način *Tomislav* obranjen od napada iz *Novoga doba*. Uz to autor članka poziva na slogu za dobrobit društva.

U četvrtom broju *Doma*, u članku „Istini na cast“ koji potpisuje sam urednik (Ur.) – prenosi se članak iz 148. broja *Novoga doba* u kojem je navedeno da je tamburaški odbor vratio novac za ulaznice jer je ples odgođen zbog lošega vremena. Tekst objavljen u *Novom dobu* naslovljen je „Hrvatsko Tamburaško DRUŠTVO“:

Ples što se je imao držati u prošlu subotu je bio odgojen radi slaba vremena. (Mi smo odviše delikani. Op. korektura), do dojdúće subote.—

Ovaj ples se priredjuje za doskočiti potrebama istog društva, komu je namjenjena čista dobit plesa.

Želimo sto bolji uspjeh.—

Na temelju toga se u četvrtom broju *Doma* razvila polemika s uredništvom *Novoga doba*. Urednik *Doma* naglašava da su informaciju o otkazanom plesu *novodobci proturali* i uvrijedili gospođe radi kojih je ples odgođen.

U petom broju *Doma*, u članku naslovljenom „Hrvatsko tamburasko drustvo “Tomislav”“, istaknuli su da je riječ o prvom društvu te vrste u Južnoj Americi. Smatraju da je izvrsno organizirano te da proslavlja hrvatsko ime i tradiciju. Priznali su da je društvo *palo na nisko*, no nisu naveli o kakvim je problemima zapravo riječ. Ističu da ipak nije propalo jer *se je nalazilo hrvatskih sinova, te su osjecali za lijepo, koji su ga znali, makar i u malom broju, uzdržati na dostojnoj visini naseobine i naroda iz koga su nikli*. Napominju da su društvo svih oni ljudi koji stvaraju i podupiru njegov napredak:

Danas druge ptice pjevaju. Tamburasko drustvo broji vise clanova nego za utemeljenja, a tamburaski orkestar broji osamnaest članova, jer vise glazbala i ne posjeduje. Zasluga u prvom redu ide za to danasnje upraviteljstvo, pa onda marne tamburase, koji ga slijede poput pcela radilica pravo shvatanje, da su duzni nesto dobra uciniti za svoj narod. Koliko jednih, toliko drugih ne objelodanjujemo imena, da

ne povrijedimo njihovo nesebično rodoljublje. U povijesti naše naseobine u Magallanesu njihova će se imena na zasluženu mjestu ubilježena, kao i ona podupiratelja čije zasluge nisu nista manje.

Cvalo i napredovalo ovo naše čično društvo!

U sedmom broju *Doma*, u članku „Zasto?“, izvještava se o imenu tamburaškoga društva i zašto se nazvalo hrvatskim, a kasnije je nadodano ime Tomislav. Pretpostavka je da je članak napisao Gašić jer donosi priču zborovođe društva. Poticaj na pisanje članka bilo je pitanje jednoga tamburaša kojega je zanimalo zašto pečat društva nosi samo ime Hrvatsko tamburaško društvo, a ispuštena je riječ Tomislav. Navodi da se zborovođa prije osam godina, kada je utemeljeno društvo, najviše opirao da se društvu da ime Tomislav, po prvome hrvatskom kralju. To *prividno nepatriotično djelo imalo je dobru svrhu*. Objasnio je da je hrvatsko ime tada u Punta Arenasu bilo slabo poznato, a tamburica je upravo trebala pronijeti dobar glas o Hrvatima i hrvatskoj zajednici. Da je dano ime Tomislav, pisalo bi se ESTUDIANTINA TOMISILAV¹⁸⁹, a hrvatsko ime bi tada bilo izostavljeno. Uspoređuje to s Hrvatskim vatrogasnim društvom 4, koje svi zovu *4^a compaña*. Međutim, kada se hrvatsko ime proslavilo u magallanskom kraju, stvorila se mogućnost, smatra Gašić, za nazivanje društva i imenom Tomislav:

Kako je tamburica u početku odmah umilila, tako je ona pomogla popularizirati hrvatsko ime, koje su u ono vrijeme austrijanci iz petnih zila nastojali zatajiti. Tek kasnije, kad se probio led, kad se hrvatsko ime udomacilo, nadodato je ime »Tomislav«.

Ime slavnog prvog hrvatskog kralja, komu je uspjelo stvoriti jaku Hrvatsku, bilo bi stvorilo zaprjeku, da ime naroda, komu je on sav svoj život posvetio i koga je on prvi ujedinio, bude zaboravljeno.

Za to je to bilo.

Tako u sedmom broju *Doma* saznajemo značajne informacije o postanku imena tamburaškoga društva. Ostale crtice o Hrvatskom tamburaškom društvu *Tomislav* samo su informativnoga karaktera. Svrha im je obraniti društvo od lošega glasa koji ga je zatekao, problema ostavke prijašnje uprave i njezina nepovjerenja zborovođi. Stvaranje problema oko neodržavanja plesa stvoreno je kako bi Hrvatsko tamburaško društvo bilo ocinjeno.

Pitanje izgradnje hrvatskoga groblja u Punta Arenasu

U trećem broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Groblje“, navodi se da će zemljište, koje je Austrijsko uzajamno potporno društvo kupilo 1902. godine za 500 dolara, biti uređeno kao groblje. Međutim, treba prikupiti potreban iznos za tu namjenu, stoga: *Da se ne takne u novac društvene blagajne, odlucilo se na zadnjoj društvenoi sjednici, da se*

¹⁸⁹ Na hrvatskom jeziku to bi bilo ZBOR TOMISLAV.

unaprijed mjesečna članarina ima placati po dva pesosa, dok se sabere glavnicu od \$ 5.000, 6000, potrebna za uredbu recenog groblja.

Potom se u osmom broju lista *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti „Društvena sjednica“, spominje pitanje izgradnje groblja. Naime, u već spomenutoj vijesti izvještava se o glavnoj sjednici Hrvatskoga dobrotvornog društva, održanoj 30. travnja 1905. godine, na kojoj se odlučivalo o organizaciji svečanosti blagoslova barjaka. Na toj je sjednici također odlučeno, pod zadnjom točkom donesenih odluka na toj sjednici, – *Da se napravi društveno groblje.*

U trideset osmom broju glasila *Male novine*, u rubrici *Kronika*, u vijesti naslovljenoj „Groblje“, izvještava se o novoj sjednici Hrvatskoga dobrotvornog društva, koja se održava 28. siječnja 1906. godine na kojoj se trebalo raspraviti kako skupiti sredstva za izgradnju groblja. Dakle, skoro godinu dana nakon prve donesene odluke da se društveno groblje treba izgraditi, odnosno obavijesti da se mjesečna članarina povećava, glavnicu potrebna za izgradnju nije još bila prikupljena. Na toj se sjednici tako trebalo *odluciti na koji se način ima utjerati potrebna glavnicu, a da se napravi društvene grobnice.* U toj vijesti „Groblje“ zato pozivaju što veći broj članova društva da se odazove sjednici kako bi se o tom važnom pitanju raspravilo: *Kako većina zeljno očekuje, da se radnja sto prije zapocne i kraju privede, treba pristupiti na sjednicu u sto vecem broju, kad se jednom ima tako vaznom poslu.*

Pet godina kasnije, 1911. godine izgradnja groblja nije načinjena. Naime u šestom broju glasila *Dom*, u rubrici *Po gradu*, prvo se izvještava o glavnoj sjednici Hrvatskoga dobrotvornog društva koja se održala 14. listopada 1911. godine. Na sjednici je naznačeno *da mnogi članovi nijesu isplatili davno uglavljeni doprinos od jednog talira mjesečno za godinu dana – to dakle dvanaest talira.* Stoga su na toj glavnoj sjednici odlučili sve one koji to ne naprave do Nove godine isključiti iz društva. Naglašavaju potom: *Treba se dakle, pozuriti isplatom doprinosa za izgradnju društvenog grobista, ako se zeli uživati koristi, na koje ima pravo svaki član Hrvatskog dobrotvornog društva.*

To je zemljište vjerojatno prodano, pa su sredstva korištena ili za izgradnju današnjega mauzoleja koji se nalazi na općinskom groblju *Cementerio Municipal Sara Braun*¹⁹⁰ ili za neke druge potrebne svrhe. Može se zaključiti da o tom zemljištu nije pronađeno više podataka.

¹⁹⁰ Groblje *Sara Braun* otvoreno je 1894. godine. Prostire se na osam hektara. Uživa međunarodno priznanje jednoga od najljepših groblja na svijetu. Među njegovim glavnim značajkama je velik broj grobova koji pripadaju stranim zajednicama, kao što su mauzoleji iz Italije, Španjolske i Hrvatske. Na groblju se nalaze grobnice iz Francuske i Portugala i dr. Također uključuje grobove raznih dobrotvornih organizacija tog vremena, poput Društava za uzajamnu pomoć i Crvenog križa. Sara Braun doprinijela je izgradnji monumentalnog trijema na

Mauzolej hrvatskoga društva iz Punta Arenasa jedna je od najupečatljivijih grobnih građevina na groblju *Sara Braun*. Na mauzoleju je utisnuto u kamen: HRVATSKO PRIPOMOĆNO DRUŠTVO. Poviše glavnoga ulaza nalazi se hrvatski grb. Ističe se svojom monumentalnošću i neoklasicističkim utjecajem u arhitektonskom oblikovanju, nadahnut arhitekturom antičkih hramova. Naime, građevina ima simetričan i kompaktan volumen, s tlocrtom koji podsjeća na tipologiju klasičnih hramova. Mauzolej je uzdignut na postolje. Pravokutna osnova organizirana je oko glavnoga ulaza koji naglašava svečani karakter objekta. U prostornom smislu mauzolej odlikuje jasna i uravnotežena kompozicija. Glavnim pročeljem dominira trijem s četirima jonskim stupovima koji nose vijenac s ukrašenim trokutastim zabatom. U središtu se nalaze vrata od kovanoga željeza s geometrijskom ornamentikom (*Ministerio de las culturas, las artes y el patrimonio* 2024: 39–44).

Dar učitelju Vicku Svilokosu

U petom broju glasila *Dom*, u nepotpisanom članku naslovljenom „Dar učitelju“, donosi se javna zahvala učitelju Vinku¹⁹¹ Svilokosu iz Orašca, mjesta pokraj Dubrovnika, koju mu upućuju njegovi bivši učenici, hrvatski iseljenici u Punta Arenasu. Autor ističe da je Orašac tako napredan kakav je tada bio upravo zahvaljujući tom učitelju:

Sve sto mjesto danas ima lijepa i dicna moze se reci da je isklucivo plod njegova truda: danasnji Orasac je njegov. Stvorio je rodu i domovini mnogo ljudi ispod njegovih je ruka izaslo i sudaca i ucitelja i cinovnika i trgovaca i valjanih radnika. Oni te su na domu kao i oni te su morali ostaviti rogienu grudu uzivaju danas plod njegova truda i muke. Ovdje u Punta Arenas nalazi se deset iseljenika, deset njegovih učenika, svi u zreloj dobi.

Da bi mu zahvalili za njegov vrijedan trud i rad zbog kojega ga se rado sjećaju, izradili su za njega poseban dar: *Da mu iskazu vjecnitu harnost nekim vidljivim znakom (a u grudima im je uvijek) dali su napraviti zlatnu medalju za satni lanac koju su mu ovih dana opremili uz sljedece jednostavno, ali znacajno, pismo (...).*

To pismo koje su svom učitelju poslali u domovinu prenosi u cijelosti list *Dom*. Upućeno je na *P. N. Gosp. Vinku Svilokosu Orasac*. Autor pisma obraća se Svilokosu s poštovanjem i u ime svojih kolega: *Cijenjeni gospodini ucitelju! Cast mi je, u ime svoje i mojih sumjescana,*

groblju. Sagrađen je između 1918. i 1923. godine. Taj je trijem čine središnja kapela i dva ulaza, a posebno se ističe skulptura Anđela tišine koja okružuje spomenik. Dostupno na: *Cementerio Municipal de Punta Arenas Sara Braun*. Dostupno na: <https://cementeriosarabraun.cl/> (pristupljeno 6. prosinca 2025).

¹⁹¹ U listu *Dom* bilježi se *Vinko*, a u listovima *Crvena Hrvatska* i *Prava Crvena Hrvatska* inačica toga imena *Vicko*.

nastanjenih u Punta Arenas, a Vasih nekadanjih učenika, upraviti Vam ovo malo redaka. Smatraju da upravo svom učitelju duguju najviše za svo znanje koje ih je naučio i zbog kojega su danas uspješni ljudi koji se ne boje reći odakle dolaze. To im je kao ponekad neposlušnoj i razigranoj djeci bilo teško uvidjeti, no kao odrasli ljudi u Čileu postali su toga svjesni:

Vasi učenici, danas razviti ljudi, dolaze do priznanja, da Vam puno duguju. Oni su uvjereni, da je najviše Vama zahvaliti da orasanin odlazi u svijet svijestan svojeg imena i svoje narodnosti; da se ne stidi kazati svijetu ono, što uistinu jest, kako se to obično dogadja među nasim narodom, pa da se donekle oduze salju Vam ovaj malen darak u znak zahvalnosti i stovanja prema Vama i sto da Vas kad sjeti onih nekadasnjih malih učenika, koji su Vam se na stotine puta činili naljutiti, ali koji danas priznaju, da ste samo radili za njihovo dobro.

Zbog svega navedenoga učitelju šalju dar, kao znak pažnje, poštovanja i zahvalnosti te mu poručuju: *budite uvjereni da Vasi učenici vazda se sa harnoscu sjecaju svojeg dobrog ucitelja, te vruce zele, da Vas Vjecni pozivi jos mnogo godina na korist nama milog rodnog mjesta i na veselje Vama zahvalnih učenika.*

Međutim, tom gestom nisu samo zahvalili svom učitelju Svilocosu, već su time iseljenici u Punta Arenasu odlučili iskazati ljubav i poštovanje prema svojoj domovini odlučivši pa su dubrovačkom muzeju darovali zbirku rariteta iz Magallanesa. Na taj su način pokazali da u iseljeništvu nisu zaboravili svoje podrijetlo: *Osim toga su se Svilocosovi učenici stavili na posao da dubrovacki muzej podare zbirkom rijetkosti tijesna Magallanesa Patagonije i juznih chilenksih otoka. Ugledali se i drugi nasi naseljenici u njih.*

Učitelj Svilocos dar je primio te im je uputio javnu zahvalu koju prenose dubrovački listovi. Naime, ta javna zahvala tiskana je u osamdeset osmom broju lista *Crvena Hrvatska*, koji je tiskan 4. studenoga 1911. u tristo četrdeset devetom broju lista *Prava Crvena Hrvatska*. Učitelj Svilocos u toj javnoj zahvali spominje svoje učenike iz Orašca, iseljenike u Punta Arenas: Vinko Litrica Markov; Božo, Ivo, Gjuro i Pero Violić Nikov; Pero i Miho Gašić Gabrov; Jakov Masle Antunov; Vicko Violić Gjurov i Ivan Lopižić Stijepov. Zahvalio im se, istaknuvši kako su ga veoma iznenadili, na daru koji su mu poslali: *(...) veoma me iznenadiše, poslavši mi iz Punta Arenas (Chile) u „znak zahvalnosti i štovanja“ zlatnu medalju sa posvetom mojega imena i učiteljskim znakovima; zajedničku sliku i čuvstveno pismo. To priznanje koje su mu njegovi bivši učenici iskazali, učitelju su poticaj da se i dalje trudi u svom poslu: Vaše priznanje hrabriti će me i unaprijeda u mojem teškom, ali plemenitom zvanju.*

U svojoj emotivnoj zahvali, Vicko Svilocos, priznaje koliko su ga učenici tim činom ganuli:

Mili moji učenici! Ganut sam do suza nad ovako sjajnim darom, koji je, kako mi lijepo pišete „malena sjena zahvalnosti vaše“.

Puno je moje srce veselja i zadovoljstva, kad vidim, kako se znate iz daleke Amerike sijećati i cijeniti rad uzgojitelja narodnog; s toga vam najsrdačnije zahvaljujem.

Priželjkuje njihov povratak u domovinu: *Bog blagoslovio vaše trude i sretno se vratili u domovinu!*, te da uvijek žive i rade *na diku roditeljima, učitelju i miloj Hrvatskoj domovini!*

Usporedba uredničke koncepcije triju Gašićevih glasila: ključne podudarnosti i razlike

Gašić je svoja tri glasila *Male novine*, *Dom* i *Domovina* uređivao po sličnim načelima. Sam razlog pokretanja *Malih novina* bio je povezivanje iseljenika sa starom domovinom i izvještavanje o različitim vijestima iz nje, ali i iz svijeta, kao i iz novoga mjesta stanovanja. Kao poticaj za nastanak drugoga Gašićeva lista *Domovine* navodi se potreba postojanja lista koji bi ih ponovno povezo sa starom domovinom. Treći Gašićev list *Dom* nastao je pak kao reakcija na drugo iseljeničko novinstvo u Južnoj Americi koje je iskazivalo privrženost austrijskoj vlasti. Stoga je *Dom* nastao kao suprotnost takvima. Iz tih navoda o razlozima i poticajima za nastanak tih listova očitava se i karakter svakoga od analiziranih listova. Odmak od političkih tema istaknut je samim naslovima triju listova. Međutim, pitanja političke naravi, osobito ona vezana za staru domovinu, punila su stupce u Gašićevim listovima, što ne čudi jer su u starom kraju ostavili svoju obitelj, rodbinu i prijatelje pa su vijesti o životu i važnim temama koje se odnose na staru domovinu tadašnjem iseljeniku bile iznimno bitne.

Gašić je kao urednik, a isto tako kao istaknuta novinarska i kulturna figura za hrvatske iseljenike u Punta Arenasu, svoje stavove najviše izražavao u njegovu posljednjem glasilu *Dom*. U tom se glasilu ocrta sukob dvojice urednika: Gašića, urednika lista *Dom* i Luke Bonačića, urednika *Novoga doba* (bivše *Domovine*). Upravo je uplitanje osobne razine prouzročilo nastanak tekstova u kojima se ocrtavaju osobni stavovi.

Koncept svih triju Gašićevih listova je sličan. Temelji se na dvjema glavnim (najzastupljenijim) rubrikama: vijesti iz stare domovine te vijesti iz Čilea, poglavito iz Punta Arenasa, grada u kojem je Gašić živio i uređivao svoja glasila. O vijestima iz stare domovine u *Malim novinama* izvještavalo se u rubrici *Vijesti iz domovine*, odnosno u *Domovini* i *Domu* u rubrici *Iz domovine*. Osobito je važna rubrika koja izvještava o prilikama u Punta Arenasu na temelju koje se može dobiti uvid u život i prilike tadašnjih iseljenika čileanskoga juga. Ta rubrika također se nalazi u svim trima Gašićevim listovima. U *Malim novinama* i *Domovini* riječ je o rubrici *Kronika*, a u *Domu* je to rubrika *Po gradu*.

Također, Gašićevi su listovi, osim informativnoga karaktera, kakav novinska izdanja imaju, imali različite rubrike kojima se nastojalo podučiti čitatelja o različitim književnim, kulturnim i povijesnim temama. U glasilima *Male novine* i *Domovina* kroz *Podlistak* se nastojalo obrazovati i informirati iseljenike. U *Malim novinama* su se u toj rubrici donosile zanimljive

priče ili pjesme hrvatskih i stranih književnika, dok je u prvoj godini izlaženja glasila *Domovina* riječ o tekstovima povijesne tematike u kojima se informira čitatelja o čileanskoj prošlosti. Riječ je o izvadcima iz djela Francisca Valdese Vergase *Historia de Chile*. U *Domu* se pak, u rubrici *Diskoras*, kroz fiktivne razgovore dvojice likova nastoji podučiti čitatelja (u *Domu* je riječ prije svega o pitanjima koja su tištala iseljenike toga vremena kao što je pitanje vlastite narodnosti, udruživanje u hrvatska društva, o iseljeničkim novinama i tome slično).

Zaključak

Gospodarska zaostalost, potaknuta ponajprije vinskom klauzulom te pojavom filoksere i drugih nepogoda u vinogradarstvu, bila je jedan od ključnih uzroka iseljavanja iz dalmatinskih krajeva kraja 19. i početka 20. stoljeća. Tomu je pridonijela i prevlast parobrodarstva „što je prouzročilo propast jedrenjaka koji su bili osnovni izvor egzistencije brojnim hrvatskim obiteljima u čijem su bili vlasništvu, a naravno i svima koji su bili s njima izravno povezani u tom poslu“ (Vulić 2021: 12). Osim toga, nepovoljni demografski i društveno-ekonomski procesi, osobito u Dubrovačkom primorju, obilježeni porastom stanovništva te ograničenim gospodarskim mogućnostima, dodatno su pojačali iseljenička kretanja. Iseljenikov novi život nije počinjao s iluzijom lakoga života, već iznimno skupim i mukotrpnim prekooceanskim putovanjem te daljnjim, često, napornim kretanjem prema željenim odredištima u Južnoj i Sjevernoj Americi, gdje doseljenike nije čekalo obilje, već zahtjevan rad. Unatoč tomu, hrvatski su se iseljenici, osobito na jugu Čilea, brzo prilagodili novome okruženju te razvili snažnu i organiziranu zajednicu, koja se istaknula bogatim društvenim i kulturnim životom, dok im je udruživanje omogućilo očuvanje međusobnih veza, osjećaj sigurnosti i trajnu povezanost s napuštenim zavičajem.

Migracijski valovi doveli su u Južnoj Americi do porasta tiska na jezicima useljenika. Jedna skupina iseljenika s područja Dubrovnika i njegove okolice doselila se na krajnji jug Južne Amerike, u regiju Magallanes, udaljenu približno 13 000 kilometara od matične zemlje. Posebnu pozornost pritom privlači činjenica da doseljenici, iako su se nastanili na izrazito udaljenom geografskom prostoru, nisu izgubili interes za praćenje novinskih publikacija iz domovine, nego su aktivno sudjelovali i u pokretanju sličnih tiskovina u Čileu. U tom se kontekstu osobito ističu iseljenici iz dubrovačkoga zaleđa, točnije iz mjesta Orašac i Čepikuće, među kojima su Petar Gašić, Vicko Litrica i Petar Hrdalo, koji se dovode u vezu s osnivanjem i razvojem tiskovina u Punta Arenasu. Plodno novinarsko razdoblje Petra Gašića predstavlja težnju i potragu hrvatskih iseljenika na jugu Čilea za glasilom koje je moglo i trebalo ispuniti sve njihove potrebe.

Petar Gašić, važna je pokretačka figura hrvatskoga novinstva u Punta Arenasu. Istinski se trudio oslušivati potrebe hrvatskih iseljenika u tom gradu te svojim djelovanjem doprinijeti društvu u kojem je živio. Osim što je pokrenuo i uređivao tri glasila: *Male novine* (1905. – 1906.), *Domovina* (1908. – 1910.) i *Dom* (1911. – 1912.), djelovao je i na drugim društvenim

poljima. Glavni je pokretač Hrvatskoga tamburaškoga društva *Tomislav*, u kojem je bio zborovođa te je inicijator Jugoslovenske škole u kojoj je bio učitelj do svoje smrti. Koliko su novinarski naponi Petra Gašića cijenjeni u hrvatskoj iseljeničkoj zajednici u Čileu, najbolje govori činjenica da je sadašnja generacija intelektualaca hrvatskih korijena, prilikom pokretanja suvremenoga glasila izabrala ime glasila *Male novine*, po uzoru na Gašićevo prvo glasilo.

Listovi koje je Gašić pokrenuo i uređivao pravi su odraz vremena u kojem je živio. Prikazuju društvene i političke okolnosti toga razdoblja i ujedno pružaju uvid u iseljenički život i prilike na jugu Čilea, u regiji Magallanes i gradu Punta Arenasu.

Gašić je u svom prvom glasilu *Male novine* postavio jasnu uredničku viziju toga lista koji je vidio kao most koji je iseljenika spajao sa starom domovinom. S obzirom na to da je pisan na jugu Čilea, u gradu Punta Arenasu, te da je namijenjen hrvatskoj iseljeničkoj zajednici koja je tamo živjela, u glasilu se izvještavalo o svim bitnim temama na lokalnoj razini. Novina je bila često način održavanja komunikacije, kako sa starom domovinom, tako i sa sunarodnjacima unutar Čilea. Analiza rubrika u glasilu *Domovina* jasno pokazuje da je Gašić, u tom svom drugom glasilu, djelomice slijedio obrazac uređivanja svoga prvog glasila *Male Novine (Vijesti iz domovine, Kronika, Podlistak)*, ali i da ima i značajnih razlika. To je osobito vidljivo i u usporedbi s Gašićevim posljednjim listom *Dom*.

Gašić je sva tri svoja glasila (*Male novine, Dom i Domovina*) uređivao prema ujednačenim uredničkim načelima. U cjelini promatrano, Gašićeva izdavačka i urednička djelatnost može se razumjeti kao svjesno oblikovan projekt iseljeničkoga tiska koji je nadilazio puku informativnu funkciju. Njegova su glasila djelovala kao komunikacijski i identitetski prostori u kojima su se obnavljale veze hrvatske iseljeničke zajednice sa starom domovinom. Tako je pokretanje *Malih novina* bilo motivirano nastojanjem da se iseljenička zajednica poveže sa starom domovinom te da se čitateljstvo redovito informira o društvenim i političkim zbivanjima u njoj, ali i o događajima u svijetu te u novome mjestu iseljeničkoga boravka, gradu Punta Arenasu. Kao ključni poticaj za osnivanje drugoga Gašićeva lista, *Domovine*, isticala se potreba za glasilom koje bi ponovno uspostavilo i održavalo vezu iseljenika toga kraja sa starom domovinom. Treći list, *Dom*, nastao je kao reakcija na tadašnje iseljeničko novinstvo u Južnoj Americi koje je iskazivalo lojalnost austrijskoj vlasti, pri čemu se *Dom* izričito profilirao kao idejna i politička protuteža takvim publikacijama. Razlozi i okolnosti nastanka navedenih listova upućuju i na njihovu tematsku i idejnu orijentaciju. Unatoč prividnom odmaku od

otvoreno političke tematike, Gašićevi listovi jasno su sudjelovali u procesu političke i nacionalne artikulacije iseljništva, prostor je to u kojem su se prenosile aktualne društvene okolnosti u staroj domovini, kao i u novom mjestu boravka. Premda se već u samim naslovima izražava stanoviti odmak od eksplicitno političke tematike, politička pitanja, osobito ona povezana sa starom domovinom, zauzimala su značajan prostor u Gašićevim glasilima. Takva je urednička praksa razumljiva s obzirom na činjenicu da su iseljenici u domovini ostavili obitelj, rodbinu i prijatelje, zbog čega su informacije o životu i ključnim zbivanjima u starome kraju za njih imale iznimnu važnost.

Kao urednik i kao istaknuta novinarska i kulturna figura toga vremena za hrvatske iseljenike u Punta Arenasu, Gašić je svoje stavove najviše izražavao u njegovu posljednjem glasilu *Dom*. U tom se glasilu ocrtava sukob dvojice urednika; Gašića, urednika lista *Dom* i Luke Bonačića, urednika *Novoga doba* (bivše *Domovine*). Upravo je uplitanje osobne razine prouzročilo nastanak tekstova u kojima se ocrtavaju osobni stavovi.

Koncept svih triju Gašićevih listova sličan je. Temelji se na dvjema rubrikama: vijesti iz stare domovine te vijesti iz Čilea, poglavito iz Punta Arenasa, grada u kojem je Gašić živio i uređivao svoja glasila. O vijestima iz stare domovine u *Malim novinama* izvještavalo se u rubrici *Vijesti iz domovine*, odnosno u *Domovini* i *Domu* u rubrici *Iz domovine*. Osobito je važna rubrika koja izvještava o prilikama u Punta Arenasu, na temelju koje se može dobiti uvid u život i prilike tadašnjih iseljenika čileanskoga juga. Ta rubrika također se nalazi o svim trima Gašićevim listovima. U *Malim novinama* i *Domovini* riječ je o rubrici *Kronika*, a u *Domu* je to rubrika *Po gradu*.

U Gašićevim listovima, osim o vijestima iz domovine i vijestima iz Magallanesa, moglo se čitati i o drugim temama. U glasilu *Domovina* se tako, u rubrici *Brzobjavke*, ukratko izvještavalo o različitim važnim temama iz svijeta. Važne su i rubrike poučnoga karaktera (*Podlistak* i *Diskoras*). U listu *Dom* katkad se izvještavalo o vijestima iz svijeta (aktualnom francusko-njemačkom sukobu i tome slično).

Također, Gašićevi su listovi, osim informativnoga karaktera, kakav novinska izdanja imaju, imali različite rubrike u kojima se nastojalo podučiti čitatelja o različitim književnim, kulturnim i povijesnim temama. U glasilima *Male novine* i *Domovina* kroz *Podlistak* se nastojalo obrazovati i informirati iseljenike. U *Malim novinama* su se u toj rubrici donosile zanimljive priče ili pjesme hrvatskih i stranih književnika, dok je u prvoj godini izlaženja glasila

Domovina riječ o tekstovima povijesne tematike u kojima se informira čitatelja o čileanskoj prošlosti. U tim je tekstovima, primjerice, riječ o izvadcima iz djela Francisca Valdese Vergase *Historia de Chile*. U *Domu* se pak, u rubrici *Diskoras*, kroz fiktivne razgovore dvojice likova nastoji podučiti čitatelja (u *Domu* je riječ prije svega o pitanjima koja su tištala iseljenike toga vremena kao što je pitanje vlastite narodnosti, udruživanje u hrvatska društva, potreba iseljeničkih novina i tome slično). Ta rubrika *Diskoras* dokaz je ujedno o tome da su se u iseljeništvu čitale novine iz stare domovine. Pritom su njihovi uređivački postulati služili urednicima iseljeničkih novina kao predlošci za njihove listove koje su na hrvatskom jeziku tiskali u iseljeništvu. Primjerice, takvi su razgovori zabilježeni u istarskom listu *Naša sloga* te se u njima također progovaralo o važnim pitanjima za čitatelje toga lista.

Veze sa starom domovinom bile su iznimno jake. Iseljenički listovi to potvrđuju jer su upravo oni takve veze održavali na način da su prenosili informacije o staroj domovini, kraju u kojem su iseljenici najčešće ostavljali obitelj, rodbinu i prijatelje te su se preko tih listova katkad i dopisivali, tj. slali vijesti. Ujedno su bili poveznica s iseljenicima koji su živjeli u ostalim gradovima i naseljima u Čileu. Veze sa starom domovinom nisu se odražavale samo u kontaktima s rodbinom i prijateljima i u prenošenju vijesti, već je uspostavljena i gospodarska veza između hrvatskih doseljenika u Čile i stare domovine. Ta se veza odnosila na razmjenu robe, što je odgovaralo objema stranama. Obje su imale ekonomsku dobit koja je u tadašnjim, za gospodarstvo nepovoljnim vremenima, bila i te kako važna. To potvrđuju primjerice oglasi koji su se tiskali u trima Gašićevim listovima (*Male novine*, *Domovina* i *Dom*), a koji svjedoče o prodaji proizvoda iz staroga kraja, poput likera ili mineralne vode. Važno je istaknuti da je i nova oprema (tj. sprave za vatrogasno društvo) naručena i napravljena upravo u Zagrebu, a potom isporučena u Čile (o čemu se također izvještava u Gašićevim listovima).

U radu je, analizom članaka koji tematiziraju hrvatska društva u Punta Arenasu, potvrđen značaj takvih društva, osobito za prve iseljenike. Pripomoćna društva, poput Hrvatskoga dobrotvornoga društva (i Austrijskoga), značila su prije svega sigurnost ako bi se iseljenik našao u nevolji jer su pružali pomoć. Kao i ostala društva (npr. Hrvatska čitaonica i Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*), pripomoćna su društva bila mjesta na kojima se čuvao i njegovao hrvatski jezik i običaji. Tako se primjerice u Gašićevim glasilima saznaje o nastanku i djelovanju Hrvatskoga tamburaškoga društva *Tomislav*, kao i problema s kojima se društvo u određenom periodu suočavalo. Saznaje se i o postanku imena tamburaškoga društva. Donose se i vijesti informativnoga karaktera o tamburaškom, ali i o drugim društvima. Pritom treba

istaknuti da su se politička previranja u staroj domovini u znatnoj mjeri odražavala na ideološke poglede hrvatskih iseljenika u Čileu, a posljedično i na uredničku koncepciju, opstojnost i sudbinu glasila koja je uređivao Petar Gašić. Tema vezana uz imena kojima su iseljenici iskazivali svoju narodnost osobito to pokazuje. U Gašićevim se listovima izvještavalo o člancima koji su se prenosili iz novina iz domovine. Riječ je o člancima različite tematike, od vremenskih izvještaja, zanimljivosti, crne kronike do političkih tema i pitanja važnih za pojedinu lokalnu zajednicu, ali i za cijelu Monarhiju.

Premda se u novinama nastojalo istaknuti odmak od političkih tema (sami naslovi Gašićevih listova: *Male novine*, *Domovina* i *Dom* sugeriraju takav odmak), tome zapravo i nije tako. To pokazuje postojanje dviju struja, pristaša austrijske politike i hrvatstva. Za vrijeme Gašićeva djelovanja različita stajališta između tih dviju struja osobito su se isticala u osnovanim društvima i u Gašićevim i drugim listovima. Političke i nacionalne kontroverze među iseljenicima pojavile su se krajem 19. stoljeća i trajale su do početka 20. stoljeća, preciznije do kraja Velikoga europskog rata koji je bio ključ nastanka unije južnoslavenskih naroda (usp. Martinic Beros 199: 117). Hrvatski iseljenici u pokrajinu Magallanes u 20. stoljeću pokazivali su tako dva međusobno suprotstavljena temeljna stajališta: Jedno je proaustrijsko, koje je otvoreno iznosila većina, i treba ga se shvatiti kao stajalište koje se odnosi na prihvaćanje činjeničkoga stanja u domovini (a taj je da su živjeli unutar Austro-Ugarske Monarhije). Drugo je pak stajalište zastupalo hrvatske ideje. Postupno je jačala rodoljubna ideja, koje je prevladavala među školovanim iseljenicima (Martinic Beros 1999: 124). Ta dva suprotna stajališta bila su okosnica razilaženja među iseljenicima koji su se iz hrvatskih krajeva doselili u južnu pokrajinu Magallanes. I dalje su ih iznimno zanimale teme koje su bile bitne u staroj domovini. Ujedno su različita stajališta zastupana i u iseljeničkim glasilima, što je primjerice potaknulo sukobe urednika listova *Novo doba* (bivšega lista *Domovina*) i *Dom*. Oba su se navedena glasila tiskala u Punta Arenasu. Sukobi, o kojima se u tim listovima čitalo, ukazuju na ideološke i političke razmirice koje su često prerastale u osobne razmirice dvojice urednika, a zapravo su odražavale stavove dviju suprotstavljenih struja koje su tada u hrvatskoj zajednici postojale. Naime, u Gašićevim se novinama list *Novo doba* optužuje za nagli politički zaokret koji je označio približavanje listu *Zajednica*, u smislu da su oba zastupala stajališta austrijskih vlasti (hrvatska nacionalna ideja nije bila vidljiva ili je prestala biti vidljiva u tim listovima).

Također, valja se osvrnuti na pojavu koja je uslijedila, a to je pojava i prihvaćanje jugoslavenske ideje. Pritom su iseljenici u Magallanesu relativno brzo prihvatili naziv

Jugoslaven. To novonastalo stanje, u kojem je dobro prihvaćen nov naziv Jugoslaven, Martinic Beros (1999: 143–144) objašnjava činjenicom da je na taj način napušteno ime Austrijanac (Austrijak), koje je u Čileu imalo pejorativan karakter. Naime, upravo su tim pejorativnim imenom iseljenici u novoj domovini bili identificirani (što je u ovom radu oprimjereno u analizi Gašićevih glasila). Drugim riječima, prijelaz na jugoslavenstvo doživljavao je kao pomirbeno rješenje među dvama suprotstavljenim strujama.

Sve navedeno pokazuje također da su Gašićeva glasila bila novine u pravom smislu te riječi jer su prije svega bila aktualna, tj. bavila su se aktualnim problemima i stanjima u društvu toga vremena, informirala o svakodnevnom životu u staroj i novoj domovini te predstavljala poveznicu među njima. Zapravo su odražavala duh vremena u kojem su izlazila, a ujedno su najavljivala i svjedočila promjenama koje su u zajednici nastajale.

Literatura

- Antić, Ljubomir (1983). Pokušaj stvaranja „Hrvatskog saveza“ među našim iseljenicima u Južnoj Americi 1913. godine. *Časopis za suvremenu povijest*, 15 (2), 43–62. <<https://hrcak.srce.hr/215281>>. Pristupljeno 1. lipnja 2024.
- Antić, Ljubomir (1984). Pregled hrvatskih iseljeničkih društava u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 17 (1), 121–159. <<https://hrcak.srce.hr/57456>>. Pristupljeno 1. lipnja 2024.
- Antić, Ljubomir (1987 a). Pregled hrvatskog iseljeničkog novinstva u Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 20, 101–127. <<https://hrcak.srce.hr/index.php/clanak/86657>>. Pristupljeno 15. kolovoza 2024.
- Antić, Ljubomir (1987 b). Počeci jugoslavenskog školstva u Čileu. *Migracijske i etničke teme*, 3 (3-4), 335–343. <<https://hrcak.srce.hr/128670>>. Pristupljeno 19. prosinca 2025.
- Antić, Ljubomir (1987 c). *Naše iseljeničtvo u Južnoj Americi i stvaranje Jugoslavenske države 1918*. Zagreb: Školska knjiga.
- Antić, Ljubomir (1991). *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb: Stvarnost.
- Antić, Ljubomir (1992). *Hrvati i Amerika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za primijenjena društvena istraživanja Sveučilišta.
- Antić, Ljubomir (1995). Opće značajke hrvatskog iseljeničtva u Južnoj Americi. *Hrvatska - Latinska Amerika danas = (Croacia-America Latina hoy): zbornik radova*. Zagreb: Hrvatski latinsko-američki i iberski centar = *Centro Latino-Americano e Ibérico de Croacia*.
- Antić, Ljubomir (2002). *Hrvati i Amerika: II. dopunjeno izdanje*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatska matica iseljenika.
- Bartulica, Milostislav (1938). Iseljeničko novinstvo Jugoslavena (Srba, Hrvata i Slovenaca) po svijetu: po našim iseljeničkim naseobinama u Americi, Australiji, New-Zealandu, Africi i Evropi. (- prema podacima iz godine 1935. -). *Iseljenički muzej*, 11, 2–6.
- Bauer, Ernest (1940). *Štampa evropskih vevlasti i Amerike*. Zagreb: Izdanje Matice Hrvatske.

- Bego-Urban, Melita (2010). *Šrkinja uspomena: dubrovački jezični pabirci*. Dubrovnik: Humanitarno društvo Župe dubrovačke.
- Bezić Filipović, Branka; Goic, Goic, Cedomil (2018). *Čileanski pisci hrvatskog porijekla*. Zagreb: Biblioteka Kolona 48.
- Black, Jeremy (2020). *Povijest svijeta: od prapovijesti do 21. stoljeća*. Varaždin: Stanek d.o.o.
- Bonačić-Dorić B., Lucas (1941). *Historia de los yugoeslavos en Magallanes: su vida y su cultura: tomo 1*. Punta Arenas: La Nacional.
- Bonačić-Dorić B., Lucas (1943). *Historia de los yugoeslavos en Magallanes: su vida y su cultura: tomo 2*. Punta Arenas: La Nacional.
- Breckner, Roswitha (2014). Collective Identities in Migration. Biographical Perspectives on Ambivalences and Paradoxes. *Sociology and Anthropology*, 2 (1), 15–24.
- Buljubašić, Eni (2011). *Male novine*: informativno glasilo Hrvatskoga doma u Punta Arenasu. *Croatian Studies Review*, 7 (1), 347–360.
- Collier, Simon; Sater, William F. (1998). *Historia de Chile: 1808–1994*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Couyoumdjian, Juan Ricardo (2009). El mate, el té y el café en Chile desde la Independencia hasta 1930. *Boletín de la Academia chilena de la historia*, 1 (118), 7–56.
- Čizmić, Ivan (1985). Prve veze iseljenika iz Hrvatske s Amerikom. *Migracijske i etničke teme*, 1 (2), 97–105. <<https://hrcak.srce.hr/128919>>. Pristupljeno 15. studenoga 2024.
- Čizmić, Ivan; Sopta, Marin; Šakić, Vlado (2005). *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga, Institut za društvena istraživanja Ivo Pilar.
- Držić, Marin (2008). *Dundo Maroje*. Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, Dubrovačke ljetne igre.
- Dubrović, Ervin (2008). *Merika: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880.-1914. = emigration from Central Europe to America 1880-1914*. Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Đurin, Sanja (2020). *“Hrvati su brend u Čileu“: diskursi uspješnosti i pripadanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

- Eisenstein, Richard Freiherr von und zu (1906). *Reise nach Panama, Peru, Chile mit Feuerland, Argentinien, Paraguay, Uruguay und Brasilien: Tagebuch mit Erörterungen, um zu überseeischen Reisen und Unternehmungen anzuregen*. Wien: Karl Gerolds Sohn.
- Elezović, Slobodan (1992). *Povijesni razvoj komuniciranja: vrste i oblici kroz stoljeća*. Samobor: Antun Gustav Matoš.
- Feys, Torsten (2013). *The Battle for the Migrants: The introduction of steamshipping on the North Atlantic and its impact on the European exodus*. Oxford University Press.
- Ferguson, Niall (2012). *Civilizacija: Zapad i ostali*. Zagreb: Profil knjiga.
- Foretić, Dinko (1970). *Ekonomске i društvene prilike u Dalmaciji (1860-1914): borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji*. Zagreb.
- Gabelica, Mislav (2024). Osječka grupa na hrvatskoj političkoj sceni. *Scrinia Slavonica*, 24 (1), 143–178. <<https://doi.org/10.22586/ss.24.1.14>>. Pristupljeno 16. studenoga 2025.
- Golušić, Ante (2001). Dubrovačko primorje od 1399. do 1918. godine. *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*, 13-28.
- Grižak, Zoran (2004). Političke i diplomatske okolnosti pokušaja uklanjanja nadbiskupa Stadlera iz Sarajeva 1913. godine. *Croatica Christiana periodica*, 28 (54), 149–189. <<https://hrcak.srce.hr/11468>>. Pristupljeno 26. studenoga 2025.
- Hickerson, Andrea; Gustafson, Kristin L. (2016). Revisiting the immigrant press. *Journalism*, 17 (8), 943–960.
- Hall, Stuart (2006). Kome treba identitet?. *Politika teorije*. Zbornik radova iz kulturnih studija (urednik D. Duda). Zagreb: Disput d.o.o.
- Holjevac, Većeslav (1967). *Hrvati izvan domovine*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Horvat, Josip (1962). *Povijest novinstva Hrvatske 1771. – 1939*. Zagreb: Stvarnost.
- Hranilović, Nada (1978). *Bibliografski pregled hrvatskih iseljeničkih novina u SAD, Južnoj Americi, Australiji, Novom Zelandu, Evropi i Africi od 1859. do 1940. godine*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.
- Hranilović, Nada (1981). *Novinstvo hrvatskog iseljeničtva: 1859-1940*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti.

- Ivić, Dario; Bogdan Cvjetković (2021). Plamenjača vinove loze (*Plasmopara viticola*). *Glasiilo biljne zaštite*, 21(3), 360–363. <<https://hrcak.srce.hr/255963>>. Pristupljeno 13. srpnja 2025.
- Jeka: hrvatski iseljenički koledar: za prostu godinu... 1910.* (Ur. Josip A. Kraljić). Rosario de Santa Fe: naklada *Materinske Riječi*.
- Judson, Pieter M. (2018). *Povijest Habsburškog Carstva.* (s engleskoga prevela Karmela Cindrić). Zagreb: Sandorf.
- Kapović, Mato (1985). *Radnički pokret u Dubrovniku 1874. – 1941.* Dubrovnik: Historijski arhiv Dubrovnik.
- Kirigija, Ivo (2008). O izboru lozne podloge. *Glasnik Zaštite Bilja*, 31 (6), 6–13. <<https://hrcak.srce.hr/163978>>. Pristupljeno 13. srpnja 2025.
- Klinger, William (2012). Parobrodi, kompanije, agenti. U: E. Dubrović (Ur.) *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880. – 1914.* (str. 51–65). Rijeka: Muzej grada Rijeke.
- Kobašić, Antun (1997). Ekonomske prilike u Dubrovniku i dubrovačkom kraju od ulaska Francuza do kraja 19. stoljeća. *Anali Dubrovnik*, 35, 63–101.
- Konsuo, Željko (2017). *Kroz obiteljsku povijest.* Zagreb: Društvo Dubrovčana i prijatelja dubrovačke starine u Zagrebu.
- Kos-Stanišić, Lidija (2009). *Latinska Amerika: povijest i politika.* Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Kos-Stanišić, Lidija (2010). *Latinska Amerika i suvremeni svijet.* Zagreb: Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Kraljević, Rudolf (1994). *Vinogradarski slom i demografski rasap južne Hrvatske u osvit 20. stoljeća (Vinogradarstvo Dalmacije 1850. – 1904.: uspon, procvat, klomučje).* Split: Književni krug.
- Krpan Smiljanec, Marina (2014). Istaknuti hrvatski domoljub iz Punta Arenasa. *Matica: mjesečna revija za hrvatske zajednice u svijetu*, 64 (1-2), 50–51. <https://matis.hr/images/pdf/MATICE/2014/Matica%201-2_2014.pdf>. Pristupljeno 28. studenoga 2024.

- Krpan Smiljanec, Marina (2015). Bračani, iseljeničko novinstvo u Čileu i list „Domovina“ - od kraja 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata. *Libellarium*, 8 (2), 109–146. <<https://doi.org/10.15291/libellarium.v8i2.224>>. Pristupljeno 22. studenoga 2024.
- Krpan Smiljanec, Marina (2016). Začetci periodike hrvatskoga iseljništva. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 59 (3-4), 153–181.
- Lakatoš, Joso (1911). Hrvatska štampa 1789 – 1911. U: Elezović, Slobodan (1992). *Povijesni razvoj komuniciranja: vrste i oblici kroz stoljeća*. Samobor: Antun Gustav Matoš.
- Lamza Posavec, Vesna (2021). *Metodologija društvenih istraživanja: temeljni uvidi*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Lasić, Josip (2010). Jezični identitet hrvatske iseljeničke zajednice u Čileu. *Croatian Studies Review*, 6 (1), 163–171. <<https://hrcak.srce.hr/86318>>. Pristupljeno 30. rujna 2025.
- Lausic Glasinovic, Sergio (1984). *Jugosloveni u čileanskoj Patagoniji, njihove aktivnosti i uspjesi, muzeološka obrada*, magistarski rad. Zadar: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet u Zadru.
- Lausic Glasinovic, Sergio (2012). *Croatas en América del Sur: inmigración de Dalmacia en el Cono Sur Americano (1840-1940)*. Punta Arenas: Ediciones Universidad de Magallanes.
- Ljubetić, Jerko. 2000. *Hrvatska - Čile: povijesne i kulturne veze = Croacia - Chile : relaciones historicas y culturales*. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Lovrenčić, Željka (2011). *Hispanistička Croatica: tri naraštaja čileanskih pisaca hrvatskoga podrijetla (doktorski rad)*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija.
- Lovrenčić, Željka (2013). *Od pustinje do ledenjaka : književnost čileanskih Hrvata*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
- Luetić, Josip (1959). Pomorstvo Dubrovačke republike u međunarodnim okvirima. *NAŠE MORE*, 6 (1), 80–82. <<https://hrcak.srce.hr/211971>>. Pristupljeno 2. prosinca 2024.
- Luetić, Josip (1959). Pomorstvo Dubrovačke republike u međunarodnim okvirima. *NAŠE MORE*, 6 (2), 157–160. <<https://hrcak.srce.hr/212525>>. Pristupljeno 2. prosinca 2024.
- Macartney, Carlile Aylmer (2010). *The Habsburg Empire: 1790–1918*. London: Faber and Faber.

- Malović, Stjepan (2003). *Novine*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Martínez Alarcón, Gonzalo; Doña Reveco, Cristián (2022). “¡Estos inmigrantes!” Un análisis de la memoria colectiva de la inmigración europea en la prensa chilena, 1850–1920. *Périplos: Revista de Estudios sobre Migraciones*, 6 (1), 148–173.
- Martinić Beroš, Mateo (1997). *Hrvati u Magallanesu, na krajnjem jugu Čilea* (prijevod Jerko Ljubetić). Split: Književni krug Split.
- Martinic Beros, Mateo (1999). *La inmigración croata en Magallanes*. Punta Arenas: Impresos Vanic.
- Mataić Pavičić, Dane (1991). *Prensa de los inmigrantes Croatas (“yugoslavos”) en Chile = Novinstvo hrvatskih doseljenika u Čileu*. Santiago de Chile: slobodna naklada.
- Mataić Pavičić, Dane (1998). *HRVATI U ČILEU: životopisi / CROATAS EN CHILE: biografías*. Zagreb: Pintar design.
- Mataić Pavičić, Dane (2006). Izvor života u čileanskoj pampi - salitra je doselila Hrvate na sjever Čilea. *Geografski horizont*, 52. (1-2), 7–19. <<https://hrcak.srce.hr/320645>> Pristupljeno 30. lipnja 2025.
- Matulić Zorinov, Juraj (1923). *Chile*. Zagreb: Konzulat Republike Chile.
- Matulić-Zorinov, Danilo (1940). *Nepoznata zemlja*. Zagreb: Hrvatski tiskarski zavod.
- McCollum, Jonathan (2015). Reimagining Mediterranean Spaces: Libya and the Italo-Turkish War, 1911-1912. *Diacronie. Studi di Storia Contemporanea*, 23 (3), 1–17.
- Mercado Maldonado, Asael; Hernández Oliva, Alejandrina V. (2010). El proceso de construcción de la identidad colectiva. *Convergencia: revista de ciencias sociales* (Toluca), 17 (53), 229–251.
- Ministerio de las culturas, las artes y el patrimonio (2024). *Cementerio municipal Sara Braun: Patrimonio histórico y arquitectónico de la Patagonia*. <extension://efaidnbmnnnibpcajpegglefindmkaj/https://cementeriosarabraun.cl/wp-content/uploads/2025/05/GUIA-ARQUITECTONICA-PATRIMONIAL-CEMENTERIO-SARA-BRAUN_compressed.pdf >. Pristupljeno 6. prosinca 2025.
- Mojaš, Mato (1962). Naš iseljenik Pasko Baburica. *NAŠE MORE*, 9 (1), 30–34. <<https://hrcak.srce.hr/211633>>. Pristupljeno 11. rujna 2025.

- Obad, Stijepo (1966). Počeci radničkog pokreta u Dubrovniku. *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar - Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti* 4/2 (1962/3).
- Pederin, Ivan (1996). Arhivske vijesti o iseljavanju iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine početkom XX. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 12 (3), 219–225. <<https://hrcak.srce.hr/126827>>. Pristupljeno 23. lipnja 2025.
- Pejdo, Tomislav (2008). Politika Austrije (Austro-Ugarske) prema brodarstvu Dalmacije od 1850. do 1880. godine. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, (50), 275–287. <<https://hrcak.srce.hr/31841>>. Pristupljeno 23. srpnja 2025.
- Perić, Ivo (1978). 'Vinska klauzula' u pretposljednem trgovinskom ugovoru između Austro-Ugarske i Italije i njene posljedice u Dalmaciji. *Rad JAZU*, knj. 375. Zagreb, 257–296.
- Perić, Ivo (1992). Odnos Dalmatinskog sabora prema problemu iseljavanja. *Dubrovnik*, (5), 84–93.
- Perić, Marina (2005). Političke promjene u Hrvatskoj i hrvatski iseljenički tisak u Čileu. *Migracijske i etničke teme*, 21(1-2), 69–89. <<https://hrcak.srce.hr/5648>> Pristupljeno 27. listopada 2024.
- Perić Kaselj, Marija (2010). *Komparativni prikaz transformacije identiteta hrvatskih iseljenika u Čileu i Argentini*, doktorski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Posinković, Božidar (1993). Udio Doljana s otoka Hvara u prvom grupnom iseljavanju Hrvata u Južnu Ameriku 1880. – 1914. *Migracijske i etničke teme*, 9 (2), 141–152. <<https://hrcak.srce.hr/127251>>. Pristupljeno 15. studenoga 2024.
- Povijest svijeta* / [Klaus Berndl ... et al. ; prijevod Nevenka Fabijanić]. Rijeka: Naklada Uliks, 2009.
- Rajković Iveta, Marijeta (2012). Iseljavanje hrvatskog juga. U: . Dubrović (Ur.) *Veliki val: iseljavanje iz srednje Europe u Ameriku 1880. – 1914.*, (str. 241–253). Muzej grada Rijeke, Rijeka.
- Rojas Goldsack, Jorge (2014). *Cultura en red: una década de teatros y centros culturales públicos 2003-2013*. Consejo Nacional de la Cultura y las Artes, Santiago de Chile. <<chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.cultura.gob.cl/wp-content/uploads/2014/04/libro-cultura-en-red.pdf?>>. Pristupljeno 28. studenoga 2025.

- Stipetić; Vladimir; Vekarić, Nenad (2004). *Povijesna demografija Hrvatske*. Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku.
- Strčić, Petar (2006). Strossmayer danas, Hrvatska, katolički biskup, rodoljub, domoljub, politički, kulturni i gospodarski djelatnik. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, 16–17, 103–139. <<https://hrcak.srce.hr/8692>>. Pristupljeno 29. studenoga 2025.
- Stulli, Bernard (1992). *Iz povijesti Dalmacije*. Split: Književni krug.
- Suppan, Arnold (2016). Je li Austro-Ugarska bila osuđena na propast?. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, (525=51), 65–81. <<https://hrcak.srce.hr/154742>>. Pristupljeno 25. srpnja 2025.
- Šetić, Nevio (2003). *Naša sloga (1870.-1915.) kao izvor za proučavanje povezanosti Istre s ostalim hrvatskim etničkim prostorom u tijeku nacionalne integracije*, doktorska disertacija. Zadar: Filozofski fakultet Zadar.
- Šetić, Nevio (2005). *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama Naša sloga 1870. – 1915.* Zagreb: Dom i svijet.
- Taylor, Alan John Percivale (1990). *Habsburška Monarhija: 1809. – 1918.* (s engleskoga preveo Omer Lakomica). Zagreb: Znanje.
- Torres-Dujisin, Isabel (2003). *La vida de un croata: Pascual Baburizza Soletic*. Valparaiso (Čile): Universidad de Playa Ancha de Ciencias de la Educación. <<https://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-9791.html>>. Pristupljeno 11. rujna 2025.
- Trupinić, Damir (2009). *New Zealand Croatian immigrant press 1899-1916: quantitative and qualitative study of the content*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Vekarić, Nenad (1992). Demografski uzroci iseljavanja s dubrovačkog područja u Ameriku u 19. i početkom 20. stoljeća. *Dubrovnik*, Nova serija 3/5, 97–102.
- Vekarić, Nenad (2001). Broj stanovnika Dubrovačkog primorja od 15. do 20. stoljeća. *Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka*, 8, 179–186.
- Vujević, Miroslav (2006). *Uvođenje u znanstveni rad: u području društvenih znanosti* (VII. dopunjeno izdanje). Zagreb: Školska knjiga.

Vulić Vranković, Sanja (2000). Hrvatski tisak u dijaspori. *Korabljica*, 10, 50–65.

Vulić Vranković, Sanja (2021). *Blago rasutih. Jezik Hrvata u dijaspori. Dio I.* Split: Književni krug Split.

Zanki, Angelika (2022). The reasons for the emigration of Croats to South America between 1880–1914 and their impact in the political context. U: Z. A. Brzozowska, P. Kręzel, I. Lis-Wielgosz (Eds.), *Migrations in the Slavic Cultural Space. From the Middle Ages to the Present Day*, 10, (str. 175–188). Series Ceranea, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <<https://wydawnictwo.uni.lodz.pl/produkt/migrations-in-the-slavic-cultural-space-from-the-middle-ages-to-the-present-day/>>. Pristupljeno 28. rujna 2025.

Quien, Enes (2015). *Kipar Rudolf Valdec: život i djelo (1872. – 1929.)*. Zagreb: Akademija likovnih umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.

Mrežni izvori

Agadir. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <<https://enciklopedija.hr/clanak/agadir>>. Pristupljeno 6. prosinca 2025.

Begović, Milan. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/1592>>. Pristupljeno 3. siječnja 2026.

Biankini, Juraj. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2026. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/biankini-juraj>>. Pristupljeno 2. siječnja 2026.

Borčić, Lovro. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/borcic-lovro>>. Pristupljeno 15. studenoga 2025.

Boroša, Stjepan. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/borosa-stjepan>>. Pristupljeno 22. studenoga 2025.

- Bučar, Franjo. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2026. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/bucar-franjo>>. Pristupljeno 4. siječnja 2026.
- Cementerio Municipal de Punta Arenas Sara Braun*. <<https://cementeriosarabraun.cl/>>. Pristupljeno 6. prosinca 2025.
- Club Croata, Revista Male novine*. <<https://clubcroatapuntaarenas.cl/revista-male-novine/>>. Pristupljeno 1. listopada 2024.
- Círculo de Profesionales y Empresarios de Ascendencia Croata*. <<https://profesionalescroatas.cl/>>. Pristupljeno 3. studenoga 2024.
- Daily newspapers*. UNESCO Glossary. <<https://uis.unesco.org/en/glossary-term/daily-newspaper>>. Pristupljeno 26. lipnja 2025.
- El Liceo Luis Alberto Barrera*. <<https://luisalbertobarrera.cl/nosotros/>>. Pristupljeno 26. studenoga 2025.
- Frangš Mihanović, Robert. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/franges-mihanovic-robert>>. Pristupljeno 29. studenoga 2025.
- Helgoland im Roman. Nordfriisk Institut. <<https://www.nordfriiskinstituut.eu/aktuelles/news/helgoland-im-roman/>>. Pristupljeno 31. prosinca 2025.
- HND. Hrvatsko novinarsko društvo. <<https://www.hnd.hr/povijest-hnd-a>>. Pristupljeno 20. studenoga 2024.
- Katalinić Jeretov, Rikard. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/katalinic-jeretov-rikard>>. Pristupljeno 22. studenoga 2025.
- Kuter. Kozličić, M. (2017). *Hrvatska tehnička enciklopedija*. <<https://tehnika.lzmk.hr/kuter/>>. Pristupljeno 26. lipnja 2025.

- Lápidas con inscripciones en croata en los cementerios de la Región de Magallanes, Chile.* <https://barticevic.com/nadgrobni_spomenici_magalan_cile/>. Pristupljeno 7. prosinca 2025.
- Marčelić, Josip. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2025), mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2025. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/marcelic-josip-biskup>>. Pristupljeno 22. studenoga 2025.
- Novine. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/novine>>. Pristupljeno 26. lipnja 2025.
- Obsidijan. Hrvatski jezični portal. <https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eFlhUBk%3D&keyword=opsidijan>. Pristupljeno 11. rujna 2025.
- Pokorny, Franjo. *Hrvatska tehnička enciklopedija,* Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<https://tehnika.lzmk.hr/pokorny-franjo/>>. Pristupljeno 2. siječnja 2026.
- Revised Recommendation Concerning the International Standardization of Statistics on the Production and Distribution of Books, Newspapers and Periodical.* <<https://www.unesco.org/en/legal-affairs/revised-recommendation-concerning-international-standardization-statistics-production-and>>. Pristupljeno 26. lipnja 2025.
- Salitra. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/salitra>>. Pristupljeno 30. lipnja 2025.
- Trumbić, Ante. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/trumbic-ante>>. Pristupljeno 25. studenoga 2025.
- Ucellini-Tice, Frano. *Proleksis enciklopedija.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža. <<https://proleksis.lzmk.hr/49537/>>. Pristupljeno 25. studenoga 2025.
- Vlahov, Romano. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/vlahov-romano>>. Pristupljeno 23. studenoga 2025.
- Zaklada braće Nikola i Miha Mihanovića. <<https://www.zaklada-mihanovic.hr/index.php>>. Pristupljeno 20. prosinca 2025.

PRIMARNI IZVORI

Dom (1911.)

Domovina (1908. – 1910.)

Male novine (1905. – 1906.)

OSTALI IZVORI

Antulović, A. (28. travnja 1904.). Vapaj puka proti klauzoli. *Pučki list*, 8, 1904. str. 1.

Club Deportivo Sokol Croata. (2024, travanj). *Male novine*, 130, str. 14.

Club Croata de Punta Arenas. (2024, kolovoz). *Male novine*, 131, str. 6.

Comité Social de Damas Croatas. (2023, prosinac). *Male novine*, 129, str. 16.

Consejo Directivo Club Croata de Punta Arenas. (2022, prosinac). Nota del Directorio. *Male novine*, 126, str. 6.

Diškorš. (16. kolovoza 1914. godine). *Domovina* (6), 224, str. 3.

Hrvatsko novinstvo u Južnoj Americi. (1. listopada 1937). *Iseljenički muzej*, 9, str. 7.

Hrvatsko tamburaško društvo *Tomislav*. (7. lipnja 1914.) *Domovina*, 214, str. 1.

Iseljeničtvo Hrvatske: Prikaz iseljavanja iz primorskih krajeva. (1940, srpanj – kolovoz). *Iseljenički muzej*, 19, str. 1.

Ispti. (28. studenoga 1896.). *Crvena Hrvatska* (6), 48, str. 3.

Iz Punta Arenasa nam pišu. (25. lipnja 1904.). *Crvena Hrvatska* (14), 26, str. 2.

Jugoslavenska Pocetnica. (25. veljače 1917.). *Domovina* (2), 52, str. 5.

Klauzola. (22. siječnja 1903.). *Pučki list*, 13 (2), str. 1.

Lupić Vukić, I. F. (1. srpnja 1938.). Naši iseljenici ribari. *Iseljenički muzej*, 12, str. 4.

Mala škola. (2022, prosinac). *Male novine*, 126, str. 9.

Margarita Mihovilović Perić. (2024, prosinac). Semblanza. *Male novine*, 132, str. 40–42.

Nadarja učiteljima. (20. studenoga 1897.). *Crvena Hrvatska* (7), 46, str. 2.

Novorogjenče. (11. prosinca 1913.). *Domovina* (5), 189., str. 2.

Pismo iz Amerike. (15. veljače 1908.). *Crvena Hrvatska* (17), 14, str. 4.

Pišu nam iz Stona. (7. svibnja 1898.) *Crvena Hrvatska* (8), 19, str. 3.

Pozor Hrvatice. (17. srpnja 1913.). *Domovina* (5), 169., str. 4.

R. A. Smekal. (1904.) *Tehnička smotra* (9), 11., str. 43.

Svatovi. (6. ožujka 1913.). *Domovina* (5), 150, str. 3.

Svecano otvorenje Jugoslovenske škole. (4. ožujka 1917.). *Domovina* (2), 53, str. 1 .

Svilokos, Vicko. (4. studenoga 1911.). Javna zahvala. *Prava Crvena Hrvatska* (7), 349, str. 3.

Svilokos, Vicko. (4. studenoga 1911.). Javna zahvala. *Crvena Hrvatska* (21), 88, str. 3.

Grada iz *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*

Acta fundacional del Club Deportivo Hrvatski Sokol, Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile. <<https://www.arhiv.cl/items/show/73>>. Pristupljeno 15. rujna 2025.

Acta Fundacional del Hrvatski Dom de Punta Arenas, Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile. <<https://www.arhiv.cl/items/show/62>>. Pristupljeno 17. rujna 2025.

Estatutos de la Estudiantina Tomislav - Pravilnik Hrvatskog tamburaškog društva "Tomislav", "Cambio de nombre de Sociedad Austriaca de Socorros Mutuos a "Sociedad Dálmata de Socorros Mutuos", *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* <<https://www.arhiv.cl/items/show/257>>. Pristupljeno 4. rujna 2025.

Hrvatsko Tamburaško Društvo Tomislav, "Acta fundacional de la estudiantina Tomislav," *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* <<https://www.arhiv.cl/items/show/242>>. Pristupljeno 4. rujna 2025.

Jorge Jordan, *Carta de Jorge Jordan al Cuerpo de Bomberos de Punta Arenas, Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* <<https://www.arhiv.cl/items/show/184>>. Pristupljeno 17. rujna 2025.

Primer directorio de la estudiantina Tomislav. *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile.* <<https://www.arhiv.cl/items/show/252>>. Pristupljeno 4. rujna 2025.

Punta Arenas, 1911. *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*.
<<https://www.arhiv.cl/items/show/78>>. Pristupljeno 4. rujna 2025.

Statut Hrvatskoga Doma Punta Arenas, *Archivo Histórico de la Inmigración Croata en Chile*.
<<https://www.arhiv.cl/items/show/63>>. Pristupljeno 17. rujna 2025.

Prilozi

PRILOG 1

Popis analiziranih brojeva Gašićevih listova

Male novine

GODINA I.

Broj 1. (19. ožujka 1905.)

Broj 2. (26. ožujka 1905.)

Broj 3. (2. travnja 1905.)

Broj 4. (9. travnja 1905.)

Broj 5. (17. travnja 1905.)

Broj 6. (23. travnja 1905.)

Broj 7. (30. travnja 1905.)

Broj 8. (7. svibnja 1905.)

Broj 9 (14. svibnja 1905.)

Broj 10 (25. svibnja 1905.)

Broj 11 (30. svibnja 1905.)

Broj 12 (6. lipnja 1905.)

Broj 13 (11. lipnja 1905.)

Broj 18 (3. kolovoza 1905.)

Broj 19 (6. kolovoza 1905.)

Broj 20 (13. kolovoza 1905.)

Broj 21. (20. kolovoza 1905.)

Broj 22 (27. kolovoza 1905.)

Broj 23 (3. rujna 1905.)

Broj 25 (24. rujna 1905.)

Broj 27 (12. listopada 1905.)

Broj 28 (22. listopada 1905.)

Broj 30 (5. studenoga 1905.)

Broj 31 (12. studenoga 1905.)

GODINA II.

Broj 38 (28. siječnja 1906.)

Domovina

GODINA I.

Broj 1 (12. srpnja 1908.)

Broj 2 (19. srpnja 1908.)

Broj 3 (26. srpnja 1908.)

Broj 4 (2. kolovoza 1908.)

Broj 5 (9. kolovoza 1908.)

Broj 6 (16. kolovoza 1908.)

Broj 7 (23. kolovoza 1908.)

Broj 8 (30. kolovoza 1908.)

Broj 9 (6. rujna 1908.)

Broj 10 (13 rujna 1908.)

Broj 11 (20. rujna 1908.)

Broj 12 (27 rujna 1908.)

Broj 13 (4. listopada 1908.)

Broj 14 (11. listopada 1908.)

Broj 15 (18. listopada 1908.)

Broj 16 (25. listopada 1908.)

Broj 17 (1. studenoga 1908.)

Broj 18 (8. studenoga 1908.)

Broj 19 (15. studenoga 1908.)

Broj 20 (22. studenoga 1908.)

Broj 21 (29. studenoga 1908.)

Broj 22 (6. prosinca 1908.)

Broj 23 (13. prosinca 1908.)

Broj 24 (20. prosinca 1908.)

GODINA II.

Broj 26 (3. siječnja 1909.)

Broj 27 (10. siječnja 1909.)

GODINA III.

Broj 108 (18. rujna 1910.)

Dom

Broj 1 (1. srpnja 1911.)

Broj 2 (15. srpnja 1911.)

Broj 3 (1. kolovoza 1911.)

Broj 4 (15. kolovoza 1911.)

Broj 5 (18. rujna 1911.)

Broj 6 (17. listopada 1911.)

Broj 7 (1. studenoga 1911.)

Broj 8 (15. studenoga 1911.)

PRILOG 2

Popis slika i tablica

Popis slika

Slika 1. Oglas Fotografía IBERO AMERICANA na četvrtoj stranici drugoga broja lista <i>Male novine</i>	95
Slika 2. Oglas Agustina Denegrija koji nudi vino na drugoj stranici 18. broja lista <i>Male novine</i>	96
Slika 3. Oglas za originalni singer šivači stroj na drugoj stranici 18. broja lista <i>Male novine</i> ..	96
Slika 4. Vicko Litrica B. - Nadgrobni spomenici s hrvatskim natpisima na grobljima u regiji Magallanes, Čile.....	122
Slika 5. Grob Vicka Litrice Banica i Kataline Kunice Škrabo.....	123
Slika 6. Slika „Na vrelu Municipión“ koju je naslikao Vicko Litrica B. (istaknuto u potpisu) – nalazi se u obiteljskom domu Litričina unuka.....	127
Slika 7. Dio oglasnoga prostora prve stranice prvoga broja <i>Domovine</i>	136
Slika 8. Primjer oglasnog prostora na prvoj polovini četvrte stranice prvoga broja lista <i>Dom</i>	148

Popis tablica

Tablica 1. Novinstvo u Čileu prema mapi koju je izradio Milostislav Bartulica (1938) za <i>Iseljenički muzej</i> o novinstvu u iseljeništvu, navedeno ovim redoslijedom u jedanaestom broju <i>Iseljeničkoga muzeja</i>	17
Tablica 2. Popis novina koje je uređivao Gašić (prema Mataić Pavičić 1991.).....	27

Životopis autorice s popisom objavljenih djela

Marija Konsuo Kuzmanić akademski naziv magistra edukacije hrvatskoga i španjolskoga jezika i književnosti (mag. educ. philol. croat. et mag. educ. philol. hisp.) stekla je 2018. godine obranom dvaju diplomskih radova: „Upotreba strategija čitanja učenika srednjih škola gimnazijskog i strukovnog programa“ i „Strategije čitanja i njihova uporaba kod učenika španjolskog jezika u srednjoj školi“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Stručnu praksu suradnice u marketingu i PR-u odradila je u španjolskoj tvrtki *DINE bijoux* u Valladolidu, Španjolska. Bavi se podučavanjem hrvatskoga kao stranoga jezika na različitim visokoškolskim ustanovama i jezičnim centrima. Od 2019. godine vanjska je suradnica Sveučilišta u Dubrovniku na kolegijima *Croatian language for foreign students 1* i *Croatian language for foreign students 2*. Godine 2022. osmislila je program nastave za predmet hrvatskoga kao stranoga jezika te od tada radi kao vanjski suradnik, izvoditelj nastave hrvatskoga jezika za strane studente na *Rochester Institute of Technology* (RIT) u Dubrovniku. Od 2021. do 2025. godine sudjeluje u projektima Doma Marina Držića kojima je cilj popularizacija čitanja velikana hrvatske komedije Marina Držića. Sudjelovala je na više znanstvenih i stručnih skupova i konferencija u Hrvatskoj i inozemstvu (Zagrebu, Splitu, Rijeci, Zadru, Pečuhu) te je objavila više znanstvenih i stručnih radova.

Popis objavljenih radova

Bakija, Katja; Konsuo Kuzmanić, Marija (2025). Čitanje i čitateljske navike – prikaz rezultata istraživanja provedenih u sklopu pilot-projekta Čitajmo Držića Doma Marina Držića u dubrovačkim osnovnim školama. *Hum*, 20 (2025), 33; 77-97. doi: 10.47960/2303-7431.20.33.2025.77

Bakija, Katja; Konsuo Kuzmanić, Marija (2025). Opus Marina Držića u kontekstu književnog turizma. *SlavVaria*, 5, 1; 261-271. doi: 10.15170/sv.1/2025.261

Bakija, Katja; Konsuo, Marija (2022). Modes of revitalization of Renaissance literary heritage in contemporary Dubrovnik (case study – reception of Marin Držić's work). *International Journal of Latest trends in Engineering and Technology, Special Issue ICTIMESH 2022, Special Issue -I*, 87–96.

Konsuo, Marija; Mišić, Martina (2020). Problem sjećanja u romanu *Črna mati zemla* Kristijana Novaka. *Zbornik radova Međunarodnog simpozija mladih anglista, kroatista i talijanista*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 47–61.

Konsuo, Marija (2020). Popularizacija hrvatskog jezika i kulture kroz Erasmus+ program na Sveučilištu u Dubrovniku. *Dubrovački horizonti*, 55, 161–165.

Konsuo, Marija; Vlašić, Ljubica (2019). Zdravičarstvo – naše nematerijalno kulturno blago. *Dubrovački horizonti*, 54, 31–39.